

**ЎТКИР
ХОШИМОВ**

**НУР БОРКИ,
СОЯ БОР**

РОМАН

**Ғафур Ўулом номидаги Адабиёт
ва санъат нашриёти
Тошкент — 1977**

Ҳошимов Үткир.

Нур борки, соя бор. Роман. Т.,
Адабиёт ва санъат нашриёти, 1977.
240 б.

Ёш қаламкаш Шерзод касалхонага тушади-ю, ҳамма нарсани пул билан ўлчайдиган Сайфи Соқисевич билан ҳамхона бўлиб қолади. Табнатан софдил, пок эътиқод билан яшашга ўргангани Шерзод «дунёда ё заринг бўлсин, ё зўринг» деган шибор билан яшайдиган бундай одамлардан нафратланади, икк韶ла-
рининг ўргасида кескин зиддият туғилади...

Езувчи Үткир Ҳошимовнинг «Нур борки, соя бор» романида замондош-
ларимизнинг пок эътиқод учун кураши тасвирланган. Үткир Ҳошимов тинни
тасвири, қаҳрамонлар руҳий оламини чуқур счиши, тилининг равонлиги билан
китобхонлар месхрини қозонган ёзувчи. Қўлингиздаги асар унинг биринчи рома-
ни. Бу асар ҳам сизни ҳаяжонга солади, деб ўйлаймиз.

Ҳашимов Уткур. Светотени. Роман.

Уз2

X 70303—74
352(06)—77 18—77

© Гафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1977 й.

1

«Дунёнинг ишлари қизиқ экан. Энг оқил мавжудот инсон деймизу баъзан одамнинг арзимаган нарсага ақли етмай қолади. Бир пақирга қиммат, ўткинчи икирчикирлар учун жон куйдиради-ю, энг бебаҳо хазинасидан — саломатлигидан жудо бўлаётганини ўйлаб ўтирамайди.— Шерзод касалхонага тушган кунидан бошлаб унинг хаёлида бу фикр тез-тез айланадиган бўлиб қолди. Ҳозир ҳам тўри бўшашиб, ўртаси чуқурча бўлиб қолган сим каравотда ўтиаркан, шу гапни эслаб мийифида кулиб қўйди.— Умуман, одамнинг ақли доим кечикиб киради,— деб ўйлади у чуқур хўрсиниб.— Биз ҳамма нарсанинг қадрини ўзи йўқолгандан кейин била-миз. Ҳатто бир-биrimizning қадrimizni ҳам».

У каравотни ғичирлатиб ўрнидан турди. Тўрт қадам юриб сут ранг бўёққа бўялган эшик олдига борди. Яна тўрт қадам юрган эди, дераза олдига келиб қолди. Шерзод ётган еттинчи палата икки ўринли эди. Эшик билан дераза ўртаси — тўрт қадам. Икки томондаги девор остига иккита каравот, иккита тумбочка қўйилган. Бу ерда ҳамма нарса оқ; деворлар ҳам, эшик-деразалар ҳам, тумбочкалар ҳам. Фақат дераза токчасида қачонлардир беморлар қўйган чойнакларнинг сарғиш изи муҳрланиб қолгаң.

Шерзод дераза пардасини сурниб, ташқарига қаради. Ҳаво булутили, касалхона ҳовлиси бўй-бўш эди. Қор алла-қачон эриб кетган, аммо ҳали баҳор кирмаган. Совуқ уриб кетмаслиги учун ғулларнинг устига «кўмма» қилиб қўйилган сарғиш қипиқ ҳам йиғиштириб - олимаган.

Гулзорга тўкилган бултурги хазон илма-тешик бўлиб, оч жигар ранг тус олган. Қиши бўйи қору ёмғир сувига тўйиб, қорайиб қолган ер мудроқ бир кайфиятда оғир-оғир хўрсинаётганга ўхшайди. Фақат ҳали чопилмаган ариқча четида унда-бунда кўриниб қолган майса найзачалари нурли кунлар яқинлигидан дарак бериб тантана қиласди. Шундоққина дераза ёнида ўсган бир туп ўрик ниҳолининг новдалари шамолда силкинади, яқинлашиб келаётган баҳорини гўё сезиб, қувонади. Шерзод мамнун жилмайди.

Йўлак томондан оғир-оғир йўтал товуши эшитилди. Йўлакнинг қоқ ўртасида, девор тагидаги йиғма каравотда икки букилиб ўтирган, ранги сарғайиб кетган муштдеккина чол Шерзоднинг кўз ўнгига келди. Бу беморни кеча эрталаб олиб келишган, палаталарда жой бўлмагани учун вақтинча ўша ерга жой қилиб беришганди. Бугун Шерзоднинг палатасидаги семиз bemorга жавоб тегди. Шерзод унинг ўнига ўша чолни ётқизиши са керак, деб ўйлаганди. Иўқ, негадир уни олиб киришмади. «Кимга асрашяпти бу жойни,— деб ўйлади Шерзод каравотига ўтираккан.— Умуман, бу палата қандоқ қилиб менга тегиб қолдийкин?»

Ўша куни касалхонага олиб келишганда Шерзод деярли беҳуш эди. Ташвиш ҳар доим қўшалоқ бўлиб юради. Ӯшанда ҳам шунаقا бўлди: Шерзод эрталаб бекатдаги дўкондан адабий журналнинг янги сонини сотиб олди. Журнални варақлади-ю, танқид бўлимидан бо силган мақолага кўзи тушди. Мақолада Шерзоднинг янги китоби роса дўппосланган эди. Танқид кимга ёқади дейсиз? Аммо Шерзод танқиддан ўзига керакли фикрларни ажратиб олишга ўрганиб қолган, унинг самимий танқидчи дўстлари кўп эди. Бу мақолада ҳам тўғри гаплар борлигини дарров пайқади. Фақат унинг дилини бошқа нарса оғритди: мақола қочириқлару киноялар билан тўла эди.

Мақолани Шерзоддан бир йил илгари университетни битирган, ҳозир Тил-адабиёт институтида ишлайдиган фан кандидати ёзганди. Шерзод қиссани чиқаришдан олдин шу танқидчига ҳам ўқитган, Ӯшанда у асарни мақтаган эди. Шерзодга шуниси алам қилди. У ўзи ишлайдиган редакцияга кириб келганда кўнгилсиз фикрлардан боши шишиб кетганди. Аксига олиб, ишхонада уни янги дилсиёҳлик кутиб турган экан.

Бир кун илгари у газетада навбатчилик қилган эди. Иккинчи саҳифада хато ўтиб кетибди. Аллақайси завод планини юз ўттиз фоиз бажарган экан. Мақолада «ноль» рақами тушиб қолибди, завод планинн ўн уч фоиз бажарган бўлиб чиқибди.

Тушдан кейин редакциянинг умумий мажлиси бўлди. Уни роса «савалашди». Айниқса, мажлис деса ўзини томдан ташлайдиган муҳаррир ўринбосари қаттиқ уришди. Шерзод баҳона қидириб ўтирмади. Мажлис охирда унга қаттиқ ҳайфсан эълон қилишди.

Шерзод мажлисдан чиқиб, тўппа-тўғри «Тошкент» ресторанига кирди. У ҳеч қачон ёлғиз ўзи ичмас эди. Ўша куни ичди. Аввал икки юз грамм конъяк буюрди. Кейин яна юз грамм. Кейин ароқ... У аҳмоқона иш қилаётганини идрок этар, лекин ҳадеб ақлли бўлишдан кўра ора-чора аҳмоқ бўлиш ҳам яхши, деган ўй калласига ўрнашиб қолганди ўша топда.

У уйига қандоқ қилиб келганини тасаввур қилолмайди. Фақат Чилонзордаги уйи олдида таксидан тушгани ғира-шира ёдида бор.

Кечаси тўсатдан уйғониб кетди-ю, юраги қаттиқ-қаттиқ ураётгани, кўкраги қаттиқ санчаётганини, томогиға бир нарса тиқилиб, бўғилиб қолаётганини сезиб, кўнглига ғулғула тушди. Авваллари ҳам шунақа бўлиб турарди. Аммо ҳеч қачон шу сафаргидек бўшашиб кетмаган эди. У аъзойи баданидан муздай тер чиқиб келаётганини пайқади-ю, чироқни ёқди. Елкасига пальтосини ташлаб, қоронғи зинага чиқди. Ёзувчилар союзидан унга бир хонали уй беришганига ҳали кўп бўлмаган, бу секцияга Шерзод яқинда кўчиб келган эди. Пастга тушишга мадори етмади. Қўшниларни танимайди. У таваккал қилиб, ёнбош томондаги эшик қўнгироғини босди. Узоқ суриштиришлардан кейин рус кампир эшикни қўрқа-писа очди. Шерзод аҳволини айтиб, «Тез ёрдам» чақиришни сўради. Уз хонасига қайтиб кирди-ю, эмаклагудек бориб, диванга йиқилди. Уйга оқ халат кийган кишилар кириб келганида уларни ғира-шира кўрди.

Мана, ўшандан буён тўрт кун ўтди. Қасалхонанинг ўзига хос қоидалари бор экан: бу ерга тушганлар бир хил оч ҳаво ранг бомази халат кийиб юради. Бир хил овқатланади, бир вақтда ётиб, бир вақтда туради. Шерзод биринчи марта шифохонага тушгани учун аз-

валига касалхона қоидаларига кўниколмай юрди-ю, кейин ўрганди. Ҳозир у эрталаб кўзини очиши билан навбатчи ҳамшира тумбочка устига қўйиб кетган дорига кўзи тушади. Тариқдай келадиган фоликор деган қизил дорини, мензуркадаги яна аллақандай суюқликни ичиб олади. Нонуштадан кейин беморлар «Манипуляционная» деган эшик олдига қатор-қатор бўлиб келишади. Бирор енгини шимариб, бирор чоловорини тушириб тайёр бўлиб туради. Қош-кўзи попукдай, доим кулиб турадиган Шоира деган дўндиқкина жувон bemorlararga укол қилишга киришади. У нинани шунчалик беписанд санчадики, ўз ишини шу қадар бемалол қиласадики, ҳар сафар Шерзод бир нарсани ўйлади. «Гастрономдаги сотувчи қиз колбасани қандоқ ушласа, Шоира ҳам bemorning билагини шундоқ тутади. Заррача ҳам фарқи йўқ».

Шерзодларнинг палатасига Доктор опа деган врач қарайди. Беморлар ҳам, ҳамширалар ҳам — ҳамма уни шундай атайди. Ҳеч ким отини айтиб чақирмайди. Сочлари дув оқарган, аммо кўз қарашлари тийрак Доктор опа ҳар куни Шерзоддан қандоқ овқатлангани, қандоқ ухлагани-ю, ҳатто нима туш кўрганингача синчиклаб сўрайди. Шерзод унинг тийрак кўзларига қараб ётади-ю, кўнглида миннатдорчилик туйгуси аралаш алланечук бир ийманиш ҳисси уйғонади. Худди ресторанга кириб бирорвнинг ҳисобидан овқатланган одамдек қарздор бўлиб қолаётганга ўхшайверади.

Тушлик ўтиб, икки соатлик мажбурий ҳордиқ таом бўлгандан кейин касалхона гавжум бўлиб кетади. Беморлар оғизларига ёқар овқат олиб келган кишилар билан дардлашишга тушади. Ундан кейин кечки овқат... Шерзод кечки овқатни эслали билан беихтиёр соатига қаради. Олтидан сал ўтибди. Демак, бир соатча бор. У қорни очганидан эмас, тартиб билан овқатланиши зарурлигини доктор қайта-қайта тайинлаганидан шуни ўйлади.

Йўлак томондан яна ўша йўтал товуши келди. Бу сафар чол узоқ, тўхтовсиз ўйталди. У оғир-оғир энтикар, пафаси етмай ҳарсиллаб қолаётгани аниқ эшитилиб турар эди. Унинг сарғайиб кетган юзи, муштдеккина гавдаси Шерзоднинг кўз ўнгида тағин жонланди. «Нимага жой бўш туриб, олиб киришмайди?— деб ўйлади уғижиниб.— Кимга сақлаб туришибди».

У касалхонага тушгандан буён ўтган мана шу тўрт кун ичида бир нарсани сезди. Бу ернинг тартиб-қоидалари ҳаммага баравар бўлса ҳам, жой танлайдиган беморлар, касалларнинг «мавқеи»га қараб жой тақсимлайдиган одамлар ҳам бор экан. Шерзод ётган палата икки кишилик бўлгани учунми, бошқа хонадаги баъзи bemorlar ўзига ҳасад аралаш газаб билан қараётганини Шерзод сезар, сезган сайин ғаши келарди.

Ҳозир йўлакдаги чолнинг йўталиши унинг ёнидаги каравот бўш ётганини яна бир бор эсига солди-ю, чираб туролмади. Эшикни силтаб очиб, йўлакка чиқди. Йўлак чироқлари ёқиб қўйилган, тозалаб артилган линолиум пол ярақлаб туарди. Сарпойчан, оёғига калиш кийиб олган чол йиғма каравотда ўтирганча силкиниб-силкиниб йўталар, зўриқцанидан кўзларидан ёш чиқиб, буришиқ юзи кўкариб кетган эди. Ниҳоят, йўтал тўхтади. У ўпкаси гижиллаганча оғзини каппа-каппа очиб нафас ола бошлади. Йиғма каравот бошига суянчиқли стул қўйилган, стол устида жўмраги учган чойнак билан стакан туарди. Чол ўтирган жойида эгилиб, титроқ қўллари билан стаканга чой қўйди. Энтикиб-энтикиб ича бошлади.

Шерзод кескин бурилди-да, йўлак бошига — «бўлим мудири» деб ёзиб қўйилган эшик олдига борди. Беморлар бу эшикдан ичкари киришга журъат этолмас, ҳатто врачлар ҳам бўлим мудирининг хонасига ўйлашиб киришларини Шерзод билар, у мудирнинг ўзини уч-тўрг марта кўрган, аммо отини билмас эди. Бир зум иккиласиб турди-да, шахт билан эшикни очди. У, мудир аллақачон кетиб қолган бўлса керак, деб ўйлаган эди. Йўқ, кетмаган экан. Бўлим мудири устига оқ ғилоф қопланган диван суянчиғига суянганча бошини орқага ташлаб ўтирас, шунинг учунми, ингичка бўйни узун кўринарди. У қўлларини икки ёнига ташлаб олган, халатининг елкалари осилиб ётар, юпқа гардишли кўзойнаги ялтираб туарди.

Шерзод остонаяда тўхтаб қолди. Мудир бошини буриб шу томонга қаради.

— Нима гап?

— Еттинчи палатада битта жой бўшади,— деди Шерзод совуқонлик билан. Мудир юзини ўғирди. Лоқайд бош силкиб қўйди.

— Хабарим бор.

— Йўлакдаги чол икки кундан буён жой кутиб ётибди.

Мудир яна Шерзод томонга бошини бурди. Кўзойнак устидан унга синчилаб қаради. Аммо тагин ўшалоқайд оҳангда гапирди.

— Хабарим бор.

Бу гапдан Шерзод: «Йўлингдан қолма», деган маъненинди уқди.

— Энди нима бўлади?— деб сўради қовоғини солиб.

— Эндими?— бўлим мудири узун оёқларини йифишириб шошилмай ўрнидан турди.— Ярим соатдан кейин кечки овқат бўлади. Овқатланиб бўлгандан кейин ётиб дам оласиз.— У кўзойнак орқасидан Шерзодга бошдан-оёқ разм солиб чиқди-да, негадир жилмайди.— Келишдикми?

Бу гап оҳангда киноя ҳам, шифокорнинг беморга муруввати ҳам бор эди.

Шерзод бир зум эсанкираб қолди.

— Мен билолмай қолдим,— деди овози титраб.— Палатада бўш жой турса-ю, касал йўлакда ётса?

Бўлим мудири мийифида кулиб қўйди.

— Хотиржам бўлинг, жой бўш қолмайди,— у сенинекин юриб яқин келди-да, кўзойнаги ортидан Шерзодга қаттиқ тикилди,— ё ўзингизнинг жойингизни бўшатиб берасизми?

Шерзод бу одам ярим ҳазил, ярим эрмак оҳангда гапираётганини тушунди-ю, болалигидан қонига сингиб кетган қайсарлик лоп этиб юзига тепди.

— Бўпти, бўшатиб бераман!— У мудирнинг кўзинга тик қараб чертиб-чертиб гапирди.— Лекин мен йўлакда ётмайман. Манави диванга чиқиб ётаман.

Бўлим мудири ингичка елкаларини силкитиб тўсатдан қаҳ-қаҳ уриб кулиб юборди. Шундай кулдикни, юпқа гардишли кўзойнаги силжиб кетди. Кўзойнагини қўлига олиб, халатининг кўкрак чўнтағига солиб қўйди. Шерзоднинг елкасига қоқди.

— Қизиқ одам экансиз!— деди ҳамон кулиб. Аммо энди бу гапни киноя оҳангда эмас, самимий айтди.— Бу бизнинг ишимиз, биродар. Қасални биз даволаймиз, сиз эмас!

— Биламан,— деди Шерзод бўғиқ овозда,— танасини даволайсиз, руҳини ўлдирасиз.

Мудир бирдан жиддий тортди.

— Тушунмадим,— деди қошини чимириб.

— Нимасини тушунмайсиз?— Шерзод кескин қўл силтади.— Икки кундан бўён йўлакда ётган одам, нега мени тайёр жойга олишмади, деб ўйламайдими? Мен ўша зорманда жойга лойиқ эмас эканман-да, деб кўнгли чўкмайдими?!

Мудир бир муддат хижолат чеккандек кўзларини олиб қочди. Аммо зум ўтмай юзида яна ўша табассум пайдо бўлди.

— Кўп куюнчак бўлаверманг,— деди юпатувчан оҳангда.— Сиз бу ерга даволаниш учун келгансиз. Масала талашиш учун эмас. Аввал ўзингизнинг соғлиғингизни ўйланг. Бошқасини биз ҳал қиласиз.

Шерзод индамай нари кетди. Палатасига юаркан, чол томонга яна бир бор қараб қўйди. Чол энди йўталмас, гужанак бўлиб деворга ўгирилиб ётиб олган эди. Четдан қараган одамга у ухлаб қолганга ўхшарди. Аммо Шерзод унинг уйғоқ эканини ички бир туйгу билан ҳис қилди. Шу топда бу одамга ҳеч қандай ёрдам бериш қўлидан келмаслигини ўйлади-ю, кўнгли бўм-бўш бўлиб, палатага кирди. Жаҳл билан каравотга ўзини ташлади. Каравот симлари асабий ғижирлаб кетди. Шунда, тўсатдан, юраги тез-тез, гурсиллаб ура бошлади. «Тахикардия дегани шу бўлса керак-да,— деб ўйлади доктордан эшитган гапини эслаб. Бир лаҳзада мадори қуриб, пешанасидан совуқ тер чиқди-ю, ўрнига чўзилди.— Нимага яна шунаقا бўляпти?» деб у дераза томонга тикилиб, юрагининг гурс-гурс уришига қулоқ солиб узоқ ётди. Дераза ортида оқшом ташвиши билан жонсарак бўлиб қолган чумчуқлар тинимсиз чирқиллар, ёш ўрикнинг қизғиш новдалари ҳамон қаттиқ-қаттиқ силкинар эди.

2

Эшик очилганда Шерзод мудраб ётарди. У илдам қаддини ростлади-ю, ичкари кириб келаётган бўлим мудирини кўрди. Мудир ҳалатининг тугмаларини ечиб юборган, ингичка бўйнидаги гулдор галстугининг боғичини бўшатиб қўйган, тез юриб келганидан бўлса керак, ёноқлари тутиб чиқсан юзи қизариб кетган эди. «Жойнинг эгасини олиб келаётган бўлса керак», деб ўйлади

Шерзод ундан кўз узмай. Бўлим мудири палата ўртасида тўхтади-да, эшик томонга қараб гапирди:

— Сайфи Соқиевич! Марҳамат, кираверинг.

У бу гапни худди азиз меҳмонни уйига чорлаган мезбон сингари ички ҳурмат билан ийманиб айтди...

Эгнига янги пахмоқ ҳалат кийган, тўрхалта кўтарган киши ичкари кирди. Кўринишидан у эллик ёшлардан ошган, устарада қиртишланган бошига мош ранг бахмал дўппи кийиб олган, юзлари шишинқираган, кўзларининг ости салқиб турар эди. «Жигари касал бўлса керак», негадир Шерзоднинг хаёлига энг аввал шу фикр келди-ю, ўрнидан туриб, салом берди.

Сайфи Соқиевич алик олайми-олмайми, деб иккилашиб қолгандай бир лаҳза жим турди-да, қовоғини солиб, «Салом» деб қўйди.

«Ўҳ-ў! Димоғ масаласи жуда баланд-ку! Кун бўйи жойни сақлаб туришгани бежизмас экан шекилли».— Шерзод мийифида кулиб қўйди.

Бўлим мудири қўли билан имо қилиб Сайфи Соқиевичга бўш каравотни кўрсатди.

— Мана, сизнинг ўрнингиз. Чойшаблар янги.

Сайфи Соқиевич Шерзодга бир қошини баланд, бир қошини паст қилиб қараб қўйди. Чамаси у бунақа «ёш бола» билан ҳамхона бўлиб қолганига кўпам хурсанд эмасди.

— Бу бизнинг «люкс» палатамиз,— деди бўлим мудири жилмайиб.— Шеригингиз,— у боши билан имо қилиб Шерзодни кўрсатди,— шеригингиз яхши йигит. Хуррак отмайди.

Унинг гап оҳангидаги: «Қўлимдан келса бу болани чиқариб юбориб, сизга палатани бўшатиб берардим-у, иложим қанча», деган маъно бор эди. Шерзод шуни тушунди-ю, ижирғаниб юзини ўгирди.

— Доктор,— деди кинояли жилмайиб,— Сайфи Соқиевичга айтиб қўйинг, кечаси алаҳлайдиган одатим бор.

Сайфи Соқиевич бу боладан шунчалик бетгачопарликни кутмаган бўлса керак, ярқ этиб мудирга қаради.

Бўлим мудири ингичка елкаларини силкитиб кулди. Эшик олдига бориб, включателни босди. Палата ёп-ёруғ бўлиб кетди.

— Майли, яхши дам олинглар,— мудир остононада

тўхтаб, Шерзодга юзланди.— Айтгандай, анави чолни палатага олдик.

Уostonада яна бир лаҳза турди-да, эшикни ёпди.

«Мана бу иш яхши бўпти!» ўйлади Шерзод мамнун. У қўлларининг бармоқларини чалиштириб, боши остига қўйиб ётганча, Сайфи Соқиевичнинг ҳаракатларини кузата бошлади.

Сайфи Соқиевич яшил тўрхалатнинг боғичини ечиш учун анча овора бўлди. Шерзод унинг калта, дўмбоқ бармоқлари асабийлик билан билинار-билинмас тит-раётганини кўриб турарди. Ниҳоят, чигал тушиб қолган боғич ечилди. Сайфи Соқиевич газета қоғозга ўроғлий пахта гулли чойнак-пиёла, ёғоч қошиқ, бир банка асал, тиш чўтка, яна аллақанча майдачуидаларни олди. Баъзиларини тумбочка ичига, баъзиларини дераза токчасига териб қўйди. Шерзод унинг салқи қовоқларига, сарғайган юзи-ю, асабий ҳаракатларига разм соларкан, раҳми келди. Бир одамнинг йўлакда ётгани-ю, бу с尔да жой бўш тургани учун бу киши айбдор эмас-ку. Ўзига қолса ким касалхонага тушгиси келади?!

— Чой ичасизми?— деди у қаддини ростлаб.

Сайфи Соқиевич қовоғини солгандан чойнакни Шерзодга қараб қўйди-да, индамай бош силкиди.

Шерзод ўз тумбочкидан ялтироқ никелли чойнак, тунука чойдишни олиб эшик томон юрган эди, Сайфи Соқиевич имо билан тўхтатди.

— Чойингиз қанақа?— деди бўғиқ товушда.

— Памил чой.

— Шошманг,— Сайфи Соқиевич тумбочкини очдида, пахта гулли чойнагига бир кафт кўк чой солди.— Мен тўқсон беш ичаман. Давлениям бор.— У чойнакни Шерзодга узатди.

Шерзод катақ-катақ линолиум полли йўлакдан юриб бораракан, икки кундан бўён девор остида турган қаравот йиғиб олинганини кўриб, тағин қувонди.

Ҳали кечки овқат бошланмаган, ошхонада беморлар йўқ эди. Фақат дераза олдидаги стол ёнида малла соч фаррош кампир билан Шоира ўтирас, икковлари ўртага бир тарелка печенье қўйиб, чой ичишар эди. Шоира стол суюнчигига елкасини ташлаганча, оёқ чалиштириб ўтирас, халатининг тугмаларини ечиб юборган, ялтироқ садаф ранг кофта остида бўлиқ кўкраклари бўртиб турарди.

«Бугун яна Шоира навбатчи экан-да», деб ўйлади Шерзод. Умуман, Шоира навбатчилик қилмаган кун кам бўларди. У гоҳ биринчи қаватда, гоҳ bemорларни қабул қиласидиган бўлимда ишларди. Шерзод дарров кўзини олиб қочди. Унинг қизиқ одати бор эди: бирорнинг овқатланишига назар солишини уят ҳисобларди. У тез-тез юриб, бурчакдаги титан олдига борди. Жўмрак остига қўйилган алюмин тоғора ярмигача шамага тўлиб қолганди. Шерзод пахта гулли чойнакка шошапиша қайноқ сув тўлатди. Зум ўтмай иккинчи чойнак ҳам тўлди. Шерзод иккала қўли банд бўлгани учун жўмракни бурашга улгуролмай қолди. Қайноқ сув чойнакдан тошиб, тоғорага тўкила бошлади. Буг кўтарилиб Шерзоднинг қўли ачишди. Шу ондаёқ Шоиранинг янроқ қаҳқаҳаси хонани тўлдирди, у югуриб келиб жўмракни буради. Шерзод ҳар иккала чойнакни яқинроқдаги стол устига қўйди. Шоира бўлса ҳамон шарақлаб кулар, чиройли қўзлари сузилиб кетган эди.

— Хотин киши бўлганингизда эрингиздан роса сўкиш эшитаркансиш,— деди у пахта гулли чойнакнинг қопқогини ёпаркан.

Шерзод Шоиранинг кўзларига тик қаради.

— Мен аёл киши бўлсан эрга тегмасдим.

— Нега?— Шоиранинг кўзлари ҳамон табассумдан ёниб турарди.

— Эр ёмон бўлади.

— Ҳаммаси-я?

— Бўлмадим...— Шерзод мийнгида кулиб қўйди.— Ҳар қалай хотинлар ўз эрини ҳамма эркаклар ичидаги ношуд, энг ёмони, деб билади. Шу одам билан эмас, бошқаси билан яшасам баҳтиёрроқ бўлардим, деган гапни ўйламаган хотин кам бўлади.

— Худди билгандай гапирасиз-а!— Шоира ясама жиддийлик билан қошини чимирди.— Хотинларнинг кўнглини гапни сиз қаёқдан биласиз?

«Билишим керак, билишга мажбурман!» деб ўйлади Шерзод, иккала чойнакни баравар кўтараркан. Эшик олдига етганда бурилиб қаради-да, кулди.

— Бундан осон нарса борми? Бир муддат ўзимни аёл киши деб тасаввур қиласману биламан-қўяман.

Шоиранинг кўзларида шўх табассум ўйнади.

— Аёлларни шунчалик яхши тушунаркансиш, нега хотиннинг сиздан хабар олмайди?

«Бўлса хабар олади-да,— деб ўйлади Шерзод кулимсираб.— Кузатиб юрганини қаранг!»

— Бундан чиқди, мен ҳам ёмон эр эканман-да!— Шерзод Шоиранинг парпираб турган кўзларига яна бир бор қаради-да, йўлакка чиқди.

Сайфи Соқиевич тумбочка устига газета ёзиб, патир, япроқ-япроқ тўғралган қази тайёрлаб қўйган экан.

— Ўтиринг,— деди у Шерзодга қарамай. Чамаси, бояги кескинликнинг заҳри хийла кўтарилиган эди.

— Раҳмат!— Шерзод самимий оҳангда ташаккур билдириди.— Ҳозир кечки овқатга борамиз.

Сайфи Соқиевич дўмбоқ қўлини силтади.

— Баннисани овқати овқатми?!

Шерзод ғаши келиб юзини ўғирди-да, дераза олдига борди. Пишиллаб овқатланишга тушган Сайфи Соқиевич томонга қарамаслик учун деразадан ташқарига тикилди. Аллақачон оқшом тушган, ичкаридан ёғилиб турган чироқ нурида ўрик танасининг бир бўлаги қорайиб кўринарди. Ҳовлида беморлар сайд қилиб юришган бўлса керак, уларнинг гангур-гунгур гаплашиши эшитиларди. Тўсатдан шундоққина дераза ортида шовқинсуронли куй янгради. «Шу ердаям тинчлик йўқ», деб ўйлади Шерзод ғижиниб. У кўча-кўйда магнитофон кўтариб юрадиганларни жинидан ҳам ёмон кўрарди. Дераза олдидан иккита шарпа сирғалиб ўтди. Беморлар халатини кийиб олган новча йигит билан паст бўйли қиз ўрик танасига суяниб туриб олишди.

Йигит бир қўлида кичкина магитофон кўтариб олган, иккинчи қўли билан қизнинг елкасидан тутиб ўзига тортар эди. Қиз ўзини олиб қочган бўлар, аммо чандон қаршилик қилмас, йигитнинг пинжига кириб борарди.

«Нархи арzonлашган муҳаббат!— деб ўйлади Шерзод ижирғаниб.— Худо билсин, иккови кеча танишган бўлса керак. Бугун ўпишади. Эртага касалхонадан чиққандан кейин бир-бирини ё эслайди, ё эсламайди».

У эркин муҳаббат деган гапни нотўғри тушунаётган, севгидек табаррук ҳисни оёқ ости қилаётган одамлар тўғрисида ёзишни кўпдан буён ўйлаб юрар, туйғуларнинг арzonлашиб кетишига олиб келаётган илдизни кўпдан буён излар эди. Ҳозир ҳам шундоқ дераза рўпарасида бир-бирининг пинжига кириб турган йигит билан қизни кўриб шуни ўйлади. «Булар қизиқ! Трамвайдагиста чақишга уялади-ю, ўпишишга уялмайди. Наҳот

муҳаббат писта чақишдан арzon бўлса!» У кескин бурилди-да, ҳамон пишилаб овқатланаётган Сайфи Соқиевич томонга қарамай, жойига келиб ётди. Шовқин-суронли куй тинди. Анчадан кейин унинг қулоғига маъюс, энтиклирувчан бир оҳанг чалинди. Магнитофондан майнин ҳинд куйи ёғиларди. Шерзод ҳинд фильмларини ёқтирамас, бир-бирига ўхаш сийқа воқеаларни кўришга тоқати йўқ эди. Аммо ҳар сафар ҳинд куйларини эшитганда роҳат қилас, ранго-ранг оҳангларнинг шу қадар жонбахшилик билан уйғуналашиб кетишига ҳайрон қоларди. Ҳозир Муҳаммад Рафиқ «Дўстим менга хиёнат қилди» деб бошланадиган қўшиқни айтар, қўшиқ садолари қанотларини мулојим силкитиб деразадан учиб кираётганга ўхшарди. Шерзод шу куйни эшитганида ҳар доим нимқоронги бир бўшлиқда сузид бораётгандек бўлар, бу бўшлиқнинг охири кўринимас, у қаёққа кетаётганини ўзи ҳам билмай сузид борар, юраги тушуниб бўлмас бир тўлқиндан изтироб чекар, бу тўлқин асло тугамайдиганга ўхшар эди. Ҳозир ҳам у кўзларини чирт юмиб ётаркан, асаблари бирдан мулојимлашди. Дераза ортида ўпишаётган «чиллаки» ошиқ-маъшуқларни ҳам, рўпарасида овқатланиб ўтирган Сайфи Соқиевични ҳам упунди-ю, куй мавжига шўнғиди.

3

Шерзод елкасига кимдир беозор туртганидан уйғониб кетди. Боши устида Шоира эгилиб турар, у соchlарини чиройли турмаклаб, киприкларининг четига кўкимтири «соя» суртиб олганди.

— Туринг, бугун профессор Рауф Абдуллаевич обход қиласди!— деди у Шерзод уйғониши билан қаддини ростлаб.— Үринларингизни яхшилаб тартибга солинглар. Тумбочканинг устида ортиқча нарсалар турмасин.

Шерзод Шоиранинг жиддий, кескин гапиришидан буталаб Сайфи Соқиевичга ҳам, ўзига ҳам баравар тааллуқли эканини билди.

Шоира эшик олдига бориб, бурилиб қаради.

— Дераза пештахтасиниям бўшатиб қўйинг.

Шерзод қаддини ростлаб, қўлларини қаттиқ-қаттиқ силкитди. Төнг ёришиб кетган, деразадан тип-тиниқ ос-

моннинг бир бўлаги кўриниб турарди. Шерзод Сайфи Соқиевич томонга қараб қўйди.

Сайфи Соқиевич тумбочкасини тимирскилаб электр устарасини олди, каравотда майкачан қорнини қаппайтириб ўтирганча устара филофини шошилмай очди.

— Яхши ухлаб турдингизми?— деди Шерзод хуш чақчақ овоз билан.

Сайфи Соқиевич Шерзодга бир лаҳза қаради-ю, босиқлик билан «дуруст» деб қўйди.

Шерзод ювиниб қайтиб келганида, Сайфи Соқиевич соқолини олиб бўлган, палатада «Шипр» иси анқирди.

— Ассалому алайкум!— деди Шерзод Сайфи Соқиевичнинг кўзига тик қараб.

Сайфи Соқиевичнинг хийла сарғайган кўзларида табассум пайдо бўлди.

— Ваалайкум ассалом!— деди дона-дона қилиб.— Мулло бўлинг.

«Мана, элакишиб қолдик!— деб ўйлади Шерзод сочиғини каравотнинг ялтироқ кифтига ташлар экан.— Донишмандлар тўғри айтган. Биринчи таассурот узоқ эсда қолади-ю, аммо кўпинча хато бўлади. Кеча бу одам сени бетгачопар деб ўйлади, сен уни димоғдорга чиқариб қўйдинг. Аслида икковларинг ҳам адашдинглар».

— Қатиқ олиб келайми?— деди у дилкашлик билан,— ҳар куни эрталаб дарвоза олдида яхши қатиқ сотишади.

Сайфи Соқиевич сочиғини билагига илиб, эшик томон юраркан, бош чайқади:

— Йўқ, раҳмат!

Шерзод халатини елкасига ташлади-ю, илдам юриб, вестибиолга чиқди. Каттакон ойнаванд эшикни очиб, цементи кўчиб кетган зинага оёқ қўйиши билан кўксини баҳор шабадаси тўлдирди. У ҳайратлангандек бир лаҳза тўхтаб қолди. Бунақа ҳаво баҳор эндигина бошланадётган кезларда бўлади. Кечаги изгирин шамол ўрнини тўсатдан илиқ, майнин шабада эгаллайди-ю, бутун табиат яшаш завқидан жунбушга келгандек, узундан-узоқ чўзилган уйқудан уйғонишга қасд қилгандек бирдан жонланди. Кишининг кўзини қамаштирадиган даражада шаффоф тус олган осмон тағин ҳам тераилашиб кетганга ўхшайди.

Ҳали ўзи кўринмаса ҳам нафаси сезилиб турган кўклам оҳанглари қулоққа чалинади: қушлар ҳаяжондан энтикиб қаттиқ-қаттиқ сайрашга тушади, дараҳт шоҳларида эрка шамол дутор чалади, қаердадир, пўпаник босган тўнгак тагидами, ҳали сув келмаган ариқ лабидами қурбақа журъатсиз қуриллаб қўярди... Одамнинг руҳида шу қадар енгиллик пайдо бўладики, қаногчиқазиб олис уфқларга учиб кетгинг келади...

Шерзод икки четида қатор тераклар саф тортган, тозалаб, супурилган асфальт йўлакдан юриб бораркан, вужудида худди шу енгилликни ҳис этди. Худди ўша жарангдор оҳанглар қалбини қувончга тўлдирди-ю, халат кийиб юрган bemорлар ҳам, яхлит деразаларига оқ пардалар тутилган эски фиштин бино ҳам, осмон ҳам олам ҳам гўзал кўриниб кетди кўзига.

У қўлида бир банка қатиқ билан палатага қайтиб кирганида, Сайфи Соқиевич қайта ечиниб, ўрнига ётиб олган эди.

— Нима қилди?— деди Шерзод хавотирланиб. У кўнглини қизитган туйфулардан ҳали халос бўлиб ултурмаган эди.— Мазангиз қочдими?— У Сайфи Соқиевичнинг тепасига келди.

— Иўқ,— Сайфи Соқиевич хўрсиниб қўйди.— Профессор обходни бизнинг палатадан бошларкан. Ҳозир...

— Нонуштадан кейин кирмайдими?

— Қайдам?— Сайфи Соқиевич елкасини қисди.— Профессорни зарил иш билан аллақаёққа чақиришган экан. Доктор айтдилар.

Шерзод ётиши билан эшик очилди-ю, оппоқ сочлари устидан оппоқ қалпоқчасини қўндириб олган Доктор она, унинг кетидан халат кийган гавдали бир киши кириб келди. «Профессор!» деб ўйлади Шерзод ундан кўз узмай.

Профессор бош яланг бўлиб олган, сийрак сочларига оқ оралаган, қорамағиз чеҳрасида алланечук хотиржамликми, сокинликми, шунга ўхшаш ифода кўриниб турар, йирик-йирик кўзлари теранлик билан боқар эди. У икки қўлини халатининг чўнтағига солиб олган, ўнг чўнтағидан фониндоископнинг тарғил резинка ичаги чиқиб турарди.

«Сайфи Соқиевични кўриб бўлгунча чиқиб турсам ҳам бўларди», деб ўйлади Шерзод ўша томонга қараб. Сайфи Соқиевич профессорга термулиб ётар, кўзлари-

да шу қадар маъюс ўтинч, шу қадар илтижо бор эди-
ки, Шерзоднинг унга беихтиёр раҳми келиб кетди.
«Тўйда сўйиладиган қўй қассобга шунаقا тикилса
керак», деб ўйлади Шерзод. У хаёлига келган бемаъни
фиркдан ўзи кулди.

Професор хотиржам юриб Шерзоднинг тепасига
келди. Шерзод беихтиёр оёқларини бир чеккага сурис-
тириш учун унга жой бўшатди. Профессор Шерзод-
нинг оёқ томонига ўтириши билан Доктор опа унинг
касаллик варақасини узатди.

— Самандаров,— деди у паст товушда.— Стенокар-
дия. Йигирма олтинчи февраль куни «Тез ёрдам»
машинасида олиб келинган. Икки марта кардиограмма
қилинди.— Доктор опа турган жойида эгилиб, профес-
сорнинг қўлидаги касаллик варақасига ёпиширилган
қизғиши лентанинг бир учидан тортиб ёзди.— Паталогия
йўқ.

Професор лентадаги эгри-буғри чизиқларни диқ-
қат билан кўздан кечира бошлади.

«Бошланди,— деб ўйлади Шерзод профессорнинг ҳар
бир ҳаракатини кузатиб ётаркан.— Биринчи савол:
ҳозир сизни нима безовта қиляпти? Иккинчи савол:
болалигингизда қанақа касалларга чалингансиз? Учин-
чи савол: кўпдан бери юрагингиз санчармиди? Чекасиз-
ми ва ҳоказо, ва ҳоказо...»

Професор касаллик варақасидан бош кўтарди-да,
негадир жилмайди. Шунда бурнининг усти тиришиб,
теран кўзларида самимий бир нур порлаб кетди. Унинг
табассуми шу қадар дилкаш, шу қадар «юқумли» эди-
ки, Шерзоднинг ўзи ҳам беихтиёр жилмайди.

— Врачлар психологиясини анча яхши биларкансиз,
Самандаров!— деди профессор ҳамон жилмайиб ту-
раркан.

Шерзод эсанкираб қолди. «Қизиқ, бу одам нимани
ўйлаётганимни қаёқдан билди»,— деган фикр хаёлидан
лип этиб ўтди. Беихтиёр кўзини олиб қочди.

— «Операция» деган ҳикоянгиз менга маъқул бўл-
ди.— Профессор Шерзоднинг қўлини юмшоқ кафти ора-
сига олиб, қон томирига бармогини босди.— Операция
пайтида хирург энг яқин одамини ҳам бегона ҳисоблайди,
деганингиз тўғри. Шунаقا қилмаёа иккиланиб қо-
лиши мумкин. Медицинада иккиланиш — мағлубият дे-
ган сўз.

«Үқиган экан-да!— Шерзоднинг кўнглини бирдан қувонч чулғади.— Вақт топганини қаранг-а». Шерзоднинг бу ҳикояси журналда чиққан, ҳар ким ҳар хил фикр билдирган эди. Ҳозир у шифокорнинг ўзидан шундай гап эшитганита қувониб кетди.

— Яна битта гапингизга тўла қўшиламан,— деди профессор ҳамон Шерзоднинг томир уришини санаркан.— Медицина соҳасида кадрлар тайёрлашга айниқса эҳтиёт бўлиш керак. Ёмон шифокорнинг қотилдан фарқи йўқ. Рости, уқувсиз докторлар кўпайиб кетяпти.

— Бунақалар ҳамма соҳада бор,— деди Шерзод жилмайиб.

— Медицинада бўлмаслиги керак!— Профессор қошини чимиради.— Менга қолса медик бўлишни ҳавас қиласидиганлар аввал бир-икки йил касалхонада ишлаши керак. Мурдани кўрса лабига учук тошадиган чаламула врачларни кўргани кўзим йўқ!

— Энди, дўхтири, ҳозир қайси институтга борсангиз таниш-билишнинг боласи киради,— Сайфи Соқиевич ётган жойда каравотини фирчиллатиб ўнгланиб олди.— Шунаقا бўлганидан кейин илож қанча?

Профессор унга вазмин бир назар ташлади-ю, Шерзодга имлади.

— Қани, ўтиринг-чи, юракни эшитиб кўрайлик.— Унинг кўзларида яна ўша самимий ўт порлади.— Ёзувчиларнинг қалби нозик бўлади, дейишади. Ё танқид қилавериб пишитиб қўйишганми?

Шерзод жилмайиб елкасини қисиб қўйди.

«Наҳотки танқидий мақолаларимниям ўқиса бу одам?»— деб ўлади ҳайрон бўлиб. У аниқ фан мутахассислари кўпинча адабиёт, санъатни чуқур тушуниши билар, аммо бунчалик деб ўйламаган эди. Курагига фонинидоскопнинг муздек ҳалқаси тегиши билан вужудида хушнуд бир енгиллик сезди.

Қизиқ, ҳар гал Доктор опани кўрганида уйғонадиган қарздорлик ҳисси ҳозир уни мутлақо қийнамас, профессор билан ўзининг ўртасида қандайдир табиий бир яқинлик пайдо бўлганидан шод эди. Шунда у профессор гапни бекорга ҳикоядан бошламаганини, ўртада яқинлик туғдириш учун шундай қилганини бирдан тушунди-ю, кўнглида ҳайрат аралаш қувончли бир хитоб янгради. «Оббо профессор-эй! Усталигини қаранг!»

— Тинчланинг,— деди профессор худди унинг кўнглидан ўтётган гапларни эшитиб тургандай.— Ҳаяжонланманг!

Шерзод чуқур-чуқур нафас ола бошлади. Яна анчадан кейин профессор фониндоскоп тутқичини қулоғидан олди.

— Тўғри, паталогия йўқ,— деди ҳамон тик турган Доктор опага қараб. Доктор опа гўё Шерзод эмас, ўзининг дарди енгиллашгандек эркин хўрсиниб қўйди.

— Қийинаверинг!— профессор Шерзодга қараб тагин жилмайди:— Сизга бир маслаҳат: кўп куюнчак бўлаверманг. Юрак касаллиги аксарият икир-чикир ташвишлардан келиб чиқади. Уйланганмисиз?

Шерзод индамай бош чайқади.

— Унда ишингиз беш экан! Уйлангандан кейин ташвишлар яна кўпаяди. Ҳали қиласидиган ишларингиз кўп. Шунинг учун сал бепарвороқ бўлинг. Келишдикми?

Шерзод феълини ўзгартира олишига кўзи етмаса ҳам сидқидилдан ваъда берди:

— Уриниб кўраман, Рауф Абдуллаевич!

— Ёшларнинг касал бўлиши энг адолатсиз нарса!— профессор Шерзоднинг елкасига оҳиста туртиб қўйди.— Сиз тузалиб кетишингиз керак. Гавдангизни қаранг!

У Шерзоднинг касаллик варақасини Доктор опага берди-да, Сайфи Соқиевичнини олди. Профессор каравотига бориб ўтириши билан Сайфи Соқиевичнинг юзида яна ўша аянчли ифода пайдо бўлди.

— Меники эски дард, дўхтир,— деди у ғамгин тарзда,— саккиз йилдан бўён шу азоб. Жигар шишиб кетади, буйрак оғрийди... Бунинг устига иш кўп. Минг хил одам билан муомала қилиш керак. Лечитса этишгаям вақт йўқ.

— Парво қилманг,— профессор хотиржам овозда Сайфи Соқиевични юпатди.— Универмагнинг савдо сотифи директорсиз ҳам ўтаверади!

«Универмагда ишларкан-да»,— Шерзод шошиялмасдан кийинаркан, Сайфи Соқиевич томонга қараб қўйди.

Кейин Доктор опага қараб: «Чиқиб кетсам майлими?» деб имо қилди. Доктор оҳиста бош иргади. Шерзод каравотини фирчиллатмасликка ҳаракат қилиб, ўрнидан турди-да, йўлакка чиқди.

Шерзод томирига укол қилдиришни ёқтирмасди. Ҳозир ҳам амаллаб чидади. «Аввало касал бўлма. Касал бўлгандан кейин бу ёғига чидаб бер»,—деб ўйлади у Шоира томирига нина санчаётгандা.

— Менга унақа қараманг,— деди Шоира шприцдан кўз узмай. Унинг юзига қизил югоруди. Сурма тортилган узун-узун киприклири титраб кетди.

— Нега?

— Халақит беряпсиз.

Шерзод дераза томонга қараб олди. Ташқарида қуёш чараклаб ётар, илиқ ҳаводан жони кирган беморлар асфальт хиёбонда кезишарди. Ниҳоят, Шоира нинани суғуриб олиб, ўрнига пахта босди.

— Раҳмат!— Шерзод ўрнидан турди.

— Ҳафа бўлдингизми?— Шоира шприцини ялтироқ стеролизатор қопқоғига ташларкан, Шерзодга тезгина қараб олди. Шу топда у ҳаммага аямай укол қиладиган дадил ҳамшира эмас, аллақандай ёш қизалоққа ўхшаб қолган эди.

— Нега энди?— деди Шерзод ҳайрон бўлиб.

— Билмасам... Қараманг деганимга-да!— Шоира унга мулоим назар ташлаб қўйди.— Бориб ўн беш минут ётинг. Глюкоза қўйгандан кейин албатта ётиш керак.

Шерзод палата эшигига келди-ю, тўхтаб қолди. Дераза олдида мовий жемпер устидан елкасига оқ ҳалат илиб олган аёл турарди. У каттакон жигар ранг сумкадан патир, яшил кастрюлка, олма, анор олиб дераза токчаларига териб қўйди. Сайфи Соқиевич каравотда ўтириб олганча энгашиб, тумбочкани титкиларди.

Шерзод салом бериб, ичкари кирди. Аёл бурилиб қаради-да, бош ирғаб саломлашди. Унинг ёши ўтиб қолган, аммо қош-кўзидан ёшлиқда хушсурат бўлгани кўриниб турарди.

— Танишинглар!— деди Сайфи Соқиевич.— Қелин-ойингиз! Бу киши — Шерзоджон! Мана, aka-ука ётиб-миз худо деб.

Шерзод аёлга яна бир бор бош силкиб қўйди-да, каравотига ўтирди.

— Вой, қандоқ яхши!— аёл негадир кулди. Шунда унинг қатор-қатор тилла тишлари ярақлаб, оғзидан чўғ

сачраб кетгандай бўлди. Аввалига Шерзод эътибор бермаган экан. Аёлнинг қулоқларига катта-катта олтин балдоқлар осилган, иккала қўлининг бармоқларига қўша-қўша тилла узуклар тақиған, мовий жемперининг ёқасидан шода-шода марварид кўриниб турарди. Утишини кўрсатмай турганида сезилмаган экану оғзини очгани ҳамон ҳамма олтинлар қўшилиб, бирдан ловуллаб кетди.

«Тилла конидан чиқиб келганми бу?— деб ўйлади Шерзод кинояли жилмайиб.— Узиям тиши элликта эмас, ўттиз иккита бўлганига афсусланса керак!»

— Улсин!— деди аёл Сайфи Соқиевичга қараб.— Майдам йўқ экан. Қоровулга бир сўм бердим. Бўлмаса киргизмайман, дейди, кечқурун келасиз, дейди яшшамагур!— У сумкасига яна бир марта қўл суқди-да, газета қоғозига ўроғлик икки бўлак нарса олди.— Икки кийимлик обкелақолдим,— деди Сайфи Соқиевич нинг кўзига куюнчаклик билан термулиб.— Улар энди, биттасига қилиб, биттаси қуруқ қолса яхши бўлмас.

Шерзод газета қиррасидан чиқиб турган атласнинг бир учини кўрди-ю, беихтиёр кўзини олиб қочди.

— Буниси майда тароқ,— деди аёл ҳамон ўша оҳангда.— Манавиниси сариғидан. Ўзингиз билиб берарсиз. Шусиз иш битармиди ҳозир.

«Оббо, олди-берди бошландими?— деб ўйлади Шерзод кўнгли ғашланиб. Индинга саккизинчи март эканини тўсатдан эслади-ю, ҳаммасини тушунди.— Шу ердаям ошир-ошири...»

Сайфи Соқиевич Шерзоднинг ижирғаниб турганини пайқади шекилли, жеркиб берди:

— Майда гап бўлма, деб минг марта айтдим сенга!— У сумкасини йиғишираётган хотинига бир лаҳза қараб қолди-да, қовоғини солиб, сўради:— Сирожиддин машинани нима қилди?

— Тузаттиргани обкетди.— Аёл бўшаган сумкани кўтарди.— Улсин, кун ора пачоқ бўлади бу машина!— У Шерзодга юзланди-да, ҳеч гап бўлмагандек оғзидан олов сачратиб кулди.— Хўп, хайр, оповси.

Шерзод индамай бош силкиб қўйди. Эр-хотин чиқиб кетиши билан палата жимжит бўлиб қолди, Шерзод юрагининг яна қаттиқ-қаттиқ ураётганини пайқаб, кўзларини юмди-да, девор томонга қараб олди.

«Индинга саккизинчи март,— деб ўйлади у маъюс.— Одамлар қизиқ. Турли-туман байрамлару туғилган кунлардан шунаقا усталик билан фойдаланишадики, ҳайрон қоласан киши!»

Қўша-қўша узук тақилган қўллари билан кийимлик атласни чанглаб турган хотин, шу хотинга ҳозир ҳамма иш пулу совға-саломлар билан битади, деб ўргатган Сайфи Соқиевич Шерзоднинг кўз ўнгига келди-ю, иккенин ҳам ёмон кўриб кетди.

Палатадаги бўш жойни кун бўйи асраб туришлари-ю, Сайфи Соқиевичнинг универмаг директори экани, хотини тиллага беланиб юриши-ю, текинга иш битмайди, деб ўйлаши — ҳаммасининг ўртасида қандайдир бирлик бор эди. Шерзод шуларни ўйлади-да, хаёлан ўзига киноя қилди. «Йўқ, биродар! Бу сафар биринчи таассуротинг хато чиқмади. Сайфи Соқиевич билан сенинг қонинг ҳеч қачон қўшилмайди».

Анчадан кейин эшик очилди-да, Сайфи Соқиевичнинг свози келди.

— Туринг, Шерзоджон!

Шерзод секин бурилиб қаради.

— Шундоқ катта ёзувчи экансиз-ку, айтмайсизми?!— деди Сайфи Соқиевич астойдил гина қилиб.

— Бунинг нима аҳамияти бор!— деди Шерзод совуқ оҳангда.

— Ҳа энди, ука, ёзувчилар ҳам худо назар соглан одамлар бўлади-да! Мен ўқимишли одамларни яхши кўраман. Ўзим институтни амаллаб битирган бўлсан ҳам...

— Қайси институтни?— сўради Шерзод унинг гапини бўлиб.

— Савдо институтини-да!— Сайфи Соқиевич бе, парво қўл силтади,— бизнинг ўқишимиз нима бўларди, амаллаб битирдик-да!

«Яъни пул тиқиб,— ўйлади Шерзод унинг гапини аниқлаштириб.— Ишингиз шусиз битармиди?!»

— Узимиз амаллаб ўқиган бўлсак ҳам илмнинг қадрига етамиз, ука. Бизнинг ўғил ҳам аспирантурани битирган, яқинда кандидат бўлади. Ёшлигидан тарихга қизиқарди ўзи.— Сайфи Соқиевич ўз каравотига келиб ўтириди. Кўзларини йилтиратиб Шерзодга тикилди.— Мана, насибамиз қўшилган экан, битта палатага тушиб қопмиз. Худо хоҳласа бу ёқдан чиққандан кейин ҳам

ака-ука бўлиб қоламиз. Чилонзордан пастроқда Мева-зор деган жой бор. Ўша ерга бориб Сайфиддин аканинг уйи қайси, десангиз, етти яшардан етмиш яшаргача — ҳамма танийди. Участкани катта қилиб юборган эканмиз, театр Навоий бўп кетди ўзиям!— У ўзининг уйи катталигидан қувонгандек яна мамнун жилмайди.

«Мевазорда бўлса қўшни эканмиз-да», деб ўйлади Шерзод унга синчковлик билан қараб. Аммо индамади.

— Қани, ўтиринг, ука, бир мантихўрлик қилайлик!— Сайфи Соқиевич тумбочка устидаги кастрюлканинг қопқоғини кўтарган эди, мурч иси гуркираб кетди.

Шерзоднинг кўз ўнгида олтин тўла бармоқлари билан хамир қораётган бояги хотин пайдо бўлди-ю, иштаҳаси бўғилди.

— Раҳмат,— деди ўрнидан туриб.— Хамир овқатга ҳушим йўқроқ.

Шерзод йўлакка чиқди-да, ошхона томонга бурилди.

5

Вақти-соати етганда одамнинг туғилиши оддий бир нарса кўринади-ю, ўлим ҳар доим ғайри табиий ҳодиса бўлиб туюлади. Аслида одамнинг ўлиши ҳам ҳеч гап эмас экан. Шерзод буни шу куни билди.

У ошхонага кириб келганида нонушта охирлаб қолган, кўп беморлар овқатланиб бўлишган эди. Столлар устида овқатдан бўшаган идиш-товоқлар турар, дера-за олдидаги столда уч аёл ўтирас, яна бир бемор туйнук олдида туриб, овқат оларди.

Шерзод уни узоқдан таниди. Бу — уч кун илгари йўлакдан палатага олинган ўша муштдеккина гавдали чол эди. Шерзод унинг ўн тўққизинчи палатага жойлашганини билар, кеча уни кириб кўрган эди.

— Тузукмисиз, ота?— деди Шерзод яқин келиб.

Чол Шерзодга бурилиб қаради-да, кулимсиради.

— Шукур, ўғлим. Тузукман. Докторлар туриб юришга рухсат беришди,— деди тетик оҳангда. Чол яп-янги дўппи кийиб олган чўққи соқолини текислатгани учунми, юзига анча ранг кириб қолганга ўхшар, кўзлари тийрак боқар эди. Шерзод унинг анча тузалиб қолганидан қувонди.

— Йўталингиз ҳам қолдими?

— Шукур, болам.— Чол туйнукдан ошпаз узатган

тарелкани оларкан, Шерзодга мамнун қараб қўйди.— Бинойидек бўп қолдим. Юринг, бирга овқатланамиз.

— Бўпти!— Шерзод чол кетиши билан туйнукия рўпера бўлди.

— Келдингми, азамат?!— деди семиз ошпаз рус кампирларга хос дилкашлик билан сенсираб.— Бугун сенга ширгуручнинг энг мазали жойидан обқўйдим.

— Раҳмат, Маша хола!— Шерзод ҳам дилкашлик билан шангиллади.— Сарёғини икки ҳисса берсангиз ҳам йўқ демайман.

— Сендан сариёғ у ёқда турсин, қизимни ҳам аямайман!— ошпаз кампир ширгуруч тўла тарелкани туйнуқдан узатди.

— Йўқлиги учун айтяпсиз-да, қизингиз бўлса ноз қиласардингиз,— деди Шерзод туйнуқдан узоқлашаркан хушчақчақ оҳангда.

У тарелкасини олиб чол ўтирган столнинг бир чеккасига жойлашди-да, энди ўртадаги нонга қўл узатган эди, тўсатдан чолнинг қошифи стол тагига тарақлаб тушди. Шерзод беихтиёр чолга қаради, чолнинг ранги докадек оқарниб кетган, кўзлари олайиб, боши орқа томонга оғиб борарди. У шу лаҳзадаёқ ўтирган стули билан чалқанча йиқила бошлади. Шерзод сакраб туриб унинг елкасидан ушлаб қолди. Чолнинг бошидаги янги чуст дўпписи бир чеккага учиб кетди. Дераза олдида ўтирган аёллар чинқириб юборишиди.

Зум ўтмай шприц кўтарган Шоира, унинг кетидан кўзойнакли бўлим мудири югуриб кирди. Шоира титроқ қўллари билан чолнинг билагига укол қиласаркан, Шерзодни туртди:

— Қочинг! Кетинг! Қўрқасиз.

Аммо Шерзод қўрқишга ҳам улгурмади. Кўзойнакли бўлим мудири чолнинг томирини ушлаб кўрди-да, иккинчи шприцини тайёрлаётган Шоирага қараб бош чайқади.

— Ҳожати йўқ. Ундан кўра марҳумнинг уйидагиларга хабар қилишсин.

Шерзод сесканиб чолга қаради. У бошини орқага, стул суюнчиғига ташлаганча ётар, кўзлари очиқ турар, худди шифтда ўрмалаб юрган бир нарсани томоша қилиб ўтирганга ўхшарди. Ерда эса унинг янги чуст дўпписи тўнтарилиб ётар эди.

— Кетинг!— деди Шоира Шерзодни яна туртиб. Унинг икки кўзи жиққа ёш эди, Шерзод бу аёл ўлимларни кўравериб, кўзи пишиб кетган бўлса керак, деб ўйлаган эди. Шоиранинг ҳозирги ҳолатини кўриб ҳайрон қолди-ю, бирдан ўзининг кўзига ҳам ёш қуюлиб келди.

«Бу одам дунёга келиб нима кўрдийкин? Ақлини танигандан буён ишлаган, бола-чақа қилган, уларни боқаман деб, тиним билмаган. Мана, энди кетди. Ҳаммаси тамом бўлди. Ҳозиргина у бор эди. Энди йўқ. Ҳаммаси бир киприк қоқкулик фурсатда ўтиб кетди. Туғилиши-ю, эсини таниши, қувонч-ташвишлари-ю, ўлими... Қизиқ, одамнинг умри шунча қисқа-ю, типиричилаши оламни тутади. Гўё дунёга устун бўладигандек...»

Шерзод йўлакдан секин-секин ўтиб бораркан, вужудини теран бир хотиржамлик эгаллаган эди. «Ҳаётингдан нолисанг, гўристонни зиёрат қил», деган гапда ҳикмат кўп.

6

«Табиат ҳам қизиқ,— деб ўйлади Шерзод вестибюлнинг ойнаванд эшиги олдида тураркан.— Хотинларнинг байрамида бир тегажоғлик қилмаса кўнгли жойига тушмайди. Ҳар йили саккизинчи мартда ё қор ёғади, ё ёмғир».

Бугун ҳам тонг саҳардан ёмғир қуя бошлади. Ҳавонинг авзойига қараганда ҳали-вери тинадиганга ўхшамси, аммо бу еру кўкни толиқтирадиган эзма ёмғир эмас, кўклам нафасининг қанотига осилиб келган майин, илиқ томчилар эди.

Шерзод эшикка елкасини тираганча ҳовлини томоша қиласди. Ёмғир тинимсиз шовиллар, цементи кўчган зиннанинг шундоққина ёнидаги занг босган тунука тарновдан лойқа сув отилиб чиқар, асфальт йўлкада илангбилинг сарғиш из қолдириб, нарироқдаги ариқчага қуйилар, шиддатли оқимга қўшилиб кетарди.

Ариқча қирғоқларида эндигина оламга келиб, кўз очган майсалар атрофида рўй берадиган воқеаларга ҳайратланиб тикилади. Хиёбон четидаги терак шохлари баҳор ёмғирининг жонбахш куйига маст бўлиб, мулојим чайқалади. Намхуш ҳавода қиши уйқусини тарк этган тупроқнинг майин иси оҳиста қанот қоқади.

Оқ халатини бошига ёпиниб олган бир аёл йўлкадан югуриб нариги корпус томонга ўтди. Қалин платформа пошналарининг шипиллаган товуши бир лаҳзада тиниб, ёмғирнинг аллаловчи оҳангига сингиб кетди. Шерзод бир зум иккиланиб турди-да, пахмоқ халатига яхшилаб ўраниб олганича тез-тез юриб зинадан тушди. Шу ондаёқ соchlари орасига ёмғир томчилари сизиб кираётганини сезди.

У сув сачратмаслик учун эҳтиётлаб қадам ташлар, шу топда палаталардан ўзига турли-туман одамлар тикилиб турганини ҳис этарди. «Бунаقا пайтда одам дेраза олдига келиб ташқарини томоша қилишни яхши кўради,— деб ўйлади у, атайлаб секин юриб бораркан. — Демак, мениям томоша қилишяпти. Ичларида масхара қилиб кулишаётган бўлса керак». У темир панжарали дарвоза олдига етгунча елкалари жиққа ҳўл бўлиб кетди. Қоровулхонадан ўтиб ташқарига чиқди. Ҳамма ёмғирдан қочган бўлса керак, кўчада йўловчилар сийрак, аммо машиналар тўхтовсиз ўтиб турар, филдираклар асфальт йўлда тинимсиз шариллар, кўча юзида симёочлар акси ялтираб кўринарди.

Шерзод йигирма қадамча наридаги бозорча томонга юрди. Чамаси касалхона яқинидаги бу бозорча ўзидан-ўзи пайдо бўлган, кейинчалик бир қатор раста қурилиб, устига рангдор пластмасса шифер ёпиб қўйилган эди. Бу ер эрталаблари гавжум бўлар, беморлар қатиқми, қаймоқми, олмами, хуллас, кўнгиллари тусаган бирон нарсани харид қиласар эдилар. Ҳозир вақт пешиндан оққани учунми бозорчада одам сийрак эди. Ҳар доим олма сотадиган сийрак соқолли чол бир чеккада мударар, нарироқда баҳмал нимча кийган семиз хотин олдига бир даста редиска қўйиб ўтиради.

«Дарров редиска катта бўп қопти»,— деб ўйлади Шерзод раста олдига келиб. Растанинг нариги четида тивит рўмол ўраган кампир ўтирас, унинг олдида ичига яримлатиб сув солинган алюмин товоқчада ихчам қилиб боғланган бинафшалар яшнаб турарди. Шерзод худди шунинг учун бу ерга келганди.

У илдам борди-да, танлаб-танлаб икки боғ бинафшани тоғораҷадан олди. Бинафшанинг соч толасидек нозик, оқиши бандларидан сув томчилаб турарди. Шерзод чечакларни димогига яқин келтириши билан баҳор исидан қалби ҳаяжонга тўлиб, боши айланиб кетгандек

бўлди. Ҳар йили у бинафша ҳидлаганида болалигини, қишлоқ чеккасидан оқиб ўтадиган Тиниқсой бўйларидан бинафша терган дамларини эслар эди. Ҳозир ҳам шундай бўлди. Бинафшанинг майин иси илк баҳор каби тиниқ, сокин кунларни эслатди-ю, беихтиёр жилмайди. Тивит рўмол ўраган кампирга бир сўм берди-да, бозорчанинг тими остидан чиқди. Яна соchlари орасига илиқ томчилар сизиб кира бошлади.

Энди у тез-тез юриб қоровулхонадан ўтди. Касалхона йўллагига кирди. «Манипуляционная» деган эшикни қия очиб ҳаради. Шоира йўқ, дераза олдида оқ мато ёпилган стол устида стерилизатор биқиллаб қайнар, зичлаб беркитилган қопқоғи остидан буғ чиқиб, дераза ойнасининг бир кўзи хира тортиб қолган эди. Шерзод секин ичкари кирди, бинафшанинг бир боғламини стол устига, стерилизатордан анча берига қўйди. Қейин худди ўринисиз иш қилгандек тез-тез юриб чиқиб кетди.

Энди Доктор опани қутлаш қолганди.

«Нима деб кираман,— деб ўйлади у врачлар кабинетининг эшиги олдида тўхтаб.— Сизга бинафша олиб келдим дейманми?»

Шерзод бир зум иккиланиб турди-да, таваккал қилиб эшикни силтаб тортиди. Девор остидаги диванда Доктор опа ўтиар, берироқда эса башанг кийинган, жингалак сариқ сочли йигит турарди. «Врачлардан бирортаси бўлса керак»,— деб ўйлади Шерзод унга қараб. Хона ўртасида чўғдай қилиб кийинтириб қўйилган болакай «роз-роз» турар, бу—рус йигитнинг ўғилчаси бўлса керак, унинг ҳам соchlари сариқ, қўнғироқ-қўнғироқ бўлиб чаккасига тушган, мовий кўзлари порлаб турарди. Эшик очилиши билан болакай ёнбоши билан бурилиб ҳаради-да, қизил ботинкаласини тап-туп босиб, шу томонга икки-уч қадам қўйди. Аммо эшикка етмай ўтириб қолди. Доктор опа билан рус йигит қаҳ-қаҳ уриб кулиб юборишиди. Йигит илдам келиб болани кўтариб олди.

Шерзод ҳам беихтиёр жилмайиб, ичкари кирди. Ийманиб, бинафшани узатди. Доктор опа бинафшани оҳиста ҳидлади-да, кўзларида ҳаяжон билан Шерзодга тикилди.

— Раҳмат,— деди секингина.— Бинафшани жуда яхши кўраман.

Болакай дадасининг қўлидан тушиш учун ҳадеб чинқириб, оёқчасини тапиллатар эди. Шерзод унинг ҳаракатларидан завқланиб, яна жилмайиб қўйди-да, секин йўлакка чиқди.

У энди ўз палатасига бурилган эди, йўлак бошида баланд овоз янгради.

— Эзувчиларга алангали салом!

Шерзод овоз эгасини таниди-ю, қувончдан энтикиб кетди. «Абдувоҳид!» деди у йўлакдан югуриб бораркан пичирлаб. Вестибуол эшиги олдида сариқ плашч кийган, шапкасини бостириб олган Абдувоҳид қучоқ очиб турар, чамаси ичкарига отилиб киргиси келарди-ю, халати йўқлиги учун ботинолмасди. Шерзод бу йигит билан бирини курсда — пахта теримига ҳашарга боришганидаёқ дўстлашиб қолган, Абдувоҳид тошкентлик бўлгани учун уларникига кўп борган, унинг кекса онаси Шерзодни «қиёматлик ўғлим», дер эди. Үқишини битиргандан кейин икковлари бир жойда ишлайдиган бўлишганда ўзларидан кўра кўпроқ шу кекса аёл қувонган эди.

Шерзод югуриб борди-ю, Абдувоҳидни даст кўтариб олди. Абдувоҳиднинг ихчам гавдаси ҳавода муаллақ осилиб қолган, кўзлари кулгидан қисилиб кетган, ундан ёмғир хиди анқиб турарди.

— Қўйвор, овсар, белни синдирдинг-ку, — деди кучаниб. — Ким айтади сени касал деб?

Шерзод дўстининг юзи зўриққанидан қизариб кетганини кўриб, секин ерга қўйди.

— Ҳечам касалга ўхшамайсан-ку! — Абдувоҳид бир қадам орқага чекиниб уни бошдан-оёқ кузатиб чиқди. — Қандоқ қилиб бу ерга тушиб қолдинг.

— Ҳайронман, — Шерзод кулди. — Обкелиб тиқиб қўйишиди.

Шерзод вестибуолда одамлар гавжумлигини, босинқиғовир-ғувур авжига чиққанини энди пайқади. Деворларига пашшага қарши кураш чоралари-ю, эски афишалар илиб ташланган мана шу вестибуол ҳар куни кечқурун гавжум бўлиб кетарди. Ҳозир ҳам беморлар оғизларига ёқар овқат олиб келган яқин кишилари билан чекка-чеккада суҳбатлашиб ўтиришарди. Шерзод Абдувоҳидни бурчакдаги скамейкага бошлади.

— Бу ёқса тушганингни нега хабар қилмадинг? — деди Абдувоҳид Шерзоднинг кўзига тик қараб. — Қидирмаган жойим қолмади-ку!

Унинг хиёл қисиқроқ кўзлари жиддий боқар, овозида қатъяят бор эди.

Шерзод унинг елкалари осилиб ётган ҳўл плашчига, билинар-билинмас сийрак соқол ўсган ингичка иягига, асабийлик билан чимирилган қошига қараб тураркан, ўзини айбдор ҳис этди. «Бир оғиз қўнгироқ қилиб қўйсанг асаканг кетармиди?!— деди хаёлан ўзини койиб.— Дўстинг бўлганидан кейин ранжийди-да».

— Мотоциклда келдингми?— деди у тўсатдан.

Абдувоҳид бултур «Ява» мотоцикли сотиб олган, ундан ора-чора Шерзод ҳам фойдаланиб турарди.

Абдувоҳид кулиб юборди.

— Бу гапнинг у гапга нима дахли бор, овсар! Мотоцикл минсанг тузалиб қолармидинг?

— Кўриб турибсан-ку, отдайман!— Шерзод қўлларини ёзди. — Редакцияда нима янгиликлар?

— Тинчлик, — Абдувоҳид плашчининг этагини қайириб, шимиининг чўнтағидан сигарет олди. Намиқсан сигаретни лабига қистирди. Гугурт чизай деб турган жойида бирдан тўхтаб қолди. — Бу ерда чекиш мумкинмас-а!— деди сигаретни қайтиб жойига соларкан. У бир зум жимиб қолди-да, ишхонадаги янгиликни айтди. — Редактор сени уч-тўрт марта йўқлади.

Шерзод муҳаррир ўзига кўпинча жиддий иш топширишини билар эди. «Яна нима гап экан!» деб ўйлади Абдувоҳиддан кўз узмай.

— Негалигини айтмадими?

— Бир шикоят келган. Фельетонбоп хат.

— Мен фельетон ёзмайман! Редакторга айтиб қўй,— деди Шерзод кескин оҳангда. — Бошқа одамга топшираверсин.

У чиндан ҳам фельетон ёзмаган, бундан кейин ҳам ёзмоқчи эмасди. «Ўнта фельетондан битта ҳикоя ёзган яхши», дерди у.

— Шикоят сенинг қишлоғингдан келган, — деди Абдувоҳид ўйланиб.

— Нима қипти? Бу ёғини сўрасанг, ҳали театр масаласидаги ишим ҳам чала ётибди.

У нима учун одамлар театрга қизиқмай қўйганини кўпдан бўён ўйлаб юрар, шу масалани синчиклаб ўрганмоқчи эди. Бу борада Абдувоҳид билан кўп бор маслаҳатлашганди.

— Узинг биласан, — Абдувоҳид қўйл силтади. — Эртага ойим келмоқчилар, — деди у анчадан кейин. — Нима олиб келсинлар?

Шерзод унинг кўзига қараб қўйди-да, елкасига мушт туширди.

— Сени етаклаб келсалар бўлди. Валақлашиб ўтирамиз!

— Айиққа ўхшайсан-а, — деди Абдувоҳид елкасини ишқар экан, афтини бужмайтириб. — Тағин бу касалмиш.

Икковлари бир-бирига қараб шодон кулиб юборишиди. Бу — ўша студентлик дамларидаги сингари беғубор кулги эди.

7

У фира-шира қоронфилик чўккан йўлдан бораётганмиш. Қунботар палласими, тоңготарми — хуллас, шунақа фира-шира пайт эмиш. Йўлнинг икки томони қалин чакалакзормиш. Бу жойлардан қачондир ўтганимиш-у, қаерда кетаётганини барибир эслай олмасмиш. Олдинда — чакалакзор ичкарисида бирдан Абдувоҳид пайдо бўпти. У майкачан бўлиб олганмиш. Бошида яп-янги чуст дўпписи бормиш. «Абдувоҳид қачон сочини олдирибди, дўппи киймасди шекилли», деб ўйлармиш Шерзод ҳайрон бўлиб. У дўстини чақирса овози чиқмасмиш. Кетидан югурмоқчи бўлган экан, оёқлари юрмай қолибди. Шу пайт Абдувоҳид тўсатдан чуст дўппи кийган чолга айланиб қолибди. Бир зум тўхтабди-да, боши ўзидан-ўзи бир ёққа оғиб, кўзлари олайиб кетибди. Чуст дўпписи бошидан учиб ерга тушибди.

«Туш кўряпман-ку, туш, — деб ўйлади Шерзод ўзини юпатиб. — Тушдан ҳам қўрқадими одам».

Энди у палатада ётганини, ҳозир ҳаммаси ўтиб кетишини билар, аммо ҳамон оёқ-қўлини қимирлата олмасди. Нари борса бир неча сония давом этган мана шу ҳолат уни айниқса қийноққа солди.

Киши уйғонса, эс-ҳуши жойида бўлса-ю, қимирлай олмаса, бундан ортиқ азоб йўқ экан. Ниҳоят, у ёнбошига ағдарилди. Чуқур-чуқур нафас олди. Пешанасидан чиққан совуқ терни артди-да, ётган жойида чўзилиб тумбочка устидаги чойнакнинг жўмрагидан совуқ чой ичди. Палата нимқоронғи, эшик тепасидаги ойнадан йўлакда-

ги чироқнинг шуъласи тушиб турарди. Каравотнинг нийкель кифти ялтирас, ташқаридан шамол гувиллар эди. Сайфи Соқиевич оқ филоф қопланган адёлни елкасига тортганча хотиржам ухлар, оғзи очилиб қолган эди.

«Менга нима бўлди,— деди Шерзод пичирлаб.— Яна тормозланиш бўляпти шекилли». Шерзод илгари ҳам шундай ҳушсиз аҳволга тушган эди. Қайси куни Рауф Абдуллаевич яна кирганда Шерзод шуни айтиб берди. «Қўрқманг,— деди ўшанда профессор Шерзодни юпатиб.— Бу мия чарчашидан бўлади. Киши ухлаётганида мия тормозланади. Уйғонганда ҳамма нуқталар яна ишга тушиб кетади. Баъзи тугунчаларнинг тормозланиш реакцияси сал чўзилиши мумкин. Шунда киши бир муддат ҳаракатлашмай қолади. Ўйламанг...»

«Одам ўйламаса калла нимага берилган,— Шерзод каравотни фирчиллатиб чалқанча ётиб олди.— Бирон дақиқа ўйламай туриш мумкинми?»

Ёмои тушдан хира нарса йўқ. Ширин туш кўраётганда уйғониб кетсангиз, ҳарчанд уринган билан давомини кўролмаймиз. Қўрқинчли туш бўлса ўзингизни чалғитишга минг уринганингиз билан қайтарилаверади. Шерзод Сайфи Соқиевичнинг тумбочка устида турган мош ранг дўпписини кўрди-ю, тағин ўша марҳум чолнинг чуст дўпписи хаёлидан нари кетмай қолди.

У кўзларини юмган эди, назаридан яна ўша чол пайдо бўлди. Ўшанда Шоира уни ҳайдагани бежиз эмас экан-да! «Ухлаш керак! Ҳали уйқу дори сўрасам бўларкан. Қизик, бугун ким навбатчи экан? Ким бўлсаям шу пайтда безовта қилиш яхшимас».

Шерзод ётган жойида дераза томон қараб қўйди. Ташқаридан ҳамон шамол гувиллар, ҳаво очилиб кетган, тўлишиб қолган ой деразадан мўралаб турар, новдаларида ғунчалари бўртиб турган ўрик шохлари қаттиқ силкинар эди. У деразадан кўз узиб яна Сайфи Соқиевич ётган томонга қаради.

Шерзод уни ҳеч қачон бош яланг кўрмаган эди. Ҳозир унинг текис қиртишланган боши икки хил рангда эканини пайқади. Пешанасининг усти қизғиши, тепаси— дўуппи остида қоладиган қисми эса оппоқ гардиш бўлиб қолганди. «Карамга ўхшайди!— деб ўйлади Шерзод миийифида кулиб.— Зах ерда узоқ ётган карамнинг ерга тегиб турган бўлаги шунаقا оқариб қолади.— Шерзод

ўзининг хаёлига келган фикрдан ўзи кулиб қўйди.—
Ҳикояга яхши детал бўларкан».

У Сайфи Соқиевичнинг лаблари жуда қалин эканини энди пайқади. Сайфи Соқиевич ҳамон чалқанча ётар, чуқур-чуқур нафас олар, терлаб кетган эди. «Ўғлиям ўзига ўхшаркан», — деб ўйлади Шерзод унинг лабларидан кўз узмай. У бундан атиги бир неча соат олдин бўлиб ўтган воқеани эслади...

Шерзод кечқурун касалхона ҳовлисини айланиб палатага қайтди-ю, ўзининг каравотида ўтирган йигитга кўзи тушди. Йигит қора костюми устидан халат ёпиниб олган, тугуни катта гулдор галстук тақиб, ялтироқ қора туфлили оёғини чалиштирганча Шерзоднинг каравотида bemalol ўтиради. Оқ плашчни икки буклаб Шерзоднинг каравотига ташлаб қўйганди.

Ўзининг ўрнида ёнбошлаб ётган Сайфи Соқиевич Шерзод кириши билан йигитни таништириди.

— Мана, мулла Сирожиддин ҳам келдилар.

Сирожиддин кескин қўзғалиб ўрнидан турди. Шерзоднинг кафтини ингичка, аммо чайир бармоқлари орасига олиб қисаркан, кулиб қўйди.

— Сизнинг китобингизни ўқиганман.

Шерзод, қайси бирини, деб сўраб ўтирамади.

— Тузалиб қолдингизми? — деди Сирожиддин дилкашлик билан.

У отасига жуда ўхшарди. Думалоқ юзи ҳам, қалин лаблари, эрта сийраклашган соchlари ҳам худди дадасининг ўзи эди. Фақат кўзлари бошқачароқ. Унинг кўкиш кул раиг кўзлари қув табассум аралаш эҳтиёткорлик билан боқарди.

— Раҳмат! — деди Шерзод унга қаттиқ тикилиб.

— Бизнинг бобой зериктириб қўймаяптиларми сизни? — деди Сирожиддин отаси томонга имо қилиб. — Аммо гаплашсангиз, кўп ҳаётий деталлар ўрганасиз. Бобойда гап кўп.

Шерзод ўз онасини «кампир», отасини «бобой» деб атайдиган одамларни жуда ёмон кўрар, бориб турган ҳурматсизлик, деб биларди.

— Тарихчимисиз? — деди «бобой» ҳақидаги гапни тўхтатиш учун.

— Аспирантура битган. Энди ишимни муҳокамага қўймоқчиман, — деди Сирожиддин дарров жиддий тор-

тиб. — Кейин отасига қаради-да, қўшиб қўйди. — Домламга учрашмоқчи эдим. Машинада келинг деганлар.

— Боравер, ўғлим, боравер, — Сайфи Соқиевич ўрнидан турди. — Домлангга салом айтиб қўй.

— Домла ўзлариям келиб қолсалар керак, кеча бирга борамиз, деган эдилар.

— Овора бўлмасин, менинг ундан гинам йўқ, иши кўп одам, — деди Сайфи Соқиевич юпатувчан оҳангда.

— Хайр! — Сирожиддин Шерзоднинг қўлини чайир бармоқлари билан маҳкам қисди-да, эшикни очди. У туфлисига нағал қоқтирган бўлса керак, йўлакда қадам товушлари анчагача қаттиқ қарсиллаб эшитилиб турди.

«Дадасига жуда ўхшаркан, — деб ўйлади Шерзод ҳозир Сайфи Соқиевичга бир қараб. — Пухтагина йигит кўринади». У девор томонга ағдарилиб ётди. «Ухлаш керак, — деди у яна пичирлаб. — Одам учун уйқусизликдан ортиқ азоб бўлмаса керак». Илгарилари бирор ухломдадим, деса Шерзод ҳайрон қоларди, ўзи кечалири алла-паллагача ёзив ўтирас, ҳар кеча қирқ-эллик саҳифа ёзган пайтлари ҳам бўларди. Кейин эса ўрнига ётарди-ю, доңг қотиб ухлаб қоларди. Тонг саҳарда яна одатдагидек туриб кетар, ҳеч нима бўлмагандек ишига бораверарди.

Ҳозир у шуларни ўйларкан, яна фикри чалғиб боши ғувиллай бошлади. У кўзларини чирт юмди-да, ташқарида ғувиллаётган шамолга қулоқ солди. Шу топда бутун табиат жим қолиб, шамол товушини эшитаётганга ўхшарди. Бора-бора Шерзодни уйқу элита бошлади. Ҳудди шу пайт эшик ғийқиллаб очилгандаи бўлди.

Шерзод яна кўзини очса, уйқуси ўчиб кетишидан чўчиб, индамай ётаверди. Аммо эшик янайм катта очилди шекилли, унинг кўзига чироқ нури тушди. Хонада атир ҳиди гуркираб кетгандай бўлди. Шерзод беихтиёр бошини кўтарди. Қия очиқ эшик олдида Шоира турарди. У халатининг тугмаларини чала ўтказган, ёқаси остида пушти ранг ич кўйлагининг нафис гажими кўриниб турар, доим турмаклаб юрадиган соchlарини ташлаб юборган эди.

«Бугун ҳам у навбатчи экан-да!» — деб ўйлади Шерзод негадир қувониб. Шоира «жим» дегандек, кўрсаткич бармоғини лабига босди-да, оҳиста ичкари кирди. Шерзод беихтиёр қаддини ростлаб ёстиққа суянганча ўти-

риб олди. Шоира силлиқ оёқларига кийиб олган юмшоқ шиппагини унсиз босиб яқин келди-да, Шерзоднинг тумбочкаси олдидаги стулга ўтирди. Нафис атир иси Шерзоднинг димогини қитиқлади.

— Нега ухламаяпсиз,—деди Шоира шивирлаб.

— Билмадим,—деди Шерзод ҳам паст овозда.—Уйқум ўчиб кетди.

— Менга қарашиб юбормайсизми?—Шоира яна ўша сирли тарзда шивирлади.

— Майли!

Шерзод йўлакка чиқиб палата эшигини ёпиши билан Шоира деворга суюнганича елкалари силкиниб пиқиллаб кулиб юборди. Шерзод ҳайрон бўлиб тўхтаб қолди.

— Нега куласиз?

— Қизиқсиз,—деди Шоира кулишдан тўхтаб. Унинг чиройли қўзлари ёшланиб кетганди.—Ҳеч бўлмаса нима ишлигиниям сўрамайсиз.

«Одамни жинни қиласи бу!» деб ўйлади Шерзод ўзининг аҳволидан ўзи кулиб.

— Ёстиққа кислород тўлдириб келиш керак,—Шоира энди жиiddий қиёфада пичирлади.—Брасизми? Битта ўзим қўрқяпман.

— Хўп,—деди Шерзод қовоғини солиб.

Шоира унинг тумшайиб олганини пайқади шекилли, яна жилмайди.

— Кетдик!

Йўлак ёруғ, линолиум пол ярақлаб турар, палаталардан беморларнинг хуррак товуши, инграгани эшитиларди.

Вестибиолдан ўтиб чап томондаги нимқоронги йўлакка бурилдилар. Шоира олдинда тез-тез юриб бораради. Шерзод унинг силлиқ, дўмбоқ оёқларини кўриб келарди. Улар йўлакининг охиридаги пастгак эшик олдига етдилар. Шерзод берироқда тўхтаб кутиб турди. Шоира эшикка калит солиб очди-да, ичкари кирди. Шерзод унинг чироқни ёқишини кутиб пойлаб турди. Аммо у ҳадеганда чироқни ёқмас эди. Ниҳоят, ичкаридан унинг овози эштилди.

— Кираверинг.

Шерзод худди сеҳрлангандаёт эшикдан кирди-ю, Шоиранинг рўпарасида тўхтаб қолди. Шоира нимқоронги хонанинг ўртасида турар, халатининг кўкси янаем очилиб кетган, қўзларинда ўт ёнарди.

— Мен хурсанд бўлдим,— деди у ҳаяжонли товушда.

Шерзод тушунмади.

— Нимага?

Шоира жилмайди.

— Нимага бўларди, бинафшага. — Охирги сўзини у алланечук эркаланиб, таъкидлаб айтди. — Биласизми, менга ҳеч ким бинафша совға қилмаган эди. Гул беришгану, аммо бинафша ҳадя қилишмаган.

Шоира жимиб қолди. Шерзод сукунат чўккан хонада унинг энтикиб нафас олаётганини эшишиб турарди. Узининг ҳам юраги гурсиллаб кетди-ю, беихтиёр бир қадам юрди. Шу ондаёқ Шоиранинг титроқ қўллари бўйнига чирмашганини, қайноқ лаблари лабини ёндириб юборганини сезди. Унинг ёйилиб кетган соchlари Шерзоднинг юзига тегиб қитиқлар, у алланечук бегона, аммо нафис бир исдан маст бўлиб қолганга ўхшарди.

— Сиз бепарвосиз,— деди Шоира қаттиқ пицирлаб.— Ҳеч нимани билмайсиз.

Шерзод эсанкираб қолди. У Шоиранинг таранг, бўлиқ кўкраклари кўксига ёпишганини сезиб турар, аммо гапиромасди. У боши айлаингандек бир зум гарангсиб турди-да, Шоирани бағрига босди.

Шоира күшетка устига оҳиста чўкди. Шерзод ҳам беихтиёр унинг ёнига ўтирди.

— Билмадим, нимагадир сизни кўп ўйлайдиган бўлиб қолдим, — Шоира ерга қараб яна пицирлади. — Ҳар доим ўйлайман.

«Сен-чи?— Шерзоднинг хаёлига шу фикр келди-ю, бирдан кўнглига ғашлик чўкди. — Сен ҳам ўйлайсанми уни?! Бўлмаса нима қиласан лўттибозлик қилиб!»

— Шоирахон, мен... — у тутилиб қолди. Шоирани ўзидан беозор нари сураркан, қўшиб қўйди.— Эрингиз...

Шоира бир лаҳза ҳайрон бўлгандек унга тикилиб қолди. Кейин тўсатдан қаддини ростлади.

— Эрим йўқ!— Унинг кўзларида нафратли олов ёниб кетди. — Улган!

Шерзод туйғуси ҳақоратланган аёлгина шундай хитоб қилиши мумкинлигини тушунди-ю, ўзининг бемаъни аҳволга тушиб қолганидан ғаши келди.

— Мен сизни ҳурмат қиласман, — у беихтиёр Шоиранинг соchlарини силаш учун қўлини чўзди. — Кечирасиз.

Шоира унинг қўлини силтаб туширди. Девор то-

монга қараб олди-да, сочларини текислай бошлади. Шерзод секин юриб, эшик олдига борди. Унинг кўзи энди қоронгиликка кўниккан эди. У Шоиранинг йиғла-ётганини пайқади. Шундагина Шоиранинг кулиб туриши аянчли бир ниқоб эканлигини тушунди. Бу гўзал аёлга нисбатан кўнглида меҳрга мойил илиқ бир туйғу уйғонди. Секин-секин юриб яқин келди-да, Шоиранинг дўмбок қўлидан ушлади.

— Хафа бўлдингизми?

Шоира қўлини силтаб тортиб олди.

— Кетинг, — деди у ҳиқиллаб. Шерзод унинг кўзла-рида ёш аралаш нафрат оловини сезди. Чамаси Шоира ҳозир уни ҳам, ўзини ҳам бирдек ёмон кўради.

Шерзод беихтиёр тисарилиб яна эшик олдига келди. Ҳамон бир нуқтадан кўз узмай турган Шоирани зимдан кузатаркан, негадир кўз ўнгига тўсатдан Фарида келди. Шерзод уни аллақачон унугиб юборганман деб юрар. тўғрироғи шунга мажбур қиласарди ўзини. Ҳозир, худди шу пайтда яна Фаридани ўйлаганидан ўзи ҳам ҳайрон бўлди. «Дунёнинг ишлари шунаقا чалкаш», деди хўр-сишиб. Шоира тағин девор томонга қараб олган, чамаси у ҳам Шерзодни эмас бошқа бирорни ўйлар эди.

— Ҳалиям турибсизми? — деди Шерзод томонга қарамай.

Шерзод бир зум каловланиб турди-да, индамай чи-киб кетди.

8

Сирожиддин зулукдек қоп-қора «Волга»ни пишиқ ғиштдан қурилган темир дарвозали гараждан тисдан-тириб олиб чиқди-да, цементланган майдончада тўхтаб, бир учи водопроводга уланган резинка ичак билан ювса бошлади. Кеча кечқурун у Сайфи Соқиевичга: «Домлам-нинг олдига бораман», деганида ёлғон гапирган, негаки дадаси домланинг номини эшитса ҳамма нарсага рози бўлишини билар эди. Кеча у «Баҳор» ресторанида машшат қилиб, алламаҳал қайтди. Бу ресторан анча эскириб, файзи кетиб қолган бўлса ҳам, Сирожиддинга ёқар эди: тинч жой, хушрўй официант жувонлар таниш...

У аввалига тарих музейининг рўпарасида машина-сини тўхтатиб алла-паллагача Зуҳрани кутди. Сирожид-

дин қизга ресторон эмас, музейга кирамиз, сизга қизиқ экспонатларнинг тарихини гапириб бераман, деганди. Зуҳра келмади. Тўғри, у «бораман», деган эмасди. Сирожиддин Зуҳра ишлайдиган театр эшиги олдида машинасини кўндаланг қилиб ҳадеб тиқилинч қилаверганидан кейин гапни кўпайтирмаслик учун бўлса керак. «ўйлаб кўраман», деб қўя қолган эди. У илгари ҳам бу қизнинг йўлида уч-тўрт пайдо бўлган, Зуҳра тутқич бермаганди. Аммо Сирожиддин бу сафар унинг роппароса соат саккизда музей олдига етиб келишини кутганди. Зуҳра бу сафар ҳам келмади. «Нимасига гердаяди бу қиз,— деб ўйлади Сирожиддин резинка ичак учини қаттиқ қисиб.— Нари борса бир артист-да!» Кеча ёмғирда юргани учун машинанинг ёнбоши лой бўлган экан. Шиддатли сув қўнимидан эриб тушган лой, бетонланган майдондан икки чети цементланган ариқчага оқиб тушарди.

Сирожиддин иккита болали бўлсаем, ота-онаси билан бирга турар, ҳовлилари алоҳида бўлса ҳам, рўзгорлари бирга эди. Рўзгорини бошқа-бошқа қилиш зарурати йўқ эди. У ёлғиз ўғил бўлгани учун Сайфи Соқиевич топганини гўдаклигиданоқ шу болага тутди. Бола йўлга киар-кирмас уч филдиракли велосипед минди, кейин дадаси икки филдираклигидан олиб берди. Еттинчи синфни битирганида мопедини тариллатиб қўшниларнинг қулоғини батанг қилди. Сайфи Соқиевич ўнинчини эсон-омон битириб олган кунинг машинанинг калити қўлингга тегади, деб юрарди. У чиндан ҳам сўзининг устидан чиқди. Сирожиддин атtestatни олган куни қип-қизил «Москвич» эшикдан кириб келди.

Сайфи Соқиевичнинг ўртоқлари улфатчилик қилгани келганида ҳазиллашиб қўйишарди: «Бу дейман, Сайфиддин ака, мулла Сирожиддиннинг оёғи юриш учун эмас, педал босиш учун яратилган экан-да». Сайфи Соқиевич бунақа ҳазилларга кулиб қўя қоларди. «Ҳа, энди пешанамизга битган биттаю битта ўғлимиз экан, топганимиз шуники-да».

Ўнинчини битиргандан кейин Сирожиддиннинг ташвиши ортди. Дадаси институтга кирасан, деб тиқилинч қила бошлади. Сирожиддин умуман ўқимоқчи эмасди. Мабодо кирсаям физкультура институтига кириб ўқимоқчи эди. Ўзи серҳаракат бўлгани учунми, енгил атлетика бўйича мактабда ўtkaziladigан спартакиадаларда

кўпинча ютиб чиқарди. Шунинг учун бўлса керак, жисмоний тарбия ўқитувчisi ҳазиллашиб қўярди: «Сенинг бошингдан кўра оёғинг яхшироқ ишлайди!»

Сирожиддин физкультура институтига кирмоқчи эканини айтган эди, дадасининг капалаги учib кетди: «Ҳозир имтиҳонни болалар эмас, ота-оналар топширади, у ерда менинг ҳеч киммим йўқ», деб дағдаға қилди. Онаси айюҳаннос солди: «Имтиҳондан йиқилсанг, армияга обкетиб қолади, биттаю битта боламдан жудо бўлиб қолавераманми», деб сочини юлди. Хуллас, Сайфи Соқиевичнинг ўзи Сирожиддинни диканглатиб етаклаб борди-да, ҳужжатларини тарих факультетига топшириб келди. Сирожиддиннинг энг ёмон кўрган фани тарих эди. Екатеринанинг нечта жазмани борлигини, Темур Бибихонимга қачон уйланганини билишнинг унга ҳеч бир қизифи йўқ эди. Шунинг учун имтиҳондан йиқилиши аниқлигини билар, қайтага яхши бўлди, тенгқурларим билан армияга бориб маза қилиб келаман, деб юрарди. Йўқ, у имтиҳондан йиқилмади. Аллақандай қўллар уни суяб-сургаб студентлик курсисига ўтқазиб қўйди.

Тагида машинаси бор студент кўп эмас. Тез орада Сирожиддин танилиб қолди. Қизлар ўртасида ҳам, домлалар орасида ҳам кўзга кўринди. Факультетда ҳамма Домла деб атайдиган кафедра мудири унга айниқса меҳрибонлик қилар, Сирожиддин ҳам нафсонияти ҳар қанча оғримасин, бу Домлага аравакашлик қилишга мажбур эди. Унинг институтга киришида худди шу Домла жон куйдирганини, бу одам дадасининг болаликда бирга ўсган дўсти эканини энди у биларди. Энди Домла Сайфи Соқиевичникуга тез-тез борадиган, Сирожиддинни ўғил ўрнида ўғлимсиз, дейдиган бўлди.

Сирожиддин биринчи курсда ўқиётганидаёқ Элмира деган курсдоши кўзига иссиқ кўринди-ю изига тушди. Бу группадаги энг чиройли қиз шу эди. Қоп-қора қошлиари, чақмоқдек кўзлари кўрган кишини куйдирман дерди. Унинг нафис лаби устидаги майнин туклари ҳам ўзига шунчалик ярашган эдикни, киши беихтиёр шу лаблардан бир марта бўса олишни орзу қилиб қоларди. Қизнинг атрофида кўп йигитлар ўралашар, аммо у ҳеч кимни тан олмасди. Сирожиддинни ҳам писанд қилмади. Сирожиддин уни яхши кўрармиди, йўқми, ҳали ўзијам дурустроқ билмасди. Қизнинг беписандлиги унга

айниқса алам қилди. Иш шунгача бориб етдики, Сирожиддин шу қизга уйланишга қаттиқ ақд қилди. Иккinci қурсда ўқиётганларida ниятини ота-онасига билдириди.

Элмиранинг отаси трамвай депосида ишларкан. Сайфи Соқиевич келиб-келиб «қўнкачи» билан қуда бўла-манми, деб ранжиди: «ортаб-тортиб» келадиган келин тушириш ниятида юрган онаси ҳам Сирожиддинни оқ қиласман, деб айюҳаннос солди. Аммо Сирожиддин сўзида туриб олди. Тўй жуда дабдабали бўлди. Қизиқ, орадан кўп ўтмай Сирожиддининг хотинидан кўнгли со-вий бошлади. Эришилган орзунинг ширин жойи қолмайди. Энди унга Элмиранинг чақноқ кўзлари ҳам совуқ, хунук кўринадиган бўлиб қолди. Ундан чиройлироқ, упдан ёшроқ қиз-жувонлар учради. Сирожиддин бундан минг марга чиройли, ёш қизга уйланишим мумкин эди-ю, тузоққа илиниб қолдим, деб афсусланди... Ой ўтди, йил ўтди, икки орада Элмиранинг ўқиши қолиб кетди. Бир қиз, бир ўғил туғди-ю, қаримсиқ бўлди-қолди. Сирожиддин институтни битириш арафасида тагидаги қизил «Москвич»и қора «ГАЗ—24» билан алмашди. Бу ёқда Домла яна бир оталик қилди-ю, уни аспирантура-да олиб қолди. Диссертация мавзусини тасдиқлатиб, ишига ўзи раҳбарлик қиласиган бўлди. Сирожиддин бир вақтлар қандай қилиб институтга кирганига ҳайрон бўлган эди. Аммо энди аспирантурага «жойлашиш» уни ҳеч ажаблантирмади. У аспирант бўлишини ҳам, дис-сертация ёқлашини ҳам табиий бир нарса деб биларди. Бундан унинг кўнгли тўқ эди-ю, бошқа нарса ғашини келтиради. Домласига югурдак бўлишга тоқати йўқ эди. У ҳали-вери диссертацияни эплай олмаслигини билар, Домланинг бозор-ўчарини қилиш, уйини пойлаш жонига теккан эди. Лекин начора, «илм — нинада қу-дуқ қазиш билан тенг», деганлари бежиз эмас. Сирожиддин илмий ишга киришди. Кутубхонага кириб олиб, лотин алифбесида чиққан, сарғайиб кетган газеталарни титкилаш, архив қидириш билан икки йил ўтди. Ишнинг охири кўринмади. Домла Сирожиддининг илмий ишига чандон жон куйдирмаса ҳам, ўзига ёрдам берди: ўша йиллари у ҳали кафедра мудирлигидан туширилган эмасди, гапини ўтказа оларди. Сирожиддинга институтдан дарс олиб берди.

Орадан яна икки йил ўтди. Кафедрада кўп ўзгаришлар бўлди. Ленинградда диссертация ёқлаб келган Қилич Валиев деган профессорни кафедра мудири қилиб сайлашди. Домла бирдан қариб қолди. У Қилич Валиевни отгани ўқ тополмас, аммо дами ичида эди. Шунда Сирожиддин ҳам кафедрадаги кўп олимлар ўзига анчадан буён бегона кўз билан қараб юрганини тушуниб қолди. Энди у шунча йиллик азиятлар эвазига қандоқ қилиб бўлмасин, ҳимояни тезлатишга аҳд қилди. Лекин Домла ҳамон ишни пайсалга солар, шунда Сирожиддин уни жуда ёмон кўриб кетар, аммо олдида илжайиб таъзим қилиб туришга мажбур эди. Кейин эса кўчага чиқиб машинада айланар, ё «шўхлик», ё ресторанга кириб конъякхўрлик қилар эди.

Кечаки ҳам у Зуҳра билан шаҳар айланмоқчи, иложи бўлса, ресторанга олиб кирмоқчи эди. Бўлмади.

Машина ювишнинг ҳам ўзига яраша завқи, ташвиши бор. Машинанинг устини ювиш майли-ю, ичини тозалаш одамни толиқтириб юборади. Бирор оёғининг лойини судраб киради-да, сен уни бир соат қийналиб тозалайсан, Сирожиддин ўриндиқлар остини, орқа ойнага тутиб қўйилган атлас дарпарда гажимларидаги чангни тозала-гунча терлаб кетди. Кейин ялтироқ жимжимали гардиш қопланган фидиракни тозалаб ювди. Янги туққан сигир бузогини қанчалик ялаб-юлқаса Сирожиддин ҳам «Волга» сини шунчалик «эркалар», нимаики безак топса, машинасига ёпиштирас эди.

Ниҳоят, у ишини битириб, енгил нафас олди. Қизил чийдухоба филоф қопланган ўриндиқ устида ётган сигаретдан олди-да, капотга сиянганча чекди. Беихтиёр ҳовлига разм солди. Тартиб билан қатор-қатор қилиб ўтқазилган олма, гилос, нок дараҳтлари баҳор шамолидан уйфона бошлаган, қизгиш тусли новдалар шарбат йиғиб гул фаслига тайёрланар эди. Луччак шафтолилар шохинда пушти ранг ғунчалар маржондай тизилган, гулзордаги атиргулларнинг калта қилиб қирқилган ўзаги диккайиб турар, ҳовли ўртасидаги шийпон остида кўмиб қўйилган ток ҳали очилмаган эди. Ёз пайти бу ҳовли жаннат бўлиб кетади. Атиргул, райҳон, қашқар гуллар кеч кузгача ловуллаб кўзни олади. Ўймакорлик билан ишланган олти устун устида қад кўтариб турган шийпонга узум зангла-рӯ чирмасиб кетади. Шийпон остидаги мармар ҳовузда Салғи Соқиевич ҳар йили аллақаердан топтириб кела-

диган балиқлар вазмин сузади. Шийпоннинг атрофи очиқ бўлгани учун қишида зах уриб, унинг шифтидаги товус патларининг тасвирини ўчириб юборади. Паркет пол намиқиб ёрилиб кетади. Сайфи Соқиевич ҳар йили паркет полни қайтадан қоплатади. Шифтга қайтадан гул солдиради. Ҳовуздаги кўчиб тушган мармар кошинлар ўрнига ҳар йили янгисини қўйдиради. Умуман, бу атрофда Сайфи Соқиевичнинг участкасига тенг келадиган уй йўқ. У ўзи билан Сирожиддинга ёнма-ён қилиб солган иккала участкани ҳам пишиқ ғиштдан қурдирган. Аммо «оч бўлсанг беролмайдиган, тўқ бўлсанг кўролмайдиган» «ғаламислар»нинг гапидан қочиб, участкани суватган эди. Шунда ҳам мармар қипиғи билан «шуба» қилдирди. Қайтага участка янаем очилиб кетди. «Чўнтакда пул бўлса — каллага ақл ҳам келаверади» деганлари бежиз эмас. Ҳар иккала участка ҳам ниҳоятда катта, кўкракдор эди. Ҳар бирининг олтидан катта-кичик хонаси, заллари, айвони бор. Үртасидағи дарвозахонанинг усти — меҳмонхона. Ҳовли этагида — дарвозахонанинг шундоққина рўпарасида — гараж. Унинг ёнбошида омборхона, бурчакда — отхона, Сайфи Соқиевич отга ишқибоз эди. Аммо ҳозир отхона бўш. Бултур унинг қундузdek қоп-қора кўзлари юлдузdek чақнаб турадиган жийрони бўларди. Янги йил кечаси ўзидан-ўзи ўлиб қолди. Сайфи Соқиевич худди боласидан айрилгандек анчагача талмовсираб юрди.

«Зарари йўқ,— деб ўйлади Сирожиддин сигаретни босиб-босиб тортаркан,— дадам хоҳласа ундан яхшироқ от сотиб олишга қурби етади». У дадасида гап кўплигини биларди. Ҳозир ҳам шуни ўйлаб мийигида кулиб қўйди-да, силлиқ бетон йўлакдан ўтиб, баланд зиналардан ойнаванд айвонга чиқди. Бугун — душанба, унинг дарси йўқ эди. Аммо ҳар душанба соат ўн бирда Домла албатта кафедрага келади. Демак, Сирожиддин ҳам бориши шарт. «Ҳали яна қанақа иш буюаркин», деб ўйлади у гилам тўшалган айвонга кираркан. Айвон ивирсиб ётарди. Стол усти ўғиширилмаган, чекка-чеккада торт бўлаклари ётар, болалар шўхлик қилган бўлса керак, битта кресло ёнбошлаб қолган, бурчакда ипак гилам устида думалоқланган кўрпача хунук дўппайиб турагар, айвон тўрида Элмира оёқ машинада иш тикиб ўтирас эди. Унинг сочлари паришон тўзиб ётар, қўли машина қулоғида бўлса ҳам кўзларини бир нуқтага тикканча хаёлга

толған, гулдор ҳалати кенг бўлгани учунми ё ўзи озиб кетганиданми, ҳалат остидаги кўкраклари деярли се-зилмас, кўкси теп-текис бўлиб қолганга ўхшар эди. Бир вақтлар Элмиранинг мана шу кўкраклари таранг, сут-дек оппоқ эди. Сирожиддин уларга қўл тегизиши билан ўзи ҳам, Элмира ҳам сесканиб кетишарди. Энди бўлса... «Ёшроқ қизга уйлансанм ўлармидим. Эчкига ўхшаб бо-лалашдан бошқа нарсанни билмайди бу!» деб ўйлади Си-рожиддин ётоқхонага киаркан. У гардеробни титкилаб дурустроқ шим тополмади. Ҳаммаси фижим бўлиб ётарди.

Бир вақтлар Элмира уй-жойни ниҳоятда саришта тутар, ҳамма нарса ярақлаб турарди. Кейинги пайт-ларда негадир айнади. У энди аввалгидек уйим-жойим, деб жон куйдирмас, аллақандай лоқайд бўлиб қолган эди. Фақат бу уйга меҳмонлар келганда унинг пазандалик одати ярқ этиб кўриниб қолар, у меҳмон кутишни яхши кўрарди. Аммо меҳмонлар тарқаши билан яна бепарво бўлиб қолар эди.

Сирожиддин жаҳл билан айвонга чиқди.

— Қўлинг синганми, ҳей! — деди қичқириб. — Шимни дазмоллаб қўйсанг ўласанми?

Элмира ўтирган жойида бурилиб қаради.

— Каравотнинг устида дазмолланган шимингиз билан жакетингиз ётибди, — деди совуқ оҳангда. — Қўзингизни каттароқ очсангиз кўрасиз.

«Тағин гап қайтаради бу! — ғазабдан Сирожиддиннинг тишлари фижирлаб кетди. — Бетга сапчийдиган бўп қолди бу! Ҳамма нарса муҳайё бўлса, бойвучча хотин бўлиб ўтиrsa, тағин нимага қутуради?!» Сирожиддин зинада турган туфлисими кийиб, боғичини ўтказаркан бурчакда ҳурпайиб ўтирган хотинига нафрат билан қараб қўйди. Аммо ҳозир унинг олишиб ўтиришга вақти йўқ эди. Шоша-пиша зинадан тушди.

Шу пайт машина чўзиб, қаттиқ сигнал берди. «Вой лаънати-ей», деб ўйлади у бошини кескин кўтариб. Сирожиддиннинг тўрт яшар ўғилчаси машинага жуда ўч эди. Ҳозир ҳам Сирожиддин «Волга»нинг иккала олдинги эшиги ланг очиқ турганини кўриб, югурди. Сочи пешанасига тушган, бош яланг ўғли руль чамбарагини ушлаб, у ёқ-бу ёққа айлантирас, лабларини чўччайтирганча оғзини «мотор» қилиб гувиллатар эди. У туфличаси билан ўриндиқча чиққан бўлса керак, қизил чийдухоба филоф лой бўлиб кетганди.

— Ада, катаиса қилдирасми? — деди у Сирожиддинни кўриб.

— Туш-эй! — Сирожиддин жаҳл билан унинг қўлидан силтаб туширди.

Бола кўзларини катта-катта очиб негадир илжайиб қўйди-да, нари кетди.

Сирожиддин катта кўчага чиқиши билан газни босди. Машина қора оққушдек енгил сузиб борар, ён дераздан баҳор шабадаси шиддат билан ёпирилиб кирав, Сирожиддиннинг сийрак соchlари пешанасига тушиб, ора-чора кўз ўнгини тўсиб қўяр, аммо бундан унинг ғаши келмас, қайтага завқланарди. Кўчалар гавжум, одамлар кўп эди. Ҳаво очиқлигига қарамай, уларнинг кўпчилиги плашч кийган, соябон кўтариб олганди.

Ярим соат ўтар-ўтмас машина институт олдига етиб келди. Сирожиддин «Волга»ни доим ўзи тўхтайдиган жойга — акация дарахти остига қўйди-да, эшикларини қулфлаб, кўчанинг у юзидағи тўрт қаватли фиштин бинога кирди. Ҳамма дарсга кирриб кетган шекилли, йўлаклар кимсасиз, сокин эди. Сирожиддин нимқоронги зиналардан кўтарилиб, иккинчи қаватга чиқди. Тарих кафедраси йўлакнинг охирида эди. «Домла келганимкин?» деб ўйлади кўкиш эшик олдида тўхтаб. У думалоқ тутқичга энди қўл узатган эди, Қилич Валиевнинг таниш кескин овозини эшитиб, дарров қўлини тортиб олди. Қилич Валиев эшикнинг у томонида туриб ганирар, чамаси шошиб чиқиб кета туриб, ичкаридаги ҳамсуҳбатининг саволига йўл-йўлакай жавоб қилаётган эди. Сирожиддин унинг гапларига беихтиёр қулоқ солди.

— Иложи бўлганда шу лавозимни Домланинг ўзинча жон-жон деб топширадим. Соатлаб мажлисларда ўтириш мана бундай жонга тегди. Ишдан қолиб кетяпман!

Сирожиддин бу киши «Домла» деганда ўзининг домласини назарда тутганини тушунди.

Эшик шиддат билан очилди-да, Қилич Валиев чиқиб келди. У кул ранг костюм, йўл-йўл кўйлак кийиб олган, қўлида портфель бор эди. Бу одамнинг нимасидир чиндан ҳам қиличга ўхшар, катта-катта ўткир кўзлари синчковлик билан боқарди кишига. Унинг озгин чехраси, қимтилган юпқа лабларида аллақандай қатъият бор эди. Сирожиддин ҳар сафар Қилич Валиевни кўрганида аллақандай чалкаш бир ҳолатга тушарди. У бу

одамни ёмон кўрар, аммо қўрқар; писанд қилмагандай бўлар, аммо қўзига тик қарай олмас эди. Ҳозир ҳам у беихтиёр ўзини орқага ташлади-да, салом берди.

— Домла бормилар? — деди мингиллаб.

Қилич Валиев унга бошдан-оёқ разм солиб чиқди-да, хотиржам овозда гапирди.

— Ҳали келмадилар.

Сирожиддин ичкари киришини ҳам, кетаверишини ҳам билмай қолди. Кирса, Қилич Валиевнинг гапига ишонмагандек бўлиб қолади. Кирмай деса кафедра мудири ким билан шундай дилкаш гаплашганини билгиси келарди.

Қилич Валиев кескин бурилди-да, нари кетди. «Нари борса мендан беш ёш каттадир», — деб ўйлади Сирожиддин унинг адл қоматига қараб. Яна бир бор эшикни очиб ичкари кирмоқчи бўлди-ю, хаёлан қўл силтади. «Менга нима!»

У зина олдига етганда қўнғироқ узоқ асабий жаранглади. Эшиклар бирин-кетин очилиб, студентлар чиқиб кела бошлиди. Сирожиддин биринчи қаватга тушган эди, рўпарасидан қора атлас кўйлак кийган, юзлари ҳам қоп-қора чўпдай озғин қиз чиқиб қолди. Сирожиддин уни дарров таниди. «Қора чигиртка!» деб ўйлади ғижиниб. Қиз ҳам унинг юзига тик қаради-да, салом бермай ўтиб кетди. «Димоғини қара бунинг!» деди Сирожиддин ғижиниб. У бу студентни жуда яхши танир, мана шу «қора чигиртка» туфайли умрида биринчи марта қаттиқ қоқилган эди.

9

Бу воқеа бурноғи йили бўлди.

Сирожиддин аспирантурани битириб, институтда дарс бера бошлаган эди. Уни қабул имтиҳонларига қатнаштирадиган бўлишди. Йил бўйи ишлагандан кейин дам олиш ўрнига саратонда яна қийналиб имтиҳон олиб ўтириш ҳаммагаям оғирлик қиласиди. Бунинг устига студент бўлишни хоҳлайдиган бола кўп. Боласининг орқасидан елиб-югуриб келадиган, қўлидан келадиган ҳамма «ҳунар»ни ишга соладиган ота-она ундан кўп. Балки шунинг учундир, институт ўқитувчилари кўпинча бу ишга қатнашишни уччалик хуш кўришмайди. Сирожиддин эса қабул имтиҳонига жон-жон деб қатнашадиган бўлди.

Домласи ўзига бу вазифани ишониб топширганидан ниҳоятда қувонди.

Домланинг иккита «одамини» суюб юбориш керак экан. Сирожиддин бу ишга енг шимариб киришди. Ёш домла шу қадар қаттиқ қўл эдики, камдан-кам бола ундан «тўрт» олишга мусассар бўларди. Бу билан у аввало ўзининг билимдонлигини, талабчанлигини кўрсатар эди. Қолаверса, бошқа ўқувчиликнинг бали қанчалик пасайса домланинг «одамлари» учун институт дарвозаси шунчалик каттароқ очилишини яхши биларди. Шундай кунлардан бирида Сирожиддин қаттиқ қоқилди. Бунга ўша «қора чигиртка» сабаб бўлди: қизил шоҳи кўйлагининг ёқалари осилиб ётган, оёқлари қосовдай озғин, қоп-қора қиз билетдаги учала саволга яхши жавоб берди. Сирожиддин унинг имтиҳон варақасига қараб қўйди. Адабиёт ёзмадан тўрт, оғзакидан «беш» баҳо олган экан.

— Уч, — деди у қизнинг бетига хотиржам тикилиб.

Қизнинг уйқусизликдан қизарган ҳорғин кўзлари қисилициб кетди.

— Мен бу фанни бешга биламан! — деди у асабий оҳангда.

Аллақандай бир лалайган қизнинг ўзига шу қадар ишониши Сирожиддиннинг ғашига тегди. Бунақа пайтда кўп ўқувчилар: «Яна савол беринг», деб ялинарди. Ҳатто баҳосини бир пофона ошириш учун ҳар нарсага рози бўладиган қизлар ҳам учраб турарди. Бу қиз эса Сирожиддиннинг кўзига тик қаради-да, дона-дона қилиб таъкидлади.

— Хоҳлаган саволингизни беринг. Бу фанни мен бешга биламан. Бу фанни мен жонимдан яхши кўраман.

«Кимга орқа қиляпти бу сурбет!» деб ўйлади Сирожиддин энсаси қотиб. У савол назари билан Домлага қараб қўйди. Аммо Домла нариги столда чарчоқ бир тарзда бошини қуий солиб ўтирас, рўпарасидаги боланинг жавобини бепарволик билан эшитарди.

Сирожиддин ҳамон ўзига ёвқараш қилиб турган қора қизга бурилди-да, киноя билан тишини ғижирлатди.

— Икки! — деди заҳарханда билан.

У қизнинг йиглаб юборишини, шовқин солишини кутган эди. Аммо қиз йигламади. Шовқин ҳам солмади. Сирожиддиннинг қўлидан имтиҳон варақасини юлиб олди-да, қосовдек қора, ингичка оёқлари билан полни қар-

силлатганича юриб чиқиб кетди. Шундагина Домла Сирожиддин томонга ҳайрон қараб қўйди.

Қизнинг бу қилиғи кун бўйи Сирожиддиннинг асабини бузди. Кечқурун имтиҳонни тугатиб Домла икковла-ри ҳориб-чарчаб туришганда, кафедра лаборанти уларни апеляцион шикоят комиссиясига чақиришаётганини айтиб қолди. Бунаقا иш камдан-кам бўлар, талабалар орасида домла қўйган баҳога қарши исён кўтаришга журъат қиласидиган бола кам бўларди. Домла «нимагап», дегандек Сирожиддинга қаради, Сирожиддин бояги қизни эслаб кўнгли зил кетди. Лекин пайғонини эплаб киёлмайдиган аллақандай бир қизалоқнинг шикоят қилиб ўтиришига ишонмади. Домласига қараб, ҳайронман, дегандек елка қисиб қўйди.

Апеляция комиссияси учинчи қаватда — деканат биқунидаги кичик хонада жойлашган эди. Домла билан Сирожиддин олдинма-кетин ичкарига киришди. Дераза олдидаги яшил мовут ёпилган стол рўпарасида Қилич Валиев ўтиради. У иссиқлаб кетган бўлса керак, қисқа енгли кўйлагининг ёқасидаги тугмачаларни бўшатиб қўйган, терлаб кетган эди. Қилич Валиев ҳали кафедра мудири эмасди. Аммо билими зўрлиги учунми, ҳамма уни ҳурмат қиласар, Домла бўлса унча ёқтирмас: «Профессор бўлса ўзига, олим эмас, чапани бола бу», деб ютарди. Сирожиддин Домланинг бу одамдан ҳайиқшини ҳам биларди. Келиб-келиб худди шу одамнинг апеляция комиссиясига раис қилиб тайинланганини эшитганда Домланинг қаттиқ ғаши келган эди.

— Нима гуноҳ қилдик, ҳамкасаба! — деди у ичкари кириши билан ярим ҳазил, ярим пичинг қилиб.

— Бир абитуриентдан қайтадан имтиҳон олишга тўғри келади. — Қилич Валиев Сирожиддинга имо қилди. — Билетлар борми?

Сирожиддин папкасидан билетларни олиб мовут қопланган стол устига ёзиб қўйиши билан эшик очилди-да, бояги қиз кириб келди.

«Қора чигиртка-ей! — деб ўйлади Сирожиддин ижирғаниб. — Суянчиғи бор экан-да!» У кинояли табассум билан Қилич Валиевга қараб қўйди. Аммо Қилич Валиевнинг бир туки ҳам ўзгармади, стол қиррасига тирсагини тираганча индамай ўтираверди.

— Билет олиниг! — деди Сирожиддин қизга қовоғини солиб.

Қиз саволларни бир зум кўздан кечириб чиқди-ю, неғадир Сирожиддинга эмас, Қилич Валиевга қараб гапириди.

— Ўтирмасдан жавоб берсам майлими?

— Ўзингиз биласиз, қизим!— Домла ҳамма учун жавоб бериб, ҳорғин уф тортди-да, стул суюнчиғига гавдасини ташлади.

— Ўрта Осиёда мўғул истилосига қарши кураш,— деди қиз биринчи саволни ўқиб. Кейин бир лаҳза жим қолди-да, ички бир ишонч билан жавоб беришга киришиди. 1219 йили Чингизхон юз минг кишилик аскар билан Тошкент яқинидаги Ўтрор шаҳрига келганини, уч йил ичida Ўрта Осиёни босиб олгани, Урганч қалъаси саккиз ой душман билан олишгани-ю, мўғуллар қалъани босиб олгандан кейин шаҳарни теп-текис қилиб, ўрнига арпа септирганингача айтиб берди. Жалолиддин Мангубердининг мўғуллар лашкарига қирон келтирганини, Чингизхон бу эркесвар йигитнинг ўғлини тутиб олганини, ёш боланинг юрагини суғуриб олиб, итига егизганини айтётганда қизнинг кўзлари чўғдай порлаб кетди. Қиз аллақандай оловли ҳаяжон билан ҳикоя қилар, шу туришида у аллақачон олис тарих қаърига сингиб, товуши сўниб кетган отлар дупурини, қиличлар жарангини яна эшитаётганга ўхшарди. Кейин у 1239 йил Маҳмуд Торобий деган бир элаксоз ҳунарманд халқни тўплаб кўзғолон кўтаргани, кўзғолончилар Бухорони эгаллаб олишганини айта бошлади.

— Бўпти, иккинчи саволга ўтинг!— деди Домла қаддини ростлаб.

Сирожиддин беихтиёр Қилич Валиевга қараб қўйди. У тирсагини стол қиррасига қўйганча ҳамон индамай турарди.

Қиз Улуғ Ватан уруши йилларида партизанлар ҳаракатини айта бошлади. Бутун халқ Ватан ҳимоясига отланганини, 1943 йилга келиб икки юз эллик минг партизан душман орқасида ҳаракат қилганини айтди. Булар орасида ўзбек жангчилари ҳам борлигини, Мамадали Топиболдиевнинг номи бутун Белоруссияда машҳурлигини ҳикоя қилди.

— Техрон конференцияси қачон бўлган?— деди Сирожиддин унинг гапини бўлиб.

Қиз яна ўша ишонч билан дона-дона қилиб, Техрон конференцияси 1943 йил 28 ноябрдан 1 декабргача бўл-

ганини айтди. Шу конференцияда таржимонлик қилган Бережковнинг «Техрон — 43 йил» китобидан кўп далиллар келтирди. Бу сафар ҳам Сирожиддин қизнинг уйқусизликдан қизариб кетган кўзларида алланечук ёниқ бир ўт пайқади. У ўтмиш воқеаларини шунчалик билағонлик билан, шунчалик энтикиб ҳикоя қиласдики, Сирожиддин ўзи ҳамон хуш кўрмайдиган тарих фанининг аллақандай сеҳри борлигини ҳис этди. «Асли боя тўрт қўя қолсам бўларкан»,— деб ўйлади иккиланиб. Лекин бу қиз, мана шу аллақандай «қора чигиртка» ўзининг юзига оёқ қўйганини эслади-ю, тағин ғаши келди.

Учинчи савол Яқин Шарқдаги аҳвол ҳақида экан. Қиз Голан тепалигидаги жанглар, араб давлатларининг нефть сиёсатини яна ўша ёниқ ҳаяжон билан айтиб берди.

— Аъло, қизим, аъло,— деди Домла оғир гавдасини •лапанглатиб ўрнидан тураркан. — Маладес!

Бу гапни у азбаройи қизнинг жавобига қойил қолганидан эмас, Қилич Валиевнинг олдида ўзининг билағонлигини кўрсатиш учун айтганини Сирожиддин тушуниди.

— Менда савол йўқ,— деди Домла Қилич Валиевга қараб.— Сизда-чи?

Қилич Валиев индамай бош чайқади.

— Мендаем йўқ,— деди Сирожиддин қизнинг имтиҳон қофозини оларкан. У боягина қўйган «икки» баҳосини ўз қўли билан ўзгартиаркан, «қора чигиртка»га алам билан қараб қўйди. Қофозга ҳамма қўл қўйгандан кейин аввал қиз, унинг кетидан Домла билан Сирожиддин эшик томон йўл олишди.

— Кечирасиз, сиз бир минутга қолинг,— деди Қилич Валиев Сирожиддинни имлаб.

Домла чиқиб кетди. Сирожиддин хона ўртасида туриб қолди. Қилич Валиев ўтирган жойида Сирожиддинга бошдан-оёқ разм солиб чиқди-да, секин-секин юриб ёнига келди.

— Нега унаقا қилдингиз?— деди Сирожиддиннинг кўзига тик қараб. Унинг овозида ошкора ғазаб бор эди. Шунда Сирожиддин Домласи бекорга бу одамни чапани деб атамаганини тушунди.

— Нима қилибман?— деди кулишга уриниб.

— Нега «аъло» олиши керак бўлганabituriyentta «икки» қўйдингиз?

Сирожиддин беихтиёр кўзини олиб қочди.

— Үзингиз биласиз-ку,— деди яна кулишга уриниб,— ўн олтитә абитуриентдан биттасини қабул қилиш керак. Бола кўп, жой кам. Талабчан бўлишга тўғри келяпти.

— Тўғри, талабчан бўлиш керак. Лекин нега энди сиз,— Қилич Валиев «сиз» деганда кўзлари ёниб кетди, — сиз, — деди яна разаб билан хитоб қилиб. — Икки оладиган абитуриентга беш қўясиз-у, фанни бешга биладиган ўқувчига икки қўясиз?

Сирожиддин сесканиб кетди. Нимага шама қиляпти бу! «Домланинг одамларини қўллаб юрибсан», демоқчи-ми? Ким ўзи бу? Нега энди кафедра мудири бўлган Домланинг айтганини қилмаслиги керак?! Шу одамдан қўрққани учунми?

Сирожиддин энди ростмана кулди.

— Кечирасиз, домлажон,— деди киноя билан. — Бу қиз сизнинг одамингиз эканини билмабман. Шуни бир оғиз...

Сирожиддин сўзини тугатолмади. Қулоғининг тагида жаранглаган тарсакидан чап юзи ёниб кетгандай бўлди. У гандираклаб бориб столга суюниб қолди. Үзини ўнглаб олганда Қилич Валиев рўпарасида туарар, ранги ўчиб кетган эди.

— Нима ҳаққингиз бор?— деди Сирожиддин ловиллаётган юзини ушлаб. — Судга бераман!

— Аблаҳ! — деди Қилич Валиев лаблари титраб.

Ўшандан кейин Сирожиддинни имтиҳон комиссияси-га яқин йўлатмайдиган бўлишди. Бу ҳам етмагандек, орадан кўп ўтмай Домла кафедра мудирлигидан тушди. Ўрнига худди шу Қилич Валиев мудир бўлди. Ўшандан буён Сирожиддин ҳар гал Қилич Валиевни кўрганда юраги бир зил кетади. Негадир ҳимоя пайтида шу одам ўзининг тагига сув қуядигандек туюлаверади.

Шунча дилсиёҳликка сабаб бўлган «қора чигиртка» эса ҳеч нарса бўлмагандай ўқиб юрибди. Сирожиддин ҳозир уни кўрди-ю, ўша воқеа бутун тафсилоти билан кўз ўнгига жонланшиб баттар хуноби ошди. Факультет биносидан чиқди-да, кўчанинг у юзига ўтиб машинасининг эшигини очди. Бир оёғини ерга осилтирганча кута бошлади. Соат ўн иккига яқинлашиб қолган, ҳамон домладан дарак ўйқ эди. «Ўйига борсаммикан?» ўйлади Сирожиддин. Аммо шу ондаёқ фикридан қайтди. «Албатта бирон юмуш буюради». У у ёқ-бу ёққа ўтаётган сту-

дентларни томоша қила бошлади. Баҳор дарров одамларга таъсир қилинди. Қор эриши билан ердаги кўкатлар кўриниб қолгани сингари оғир қиши кийимини ечган қизларнинг кофтани туртиб турган кўкраклари, силлиқ оёқлари дарров кўзга ташланадиган бўлиб қолганди. У бирдан Зухрани эслади. «Далага опчиқиб кетаман,— деб ўйлади моторни ўт олдириб.— Амаллаб кўндираман!»

Кўп ўтмай унинг машинаси театрнинг тарғил дарвозаси олдида тўхтади. «Тушликка чиқиб қолншар ахир»,— деб ўйлади у моторни ўчириб. У анча кутди. Ҳадеганда ичкаридан ҳеч ким чиқавермади. Сирожиддин машинадан тушди-да, дарвоза олдидаги табуреткада ўтириб, офтобда тобланётган қоровулнинг ёнига борди. Эски кўкиш костюм кийиб олган қоровул чол оёқлари остида чўзилиб ётган қизғиш тусли итнинг бошини силаб-силаб қўяр, алланималарни гапирав, ит эса кўзларини юмиб, бароқ думи билан захкаш ерни савалар эди.

— Бугун қанақа томоша, ота?— деди Сирожиддин.

Қоровул итни силашдан тўхтаб, бошини кўтарди. Ит кўзини очди-ю, ётган жойида Сирожиддинга қараб ириллаб қўйди. Қоп-қора лаблари титраб, узун озиқ тишлари кўринди. Сирожиддин бенхтиёр берироқда тўхтаб қолди.

— Бугун томоша йўқ, ўғлим, бугун отиди,— деди қоровул баланд овозда.

«Баттар бўлсин!» деб ўйлади Сирожиддин орқасига қайрилиб. У машинага ўтириди-да, жаҳл билан ҳайдаб кетди.

10

Кечаси Шерзоднинг юрак хуружи яна тутди. У кўкрагининг қаттиқ санчганидан уйғониб кетди. Бир муддат шифтга тикилиб ётганча, чап кўкрагини силади, кейин оҳиста ўрнидан турди-да, тумбочка устидаги доридан томизиб ичди. Ташқарин сутдек ойдин бўлгани учунми, палата ёруғ эди. Сайфи Соқиевич бошигача бурканниб ухлар, ора-чора паст товушда хуррак тортиб қўярди.

Шерзод соатини деразадан тушиб турган ёруқга тутди. Тўртдан йигирма минут ўтибди. У ташқарига қарди-ю, сеҳрлангандек қотиб қолди. Дераза ортидаги ўрик қийғос гуллаган, оппоқ чечаклар билан қопланган новдалар ой нурида алланечук хаёлий бир манзара касб этади. Шерзоднинг кўкрагидаги оғриқ тақа-тақ тўхтаб

қолгандаи бўлди. У вужудида чида бўлмас бир талпи-ниш, ҳаяжонли бир куч ҳис этди-ю, ташқарига отилгиси келиб кетди. Кескин бурилди-да, шоша-пиша кул ранг чоловорини, халатини кийди. Эшикни овоз чиқармасдан очиб йўлакка чиқди. Чироқлар одатдагидек ёқиб қўйилган, йўлак бошида, шундоққина эшик олдидаги йиғма каравотда навбатчи энага кампир ухлаб ётарди. Шерзод унинг олдидан оҳиста ўтиб, вестибюлга чиқди. Ойнаванд эшик олдида бир лаҳза тўхтаб қолди. Эшик тутқичига таёқ тиқиб, маҳкамлаб қўйилган эди. Шерзод таёқни оҳиста сувуриб эшикни очиши билан димогига қадрдон бир ис — гул ҳиди гупиллаб урилди. Бояги ҳаяжони янам кучайиб кетди. У тез-тез юриб зиналардан тушди. Теракзор хиёбоннинг икки четида, этак томондаги дарвоза тепасида қизғиш чироқлар ёниб туарар, аммо ҳозир уларнинг ҳожати ҳам йўқ эди. Ҳаволаб кетган тўлин ой мўл-кўл нур сочар, дараҳтларнинг сояси лампочкалар ёруғидан эмас, ой нуридан қорайиб турганга ўхшарди. Шерзод тезроқ ўша — ўзларининг деразалари рўпарасидаги гуллаб ётган ўрик олдига боришини истарди. У бинони айланиб ўтди-да, ўрик тагига келди.

Қизиқ, куни кечада ўрик шохлари қизариб туарар, як-кам-дуккам гуллар очилган эди. Ҳозир бўлса бутун дараҳт оппоқ рўмол ўраб олганга ўхшар, ўрик новдалари тўлини ой нурида нуқрадай порлаб, кишининг қалбини ларзага солиб юборадиган даражада сукутбахш афсонавий манзара касб этганди.

Чор-атроф осуда эди. Улкан шаҳар кундалик югур-югурлардан, қувончу ташвишлардан толиқиб дам олар, машиналарнинг шовқини ҳам, трамвай қўнғироқларининг жаранги ҳам эштилимас, ҳаммаси-ҳаммаси ором оларди. Ором оларди-ю, мана шу эртак каби гўзал бир маиззарани томоша қилишдан, мана шу муқаллас бир воқеани — гулларнинг очилиши-ю, баҳорнинг туғилишига гувоҳ бўлишдан бебаҳра қолаётганини билмасди.

Енгил, жуда сокин шабада келди. У эндигина туғлаётган гул фаслини ҳуркитиб юборишдан чўчигандек, ўрик новдаларини оҳиста спийпалаб ўтди. Шерзоднинг бошига, елкаларига енгил, илиқ гулбарглар ёғилди. Шерзод беихтиёр дараҳтга суюниб кўзларини юмди. Ўрик гулларининг ерга унсизгина урилишига ҳулоқ солиб тураркан, тўсатдан қулоғига алланечук ўну-

тилган, аммо қадрдан бир садо эшитилгандай бўлди. Бутовуш баланддан — осмон томондан келар эди. Шерзод бир зум бошини кўтариб қаради-ю, ҳаяжонда энтикиб пичирлади.

— Турна, турналар учяпти!

Осмон тип-тиниқ, ойнинг кумушсимон туманли нурига чўмган, юлдузлар сийрак эди. Шерзод энди турналарнинг шовқинини аниқ эшига бошлиди. Уларнинг ўзи кўринмас, аммо овози қаттиқ-қаттиқ эштилар, жуда паст учайдиганга ўхшар эди. Шерзод ўрик тагидан шоша-пиша яйдоқ жойга чиқиб, яна осмонга тикилди. Ниҳоят, олисда, баланд осмонда ипга тизилгандай аргамчи со-либ бораётган турналарни излаб топди. Улар кунботар томонга қараб кетишар, ойнинг нурли туманини тўзи-тиб юборишдан чўчигандек вазмин қанот қоқишар, ба-ланда учишаётган бўлса ҳам овози қаттиқ янграр эди. Шерзод турналарга эргашиб беихтиёр икки-уч қадам ташлади. Бир зумда Тиниқсой бўйидаги ўтлоқда мол боқсанлари, баҳор кунлари учиб бораётган турналар карвонига кўзи тушганда болалар билан уларнинг орти-дан қичқирганлари эсига тушди. Шу ондаёқ томоғига илиқ, роҳатбахш бир нарса тикилди, кўзига ёш қуолиб келди... Баъзан одам ўзини бахтиёр ҳис этиши учун кўп нареа керакмас.

11

Уша кундан бўён Шерзод Шоирани ҳар кўрганда фа-лати аҳволга тушадиган бўлиб қолди. У негадир бу аёл олдида ўзини ноқулай ҳис этар, аммо нега шунаقا бўла-ётганини ўзи билмас эди. Шоира ҳам уни кўриши билан кўзларида аллақандай кинояли табассум пайдо бў-лар, бу кулгими, газабми, Шерзод яхши тушуммасди. Фақат бир нарсани яхши биларди: туйғуси ҳақоратлан-ган аёлнинг нафрати ёмон бўлади. Чамаси Шоира Шер-зоддан нафратланар, Шерзоддан кўра ўн чандон кўпроқ ўзидан жирканар эди.

Бугун ҳам Шоира йўлакда дуч келиб қолганда, бош силкиб саломлашди-ю, индамай палатасига кириб кетди. Аммо зум ўтмай эшик очилди-да, оstonада яна пайдо бўлди.

— Самандаров,—деди у кинояли жилмайиб. — Чи-қарканисиз.

Кейинги пайтда у расмият юзасидан Шерзоднинг фамилиясини айтиб чақирадиган бўлиб қолганди. Ҳозир ҳам палатада Шерзоднинг ёлғиз ўзи бўлишига қарамай, исми билан эмас, фамилияси билан атади.

— Қаёққа?

— Хотинингиз келди! — Шоира яна жилмайди. Бу табассум остида аччиқ киноя яшириниб турганини Шерзод тушунди-ю, кулиб юборди.

— Ким? — деди чўзиб.

— Хотинингиз келдилар! — Шоира худди хушхабар келтирганидан ўзи қувонгандек яна бир бор жилмайдида, бурилиб кетди.

«Ҳазилини қаранг!» ўйлади Шерзод палата ўртасида туриб қолганча. Кейин Абдувоҳиднинг хотини келган бўлиши мумкинлигини эслаб, тез йўлакка чиқди. Абдувоҳид кун ора гоҳ онасини, гоҳ хотинини юбориб ундан хабар олдириб турарди.

Шерзод вестибуолда бир лаҳза туриб қолди. Медицина институтидан практиканлар келган бўлса керак, оқ халат кийган қизлар кўп эди. Улар чекка-чеккада тўпланиб туришар, қаҳ-қаҳ уриб кулишарди. Шерзод энди қайтиб кетмоқчи бўлиб турган эди, дераза томонга қарди-ю, сесканиб кетди. Беихтиёр ўша томонга бир қадам қўйди-да, тўхтаб қолди. Дераза олдида Фарида кулиб турарди. У қаймоқ ранг кремплин плашч-пальто кийиб олган, бир қўлида японча буклама соябон, бир қўлида майд-чуйдалар солинган цеплофан халтача бор эди. «Нимага кепти?» деб ўйлади Шерзод беихтиёр ундан кўзини олиб қочиб. Чамаси Фарида ҳам уни кўрди шекилли, шу томонга юра бошлади. Шерзод юрагининг гурсгурс ура бошлаганини, пешанасидан совуқ тер чиқиб, оёқларидан мадор кетаётганини сезиб турарди. «Приступ бўлмаса эди, одамни шарманда қилиб...»

Фарида практикан қизлар тўдасини ёриб ўтиб, яқин келди-да, салом бериб, қўл чўзди. Шерзод унинг жажжи, дўмбоқ қўлини оҳиста сиқаркан, ҳамон юраги тез-тез ураётганини ҳис қилиб турарди. Бир вақтлар у бу қўлларни кўп силаган, бу қўллар ҳам унинг соchlарини кўп сийпалаган эди. Энди улар бегона... Бегона!

— Тузукмисиз? — Фарида бу гапни секин айтди. Аммо Шерзоднинг назарида шу бир оғиз сўз ғайри табиий оҳангда жаранглаб кетгандай бўлди.

«Бунинг нима аҳамияти бор энди», ўйлади у Фариданинг кўзига тик қараб. Бегоналик ҳисси унга тўсатдан событ бир куч ато қилди-ю, қалбини алланечук хотиржамлик эгаллади. Қизиқ, шунча пайтдан бери кўнглида ловиллаб турган олов бирдан сўнди-да, қалби алланечук каҳаҳт бўлиб қолди. «Нима аҳамияти бор!— у ҳамон Фариданинг кўзига қараб туради. — Сен учун касал бўлганим йўқ-ку, ахир».

— Тузуман, — деди у жилмайиб. — Яқинда чиқиб қолсан керак. — У ҳамон жилмайган кўйи Фаридани бир бошдан кузатиб чиқди.

Фарида эрга текканидан кейин Шерзодга азоб бериб келган изтироблар орасида ғалати бир савол ҳам бор эди. Икковимиз кўча-кўйда кўришиб қолсан, нима бўларкин, деб юрарди. Мана, икковлари учрашишди. Ҳеч ни ма бўлгани йўқ. Унинг рўпарасида бегона хотин туради, вассалом!

Қизиқ, чамаси Шерзоднинг кўнгли муздай бўлиши учун фақат шу — охирги учрашув етишмай турган экан. Фарида деярли ўзгармаган эди.Faқат сал озибди. Аввал сочини чиройли турмаклаб юрарди. Энди қўнғироқ-қўнғироқ жингалак шинъон тақиб олибди. Доим чақнаб турадиган кўзлари ҳозир хиёл чарчоқ ифода билан боқарди. Барибир шу ҳолда ҳам ундан аллақандай тиниқ бир гўзаллик барқ уриб туради. Нафис, текис юзлари, ўзига ишонч барқ уриб турган қоп-қора кўзларидаги кишини маҳв этувчи алланечук куч бор эди.

— Нима қилди сизга?.. — Фариданинг овозида қандайдир яқинлик, меҳрибонлик оҳангি бор эди.

— Шунчаки, ўткинчи бир нарса, — деди Шерзод жилмайиб. Ўзининг шу ҳолатини негадир Шонранинг доимо кулиб турнишига ўхшатиб, хаёлан киноя қилди: «Дунёнинг ишлари қизиқ — мушт кетдига ўхшайди».

— Сиз касал бўлмаслигингиз керак.

Шерзод Фаридага синчиклаб қаради-ю, чеҳрасида синиқ бир маҳзунлик борлигини дарров сезди:

— Сиз касал бўлмаслигингиз керак! — Фарида гапини яна қайтарди-да, билинтирмай уф тортиб қўйди.— Сиз яхши одамсиз...

Одам ўзига яқин кишисининг қилча ўзгаришини ҳам дарров сезади. Шерзод Фариданинг гап оҳангига сезилар-сезилмас афсус-надомат шарпаси борлигини пайқади. Ҳозир унинг кўнглида ҳам бир вақтлар ёниб, кейин

кулга айлангаң, чўғ яна йилт этганини, агар салгина шабада тегса, бу чўғ ловиллаб кетиши мумкинлигини сезди. Сезди-ю, уч йилдан бери чеккан изтироблари ҳақ-қи, Фаридага, бир вақтлар ўзи учун энг азиз инсон бўлган, кейин бирорвнинг хотинига айланиб қолган мана шу Фаридага, ораларида ўтиб бўлмас жар борлигини эслатиб қўйгиси келди.

— Эрингиз бу ерга келганингизни билсалар яхши бўлмайди,— деди иложи борича хотиржам оҳангда.

Қизиқ, бу гап чиндан ҳам Фаридага чуқур бир осо-йишталик баҳш этди.

— Ер тагидаги одам ер юзида гиларни кўрмайди,— деди хотиржам жилмайиб.

Шерзод тушунмади.

— Нима? — деди қошини чимириб.

— Айтдим-ку, у киши ернинг тагидалар.

— Яхшимас,— деди Шерзод жиддий қиёфада...— Яқин одамингизга ёмонлик тиламанг.

— Нега ёмонлик тиларканман? — Фарида узун, эгик киприклариши пирпиратиб кулди.— Рост айтяпман...

— Кимингиз касал? — деди Шерзод мавзу майдалашиб кетаётганидан фижиниб.

— Яқин дўстим бетоб экан. Кеча эшитиб қолдим.

— Ким у? Қайси палатада?

— Еттинчиде дейишди.— Фарида шайтонлик билаи кулди.— Қўриб хурсанд бўлдим. Анча тузалиб қолибдилар. «Ушандаям шунаقا эди,— деб ўйлади Шерзод ундан кўз узмай.— Одамни минг кўйга солиш қўлидан келларди...»

— Мен сизга дўст бўлолмайман, Фарида,— деди у кескин, қўпол оҳангда.— Ўзим яхши кўрган одамимни бирорга бериб қўйиб, тағин дўст бўлиб юриш қўлимдан келмайди.

Фарида сесканиб кетгандек бўлди. Нафис, оппоқ юзлари билинар-билинмас қизариб, чиройли лаблари титраб кетди.

— Мен сизга айтганман,— деди у ингичка қошини чимириб,— биз дўст бўлиб қоламиз, деганман.

— Буни сиз айтгансиз.

Фарида аччиқ кулди.

— Келишдик. Балки мана бу майда-чуйдаларни қайтиб олиб кетишим шарт эмасдир,— деди целлофан халтачага имо қилиб.— Қўрқманг, ичида заҳари йўқ,

Халтада олма, анор, яна алланималар кўриниб турарди. Шерзод буниям рад этиш гўдакларча аразлаш бўлишини билиб, кулди:

— Мана бу бошқа гап! Доктор менга анор буюрган...

— Раҳмат,— Фарида лаблари хиёл титраб, қўл чўзи-ди.— Тезроқ тузалинг.

— Ҳаракат қиласман.— Шерзод унинг қўлини оҳиста қисаркан, бу қўл энди ўзига бегона эканини яна бир бор ҳис этди.

12

Ҳар қандай дарднинг энг яхши давоси — вақт дейдилар. Лекин шундай дардлар бўладики, вақти-вақти билан янгиланиб, усти кўчган ярадек аччиқ-аччиқ азоб бериб туради.

Ўзбекнинг нимаси кўп, тўйи кўп, тантанаю дабдабаси кўп. Ҳар гал оламга жар солган карнай-сурнай садоларини эшитганида, машинада сурон солиб кўчалардан ўтаётган куёв жўраларни кўрганда Шерзоднинг яраси янгиланар, Фариданинг тўйи кўз ўнгига келиб, олам ўзига тор кўриниб кетарди. Бу дард энди сал пасайганида бугун Фарида келди-ю, яна янгилақ кетди.

Ҳали у Фаридани кўрганда уйғонган бегоналиқ ҳисси ўткинчи каражтлик эди. Киши тиш олдирганда шунаقا ахволга тушади. Аввалига оғриқни сезмайди-ю, дорининг таъсири йўқолгандан кейин азоб янаем кучайиб кетгандай бўлади. Шерзоднинг кўнглидаги ўша чўф тағин ловуллаб кетди. Йўқ, у ҳозир ўзи кўрган, ўзи гаплашган, бирорнинг Фаридасини эмас, бир вақтлар ўзи учун муқаддас бўлган Фаридани қўмсаради...

Шерзод ўшанда тўртинчи курсда ўқирди. Ўқув йили энди бошланган, студентлар эрта-индин пахта теримиға — ҳашарга кетишларини билиб, дарсга чандон қизиқишишмасди. Шундай кунлардан бирида факултет декани — қабариқ кўзойнак тақиб юрадиган доцент уларнинг группасига бегона бир қизни етаклаб кирди.

Аллақачон дарсга қўнфироқ чалинган, студентлар жой-жойига ўтириб олишган эди.

— Бугундан бошлаб Фарида сизлар билан ўқийди,— деди у қизга имо қилиб.

Уттиз жуфт кўз эшик олдида турган бегона қизга баравар қадалди. Шу тикилиб турганлар орасида Шерзод

ҳам бор эди. Сариқ атлас кўйлак кийган, сочини битта қилиб ўриб, орқасига ташлаб олган Фарида хонадаги ҳамма студентлар ўзига қараб ўтирганини ҳис этиб, бошини ҳам қилиб турар, тиниқ, нафис юзлари қизариб кетганди.

— Бор, ўтири, қизим,— деди декан унинг елкасига оҳиста туртиб.

Шундагина Фарида бошини кўтарди-да, қайрилма қошларини чимириб, аудиторияга бир дафъа қизиқсиниб қараб қўйди. Унинг нигоҳи Шерзоднинг кўзларига дуч келганида бир лаҳза тўхтаб қолди. Ким билсин, балки Шерзодга шунаقا туюлгандир. Лекин ана шу бир лаҳзалик нигоҳ унинг қалбидаги довулли ғалаён қўзгади. Қизнинг қорачиқлари кенг, чақноқ кўзларидаги чуқур маъно, кибрга мойилроқ бир ишонч бор эди. Шерзод бу кўзларни, бу тиниқ чеҳрани қаердадир кўргандек бўлди-ю, аммо эслолмади. Йўқ, у бу қизни ҳеч қачон кўрган эмасди. Лекин худди шу сиймони доим тасаввур қилиб юрарди. Худди шу чеҳрани ёзаётган, ёзадиган асарида тасвири этмоқчи эди. Бу худди ўша — Шерзоднинг тасаввурида тез-тез жонланиб турадиган орзу каби ширип бир сиймо эди.

Шерзод кўнглида бўлаётган ғалаённи ошкор қилиб қўйишдан қўрққандек, дарров кўзини олиб қочди. Фарида икки қатор столлар орасидан секин юриб ўтдида, энг орқа қаторга, бўш турган ўриндиққа бориб ўтириди. Аудиторияда ўтирган йигитларнинг ҳаммаси бошини орқага буриб, уни таъқиб этишар, бундан Шерзоднинг ғаши келарди. Ўзини мажбур қилди-ю, дарс тугагунча ўша томонга бирон марта қарамади.

Ҳар бир курснинг ўз лочинларию ўз гўзаллари бўлади. Лекин кўпинча йигитлар ўз группасидаги гўзал қиз бир ёқда қолиб, бошқа курсдаги хунуккина қизни ёқтириб қолади. Негаки, бир группада ўқийдиган студентларда ака-сингиллик ҳисси бошқа туйғулардан устунроқ бўлади. Фарида эса бегона эди. Бунинг устига гўзал эди. Шунинг учун бўлса керак, группадаги йигитлар уни мафтунлик билан, қизлар бўлса ётсираш, ичи қоралик билан қарши олишди.

Тўртинчи курсдаги ўзига ишонган йигитларнинг ҳаммаси Фаридага кўнгил қўйган эди. Бири ошкора, бири пинҳона мафтун эди унга. Лекин Фарида ҳеч кимни писанд қилмас, унинг ёнига яқин келганлар чироққа

талпиниб қанотини куйдириб олган парвоналар сингари жароҳат чекиб нари кетар эдилар. Биргина Шерзод унга талпинмади. У кечалари мижжа қоқмай шу қизни ўйлаб чиқар, аммо ўзини кўргандага ҳеч нимани сездирмасликка уринар, оддий, самимий саломлашиб қўяқолар эди. У хаёлан шу қиз қаршисида минг марта топинар, аммо ўзини кўрганида мағрур ўтиб кетарди. Негаки у Фаридани севарди. У ўзининг муқаддас туйғусини ҳеч кимга, ҳатто Фариданинг ўзига ҳам оёқ ости қилдиришни хоҳламасди. Мағрур Фаридага Шерзоднинг худди шу феъли — мағрурлиги ёқиб қолган бўлса ажабмас.

Қиши оқшомларидан бирида Шерзод факультет қироатхонасига кирди-ю, бир чеккада дарс тайёрлаб ўтирган Фаридага кўзи тушди. Фарида ҳам худди Шерзоднинг кириб келишини кутиб тургандек бошини кўтариб қаради. Шунда унинг кўзлари парпираб ёниб кетгандай бўлди. Шерзод беихтиёр унинг ёнига бориб ўтириди. Икковлари анчагача китобдан бош кўтармай жимгина ўтиришди. Шерзод нима ўқиётганини ўзи ҳам билмас, фақат бир нарсани — ёнида Фарида ўтирганини ҳис этар, унинг осуда нафас олишини эшитиб тураг, димогига урилаётган нафис атири иси бошини айлантириб қўйгандек бўлар, аммо унинг юзига қараашга журъат этолмас эди. Чамаси Фарида ҳам ҳеч нима ўқимас, ўқи ёлмас эди шу топда. Қанча ўтиришган бўлса Шерзод ҳам, Фарида ҳам китоб саҳифасини бирон марта варақлашмади. Шерзод гапни нимадан бошлишни ўйлар, аммо жўялироқ сўз тополмай қийналар эди. Ниҳоят, юрак ютиб, иложи борича хотиржамлик билан шивирлади:

— Кеч бўлиб кетди, уйингизга кетишга қўрқмайсизми?

— Мен ҳеч кимдан қўрқмайман. Сиз-чи? — деди Фарида ҳам шивирлаб.

Мана шу охирги сўз — ярим ҳазил билан айтилган: «Сиз-чи», — деган савол бўлмаганида Шерзод гапни таққа тўхтатган, ўзининг муқаддас оламини ёпиқлигича қолдирган бўларди. У боядан бери биринчи марта Фариданинг кўзига тик қаради. Қизнинг кўзларида, доим кибрга мойил бир ғуур билан боқадиган кўзларida алланечук маъсумлик бор эди.

Шерзоднинг вужудига майин бир илиқлиқ югурди-ю,'
бахтиёрлик билан кулди.

— Мен қўрқаман,— деди шивирлаб.

— Кимдан?

— Сиздан...

— Мендан?!— Фарида энди овоз чиқариб кулиб юборди.— Нимамдан қўрқасиз?

Атрофда ўтирганлар ўзларига қараб қўйишаётганини кўриб Шерзод яна пичирлади.

— Билмадим... Сиз жуда... бошқачасиз.

— Сиз ҳам...

Шу оқшом Шерзод уни уйига — шаҳар марказидаги тўқиз қаватли фиштин бино олдигача кузатиб қўйди. Фарида дадасининг ҳарбий врач эканини, узоқ йиллар Самарқандда ишлагани-ю, энди хизмат юзасидан Тошкентга қайтиб, уларни ҳам олиб келганини, оиласда ёлғиз қиз эканини айтиб берди. Шерзод ҳам ўзининг Фарғонадан келгани, дадаси урушдан ярим жон бўлиб қайтгани, беш йил бурун вафот этгани, қишлоқда онаси билан синглиси қолгани, уларнинг ўзидан бошқа суюнадиган кишиси йўқлигини айтди.

Шу куни икковлари ҳам қизиқ бир нарсани кашф этдилар. Аввал икковлари ҳам бир-биrlарини ўтакетган кибр-ҳаволи, деб билишларди. Шерзод Фаридани ўз ҳуснига ўзи маҳлиё деб юради. Фарида эса Шерзодни бошқалардан яхшироқ ўқиганию қалами ўткирлиги учун мақтанади, деб ўйларди. Энди билишса, икковлари ҳам унчалик кибрли эмас эканлар. Икковларида ҳам қандайдир кўз илғамас соддалик бор экан. Шу кашфиёт уларни бир-бирига беихтиёр занжирдек боғлангандири улар буни тан олмай юришгандир.

Шерзоднинг ҳаётида энг афсонавий, энг бахтиёр дамлар бошланди. Бу дамлар қанчалик ширин бўлса, шунчалик сермазмун эди. У дарсдан бўш пайтларида редакциялардан топшириқ олиб, далаларга, заводларга борар, турли-туман одамларнинг қисматларини ўрганар, ҳар нарсага жон ато қилишдек сеҳрли бир куч ҳисэтарди вужудида.

Апрель оқшомларидан бирида Фарида икковлари шаҳар айланиб юриб стадионга кириб қолишиди. Ўша куни мусобақа йўқ, стадион кимсасиз эди. Тушдан буён қовоғини солиб турган осмонда бир лаҳза чақмоқ йилт

этди-ю, кетидан осмон-фалакни ларзага келтириб момақалдироқ гумбурлади. Иирик-йирик томчилар еру кўкни савалай кетди. Шерзод Фариданинг қўлидан тутганча, бир чеккада турган соябондек думалоқ тут дарахти панасиға қараб югурди. Фариданинг юпқа гулдөр кўйлаги жиққа сув бўлиб, баданига ёпишиб қолган, киприкларидағи нафис бўёқлари ёйилиб, соchlари тўзиб кетган эди. Дарахт япроқлари ҳарчанд қалин бўлмасин, ёмғир томчилари улар орасидан йўл топиб икковларининг устига мўл-мўл ёғиларди. Шерзод Фаридани пана қилиш учун унинг бошини кўксига яширди. Шунда қизнинг намхуш, титроқ лаблари бир лаҳза интиқлик билан йигит томон талпинди-ю, Шерзод уни бағрига босди... Улар ёмғир тингунча тут остида туришди.

— Троллейбусга қандоқ чиқаман,— деди Фарида кулиб.

Икковлари пиёда кетишли. Шерзод уларнинг тўққиз қаватли уйи олдидан қайтиб кетаётган эди, Фарида қўймади. «Бир пиёла чой ичиб кетинг, шамоллаб қоласиз», деб қўлидан судради.

Иккинчи қаватдаги чарм қопланган эшикни гулдор крепсатин халат кийган аёл очди. Бу — Фариданинг опаси эканини Шерзод дарров билди: қош-кўзлари худди Фариданикига ўхшарди. Йўлакка киришлари билан Фарида Шерзодни онасиға таништириди.

— Жуда яхши, марҳамат,— деди аёл Шерзодга бошдан-оёқ синчиклаб тикилиб. Шерзод унинг кўз қарашидан она-бола ўртасида ўзи ҳақида илгари ҳам гап бўлганини тушунди. Уни ичкарига таклиф этишиди. Меҳмонхона деворларига чўғдек гиламлар осилган, тўр томондаги гилам тепасида кумуш сопли эгик қилич илиғлиқ турар, шифтдаги каттакон биллур қандил майин порлар, қорамтир сервантда қадимий кумуш идишлар товланар эди. Шерзод устига қизил баҳмал филоф қопланган креслога омонатгина ўтирди. У қаттиқроқ нафас олса боши устидаги биллур қандилни тушириб юборадигандек қотиб ўтирас, оёғидаги ёмғир ўтиб намиққан пайпоги жуда хунук кўринарди кўзига.

Шерзод шаҳарга келиб ўқий бошлагандан буён кўп давраларда бўлган, ҳатто тўнғич ҳикоялари назарга тушиб қолгани учун катта-катта ёзувчиларникега ҳам таклиф этилган, бундан анча мукаммалроқ жиҳозлару безакларни кўрган эди. Аммо ҳеч қаерда ўзини ҳозир-

гичалик ноқулай ҳис. этмаганди. Негаки, у ҳозир Фариданинг онаси ҳар кириб чиққанида ўзини зимдан таъқиб этаетганини сезар, сезган сайн қисиниб-қимтинар эди.

Фарида нариги хонага кириб кетди-да, бир оздан ќеин худди онасиникига ўхшаш халат кийиб чиқди. У сочларини ёзиб юборган, янам чиройли, янам жозибали бўлиб кетган эди. У сервант ёнида турган китоб шкафидан каттакон альбом олди, Шерзоднинг креслоси ёнига стул қўйди-да, ўтириб альбомдаги суратларни кўрсата бошлади. Шерзод альбомга паришон назар ташлар, аммо Фариданинг суратидан бошқаларини яхши илғамасди.

Фариданинг онаси қора жило берилган столнинг бир чеккасига крахмалланган тўртбурчак қўл сочиқ ёзиб, биллур саватчада шоколад, кумуш тақсимчада асал, майиз келтириб қўйди.

Шерзод бир пиёла чой ичгунча терлаб кетди. У қўлидаги пиёлани қаёққа қўйишини билмай қийналарди. Крахмалланган салфеткага қўйя деса, пиёланинг таги тегиб дое бўлиб қолади. Столга қўйса жилосига панд етади. Фариданинг онаси бўлса унинг рўпарасига ўтириб олиб, ҳар бир ҳаракатини синчиклаб кўздан кечирарди.

Шерзод бу аёл ўзини очиқдан-очиқ синовдан ўтказаётганини аниқ сезди. Она-бала ҳарчанд қистамасин, шоша-пиша ташқарига чиқди-ю, хийла енгил нафас олди. Шу куни, ҳаётдаги энг бахтиёр кунида кўнглида туманли бир нохушлик уйғонди. У бир неча кунгача нимага шунаقا бўлаётганини ўзи ҳам тушунолмай юрди-ю, кейин идрок этди. Балки ўзи билан Фариданинг ўртасида фарқ йўқдир. Лекин ўзининг онаси билан Фариданинг онаси ўртасидаги фарқ кичкина эмас экан. Фариданинг ўз қишлоғида, ўз уйнда аясига хизмат қилишини тасаввур этишнинг ўзи ақлга сирмайдиган гап экан. Шерзод шуни пайқади-ю, Фаридаларникига иложи борича бормасликка ҳаракат қиладиган бўлиб қолди. У Фаридани жон-дилийдан яхши кўрар, бу қиз учун ҳар нарсага тайёр турар, фақат уларникига борицдан безиллар эди.

Еу срада имтиҳонлар тугади. Фарида ота-онаси Сўлзи Болтиқ бўйига дам олишга кетди, Шерзод қишлоққа жўнади. Улар тез-тез хат ёзишиб турар,

Шерзод энди бу қиз қалбининг бир парнасига айланиб қолганини билар эди.

Янги ўқув йили — Шерзод билан Фарида учун охирги ўқув йили бошланди. Фарида денгиз бўйидан қорайиб, тўлишиб қайтди. У янаям очилиб кетган эди. Пахтага кетишлари арафасида Фарида қўярда-қўймай уни яна уйларига таклиф этди. Шу куни Фариданинг онаси қирқ олти ёшга тўлганини Шерзод ичкари кирганидан кейин билиб қолди. Билди-ю, қуппа-қуруқ кириб келганига баттар мулзам бўлди.

Меҳмонлар ҳали йиғилишмаган эди. Фариданинг онаси елиб-югуриб дастурхон безатаркан, Шерзод билан ора-чора гаплашиб қўярди. У аввало Шерзодининг Тошкентда ишда қолиш-қолмаслигини суриштириди. Шерзод бултур республика газетасида практика ўтаган, уни шу ерда олиб қолишмоқчи эди. Аммо бу ҳали мавҳум гап бўлгани учун Шерзод Фариданинг онасига тайинли бир гап айтмади.

— Туққаним ҳам, тургани ҳам шу қизим,— деди Фариданинг онаси Шерзодининг рўпарасига ўтириб.— Дадаси билан мен уни бир қадам жилдирмаймиз. Очифини айтсан, Фарида рўзгор эплай олмайди ҳам. Ёлғиз боламизга харидор бўлган одам фарзандимиз қатори шу ерда тураверади.

Шерзод ҳаммасини тушунди. Тушунди-ю, индамади. Бир нима дейишга ожиз эди. Бир оздан кейин Фариданинг дадаси келди. Бу одам подполковник формасида жуда салобатли кўринган эди. Аммо ичкаридан хонаки либос кийиб чиққанида оддий, қоп-қора хушчақчақ кишига айланиб қолди. Шерзод билан жуда дилкаш суҳбатлашди. Ўша оқшом меҳмонлар алла-паллагача ўтиришди. Шерзод ётоқхонага кеч қайтди. Тонг ёришгунча мижжа қоқмади. У ўйлаб ўйига ета олмас эди: демак, Фариданинг онаси ичкуёв изляяпти. Шерзод мабодо марказда қолган тақдирда ҳам шу шартга кўна олмайди, у аввало қишлоқда қолган онаси билан синглисига ёрдам бериши керак. Ҳали синглисими узатиш масаласи турибди. Шунинг учун ҳам у газеталардан олган қалам ҳақини, стипендиясининг бир қисмини қисиб-қимтиб уйига жўнатади. Энг муҳими бу ҳам эмас, муҳими, у эркин бўлишни хоҳлайди. Фариданинг уйида бир кун ҳам туролмайди. Демак... Шерзод у ёғини ўйлашни истамас эди. «Фарида билан гапла-

шиш керак,— дерди у ўзига таскин бериб,— Фарида если қиз».

Бир куни у гапни узоқдан бошлаб, шу мавзуга улаганда Фарида лўнда қилиб айтиб қўя қолди: «Ойимлар мен учун ўзларини фидо қилдилар. Институтда беш йил ўқиб олган билимларини менга алишиб ишни ташладилар. Энди мен нонкўрлик қиломайман».

Шерзод Фаридани ҳам, онасини ҳам айблай олмасди. Айни пайтда Фариданинг шартига кўна олмасди ҳам.

Қиши кунларидан бирида ғалати ҳодиса рўй берди. Шерзод билан Абдувоҳид бозорга тушишди. Абдувоҳид оилали бўлгани учун Шерзод ора-чора бозор-ўчарига қаравиб юарди. Бозор дарвозаси ёнига келишганда бир тўда одамни кўриб тўхтаб қолиши. Қори сунуриб ташланган асфальт йўлканинг бир чеккасида табуреткада ароқ ичаверганидан юзи шишиб кетган, соқоллари ўсан, пахталик чопон кийиб олган малла соч киши ўтиради. У бир қўлида буқланган қофозлар зичлаб тахланган қутича ушлаб олган, бир қўлида каламушга ўхшаган жонивор бор эди.

— Денгиз чўчқаси билан фол очяпти,— деди Абдувоҳид кулиб.— Кел, бир қўрайлик.

— Жиннимисан?— Шерзоднинг жаҳли чиқди.— Топган эрмагингни қара-ю!

— Буям бир гап-да, оғайнин.— Абдувоҳид пиёниста фолбинга эллик тийин бериб кафтини тутди. Жонивор қизғиш тумшугини яқин келтириб, унинг кафтини исказ кўрди, қутнчадаги қофозлардан бирини тишлаб тортиди.

«Яқинда фарзанд кўрасан!» Абдувоҳид машинкалланган қофозни овоз чиқариб ўқиди-да, кулиб юборди.

— Бунисини ўзимам биламан, номард!— деди пиёниста фолбинга қараб.— Хотиним туғай деб турибди. Сен менга нима туғиб беришини айт,— у қофозни Шерзодга чўзди.— Чиройли қилиб машинкалатганини қара, йигирманчи асрнинг лўттибозлари ҳам техникадан фойдаланадиган бўй кетган. Қани, қўлингни чўз.— У Шерзоднинг кафтини зўрлаб жониворнинг тумшуғи тагига тиқишитирди. Шерзод жонивор тортиб чиқарган қофозни беихтиёр қўлига олди-ю, текис қилиб машинкалланган сўзларни ўқиди: «Сен хиёнатга дуч келасан».

— Менға қара! — деди фолбиннинг шишиб кетган башарасига тикилиб. — Чўчқангга айт, яна бир марта текшириб кўрсинг. Агар яна шу сўзларни топиб чиқарса, уч сўм оласан. Мабодо бу гал бошқача фол очса, қўлингдан олиб ерга ураману тинчтиб қўя қоламан.

Фолбин қизариб кетган кўзларини Шерзодга тикиб бир лаҳза талмовсираб турди-да, бош силкиди.

— Бўпти!

Бу гал жонивор қутичанинг бошқа томонидаги қоғозни тишлиб тортиди. Шерзод қоғозни ёйиб ўқиди: «Сен хиёнатга дуч келасан!»

У қоғозни ғижимлаб улоқтириди. Лекин кўнглида уйғонган ғашликни улоқтириб юборолмади.

Ўн тўртинчи февраль Фариданинг туғилган куни эди. Икки кун илгари қиз уни яна уйига таклиф қилди.

— Бажону дил, — деди Шерзод қулимсираб. — Ғақат битта шартим бор: ўз қўлингиз билан ош дамлаб берасиз.

— Вой, одам ўзининг туғилган кунидаям ишлайдими? — Фарида хандон отиб кулди.

— Нима қипти, ойингиз туғилган кунларида ҳамма ишни ўзлари қилдилар-ку!

Фарида Шерзоднинг нимага шама қилаётганини тушунди.

— Нима, мени синамоқчимисиз? — деди қовоғини солиб. — Мен шунақаман, оқсочликни ёмон кўраман.

Шерзод шу гапдан дилсиёҳлик чиқармаслик учун қаҷондир қулоғига чалинган латифанамо бир воқеани айтиб берди:

— Машҳур бир ёзувчининг ғалати одати бор экан. Хотинига гоҳ зиғир ёғдан, гоҳ қўй ёғидан ош қилишни буюаркан. Бир куни уларникига нозикроқ меҳмон келиб қолибди. Хотини қанақа ёғдан ош қилиш кераклигини сўрабди-ю, эрининг жавобини яхши англай олмабди. Қайтадан сўрай деса, меҳмондан уялибди. Шунинг учун иккита қозонда икки хил ёғдан ош дамлабди-да, иккита лаганга сузиб олиб келибди.

Шерзод Фаридани кулдирмоқчи эди, аммо у қулмади.

— Ёзувчи тугул пайғамбар бўлсаям, мен эримга оқсочлик қилмайман, — деди дона-дона қилиб. — Қеракли ошини ўзи пишириб еяверади.

— Ош пишириш айб эмас-ку? — деди Шерзод ранжиби.

— Мен бўладиган гапни айтдим!

Чиндан ҳам Фарида туғилган кунида «меҳмон» бўлиб ўтириди. Шу куни Шерзодни ранжитадиган яна бир гап бўлди. Меҳмонлар кўпайишиб кетди-ю, Шерзод сиқилиб балконга чиқди. Шунда ошхонада бўлаётган гап-сўзлар беихтиёр қулоғига чалинди.

— Дидсизгина бола экан. Тўртта гулни матах қилиб кўтариб келганини-чи! — Бу Фариданинг онаси эди. Шерзод ўзи гулхонадан олиб келган уч дона чинни гулни эслади.

— Майда гап бўлманг, ойи! — деди Фарида жеркиб.

— Ҳамма нарса майда-чўйдадан бошланади. Нима қиласан шу болани! Сени бошига кўтариб юраман деганлар сон мингта! Биласан, бизга шунчаки куёв эмас, ўғил керак. Сени қишлоғига диканглатиб олиб кетадиган одам эмас, шу ерда қоладиган одам керак.

Шерзод юргургудек бўлиб меҳмонхонага кирди. Шу оқшом худди саҳнада роль ўйнаётган одамдек илжайиб ўтиргани учун ўзини ёмон кўриб кетди. У бунақа ишларни эплай олмасди.

...Севимли одаминг сен билан ўпишаётганида юзини ўгириб, кўзини олиб қочдими, билки — кўнглида ё хиёнат бор, ё адоват. Қейинги пайтларда Шерзод Фаридада худди шу ҳолатни пайқайдиган бўлиб қолди. Фариданинг кўнглида хиёнат бўлмаса ҳам адоват бор эди. Биринчи май куни шу адоват ярқ этиб кўриниб қолди, факультетда байрам оқшоми нишонланди. Шерзод кечқурун Фаридани кузатиб қўймоқчи эди, қиз кўнмади.

— Ўзим кетаман, — деди совуққина оҳангда.

Йўқ, унинг ўзи кетмади. Йўл-йўл кўйлагининг енгини қайриб олган баланд бўйли бир йигит Фаридани зина олдида кутиб турган экан. Икковлари етаклашиб кетишди. Фариданинг атрофида парвона бўлиб, қанотини куйдириб олган аламзада йигитлар Шерзодни «табриклишди».

Фарида бу ишни азбаройи ўша йигитни яхши кўрганидан эмас, Шерзодни ўзидан совитиш учун қилганини, бу аёлларга хос макр эканини Шерзод жуда кечикиб тушунди. Ўша пайтда унинг кўзига ҳеч нима кўрин-

масди. Эртасига у Фарида билан худди ўша зина олдида тўқнаш келди.

— Битта қинга иккита қилич сиғмайди. Мабодо сиғсаям ҳаром бўлади!— Шерзод бу гапни шу қадар совуқ ғазаб билан, шу қадар қўполлик билан айтдики, Фариданинг ранги ўчиб кетди.

— Сизга бунинг оғирлиги тушмай қўя қолсин,— деди Фарида ҳам ғазаб билан.— Бу ёғини ўзимизга қўйиб берасиз.

Шерзод ораларидан гап қочишига бемаъни нарсалар сабаб бўлаётганини билар, аммо Фариданинг олдида бўйин эгишга ғуури йўл қўймас эди, Фариданинг уйида эса жанжал бозори қизир, уни қандоқ қилиб бўлмасин, Тошкентда олиб қолиш масаласи ҳал қилинарди. Шерзод жаҳлдан тушиб, ғууруни тийиб олгунча масала ҳал бўлди. Давлат имтиҳонига уч кун қолганда Фарида унинг қўлига таклиф қофози тутқазди. Шерзод нима бўлгандаям тақдирининг шу қадар ағдар-тўнтар бўлиб кетишини кутмаган эди. Учиб кетаётганида ногаҳон ўқ еган лочинде чилпарчин бўлиб тушди.

Илиқ ёз оқшомларидан биринда Фаридаларининг тўққиз қаватли уйи рўпарасида, гулдор майдонда қарсбадабанг тўй бўлди. Абдувоҳиднинг ҳарчанд қаршилик қилишига қарамай Шерзод тўйга борди. Шўх-шўх куйлар чалинди, қадаҳлар жаранглади, нутқлар сўзланди.

Аввал Фариданинг дадаси билан бирга ишлайдиган семиз киши гапирди. Оилавий ўтиришда Шерзод уни, бу киши Шерзодни кўп кўрган эди. У куёв ўғил Жўравойнинг ажойиб инженерлиги, ажойиб одамлиги, келинпошша мисоли ой бўлса, куёв бола қуёш эканлиги, бир-бирини қаттиқ севишини айтиб, баҳт-саодат тилади. Кейин Фариданинг курсдоши, бир вақтлар Шерзодга кўнгил қўйиб, жавоб ололмаганидан кейин узоқлашиб кетган ихчамгина қиз сўз олди. Келин-куёв кўпдан буён бир-бирини севишини, бир-бирига хўп муносиблигини айтиб, улар учун қадаҳ кўтаришни илтимос қилди.

Шерзод ён тарафдаги столда ўтиради. Мунча гапга чечан бўлмаса бу одамлар! Мунча беномус бўлмаса бу одамлар! Бирорнинг муҳаббати дафи этилган қабр устига қўйилган гулчамбарлардан гулдаста ясад, бошқа бирорнинг қўлига тутқазишга мунча уста бўл-

маса бу одамлар! Шерзод шуларни ўйларди-ю, ҳаммадан баландроқ қаҳ-қаҳ уриб куларди. Шуларни ўйларди-ю, қўлидаги қадаҳни ҳаммадан қаттиқроқ жаранглатарди. Қизиқ, у дарров маст бўлиб қолди. Икки қадаҳ ичиши билансқ боши ўз-ўзидан айланиб, кўз олди жимиirlай бошлади. Бир маҳал, Фариданинг дадаси билан бирга ишлайдиган ҳамкаслари бўлса керак, бир тўда ҳарбий кишилар қарсак чалиб бор овоз билан «Горъко! Горъко!» деб қичқира бошладилар. Қуёв оқ рўмол ёпиниб ўтирган келин томон эгилди. Шерзод юраги кўксидан отилио чиқиб кетаётганини сезиб, сакраб ўрнидан турди. Маст оломон ҳамон бақириб-чақирап эди. У гандираклаганча даврадан чиқиб кетди. Анча юрди. Бир маҳал ҳамма ёқ жимжит бўлиб қолганини пайқади. Оломон бақириб-чақирилас, машиналар шовқуни эшитилмас, трамвайлар гувилламас эди. Шерзод бошини кўтариб қаради. Аллақандай хилват боғнинг бир чеккасига келиб қолганди. Атрофда чироқлар кўринмас, ҳамма ёқ осуда, заъфарон ой даражатлар орасида адашиб noctor тентирап, қаердадир сув шилдирап эди. Шерзод оёқларидан мадор кетганини сезиб чўккалади. Тиззаларига муздек майсалар уннади. Шундагина у майса устига мук тушди-ю, кўзларидан тирқираб ёш чиқиб кетди...

Бунақа пайтда киши ҳақиқат излаб қолади. Аммо қидирган нарсаси доим ўзи билан ёнма-ён юрганини, уни ўзи кўрмай қолганини тан олмайди, ололмайди. Шерзод ҳам буни кейинч, кечикиб тушунди. Сен галварсга онангнинг хизматини қиласдиган хизматчи керакмиди ё маслакдош умр йўлдошими? Нега энди сен ўз онаингни, ўз уйингни ўйлашинг кераг-у, нега Фарида ўз онасини ўйламаслиги керак экан? Нима, ўқинг ўзганми сенинг!

Шерзод бу саволларни ўзига кейинчалик берди. Шунда кўпдан бўён ўзига эргашиб юрган ҳақиқатни кўрди: Фарида қанчалик худбинлик қиласа бўлса ўзи ҳам ундан қолишмаган экан. Фарида қанчалик беваволик қиласа, ўзи ҳам шунча енгилтаклик қиласа, экан. Ҳақиқат шу эди.

Киши бирордан нафратланса, битта алангада ёнади. Қўшилиб ўзидан ҳам нафратланса, бир ўти икки бўлади. Шерзод икки алангада баравар куя бошлади...

Мана, ўшандан бўён орадан уч йилдан кўп вақт ўтди. У Фариданинг эрини — ўша новча йигитни бошқа

кўрмади. Кўрса танимасди ҳам. Фақат бу йигит Фаридарнида яшаётганини биларди. Фариданинг фарзанди йўқ эканини, ҳеч қаерда ишламаётганини ҳам билар, аммо ўзини кўрмаган эди. Бугун кўрди. Кўрди-ю, битай деб қолган яраси яна янгиланди.

Шу кеча палатанинг оппоқ шифтига тикилиб ётганича тонг оттирди...

13

Кейинги пайтда у ўзини яхши ҳис этар, ишни соғишиб қолганди. Редакциядан йигитлар тез-тез кўргани келишар, Абдувоҳид бўлса, кун ора қатнар, гоҳ онаси ни, гоҳ ёш болали хотинини юбориб турар, бундан Шерзод хижолат чекар эди.

Бугун якшанба бўлгани учун касалхона янаем гавжум бўлиб кетди. Рангили афишалар осиб ташланган вестибиолда, теракзор хиёбондаги скамейкаларда, атиргуллар қизғиши барг ёза бошлаган гулзорлар четида кўпдан-кўп одамлар тўпланди. «Қасалхона эмас, сайдилгоҳ бўп кетди», деб ўйлади Шерзод мийигида кулиб. Фақат кеч кириб, оқшом тушганидан кейин одамлар сийраклашди, ҳовлига ҳам, йўлкаларга ҳам жимлик чўқди. Дераза ортидаги гулини тўккан ўрик шохларида бир лаҳза шафақ ўйнади. Қорайиб, қовжираб қолган гулбарглар остидан кўкариб чиқсан майин япроқчалар зумрад нуқралардек бир ловиллаб сўнди.

Шерзоднинг кўзи энди илинган экан, бир маҳал Сайфи Соқиевич каравотини ғижирлатиб ирғиб ўрнидан туриб кетди.

— И-и-и! — деди беихтиёр олдига талпиниб. Шерзод чўчиб кетди-ю, ўша томонга хавотирланиб қаради. Сайфи Соқиевичнинг чеҳрасида алланечук қувонч порлар, салқи қовоқлари учиб-учиб турар, кўзлари ёниб кетган эди.

Шерзод эшик олдида турган кишини энди кўрди. У мизғиб ётганида эшик очилганини эшитмай қолганди. Нотаниш кишининг боши эшик кесакисига тегай деб турар, шунча бўй камлик қилгандек мовут шляпа ҳам кийиб олганди.

— Ассалому алайкум! — Сайфи Соқиевич чаққонлик билан каравотидан тушиб, шиппагини оёғига илди-да, новча кишининг истиқболига чиқди.

— Саломатмисиз, омонмисиз?— у новча кишининг рапидадек қўлини ўзининг дўмбоқ кафтлари орасига олиб, беозор силкитар, гўё ўзи эмас, мана шу одам бетоб бўлиб қолгану, ундан аҳвол сўраш фарзdek ҳар қўл силкиганда қайта-қайта суриштиради:— Уй ичилар тинчми, жиянлар омонми?

«Каттароқ хўжайн бўлса керак,— деб ўйлади Шерзод новча кишидан кўз узмай.— Бўлмаса Сайфиддин aka бунчалик шошиб қолмасди». У Сайфи Соқиевич кимга қанақа муомила қилишини билиб қолганди.

Новча кишининг юз тузилиши қўпол, чўмичдек бурни бор ҳуснини ҳам йўқотиб юборганга ўхшар, рангиз юзидан бирор маъно ўқиб олиш қийин эди.

— Қалай, тузалиб қолдиларми?— деди Сайфи Соқиевичга кибр билан қараб.

«Овози сурнайга ўхшаркан,— ўйлади Шерзод мийиғида кулиб.— Қизиқ, негадир кўпинча новча одамларнинг овози сурнайга ўхшайди».

Сайфи Соқиевич энди ўзини анча босиб олди. Худди расмий давраларда қатнашадиган арбоб сингари вазмин бош силкиди.

— Худога шукур,— деди мулоим жилмайиб. У ўз тўшагининг бир чеккасини қайириб, кафти билан тозалаган бўлди-да, имо қилди.— Марҳамат.

Новча киши шляпасини ечиб, Сайфи Соқиевичнинг ёстиғи устига қўйди.

— Жойингиз ўзингизга буюрсин. Нима, энди мениям оёғимдан тортмоқчимисиз?

Сайфи Соқиевич қорнини селкиллатиб кулди.

— Йўғ-э, «шеф», худо асрасин! Бутун бошли Гортргнинг бошлиғига шу жойни раво кўрармидик.

У «шеф» деган сўзни ним табассум билан айтди. Лаганбардорлик қилдими, киноями, Шерзод тушунолмади. Ҳарқалай, бу сўз новча кишига ёқиб тушди шекилли, овозини қийиллатиб кулди. У тумбочка олдидағи стулга ўтирганидан кейингина Шерзод томонга қаради. Шерзод салом берган эди, бошини силкитиб алик олган бўлди.

Сайфи Соқиевич тумбочкасидан чойнак-пиёла, тўқсон беш чой олди.

— Қани, ука, тезроқ қимиллай қол!— деди Шерзодга чойнакни узатиб.— Титанинг кнопкасини шундоқ боссанг, дарров биқиллаб қайнайди. Тоза қайнасин, хўпми?

Шерзод ҳайрон бўлиб қолди. Сайфи Соқиевич унинг кўз ўигида ҳар куни минг хил товланиб кўринар, аммо ҳеч қачон сенсирамаган эди. «Нима бу, яқин тутиб шунлай қиляптими ё хўжайинининг олдида ўзини кўрсатиб қўймоқчими?— Шерзод жилмайиб қўйди.— Ўзини кўрсатмоқчи!»

Сайфи Соқиевич Шерзоднинг ўзига қаттиқ тикилиб турганини кўриб, бир лаҳза иккиланиб қолди-ю, аммо яна ўша оҳангда қайтарди.

— Еш йигит деган тез-тез қимирлади-да, ука!

Шерзод чойнакни кўтариб йўлакка чиқиши билан Сирожиддинга дуч келди. У яланг бош бўлиб олган, қўлида қаппайиб кетган портфель, юки оғир бўлса керак, бир томонга оғиб келарди. Сирожиддин Шерзодни кўриши билан портфелини чап қўлига олди-да, яқин келиб қўл қисишиди.

— Тузукмисиз?— деди кўкиш кўзлари хиёл қисилиб.

Шерзод ичкарига имо қилди.

— Дадангизнинг олдиларига меҳмон келди.

— Биламан,— Сирожиддин кулди.— Бобойнинг хўжайнини-да! Ўзим опкелдим.

Титан бутунлай совуб қолган экан. Шерзод уни қайнатгунча анча вақт ўтди. У палата эшигига яқинлашиши билан димогига конъяк ҳиди гуркираб урилди.

Каравотларниг бошида турадиган иккала тумбочка ўртага олиниб, «стол» қилинган, устига газета ёзиб қўйилган, дастурхонда қовурилган товуқ, яримлаб қолган арман конъяги, ширмой нон турарди. Дераза олдиаги стулда ўтирган «шеф» товуқ оёғини чайнар, Сайфи Соқиевич пахта гулли пиёлага ўз қўли билан қилқиллатиб конъяк қуяр, Сирожиддин бўлса, ҳў бир сафаргидек, ялтироқ туфли кийиб олган оёқларини чалиштириб Шерзоднинг каравотида ўтиради.

— Нима бало, чой бўп кетдингми, ука?— Сайфи Соқиевич Шерзодга юзланиб койиган бўлди.— Кел, ўтира қол.— У иккинчи пиёлага ҳам тўлдириб конъяк қўйди. Ўнинг юзи буғриқиб кетган эди. «Ичиби,— деб ўйлади Шерзод унга зимдан қараб.— Қон босими бор одамга ичкилик ёқмайди деганлари тўғри экан».

Сайфи Соқиевич пиёлалардан бирини «шеф»га узатди. Горторг мудири тумбочка устига ёзилган газетанинг бир учини йиртиб олди-да, ёғли қўлларини артди. Пиё-

ла унинг каттакон, сертомир кафтида худди ўйинчоқقا ўхшаб қолди.

— Қани, ука, банияти шифо деб бир отиб юборасанда, энди!— Сайфи Соқиевич мастона сузилаётан кўзларини Шерзодга тикди.

Шерзод охирги марта ичиб касалхонага тушганини ҳали унумаган, умуман, кейинги пайтда ичкиликдан ўзини тортиб қўйган эди.

— Раҳмат!— деди чой қайтараркан.

— Э, олсанг-чи! Бизга ақл ўргатадиган докторларнинг ўзи пиёниста!— Сайфи Соқиевич овозини барада қўйиб шанғиллади.— Бир одам айтган экан, ичмасам, чекмасам, хотин билан юрмасам бу дунёга нимага келдим, деб.

«Оббо, пишиб қопти-ю», ўйлади Шерзод, ҳамон чой қайтараркан. У Сайфи Соқиевичнинг каравоти остида думалаб ётган иккинчи шишани энди кўрди. «Бирпасда шунчани ичишган бўлса, иштаҳалари чакки эмас-ку!»

— Нимаям қиласардик,— деди Шерзод Сайфи Соқиевичнинг кўзига тик қараб.— Бу дунёда яшашни ҳамма ҳар хил тушунади.

Сайфи Соқиевич қизарган кўзларини бир лаҳза Шерзодга тикиб, киприкларини пирпиратди-да, йилтираб турган дўрдоқ лабларини ялаб қўйди. Негадир кулди.

— Файласуфларни ёмон кўраман-да,— деди пишқириб. Қейин «шеф» томонга бурилиб жарангдор овозда давом этди.— Инсоннинг бошига ҳар хил кун тушаркан. Шундоқ кунда қимматли вақтингизни аямасдан хабар олганингиз учун бошим осмонга етди. Раҳмат.— У бир лаҳза жим қолди-да, яна қўшиб қўйди:— Инсон учун энг катта бойлик — саломатлик экан. Мана, бошимизга тушгандан қейин биляпмиз.

— Соғ бўлиш учун остановкани билиш керак-да, нима дуч келса ураверадими, меш жониворга!

«Шеф» бу гапни кулиб айтди. Аммо Шерзод унинг овозидаги ҳақоратомиз оҳангни сезди-ю, беихтиёр Сайфи Соқиевичнинг дўмбайган қорнига қаради. У Сайфи Соқиевич тутақиб кетса керак, деб ўйлаганди. Йўқ, у тутақмади. Пиёлани шимириб бўшаиди-да, авайлаб бир чеккага қўйди. Кафтининг орқаси билан лабини артиб жилмайди.

— Аммо ҳазилниям жа оласиз-да! Қани, марҳамат!— у бир бўлак товуқ гўшти ушатиб «шеф»га узат-

ди. Шерзод Сайфи Соқиевичнинг ичор аҳволидан баттар ийманиб Сирожиддинга қараб қўйди. Сирожиддин парво қилмай жилмайиб ўтирас, ора-чора хандон писта чақиб ер, ўтирган жойида чўзилганча дераза токчасида турган шиша банкага пўчогини ташларди.

«Яна бир неча йилдан кейин худди дадасининг ўзи бўлса керак,— деб ўлади Шерзод унга тикилиб.— Фақат кўзлари бошқача, қувлик бўлсаям, ҳарқалай маъно бор...»

Шерзод Сирожиддин дадасининг майна бўлиб ўтишини шу қадар бепарволик билан томоша қилаётгана ҳайрон қолди. Чамаси Сирожиддин бунаقا гап-сўзларни эшитавериб пишиб кетган эди. Шерзод шуни сезди-ю, секин ўрнидан туриб, эшик томон йўл олди. Ҳеч ким унга қайрилиб ҳам қарамади.

14

Шерзод қайтиб келганида алламаҳал бўлиб қолган эди. Бошқа палаталарда чироқ ўчган, фақат уларнинг қия очиқ эшигидан нур тушиб турарди.

Сайфи Соқиевич майкачан бўлиб олганча ёстиққа ёнбошлаб, тишини ковлаб ётар, юзи янайам қизариб, аллақандай қорамтири тусга кирган, қисилиб кетган кўзларида табассум ўйнап эди. Тумбочкалар яна жой-жойига қўйилган, ҳамма нарса йигиштириб олинган, фақат коńяқ иси билан пастак шифт остида қалқиб юрган тамаки тутуни «улфатчилик» анча чўзилганини айтиб турарди.

— Нега қочиб кетдингиз, Шерзоджон!— деди Сайфи Соқиевич қаддини ростлаб. Унинг циракайф сузилиб қарашидан жудаям гаплашгиси келаётгани кўриниб турарди.

— Ўзим.— Шерзод елкасини қисди.— Ҳалақит бергим келмади.

— Ё мендан хафа бўлдингизми, ука?— Сайфи Соқиевич Шерзодга қараб юмшоқ жилмайди.— Ҳали ўзимга яқин олиб сенсираб юбордим шекилли.

— Зиёни йўқ!— Шерзод дераза илгагини туширди.— Ҳозирча сизсираб туринг, «шеф»ингиз келганида яна сенсирайверасиз!

Сайфи Соқиевич Шерзоднинг ҳазили ёқиб кетгандай ҳузур қилиб кулди. Шерзод деразани очди. Кўксига

мусаффо шабада урилиб, бир лаҳза туриб қолди. Ой ҳали чиқмаган, осмон қоронғи, юлдузлар ёрқин-ёрқин порлар эди.

— Найнов одам аҳмоқ бўлади, деган гапни эшиг-ғанмисиз, Шерзоджон?

Шерзод бурилиб қаради. Сайфи Соқиевич ёстигини деворга тираб ўтириб олган, жун босган оёқларининг уни каравот остидаги пояндоzга тегиб турарди.

— Эшиг-ғанмисиз?— деди у кўзларини йилтиратиб.

«Боя «шеф»дан кўнгли ранжиган экан-да», ўйлади Шерзод каравотига келиб ўтираркан.

— Унисини билмайману,— деди мийифида кулиб,— аммо аҳмоқнинг катта-кичиги бўлмайди деган гапни эшиг-ғанман.

— Аҳмоқнинг катта-кичиги жудаям бўлади-да,— Сайфи Соқиевич тиш ковлаётган гугуртнинг учини бармоқлари билан қисиб тозалади-да, тағин оғзига тиқди.— Ҳалиги найнов бор-ку, аҳмоқнинг энг каттаси ўша бўлади,— деди палағда товушда.— Қанийди жавобгарлиги бўлмас! Қоқ пешанасидан отиб ташлаган бўлардим, хунасани!

Шерзод кўйлагини еча бошлаган эди. Ёқа тугмачасини бўшатаётган жойида қўллари муаллақ қотиб қолди. У Сайфи Соқиевичнинг «шеф»идан ҳасрат қилгиси келиб турганини сезганди-ю, бунчалик ҳақорат қилишини хаёлига келтирмаган эди. Сайфи Соқиевичнинг йилтираб турган кўзлари, мой босган дўрдоқ лаблари бирдан шу қадар хунук кўриниб кетдики, жирканч бир туйғудан вужуди сесканиб тушгандай бўлди. Наҳотки бундан ярим соат илгари оёғига йиқилгудай бўлиб турган одамни, энди шунчалик оёқ остига олиб топтаса!

Шерзод мактабда ўқиб юрганида биология ўқитувчиши зирхли жониворлар тўғрисида дарс ўтган эди. Тошбақа, каркидон, яна аллақанаقا ҳайвонларнинг қалқони бўлишини, улар бу қалқондан усталик билан фойдаланишини айтиб берганди. Шерзод бир хил одамларни кўрганда, ўша жониворларни эсларди. Ҳозир ҳам шундай бўлди. «Зирхли жониворларнинг энг зўри мана шунаقا одамлар бўлса керак»,— ўйлади у ижирғаниб.

— Кўп машқ қилғанмисиз, Сайфиддин ака!— деди заҳарханда билан.

Сайфи Соқиевич ҳамон сузилиб ўтирас, ўз хаёллари билан банд эди. Шерзоднинг ранги бўзариб кетганини пайқамади ҳам.

— Нимани?— деди бемалол тишини ковлаб.

— Нима бўларди, бирпаснинг ўзида минг қиёфа-га киришни-да!

Сайфи Соқиевич қорнини селкиллатиб маза қилиб кулди. Кўзлари янаем қисилиб кетди.

— Ёшсиз, ука, ёшсиз! Ҳозир ҳамма шунаقا қилади! Ҳамма! Балиқ ҳам думини ликиллатмаса сузолмайди. Дунёда муросаю мадора деган гап бор. Найнов аҳмоқ. Аммо аҳмоқ бўлгани билан амали бор. Бутун бошли Горторгнинг мудири! Муроса қилмасам бир чўқийди-ю, учиради юборади. Бу дунёда ё заринг бўлсин, ё зўринг бўлсин. Шундан бошқа ҳаммаси бир пул!

«Мана унинг фалсафаси!— ўйлади Шерзод ғазабдан юраги гурсиллаб.— Мана унинг муқаддас нарса-си — ё зар, ё зўр!»

— Шефингизнинг нимаси кўп, зарими, зўрими?

— Чироқни ўчиринг!— Сайфи Соқиевич оёқларини йифиштириб ёнбошлади.— Сестра уришиб беради.

Шерзод туриб включателни босди. Палата бир дафъа қоронгилашгандай бўлди-ю, йўлакдан тушиб турган чироқ нурида яна ғира-шира ёришди.

— Деразаниям ёпа қолинг. Ҳаво салқин.— Сайфи Соқиевич адёлга ўраларкан, чўзиб ҳомузга тортди.

Шерзод деразани ёпиб, жойига қайтди. Палатага жимлик чўкди. Орадан анча вақт ўтди. Шерзод шифтга тикилиб ётаркан, Сайфи Соқиевичнинг ҳали ухламагани, йўғон бармоқлари билан думалоқ елкасини қашлаб қўяётганини аниқ кўз ўнгига келтирди.

— Айтмадингиз-ку, зари кўпми, зўрими?— деди Шерзод беихтиёр овозини баландлатиб.

Сайфи Соқиевичнинг каравоти гирчиллади.

— Қайдам! Унисиям, бунисиям бўлса керак!

— Қаёқдан олади?— деди Шерзод шифтдан кўз узмай.

Сайфи Соқиевич узоқ жим қолди. Чамаси у энди тапиришга иккиланиб қолганди.

— Олади-да!— деди ниҳоят.— Олмаса обориб беришади. Илгари бошқача эди: ҳамма ўзича ерди. Ҳозир бир улушни ўзинг еб, икки улушини бошқага оширмасанг, ишинг чатоқ.— Сайфи Соқиевич оғзидан гуллаб

қўйғанини пайқаб қолди шекилли, яна дами ичига тушиб кетди. Шерзод ҳам бир зум жим ётди-да, секин сўради:

— Ҳаммадан улуш оладими?

— Қайдам...— деди Сайфи Соқиевич яна минғиллаб.— Аммо лекин ишга янги келган кунлари мени силжитаман, деб кўп уринди бу хунаса! Ҳар ҳафта ревизия босади. Үзининг одамини қўймоқчи бўлган-да. Олдига тўғри кириб бораверай десам, синамаган одам. Йўқ, бир кун чораси ўзидан-ўзи топилиб қолди, курортга кетаётганини эшитиб қолдим. Аэропортга кузатишга чиқдим-у, бир пачка қизилини чой пули қиласиз, деб папкасига солиб қўйдим.— Сайфи Соқиевич қиқирлаб кулди.— Ӯшандан буён уям тез-тез дам олишга боради, менам тинчиди қолдим.

«Бироннинг пора олгани-ю, бирорга пора берганини айтишгаям қўрқмайди булар!— деб ўйларди Шерзод ғазабдан тўлғаниб.— Зўрининг кучига, зарининг қудратига шунчалик ишонадими-а?!»

— Бизнинг соҳа нозик,— деди Сайфи Соқиевич худди унинг кўнглидан ўтган гапларни билгандек.— Арзимаган нарса билан жувонмарг бўлиб кетиш ҳеч гапмас. Йўлини билиш керак.

«Сенинг соҳангдагилар ҳаммаси ўғрими ё ҳамма ўзингга ўхшаган ўғри бўлишини хоҳлаяпсанми?» ўйлади Шерзод юраги нафратдан гурсиллаб. У беихтиёр отасини эслади. Унинг отаси урушдан оёғидан айрилиб қайтган, ўшанда уни сельпо магазинига сотувчи қилиб тайинлашган экан. Шерзод ўша кунларни элас-элас хотирлайди. Отаси кечқурун керосин лампани ўртага қўйиб яrim кечагача каттакон дафтардаги ҳисоб-китобларни чиқариб ўтирас, икки гапининг бирида: «Кўпчиликнинг ҳақи етим ҳақидан ёмон», деб қўярди. Кейин унинг иккинчи оёғидаги снаряд парчаси ҳам зўриқиб кетди. У қорасон бўлиб қолди-ю, бу оёгини ҳам кесиб ташлашди. Шу кундан бошлаб у уйга қамалиб қолган эди.

Шерзод шуларни бир-бир эслади-ю, вужудини қамраган олов лоп этиб миясига урилди. Шиддат билан ўрнидан туриб ўтириб олди.

— Менга қаранг!— деди паст, аммо таҳдидли товшуда.— Мана шу гапларингиз учун пачагингизни чиқариб юборсам нима қиласиз?

Сайфи Соқиевич елкасига адёл тортиб беозор пи-

шиллаб ётар эди. Шерзоднинг овозидаги нафрат оҳангини сезди-ю, кўзлари ярқ этиб очилиб кетди. Йўлакдан тушиб турган фира-шира чироқ нурида юзлари хиёл оқаргандек, салқи қовоқлари учиб кетгандек бўлди. Ҳа, у қўлга тушиб қолганини билди. Билди-ю, зум ўтмай ўзини босиб олди. Боя «шеф»ни кўрганда қандай жилмайган бўлса, ҳозир ҳам юзида шундай, майнин табасум пайдо бўлди.

— Авваламбор, мен сизга ҳеч нима гапирганим йўқ,— деди ажиг бир хотиржамлик билан.— Қолаверса, мен худодан бошқа ҳеч кимдан қўрқмайман. Ҳудо йўлдан оздирмаса бўлгани. Насиб этса бу ёғиям...

— Сизнинг худоингиз борми?— деди Шерзод нафрат билан.

— Иншолло, ҳаммамиз ҳам мусулмонмиз.— Сайфи Соқиевич янайм хотиржамроқ гапирди.— Ҳаммамиз ҳам бир куни бўйрадек жойга бориб ётамиш. Мана, шу ерга келганингиздан буён нечта одам ўлди. Шуларни кўрибам кўзингиз очилмадими, ука?

— Худони ўртага солманг!— деди Шерзод ижирғаниб.— Одамлар қадим замондан ҳаромдан қочиш учун худога сифинган. Сиз бўлсангиз уни ўзингизнинг ҳаромхариш ишларингизга ҳамтовоқ қиляпсиз. Сизнинг худоингиз ҳам, имонингиз ҳам пул!

Сайфи Соқиевич янай қиқирлаб кулди.

— Нима, сизга пул керакмасми?! Ёзувчилик бой бўлади, деб эшитганман. Қитобларингизга жарақ-жарақ пул санаб олаётганингизда бир қоп семирсангиз керак сиз ҳам!

— Ҳа, гап бу ёқда денг!— Шерзод киноя билан кулди.— Палатага кириб келганингизда мен билан саломлашишним эп кўрмагандингиз. Кейин эшитсангиз, мен ёзувчи эканман. Бирдан мулоим бўп қолдингиз. Пули кўп деб ўйладингизми?.. Кимнинг чўнтағида пули кўп бўлса, обўсиям кўп, пули камайса қадриям камаяди, шунақами?

Сайфи Соқиевич девор томонга ўгирилиб ётди-да, кўзларини юмди. Бу билан у: «Фингшиб нима қиласан», дегандай бўлар, бундан Шерзоднинг баттар ғаши келар, аммо нима қилишини билмасди.

Шерзод тумбочка устидаги доридан пиёлага томизиб ичди, бир зумда палатани юрак дорисининг ўткир иси тутиб кетди.

— Нега индамайсиз? — деди у дорини жойига қўяр-кан, таҳдид билан.

— Йўқ ердаги гапларга жигибийрон бўлаверманг, ука! — Сайфи Соқиевич чўзиб ҳомузга тортди. — Бу ерга масала талашиш учун кепмизми? Худо хоҳласа бу ердан чиққандан кейин ҳам ака-ука бўлиб қоламиз. Қўшни эканмиз, Чилонзор билан Мевазорнинг ораси — бир қадам.

Шерзод тескари қараб кўзларини юмди.

15

Кейинги бир ҳафта Шерзод учун бир йилдек чўзилди. У кун бўйи касалхона ҳовлисини кезиб чарчар, палатага киришга, Сайфиддин акани кўришга тоқати йўқ эди. Сайфи Соқиевич бўлса ҳеч нима кўрмагандек ҳазил-ҳузул қилиб юрар, бундан Шерзоднинг баттар ғаши келарди. Кейинги кунларда Сайфи Соқиевичнинг олдига қўзиқоринга ўхшаган паст бўйли, доим шляпа кийиб юрадиган семиз бир киши тез-тез келадиган бўлиб қолди. Қўпинча у Сирожиддиннинг машинасида келарди. Сирожиддин, касалхона қоровуллари билан «тил топишган» бўлса керак, қора «Волга»сини шундоқ дераза тагига келтириб тўхтатарди. Башанг қилиб бе-затилган, орқасига атлас парда тутилган, филдиракла-рига ялтироқ гардишлар қопланган машинанинг бир эшигидан Сирожиддин, бошқа эшигидан ўша — қўзиқоринга ўхшаш одам тушиб келарди. Шерзод аввалига уни Сирожиддиннинг домласи бўлса керак, деб ўйлаган эди. Аммо Сайфиддин ака билан ўзаро гап-сўзларидан бу киши ҳам савдога алоқадор экачини сезиб қолди. Сайфи Соқиевич бу одам билан қалин бўлса керак, ҳар куни икки мартадан кўришсалар ҳам қучоқ очиб саломлашар, дарров пичир-пичир гап бошлар эдилар. Шерзод бу одамни кўриши билан ўзининг палатада ортиқ-чалигини сезар, дарров чиқиб кетарди.

Шерзод: «Менга рухсат беринг», — деб тиқилинч қилаверганидан кейин Доктор опа кўнди. Бугун профессор уни охирги бор кўриши керак эди.

Профессор кўригини бошлаганида Шерзод ўрнида ўтириб китоб варақларди. Аввал Доктор опа кириб келди. Унинг кетидан Рауф Абдуллаевич кўринди. Доктор опа Шерзоднинг ўтириб олганини кўриб, капалаги

учиб кетди. Гешанасига тушиб турган оппоқ соchlари остидаги ҳорғин кўзларида бир лаҳза ҳайрат аломати пайдо бўлди. Кейин пастки лабини тишлаганча, бош чайқади-да, «дарров ётинг», деб имо қилди.

Шерзод салом берди. Рауф Абдуллаевич унга бошдан-оёқ разм солиб чиқди-да, жилмайди. Бурнининг усти яна тиришиб, йирик-йирик теран кўзларида Шерзодга таниш ўша мулоийим, самимий ўт порлаб кетди.

— Ўйингизга шошиляпсизми?— деди яқин келиб,— ё ижод қолиб кетяптими?

Шерзод ўрнига чўзиларкан, гоҳ Доктор опага, гоҳ профессорга қараб узр оҳангига гапирди.

— Жойни бекорга банд қилгим келмаяпти. Бутунлай тузалиб кетдим.

Профессор каравот этагида ўтирганча касаллик тарихини синчиклаб кўздан кечира бошлади.

— Бунисини сиз эмас, биз аниқлаймиз,— деди у соқин оҳангда. Кейин Доктор опага бурилиб қаради.— Даволаш курси тамом бўлдими?

Доктор опа каравот елкасини тутиб турар, чамаси у ҳам профессорнинг кифти оша қараб, касаллик варақасини ўқиб борарди.

— Яна иккита укол қолди,— деди Шерзодга қараб.

Профессор Шерзоднинг қўлини юмшоқ кафтлари орасига олиб томир уришини санаркан, яна жилмайди.

— Ҳозир ростдан ҳам аҳволингиз яхши. Лекин юракни эҳтиёт қилинг. Юракнинг запас қисми бўлмайди.— У Шерзоднинг қўлини қўйиб юборди-да, қаддини ростлади.— Сизга битта илтимосим бор,— деди ўйчанлик билан.— Агар ижод қилишга шошаётган бўлсангиз битта мавзуни ҳисобга олинг. Бу жуда катта гап.— У хўрсинди.— Одамлар табиатдан узоқлашиб кетяпти, шуни албатта ёзинг. Одамлар ўзига қулайлик яратаман деб, ўзига ўзи чоҳ қазияпти. Жисмоний ҳаракат камайган сайин касаллик кўпайиб кетяпти.

«Мен ҳам,— деб ўйлади Шерзод хаёлан жилмайиб.— Мен ҳам шунақаман. Ҳаммамиз осонига интиламиз. Нима бўлса бўлсину жонимиз койинмасин деймиз».

— Унақа бўлса ҳажвий ҳикояни аввал ўзимдан бошлишим керак!— деди у мийигида кулиб.

Рауф Абдуллаевичнинг ўйчан кўзларида бирдан тағин ўша чўғ ёниб кетди.

— Мана бу мардона гап! Ўзингиздан бошласангиз яна яхши!

Шерзод профессорнинг самимий нур порлаб турган қўзларига тикилиб ётаркан, қалбида бу одамга иисбатан фарзандларча қайноқ, табиий бир яқинлик уйғонганини, бу яқинлик туғилганига анча бўлганини ҳозир бирдан тушунди. Тушунди-ю, ҳеч нима демади.

Боядан буён индамай ётган Сайфи Соқиевич гапга аралашди.

— Ҳозир ҳамма бекорчи бўп кетган, дўхтири! Бекорчиликдан нима қилишни билмай, бир-бирининг кетини ковлади.

Профессор унга бир қараб қўйди-ю, индамади.

— Майли,— деди у опага юзланиб.— Бу кишига рухсат берсангиз бўлади.

Шерзод гоҳ Доктор спага, гоҳ профессорга қараб, оҳиста пичирлади:

— Раҳмат...

* * *

*

...У ювениб қайтиб келганида палата бўш эди. Сайфиддин ака уколга кетган бўлса керак, ўрни текислаб қўйилган, ўзининг чойшаблари аллақачон йиғиштириб олинган, кўк мовут адёл остидаги йўл-йўл тўшак аллақандай мунғайлан бир алфозда кўриниб турарди.

«Шунча тез!»— деб ўйлади мийигида кулиб. Шу ондаёқ стул суюнчиғига илиб қўйилган қора шимига кўзи тушди-ю, ҳайрон қолди. «Дарров кийимларимният обкелишибди»,— деб ўйлади халатини ечаркан. Унинг костюми, галстуғи тахт қилиб қўйилган эди. Тўшагининг бир чеккасида газета қоғозга ўралган кул ранг пальто ётарди. «Қишда келиб ёзда кетяпман». У кулимсираб қўйди. Шошилмасдан шимини кийди. Аввалига шимининг қиррасини чиқариб ҳафсалаш билан дазмолланганини пайқамади ҳам. Касаллик варақасини солиб қўйиш учун чўнтагига қўл тиққан эди рўмолнча илашиб чиқди. Бу ўзининг катак-катак рўмолнчаси эди. «Шимимда қолиб кетган экан-да», деб ўйлади у рўмол қатини ёзиди. Шунда димоғига гуп этиб нафис атири ҳиди урилди-ю, бирданига тушунди. «Шоира! Ҳаммаси Шоиранинг иши!»

— Ие, куёв бола бўп кетибсиз-ку, Шерзоджси!

Шерзод Сайфи Соқиевичнинг овозини эшитиб, бурилиб қаради. Сайфи Соқиевич оstonада илжайиб турар, салқи қовоқлари учиб-учиб қўярди.

— Одамга лиbos деб шуни айтади-да, Шерзоджон,— деди у овозини барака қўйиб.— Шундоқ йигит балнисанинг халатида кўrimсиз бўлиб юрган экансиз-да!

«Бошимни қотирмасанг-чи»,— деб ўйлади Шерзод гижиниб.

— Қани, ука, қўлни беринг!— Сайфи Соқиевич қўлинин чўзди.— Орамизда унча-мунча гаплар ўтган бўлса узр. Уй томонларга ўting. Адресни биласиз.

Шерзод унинг жундор юмшоқ бармоқларини истамайгина кафтига олди. Кейин тез-тез юриб вестибюлга чиқди-ю, бир лаҳза тўхтаб қолди. Ҳар кўрганда ғаши келадиган ранго-ранг афишалар ҳам, муттасил анқиб турадиган дори ҳиди ҳам шу топда негадир жуда ёқимли, жуда қадрдан туюлиб, кўнглининг туб-тубида ғалати бир туйғу ҳис этди. У касалхонага тушган кунлари қаттиқ сиқилган, дори ҳидидан, диққинаfasлик азобидан безиб қочиб кетгиси келган эди. Энди бўлса бу ердаги ҳамма нарса — ялтироқ линолиум пол ҳам, мажбурий тартиб-қоидалар ҳам, профессор билан Доктор опа ҳам, Шоира билан ошпаз Маша хола ҳам шунчалик юрагига яқин туюлиб кетдики, кейинги кунларда кетаман, деб тиқилинч қилаверганига ўзи уялди. У нима учун шунаقا бўлаётганини ўзи билмас, бу ерда хотиралари қолиб кетаётгани учун қалбида соғинч туйғуси жўш ураётганидан бехабар эди.

Шерзод троллейбусга чиққанидан кейингина ўзини босиб олди. Троллейбус ғизиллаб борар, ойна ортидан баҳор қуёшига эркаланиб кифтини тутган шаҳар манзараси липиллаб ўтар эди. Боягина сув сепиб ўтилган асфальт йўл қуёш нурида қора лентадек товланади. У ер-бу ерда йиғилиб қолган халқоблар ярақлаб кўзни олади. Қўчанинг икки четидаги цемент ариқчаларда тўлиб-тошиб сув оқади. Ариқ бўйида девордек текис ўсиб ётган бел баравар қалин буталар тўқ яшил тусда ловиллайди. Шу топда тип-тиниқ осмон ҳам, ярақлаб ётган асфальт кўча ҳам, деразалари очиб қўйилган паст-баланд бинолар ҳам нурга чўмилаётганга ўхшайди. Қишиғуборидан батамом қутулган, ҳали ёз ғубори қўниб улгурмаган шаҳар кўкламнинг аллаловчи қўёши остида ҳузур қилиб нафас олади.

Троллейбус Қатортол кўчасига бурилганда Шерзод тушиб қолди. У салқин зиналардан секин-секин кўтарилиб, тўртинчи қаватга чиқди. «Уй ҳам расво бўлиб кетгандир»,— деб ўйлади чўнтагини ковлаштириб калит оларкан.— Бир ой йиғиштирилмагандан кейин нима бўларди». У энди калит солмоқчи бўлиб турган эди, қулфнинг ўзи шарақ-шуруқ қилиб, эшик очилди-да, рўпарасида Абдувоҳид пайдо бўлди.

— Ассалому алайкум, хўжайин!— деди у овозини атайлаб ингичка қилиб. У майкачан бўлиб, Шерзоднинг йўл-йўл чоловорини кийиб олган, чоловорнинг почаси ерга тегиб турарди.

Шерзоднинг юраги қувончдан гурсиллаб уриб кетди. Дўстини маҳкам қучоқлаб, терлаб кетган юзидан ўпиб олди. Абдувоҳиддан пиёздог ҳиди келарди.

— Марҳамат, хўжайин!— деди Абдувоҳид ҳамон ўша ингичка овозда,— ҳозир ош тайёр бўлади, унгача мен полларни артиб чиқаман.

— Жиннилик қилма!— деди Шерзод севинчдан кўзлари ёниб.— Узим артаман!

— Бунақа ишларни сен эплай олмайсан.— Абдувоҳид унинг елкасига туртди.— Бор, халақит берма.

— Бугун чиқишимни қаёқдан билдинг?— деди Шерзод диван томонга ўтаркан.

— Билдим-да!— Абдувоҳид бурнини тортиб қўйди.— Телефон қилсан, бугун чиқади, дейишиди. Ошни дамлаб энди бормоқчи бўлиб турувдим, ҳовлиқиб кеп қолдинг.

Шерзод диванга ўтириб шифтга тикилди. Шифтга бир чироқли қандил осилган, шуни ҳам янги кўчиб келганида Абдувоҳид олдирган эди. Кўкиш парда тутилган деразадан қуёшнинг эркаловчи нурлари ёйилиб кираар, бурчакдаги китоб билан лиқ тўлган жавон ойнаси ярақлар эди. Нариги бурчакда суюничиқлик стул устида магнитофон турар, ёзув столининг тепасида, деворда Наувийнинг Ҳирот манзараси билан омихта қилиб тасвирланган сурати илиб қўйилганди. Ерга кичкинагина гилам тўшалган, хонада шундан бўлак нарса йўқ эди. Ҳамма бўйдоқлар сингари Шерзод ҳам шу турмушга кўнишиб кетган, ортиқча безакларни ёқтирмасди.

Абдувоҳид полни арта-арта орқаси билан тисарилиб ўлакка чиқди. Зум ўтмай ваннахонада сув шовиллади. Чамаси Абдувоҳид пол латтани юварди. Жўмракдан тушаётган сув товуши дарров тинди:

- Қачон ишга тушасан? — деди у ўша ердан туриб.
- Бюллетенни яна уч кунга чўзиб бериши.
- Қишлоққа бориб келасанми?

Ҳа, Шерзод қишлоққа боришни жуда хоҳларди. Айниқса, шу кунларда Тинниқсой бўйлари яшиаб кетганини билар, ўша манзараларни қаттиқ қўмсаган эди. У охирги марта янги йилда уйга борганди. Ўшанда аяси яна тўйдан гап очган: «Ўзинг уйланмасанг, Холпошнинг тўйини тезлаштирайлик, қишлоқ жойда қиз болани узоқ сақлаш уят бўлади», деб кўз ёши қилганди. Яна бир хатида Холпошни бир жойга унаштиргани, Шерзод келса тўйни тезлаштириш ниятида эканини ёзган эди.

Шерзод ҳар гал қишлоққа боргандада онаси билан синглисига совға-саломлар олиб борар, топганини улардан аямасди. Лекин тўй яқини бўлгани учун кўпроқ пул билан бориши кераклигини биларди. Нашниёт унинг янги тўпламини қабул қилиб олган, Шерзод шу китобиниг пулинни олганидан кейин бир йўла бормоқчи эди.

— Ухлаб қолдингми, нима бало! — Абдувоҳид ваннахонадан чиқиб келди. У латтани обдан кучаниб сиққан бўлса керак, юзлари қизарип кетганди.

— Қишлоққа май байрамида бормоқчиман, — деди Шерзод хотиржамлик билан. — Олдин бир-иккита ишимни битказиб олай.

— Қанақа иш? — Абдувоҳид унга порозиллик билан қараб қўйди.

— Театр масаласидаги иш чала қолганди-ку!

Абдувоҳид ҳафсаласизлик билан қўл силтади.

— Қўйсанг-чи, бу — сен аралашганинг билан битадиган ишмас.

Шерзод елкасини қисди:

— Ҳеч бўлмаса театрдаги иш жараёни билан танишман-ку!

16

Шерзод барвақт турди-да, нон дўкони олдидаги автоматдан драма театрининг бош режиссёрига телефон қилди. Уларнинг иши билан танишмоқчи эканини айтди. У режиссёр билан икки-уч марта кўришган, унинг қўйгани асарларини ҳам томоша қилганди.

— Ҳозир репетиция бошлаймиз. Кеч қолсангиз, залга кираверасиз, — деди режиссёр совуққина оҳангда.

Шерзод тўртнини қаватга қайтиб чиқди. Шошилмасдан ионушта қилди-да, автобусга ўтириб йўлга тушди.

«Одамзоднинг феъли ғалати,— деб ўйлади у,— ғизиллаб кетаётган автобус деразасидан ташқарига тикилиб бораркан.— Ҳар нарсанинг оқибатини текширганда энг осон баҳона топиб қўя қолади. Айни ўзидан эмас, бошқалардан қидиради. Театрда нега томошабин кам дессангиз, телевизор чиқиб бозоримиз касод бўлди, дейишади. Томошабин бизни тушунмаяпти, деб нолишади. Одамлар саҳнада ўзига ўхшаган кишиларни кўрмаса нима қилсин? Ўзининг юрагини ўртаб турган нарсаларни кўрмаса нима қилсин? Боласи ўлганида онаси тепасида туриб ашула айтадиган музикали драмани кўриб қойил қолсинми?!»

У театрнинг тарғил дарвозаси олдиға етиб келганида соат ўндан ошганди. Шерзод бир лаҳза иккиланиб турди-да, дарвоза олдидағи қоровулхонанинг пастак эшигини очиб, ичкари кирди. Қоровулхонада ҳеч ким йўқ эди. Тахта тўсиқ орқасидаги эски газета тўшалган столининг бир чеккасида қора телефон турар, бурчакда, тўртта ғиштга ўриатилган электр плита устидаги кўк чойгум биқиллаб қайнар эди. Шерзод яна бир зум тўхтаб турди-да, ҳовли томонга ўтди. Текис асфальт ҳовли чиннайдай қилиб супурилган, икки лабига зичлаб пишиқ ғишт ётқизилган ариқчадан шарқираб сув оқиб ётар, ариқ четида гулсафсалар найзадор япроқларини шай тутиб, саф тортиб туарди. Ариқчанинг нариги бетидаги ток эидигина очилган, қаҳрабо тусли зангларнинг нами ҳали қочмаган эди. Узум новдалари театр томига улаб юборилган сўриток ёғочларига тарам-тарам қилиб боғлаб қўйилганди. Ундан нарида япроқ чиқарган олчалар, сиренъ туплари қатор турар, дарахтлар остига қўйилган скамейкалар бўяб қўйилган эди.

«Қандоқ одамлар ўтмаган бу ерда!— деб ўйлади Шерзод ҳовлидан секин-секин ўтиб бораркан.— Маннон оғалару Аброр Ҳидоятовлар қачонлардир шу скамейкаларда ўтиришган бўлса ажабмас».

Отелло қиёфасида чиққанида инглизларнинг ўзини ҳайратга солган Аброр Ҳидоятовнинг изтироб тўла катта-катта кўзлари, жингалак соchlари Шерзоднинг хаёлида жонланди-ю, оҳиста хўрсикиб қўйди.

У тепасига «Бош режиссёр» деб ёзиб қўйилган эшик томонга энди юрган эди, аллақаёқдан қизғиш бароқ

думли ит пайдо бўлди-ю, вовиллаганча югуриб келди. Шерзод беихтиёр тўхтади. Уч қадамча жойга келганда ит бирданига жим бўлиб қолди. Бу одамни ҳеч эслай олмагани учун ҳам ҳайрон бўлгандек бароқ думини ли-киллатиб мўлтираб қаради. Шерзод беихтиёр кулиб юборди.

Шу пайт ҳовли этагидан овоз келди.

— Тарғил, ёт!

Шерзод бурилиб қаради-да, шу томонга келаётган чолни кўрди. У эски кўк костюм кийиб олган, узун сопли супургини судраганча, оқсоқланиб келарди. Ит кескин бурилди-да, ўйноқлаб чол томонга югурди. Қоровул яқин келиши билан Шерзод салом берди.

— Артистлар саҳнада,— чол супургисини ариқнинг нариғи бетига ташлади.— Залга анови эшикдан кира-сиз.

— Чойингиз қайнаб кетибди, ота,— деди Шерзод, чол кўрсатган эшик томон юаркан.

У ёғоч тўсиқ билан ўралган буфет олдидан ўтиб, баланд залварли эшикка рўпара келди. Оғир эшик ун-сиз очилди-ю, қоп-қоронғи залга нур ёпирилиб кирди. Шерзод хижолат бўлиб шоша-пиша эшикни ёпди. Атрофга яна зулмат чўқди. Шерзод ҳеч нарсани кўрломай бир зум туриб қолди. Саҳнанинг қоқ ўртасига, бар-кашдек жойга юқоридаги нур тушиб турар, аммо ҳеч ким йўқ эди. Залнинг орқароғида икки қатор ўриндиқлар орасида ҳам бир ерда хира чироқ ёниб турарди. Шерзод синчиклаб қараб, жажжигина стол устига мук тушиб ўтирган соchlари ҳурпайиб кетган йигитни кўрди. У аллақандай қофозларни кўздан кечирав, стол чироғига жуда яқин ўтиргани учун бароқ қошлари, қирра бурни аниқ қўриниб турарди. Шерзод уни таниди. Бу ўша — ҳали телефонда ўзи билан гаплашган режиссер эди. Шерзоднинг кўзи энди қоронғига ўрганди. Ўриндиқларнинг текис қаторлари, деворларга ишланган зарҳал ўймакор нақшлар фира-шира кўрина бошлади. Ҳар гал у театрга тушганида кўнглида тантанавор, сеҳрли бир туйғу уйғонар, томошага эмас, байрамга келгандек яса-ниб олган одамларни кўриб ҳаяжонга тушарди. Ҳозир эса кимсасиз, салқин зал алланечук виқорсиз кўринди кўзига.

У ўриндиқлардан бирига ўтириш учун олдинга юрган эди, қадам товушлари кимсасиз залда акс-садо бериб

жаранглаб кетди. Гўё Шерзод билан бирга бир нечта одам баравар қадам ташлаётгандек эди.

— Ким у?— режиссёр бошини кўтариб жеркиди.

— Мен, Самандаровман!—деди Шерзод босиқ оҳангда.— Кечирасиз.

— Бегона одам залда нима қилиб юрибсиз!— режиссёр баттарроқ тажанглик билан қичқирди.

Шерзодга унинг саволи эмас, силтаб гапириши оғир ботди.

— Хотирангиз ёмон экан,— деди кескин, аммо босиқ оҳангда.— Бир соат илгари қўнфироқ қилганимда шуна-қасига келишгандик.

Ўзиди чиқиб кетмоқчи бўлиб турган эди, режиссёр анча юмшоқ оҳангда гапирди.

— Майли, ўтириб туринг.

Шерзод энг чеккадаги ўриндиқча ўтириб, саҳнага қаради.

— Диққат! Бошладик!— деди режиссёр қичқириб.

Саҳна ўртасида турган гардишсимон нур бир чекка-га сурилди-да, қора атлас кўйлак кийган қизни ёритди. Қиз бошини қўйи солганича, секин-секин юриб, саҳна ўртасига келди. Бир лаҳза кафтлари билан юзини тўсиб турди-да, изтиробли нола чекди.

— Нега вафо қилган одам доим жафо чекади,— деди илтижо қилиб.— Одамлар хиёнат деган разилликни қаёқдан ўрганишади!

Қизнинг қоп-қора соchlари елкасига ёйилиб тушди-ю, кўзларига ёш тўлиб ялтираб кетди.

— Тўхтанг,— режиссёр кескин қарсак чалиб, қизга қараб қичқирди:— Зуҳра! Тушунсангиз-чи! Севган кишингиз бошқа бировга уйланаётганини тўсатдан эшишиб қолдингиз! Ўшанда қанақа аҳволга тушасиз? Сиз қана-қа йиғлаяпсиз? Худди эчкиси ҳаром ўлган кампирга ўхшаб минғиллайсиз! Бақиринг! Фарёд чекинг! Мени ғамингизга шерик қилинг, вассалом!

Қиз саҳнадан бурилиб чиқиб кетаркан, эшитилар-эшитилмас сўз қотди.

— Тушундим!

Шерзод бу қизнинг фамилияси Рустамова эканини эшитган, танқидчилар актриса тўғрисида анча мақтов сўzlари ёзишганини билар эди. «Бежирим қиз экан!»— деб ўйлади у ён томондаги ўриндиқ суюнчиғига қўлини ташлаб ўтиаркан.

Бир оздан кейин режиссёр яна қарсак чалди:
— Диққат! Бошладик!

Нур бир чеккага сурилиб, қизни яна ёритди. Бу сафар қиз саҳнага югуриб кирди. Ўртага келганда тўсатдан тўхтаб қолди-да, изтироб билан кафтларини юзига босди.

— Нега вафо қилган одам доим жафо чекади?—деди секин-секин қўлларини тушиаркан.— Одамлар хиёнат деган разилликни қаёқдан ўрганишади!

Режиссёр қаттиқ қарсак чалди.

— Зуҳра! Сиз қийналган одамнинг ноласини қила-ётганингиз йўқ. Жаҳлингиз чиққани учун менга бақир-япсиз. Жаҳлингизни пишириб енг, билдингизми?!

«Оббо ҳамма ёқ дағдаға-ку!— деб ўйлади Шерзод режиссёрга қараб.— Бунақада ижод қилиб бўладими?!»

Режиссёр ўрнидан туриб кетган, унинг афти яхши кўринимас, чироқ ёритиб турган столни қўлидаги қалам билан асабий тақиллатар эди.

Шу пайт нурли доирада яна Зуҳра пайдо бўлди. У секин-секин юриб саҳна ўртасига келди. Энди залга эмас, осмонга, олис-олисларга қараб илтижо қила бошлади.

— Нега вафо қилган одам...

— Бўлмайди, Зуҳра! Эплолмаяпсиз!— деди режиссёр асабийлик билан,— мен айтган ҳолатга тушолмаяпсиз. Боринг, дам олинг. Мадумар қани! Тўй саҳнасини қайтарамиз.

Саҳна бир зумда гавжум бўлиб кетди. Кўк ҳалат кийган хизматчилар стол, стул кўтариб кира бошладилар.

«Қийин,— деб ўйлади Шерзод юраги сиқилиб.— Томошибин томоша кўраётганида артистлар қанчалик ма-шаққат билан машқ қилишларини ўйламайди». У секин ўрнидан турди-да, оёқ учидаги юриб, яна ўша вазмини, басавлат эшикни очди. Ҳудди шуни кутиб тургандек ичкарига яна нур ёпирилиб кирди. Шерзод шошиб эшикни ёпди-да, ҳовлига чиқди.

Қоронғидан чиққани учун кўзлари қамашиб, бир лаҳза туриб қолди. Ҳовли янайам нурли, серфайз бўлиб кетганга ўхшарди. Ариқ четидаги гулсафсалар, саф тортиб турган олчалар — ҳаммаси нур қўйнида чақ-чақ уриб кулаётгандек эди. Шерзод режиссёрги кутишини ҳам, кетаверишини ҳам билмай иккиланиб турган эди,

олча соясидаги кул ранг скамейкада ўтирган Зуҳрага кўзи тушди. У ҳамон ўша қора атлас кўйлагида эди. Қиз бошини бир томонга ташлаганича ердан кўз узмай ўтирас, чамаси ўз қаҳрамонининг ҳолатини тасаввур қилиб кўраётган бўлса керак, чуқур ўйга толган эди.

Шерзод беихтиёр ўша томонга бир неча қадам босди. Вужудида мавҳум бир ҳаяжон уйғонди. Қизнинг нимасидир кўзига жуда иссиқ кўринди, аммо нима эканини Шерзод билмасди. У жуда яқин келиб қолганини ўзи ҳам пайқамай қолди.

Қиз қадам товушини эшитиб бошини кўтарди. Шунда Шерзоднинг юраги яна гурсиллаб уриб кетди.

— Кечирасиз,— деди тўхтаб,— сиз Зуҳрахонсиз-а.

Қиз айтидан бундай саволларга кўнигиб қолган бўлса керак, индамай бош силкиди.

— Мен редакциядан келувдим.— Шерзод пима дейиншини билмай очигига кўчиб қўя қолди.— Ҳозир репетициянгизни кўрдим.

Зуҳра жилмайди. Тиниқ, текис юзларида бирдан жозибали нур ўйнади. Қоп-қора кўзларида сеҳрли ўт чақнаб кетгандай бўлди.

— Кечирасиз!— деди у ерга қараб.

Шундагина Шерзод унинг қўлида сигарет борлигини кўрди. Зуҳра тутаб турган сигаретини бир чеккага ташлади-да, таклиф қилди.

— Ўтиргинг,— унинг кўзларида яна ўша жозибали ўт ёнди.— Сўргонгизни бошлайсизми? Санъатга қачондан бошлаб қизиқаман? Мактаб саҳнасида қанақа роллар ўйнаганман! Энг яхши кўрган асарим қайси? Шунаقا-ми?— Зуҳра хушчақақлик билан бош силкиб кулди. Қоп-қора соchlари тўлқинданай ёйилиб елкаларига тушди.

«Дилкаш қиз экан!» ўйлади Шерзод скамейка четига ўтиаркан. Кейин унинг кўзига тикилиб туриб сўради.

— Чекишини қачон ўргангансиз?

Зуҳра бир зум эсанкираб қолди-ю, силлиқ, бежирим юзига қизиллик югурди. Шерзодга кўз қирни ташлаб жилмайди.

— Анкетангизда шунақа савол ҳам борми?

— Йўқ, бу савол матбуот учун эмас, шунчаки ўзим қизиқиб қолдим...

— Унақа бўлса, жавоб беришим мумкин. Үрганганимга бир соат бўлди. Ҳали ўхшатиб чеколмаяпман.

Энди Шерзод эсанкираб қолди. «Нима ишининг бор?—

деб ўйлади ўзини койиб.— Бироннинг чекишига хўжайинмисан?»

Энди Зуҳранинг кўзларига жиддият чўкди. У кафтининг орқаси билан соchlарини тузатди, ингичка қошлари чимирилди. Шу туришда у яна жуда таниш, жуда яқин бир қиёфага кириб қолди-ю, Шерзоднинг юраги тағин ҳаяжон билан қаттиқ-қаттиқ ура бошлади.

— Қаҳрамоним саҳнада чекиши керак эди. Шуни машқ қилиб кўраётгандим,— деди Зуҳра жиддият билан.

Шерзод бирдан енгил тортди. «Ҳа, саҳна учун экан»,— деб ўйлади ич-ичидан мамнун бўлиб.

— Қанақа ролни ўйнаяпсиз?— деди у гапни бошқа мавзуга буриш учун.

— Арзимаган роль!— Зуҳра секин қўй силтаб қўйди.— Ролнинг катта-кичиги бўлмайди дейишади-ю, барибир ҳаммаям бош ролни ўйнагиси келади. Саҳна у ёқда турсин, ҳаётдаям ҳамма шунга интилади.

Шерзод мийифида кулиб қўйди.

— Бояги ҳолатда одам фарёд чекармикин? Яхши кўрган кишисидан бирданига айрилган одам карахт бўлиб қолмайдими?

Зуҳра ярқ этиб, Шерзодга қаради-да, жилмайди.

— Сиз қаёқдан биласиз?

— Ҳайронман, менимча, шунақа бўлса керак,— деди Шерзод ҳам кулимсираб.

Зуҳра елкасини қисди:

— Эшитгандирсиз, режиссёр қичқиришни талаб қиляпти-ку!

— Агар режиссёр ноҳақ бўлса-чи? Унинг хато қилаётганини ўзига айтсангиз бўлмайдими? Сиз ижодкорсизку, ахир!

— Бўлади!— Зуҳра жилмайди.— Фақат унда ролни бошқа одамга топширишга тўғри келади.— Ў бу гапни шу қадар осойишта айтдики, Шерзод бу қиз кўп бор ролни бошқаларга топширишга мажбур бўлганини тушунди.

— Ижод бор жойда ютуқ ҳам бўлиши мумкин, камчилик ҳам,— деди Шерзод ўзига гапираётгандек ўйчан бир тарзда.— Аммо тобелик бўлмаслиги керак. Тобелик бор жойда ижод ўлади.

Зуҳра унга қизиқсениб қараб тураркан, кўзларига жиддият чўкди.

— Балки режиссёр ҳақдир,— деди ўйланиб.— Унинг ҳам мақсади бордир.

— Билмадим!— Шерзод кескин қўл силтади.— Нима бўлгандаям режиссёр актёргинг ижод қилишига йўл очиб бериши керак,— у бир зум жим қолди-да, сўради.— Асарнинг ўзи қанақа, дурустми?

— Йўқ,— Зуҳра оҳиста бош чайқади.— Майдагап.

— Бош иллат мана шунда,— деди Шерзод салмоқлаб.— Яхши асарнинг ўзи кам.

Шу пайт саҳнанинг орқа томонидаги эшик фийқиллаб очилди-ю, оstonада озғин, новча аёл кўринди.

— Зуҳра, саҳнага!— у шундай деб қичқирди-да, яна эшик орқасига фойиб бўлди.

Зуҳра илдам ўрнидан турди.

— Режиссёр чиқиб қолармикан?— деди Шерзод ҳам туриб.

— Ҳали-вери чиқмаса керак,— Зуҳра тез-тез юриб бораркан, жилмайиб қўл силкиди.— Ҳайр!

Унинг юзи яна ёришиб, тиниқ чехрасида нур ўйнади. Шерзоднинг қалби тағин ларзага келди, боядан буён ўзини ҳаяжонга солаётган нарсани бирдан тушунди: Зуҳранинг аллақаери Фаридага ўҳшарди. Ҳа, худди ўзи! Тиниқ чехраси ҳам, эгик киприклари, ўт чақнаб турган қоп-қора кўзлари... Ҳаммаси! Фақат Фариданинг сочлари узун эди. Зуҳранинг сочлари қисқароқ, елкаларида ёйилиб ётибди.

— Зуҳра!— Шерзод беихтиёр қичқириб юборди. Зуҳра эшик тутқичини ушлаган жойида бурилиб қарди. Кўзларида ҳайрат аралаш табассум жилва қилди.

— Мен яна келсам майдими?— деди Шерзод яқинроқ келиб.

Зуҳра самимият билан елкасини қисди.

— Ўзингиз биласиз...

Шерзоднинг назарида, у, бу сўзларни аллақандай меҳр билан, эркаланиб айтгандай бўлди.

Шерзод дарвозадан чиққанида ҳам қулоғи остида майин бир садо жаранглаб турарди: «Ўзингиз биласиз...» Зуҳранинг тиниқ чехраси, ингичка қайрилган қошлари, жозибали табассуми Шерзоднинг кўз ўнгидан нари кетмас, у ҳадеб пичирларди: «Қизиқ, одам ҳам бир-бирига шунақа ўҳшайдими? Худди ўзи!»

Машинанинг кескин, шиддатли сигнали янгради-ю, Шерзод чўчиб тушди. Беихтиёр ўзини панага олди. Йўқ,

унинг олдида ҳам, ёнбошида ҳам машина йўқ эди. Фақат ўн қадамча нарида кўчанинг нариги юзидаги бетон девор остида қора «Волга» турарди. «Қилиғининг соvuқлигини-чи»,— деб ўйлади Шерзод фижиниб. Шу ондаёқ машина эшиги очилди-ю, оқ костюм кийиб, тугуни катта галстук боғлаб олган йигит тушди. Тез-тез юриб Шерзоднинг олдига кела бошлади. «Ие, Сирожиддин-ку»,— деб ўйлади Шерзод беихтиёр тўхтаб.

— Юракдан ҳам худо берган экан-ку!— деди Сирожиддин яқин келиб қўл чўзаркан.

— Ҳа, худо ҳар кимни бир нарсадан сиқади,— деди Шерзод совуқ оҳангда.— Бирорни юракдан, бирорни фаросатдан.

Сирожиддин осмонга қараб қаҳ-қаҳ уриб кулди.

— Бугун бобойнинг олдига борувдим,— деди Шерзоднинг қўлини қисиб.— Сиз чиқиб кетган экансиз. Эрта-индин бобой ҳам чиқиб қолса керак. Уйда худойига тайёргарлик кўриб ётишибди.

Шерзод унинг кўкиш кўзларига, сийрак сочига қараб туриб мийифида кулди.

— Худога поранинг нима кераги бор экан?

Сирожиддин яна қаҳ-қаҳ уриб кулди.

Шерзод унга бир лаҳза қараб турди-да, қўл чўзди.

— Кечирасиз, мен шошиб турибман.

17

«Анави йигит тўғри айтди,— деб ўйлади Зуҳра саҳнага чиқиб бораркан.— Суюкли одамидан жудо бўлганини эшитганда кишининг бақиришга ҳоли қоладими?— у парда орқаснга ўтиб тўхтади. Саҳна нимқоронги, оҳак аралаш елим ҳиди келар, бўм-бўш зал юракни сиқар эди.— Нега энди албатта бақириши керак экан? Балки кулар? Ичида йиғлаб турниб сиртида кулар. Қўшича шунақа бўлади-ку, ўзи».

— Ухлаб қолдингизми, нима бало!— режиссёрининг тажанг қичқириғи Зуҳранинг қулоқларига ўқдай кирди. У секин-секин юриб саҳна ўртаснга чиқди. Юқорида тушиб турган нурдан кўзлари қамашиб олисларга тикилди. Кейин бир лаҳза кўзларини юмди-да, юзига кафтини босди.

— Бўлмайди! Елғон!— режиссёр қарсак чалди.

Зуҳра кафтларини тушириб, бурилиб қаради. Режис-

сёр ўрнидан туриб кетган, ғира-шира чироқ нурида ҳадеб қўлларини асабий силкитарди.

— Ҳаёлингиз қаёқда, Зуҳра!— деди у чинқиргудек бўлиб.— Нимага фикрингизни тўплай олмаяпсиз? Боринг, ҳушингизни йифиб олинг! Кечқурун репетицияга келасиз!

Зуҳра саҳнадан чиқаркан, кўнгли бўйм-бўш бўлиб қолганди. «Демак, бугун ҳам дам олиш йўқ»,— ўйлади у саҳна орқасидаги эшик томон юаркан. Ўэски афишалар тахлаб ташланган йўлакдан ўтиб, гринхонага кирди. Японча соябони билан сумкасини олиб, ҳовлига чиқди. Вақт чошгоҳ бўлиб қолган, баҳор қуёши илиқ, эринчиқ нурлари билан табиатни аллалар, олча тагидаги скамейка ёнида Тарғил тўрт оёғини чўзиб мудраб ётарди. Скамейкага кўзи тушиши билан Зуҳра яна бояги йигитни эслади. Унинг кулиб туриши, баланд, адл гавдаси кўз ўнгига келди. «Фалати йигит экан!» Зуҳра сабабини ўзи ҳам тушуммай жилмайди.

У дарвоза томон юрган эди, буфет ёнидаги эшикдан режиссёр чиқиб келди. Унинг соchlари ҳурпайган, асабийлашганидан бўлса керак, юзлари қизариб, терлаб кетган, кул ранг жакетининг тутгамаларини ечиб юборган эди. Чамаси режиссёр ҳам бирпас нафас ростлаб өлиш учун ташқарига чиққанди. Уни кўриши билан Зуҳранинг кўнгли яна ғаш бўлди. Кўпинча у режиссёрнинг фикрига қўшилмас, бунақа пайларда унга рўпара келишини хоҳламас, гапдан гап чиқиб баҳслашиб кетишини биларди. Ҳозир ҳам у шунаقا ҳолатда эди. Бунинг устига Зуҳра бугун соат иккига телестудияга бориши керак эди. У телевизорда чиқишини кўп ҳам ёқтирмасди. Аммо икки йил илгари армияга кетган Ҳасан акаси эрта-индин келиб қолишини билар, гонораридан унга ўз қўли билан костюм олиб қўймоқчи эди. Шунинг учун телевизион новеллада роль ўйнашга чақиришганда Зуҳра рози бўлганди.

Режиссёр қовоғини солиб Зуҳрага қараб қўйди-да, чўнтигини титкилаб сигарет олди.

— Ёзувчи қани?— деди сигарет тутаркан.

Зуҳра тушуммади.

— Ким?

— Шерзод Самандаров келувди-ку, ҳали,— режиссёр гугурт чўпини улоқтириб, тутун қайтарди.

— Ӯшамиди?— Зуҳра бирдан тўхтаబ қолди. Кўнгли-

даги ғашлик бир зумда тарқалди-ю, унинг ўрнини ҳайрат аралаш қувонч эгаллади.

Зуҳра театр-рассомчилик институтида ўқиб юрганида Шерзоднинг «Қуёш барчага баравар» деган қиссасини саҳналаштиришган эди. Шунда у бу ёзувчининг ниҳоят тиниқ ёзишига ҳайрон қолганди.

— Кетдими?— деди режиссёр сигарет тутатиб.

— Билмадим,— Зуҳра шундай деди-ю, тағин кўз ўнгига Шерзод келди. «Саҳнадаги бояги ҳолатни аниқ баҳолаб бергани бежиз эмас экан-да!» Зуҳра дарвозадан чиқиб бораркан, Шерзоднинг гаплари қулоги остида бирдан жаранглади. «Тобелик бор жойда ижод ўлади». Қизиқ, нега у эътибор бермади. Қўпдан буён ўзининг кўнглида ётган гапни аниқ-равшан қилиб айтиб берган бу йигитга нега эътибор бермади? Шуни ўйларкан, кўнгли ҳаяжондан талпиниб кетди. «Мен жинни бўлсан, унинг олдида чекишини бемалол машқ қилиб ўтирибман». У тез-тез юриб, троллейбус бекатига борди. Одам кўп, троллейбус кўринмас эди. Зуҳра японча соябонининг бандини ўйнаганча, яна Шерзодни ўйлади. «Ёш экан». Нима учундир у Шерзод Самандаровни катта киши бўлса керак, деб юарди. Йўқ, келишган, ёш йигит экан.

Қўчанинг нариги бетидан машина сигнали эшитилди. Зуҳра аввалига эътибор бермади-ю, сигнал ҳадеб чалинаверганидан кейин бошини кўтариб қаради. Қўчанинг у юзида қоп-қора «Волга» турарди. Зуҳра машинани дарров таниди. «Кандидат яна кепти-да!» Кўнгли ғаш тортди. Бу йигит театр атрофида кўп айланишар, ҳатто бир марта Феруза деган актриса ўртоғи билан Зуҳрани ўйнига машинасида элтиб қўйганди. Ўшанда у ўзининг номи Сирожиддин эканини, фан кандидатилиги-ю, институтда дарс беришини айтган эди. Шундан кейин машина театр дарвозаси олдига кўп келадиган бўлиб қолди. Театрда пичинглару фийбатлар кўп бўлади. Қизлар бу машинани кўришлари билан «ана кандидат келди», деб Зуҳрага имо-ишора қилишар, бундан қизнинг ғаши келарди. Ҳозир ҳам Сирожиддиннинг машинасини кўриб энсаси қотди. «Қаёқдан пайдо бўлди бу!»— деб ўйлади тескари қараб. Аммо зум ўтмай машина, қорда сирғангандан чанадек силлиқ сузиб келди-да, унинг шундоқ рўпрасида тўхтади. Сирожиддин ўтирган жойидан чўзилиб, ўнг эшикни очди.

— Марҳамат!— деди қўли билан имо қилиб.

У оқ костюм кийиб, тугуни катта галстук боғлаган, кўзига тилла бандли қора кўзойнак тақиб олган эди.

— Раҳмат!— Зуҳра бурилиб секин-секин юриб кетди. Машина дарров унга етиб олди. Яна эшик очилди.

— Утириңг!— Сирожиддин жилмайди. Қора кўзойнак ортидан кўзлари кўринмаса ҳам оппоқ тишлари ярақлаб кетди.— Троллейбус остановкасида узоқ тўхташ мумкин эмас. Кўряпсизми, одамлар бизни томоша қилишяпти.

Бекатда турган одамлар чиндан ҳам шу томонга қизиқсиниб қараб қўйишарди. Зуҳра ноилож машинага ўтириди.

— Мана бу бошқа гап!— Сирожиддин кўзойнагини ечиб, орқа ўриндиққа ташлади. Кўкиш кўзларида қув табассум ўйнади.— Қаёққа юрамиз?

Зуҳра унга бир зум қараб олди. «Оқ костюмга қора ялтироқ туфли ярашмас экан!» деган фикр хаёлидан лип этиб ўтди.

— Телестудияга!— деди эшикни ёпиб.

— Телевизорда яна кўрарканмиз-да!— Сирожиддин машинани жилдирди.— Ростини айтсан, сизни биринчи марта телевизорда кўрганман. Биринчи кўришимдаёқ қотиб қолганман.— У машинани кескин чапга бурди.— Эшитяпсизми, Зуҳрахон, қотиб қолганман.

Машина бир зумда Эски Жўвага бориб қолди. Кўчанинг икки чети одамлар билан гавжум эди. Бозор яқин бўлгани учун қоп орқалаган, кўчат, кўк пиёз солинган саватни кўтариб олган одамлар турна қатор ўтиб турарди.

Сирожиддин машинани елдириб борар, ҳадеб гапи-пар эди.

— Биламан, сизнинг муҳлисларингиз кўп. Машҳур актисасиз. Мен бўлсанм, нари борса бир кандидатман.— У яна кулди.— Ҳозир ким кўп, фан кандидати кўп...

— Телестудия бу ёқда эмас!— Зуҳра унинг гапини бўлди.— Ёйлни билмайсизми?

Сирожиддин қаҳ-қаҳ уриб кулди.

— Шоферлар энг яхши йўл — ўзинг билган йўл, деган гапга амал қилишади.— У кўкиш кўзларини сузди.— Ойнани тушириб қўйинг, Зуҳрахон! Ажойиб ҳаво бўлжапти! Қеча далага чиққандим. Қозоғистоннинг даштлари михдай бўп кетибди. Ҳамма ёқ кўм-кўк.

Зуҳранинг кўигли нохуш бир нарсани сезиб, ҳушёр тортди.

— Ҳозир ҳам ўша ёққа бормоқчимисиз?!— деди ҳавотирланиб.

Сирожиддин: унга бурилиб қаради-да, яна кулди.

— Вой-бў! Кўзингизниң катта-катта очилиб кетганини қаранг. Кўйинг-э, бу кўзларга фақат кулги ярашади.

— Ўша ёққа бормоқчимисиз?!.— деди Зуҳра яна ўша оҳангда.

— Борсак нима қипти?— Сирожиддин газни янайм қаттиқроқ босди. Машина сурон солиб учиб кетди. У энди шиддат билан елиб борар, тор кўчанинг икки четида юриб кетаётган одамлар ваҳима ичидаги ўзларини чеккага олишарди.— Кўрқманг, далада бўри йўқ, сиз ҳам қўзи-коқ эмассиз.

Зуҳра унинг шум ниятини энди аниқ тушунди. Вужудида ҳам қўрқув, ҳам ғазаб аралаш титроқ уйғонди.

— Мен бўридан қўрқмайман,— деди ўзини босишга уриниб.— Лекин студияга боришим керак.

— Борасиз, Зуҳрахон, ҳаммасига улгурасиз. Одам нуқул ишни эмас, яшашниям ўйлаши керак. Одам учун энг қимматли нарса ҳаёт. Шундай яшаш керакки, беҳуда ўтган кунлар учун кейинчалик афсусланиб юрмайлик. Ким айтган шуни, Островскийми?— Сирожиддин бурилиб қаради. Кўзлари қувлик билан чақнаб кетди.

«Биронинг пок фалсафасини ўз қолипига солиб олганини қаранг!— деб ўйлади Зуҳра ғижиниб. Энди унинг вужудидаги қўрқув ўрнини ғазаб эгаллади.— Шунинг учун экан-да, ҳар ҳафта театр эшигидаги пойлаб туриши».

— Машинани буринг!— деди у шиддат билан.

Сирожиддин ҳеч нима эшитмагандек газни баттарроқ босди. «Волга» Қорақамиш жари бўйиндан елиб борар, ям-яшил майсалар билан қўплланган соҳилда ўтлаб юрган сигирлар, япроқ ёзган итбуруулар лип-лип этиб орқада қолиб кетарди.

— Бурасизми ё қарашиб юборайми?— Зуҳра шундай деди-ю, юраги гурсиллаб урганча, руль чамбаридан маҳкам ушлади. Машина кескин ўнгга бурилди. Сирожиддин, қўрқувдан кўзлари олайиб, рулни чангаллаганча тормозни босди. Машина қаттиқ чайқалиб бир томонга қийшайиб кетди. Зуҳранинг боши олд томондан ой-

нага урилди. Аммо оғриқ сеzmади. У ҳозир ағдарилиб кетишларини кутган эди. Йўқ, машина ағдарилмади. Йўлга кўндаланг туриб тўхтаб қолди. Негадир куйган резина ҳиди аиқиб кетди. Чанг ёпирилиб ҳеч нимани кўриб бўлмай қолди.

Биринчи бўлиб Сирожиддин ҳушини йигиб олди.

— Жиннимисиз! — деди ўшқириб. Унинг ранги бўз-дай оқариб кетган, сийрак соchlарини чанг босган, қалин лаблари кўпикланиб турар, кўзлари совуқ йилти-рарди.

— Мен кечикяпман! — деди Зуҳра титраб кетаётганини сездирмаслик учун хотиржам гапиришга уриниб. — Телестудияга ҳайданг.

Сирожиддин бир дафъа бақрайиб қолди. Чамаси у иккиланар, Зуҳранинг айтганини қилишни ҳам, тушириб юборишни ҳам билмасди. Ниҳоят, бир қарорга келди шекилли, калитни буради. Мотор нола чеккандек инграр, аммо ўт олмас эди. Сирожиддин тўнғиллаб сўкинди. Машинани сўқдими, Зуҳраними, аён эмасди.

Ниҳоят, мотор ўт олди. Сирожиддин машинани орқага қайтарди-да, яна шиддат билан ҳайдади. Қорақамиш бўйида ўтлаб юрган сигирлар, тўп-тўп дарахтлар тагии липиллаб орқада қолиб кетди. Аммо энди Сирожиддин гапирмас, йўлдан кўз узмай борар, ҳамон юзининг қони қочиб туради.

Чорак соатчадан кейин қора «Волга» телевидение минорасининг рўпарасидаги тўрт қаватли бино олдида тўхтади.

— Келдингиз, — деди Сирожиддин Зуҳра томонга қарамай, — тушинг.

— Раҳмат. — Зуҳра шошилмасдан сумкасини очди. Битта фижимланиб кетган бир сўмлик, яна битта юбилий сўлкавойни олди. Японча соябонини олиб ерга тушаркан, қизил филоф қопланган ўриндиқ устига аввал қоғоз пулни ташлади.

— Буниси бугунги хизматингиз учун. — У ўзини мажбур қилиб кулимсиради. — Мана буниси, — у тангани ҳам ўриндиққа ташлади, — ҳов бир марта уйимизга обориб қўйганингиз учун. Раҳмат! — У шундай деди-ю, машина эшигини қарсиллатиб ёди. Югуриб бориб мармар зиналардан кўтариilar экан, орқада танга пулнинг асфальтга жараинглаб урилгани эшитилди. Зуҳра қайрилиб қарамади. Ойнаванд эшикни очди-да, ичкари кириб кетди.

Сирожиддин Зуҳра ташлаб кетган «кира пули»ни машинанинг очиқ деразасидан улоқтириб юборди-ю, лекин тинчимади. Ҳа, у ҳар хил қизларни кўрган эди. Лекин ҳеч ким бунчалик хор қилмаганди. Аксига олиб телестудия эшиги олдида беретка кийган, соқол қўйган аллақандай йигитлар туришар, Сирожиддиннинг назарида уни мазах қилиб тиржайиб қўяётганга ўхшарди. У газаб билан сўкинди-да, машинасини кескин бурди. Филдираклар чийиллаб, тўзон кўтарди.

Сирожиддин Навоий кўчасига чиққанда баттар хуноб бўлди. Машиналар тиқилинч, бунинг устига ҳар қадамда светофор учрар, тағин атайлаб Сирожиддин етиб келишини кутиб тургандай қизил чироқ ёниб йўлини тўсар эди. У кафтдай текис, кенг Беруний кўчасига чиққанидан кейингина анча ўзини босиб олди.

«Азият чекма, қасос ол!— деб пичирлади америкача мақолни эслаб. Шу топда у бу қиздан қандоқ қилиб қасос олишини билмас эди, аммо барибир кўнглида юпанчи бор эди.— Майли, бир мавриди кеп қолар...»

У машинасини профессорлар шаҳарчаси томон бурди. Бу ерда яшайдиганларнинг ҳаммаси профессору олим бўлмаса ҳам участкалари бир-биринидан қолишмас, деярли ҳар бир уйнинг ёнбошида дарвозахонаси баланд, кунгирадор шийпонлари бор эди. Сирожиддин машинасини тор кўчанинг энг ичкарисида, қадди баланд иморат олдида тўхтатди. Бу — Домланинг участкаси эди. Уйнинг баланд-баланд деразаларига гулчин темир панжаралар тутилган, уй рўпарасидаги икки қатор олчалар аллақачон япроқ чиқарган, аммо ҳали гулламаган эди. Сирожиддин икки чети пишиқ фиштдан ишланган нақшиндор дарвоза бурчагидаги кўнфироқ тугмасини босди.

Жиринглаган овоз бу ердан эшитилмаса ҳам, Сирожиддин ойнаванд айвон устунидаги қўнфироқ бўғиқ товуш чиқарганини, буни эшитган келинойи инқиллаб ўрнидан турганини-ю, шишиб кетган оёқларини вазмин босиб айвон зинасидан тушганини аниқ тасаввур қилди. У Домланинг хотинини келинойи деб чақирав, ўзи чўпдай озғин, оёқлари салга шишиб кетадиган, доим соғлигининг ёмонлигидан нолиб юрадиган бу аёлни ҳар кўрганида табиати хира бўларди.

Сирожиддин қўнғироқ тугмасини қўйиб юборди-да, уч-тўрт қадам орқага чекиниб, яна участкага разм солди. У аспирантурага кирган йили Домла шу уйнинг пой-деворини қўя бошлаган эди. Мана, тўрт йил ичida уй битди. Ўзларининг уйи қурилганида Сирожиддин мактабда ўқир эди, шунинг учун у участка қуриш мاشаққатини яхши билмаган экан. Бу иш осон эмаслигини домласи уй қурганда билди. Мана шу уйнинг каттакон ертўласидан тортиб тунука томигача, олтита катта-кичик хонасидан тортиб ойнаванд айвонигача Сирожиддиннинг кўз ўнгига битди. Сирожиддиннинг ўзи битта ғишт узатишиб юбормаган бўлса ҳам, шу уйнинг қурилиб қолишига улуш қўшди. Машинасида жимжимадор нақшли ёғочлар ташиди, бозорга бориб мардикор олиб келди. Лойсувоқ, лўмбоз босиш каби оғир ишларга студентларни тўплаб ҳашар қилди. Домла қанақа студентларни ҳашарга солишини биларди. Имтиҳондан йиқилгач, зачёт топширолмаган болалар, диплом ишида домла раҳбар бўлиб қолган битирувчи студентлар ҳашарга жон-жон деб келишарди. Аммо уларни Домланинг ўзи чақирмас, Сирожиддинни ишга соларди... Ҳа, Домла бунақа ишлар қалтис эканини, гап айланса оқибати ёмон бўлишини биларди. Буни Сирожиддин ҳам биларди-ю, аммо дами ичida эди. Ҳашарчилар қўпайиб иш қизиган кунларда бозорни Сирожиддин қилар, Домла «Ҳисобли дўст айрилмас, мана буни олиб қўйинг»,— деб ўн-ён беш сўм узатар, аммо Сирожиддин олмас, кейин суришиб кетармиз, деб қўя қоларди. Ҳозир у Домланинг уйига разм соларкан, шуларни ўйлади-ю, киноя билан кулди.

Эшик ҳадеганда очилавермаганидан кейин, Сирожиддин яқин келиб, тағин тугмачани босди. Аммо энди кутиб ўтирмай, дарвоза ёнбошига ўрнатилган эшикнинг думалоқ шиша тутқицидан итарди. Эшик очиқ эди. У бетон ётқизилган йўлакдан ҳовлига ўтди. Ҳовли сатҳи кенг, ўртасидаги гулзорда қизғиш япроқ чиқарган атиргуллар барқ уриб ётар, адл қоматли гилослар гуллашга шай туради. Гилослардан бирининг соясига пастак хонтахта қўйилган, гулдор дастурхонда гардим чойнак билан пиёлалар туарар, хонтахтанинг бир томонидаги тўқима кресло устида аллақандай журнал варақлари очилиб ётар эди. Гулзор четидаги водопровод жўмрагидан сув томчилар, жўмрак остидаги ялтироқ сопол билан ишлов берилган ҳовузга пахта гулли лаган, уч-тўрт-

та коса солиб қўйилганди. Чамаси келиноЯи уларни чайишга олиб чиққану негадир унуганди.

Пешайвон томондан Домланинг томоқ қиргани эши-тилди. Айвон эшиги шарақлаб очилди-ю, йўл-йўл пижа-ма кийиб олган Домла кўринди. У ҳозиргина уйқудан турган бўлса керак, елкасига сочиқ ташлаб олганди. Унинг қовоқлари шишиб кетган, оппоқ соchlари қўчқор-нинг шохига ўхшаб икки чеккасига қайрилиб тушган, қирра бурнининг икки томонидаги чечак излари қорайиб туради. Домла Сирожиддинни кўрди-ю, ҳозир, деган-дек имо қилди. Гавдасини фоз тутганча зиналардан тушди, бурчакдаги гилосга қоқиб қўйилган умивальник ол-дига борди. Кўлини умивальник жўмрагига урган эди, сув тушмади. Домланинг норозилик билан тўнғиллаб қўйганини эшигтан Сирожиддин илдам бориб водопро-вод остидаги ҳовузча чеккасида турган пақирга ярим-латиб сув қўйди.

— Қўйинг, овора бўлманг!— деди Домла турган жойида. Уйқудан энди тургани учун бўлса керак, овози бўғиқ чиқди.

— Овораси борми, домла!— Сирожиддин яна ўша илдамлик билан сув келтириб умивальникини тўлатди. Қопқоқдан тошиб чиқкан сув умивальник остидаги эски тоғорага тушди.

— Раҳмат, ўғлим!— Домла шошилмасдан ювинди. Ҳафсала билан артинди. Юзлари баттар қизариб, чечак излари тағин ҳам яқъол кўриниб кетди.

— Қаранг, ухлаб қопман,— деди жилмайиб. Унинг ёшларга хос шўхлик билан боқувчи кўзлари қизариб кетганди. «Сочи оқ бўлсаям дадамдан ёш кўринади»,— деб ўйлади Сирожиддин унга қараб. У бу гапни кўп ўй-лар эди. Ҳозир ҳам негадир хаёлига шу фикр келди. «Ҳар куни беш километрга югуриши бежиз эмас».

— Сайфиддин тузукми?— деди Домла сочиқни гилос шохига иларкан.— Қачон чиқади?

— Шу ҳафта жавоб тегса керак.

— Ҳайрият. Энг муҳими тани соғлик бўлсин. Чой ичаеизми?

— Раҳмат, Домла...— Сирожиддин чайналиб қолди.

Бу ерга у ҳар сафар битта илинж билан — ишини тезлаштириш ниятида келар, бу тўғрида институтда гап-лашишни негадир икковлари ҳам хоҳлашмасди.

Кузда унинг иши бир марта умумий муҳокамадан

ўтди. Кафедрадаги домлалар ишининг камчиликларини айтиб, аниқ ўйл-ўюриқлар кўрсатишди. Айниқса, Қилич Валиев кўп маслаҳатлар айтди. Қизиқ, Домла муҳокамада бир оғиз ҳам гапирмади. Фақат муҳокама тугаганидан кейин: «Ҳамкасларим менинг фикримни айтишди, шу эътирозларга амал қилинг», деб қўя қолди. Ушанда Сирожиддин домланинг илм бобида пачақроқ эканига яна бир бор ишонди. Аммо индамади. Индай олмасди ҳам. Негаки бошқа домла ўзига раҳбар бўлмаслигини биларди. Энди у қандоқ қилиб бўлмасин ҳимояни тезлаштиришни ўйларди. Кафедрадаги домлалар айтган гапларни ақли етганча тузатди. Ишни яна домлага келтириб берди. Ушандан буён домла уни ўқишга вақт тополмайди.

— Ҳали кафедрага бозрган эдим,— деди Сирожиддин бошқа гап тополмай. У ёлғон газирганидан асло тап тортмай Домлага қараб қўйди. Негаки у Домла бугун институтга бормаганлигини билар эди.

— Ким бор экан?— Домла газдасини ғоз тутиб гилос тагидаги тўқима кресло слдига борди. Эски жўрнални олиб хонтактага қўйди-да, креслога ўтирди.

— Ким бўларди, Қилич Валиев-да!— Сирожиддин шундай қисла Домлага ёқишини билгани учун бу гапни беписандлик билан айтди.

— Майли, ишласин, ҳайкал қўйишиади!— Домла бир зум ўйланиб турди-да, ҳовли этагига имё қиласди.— Баҳор чиқиб, камчиликларимиз кўринишиб қолди, Сирожиддин. Қўшнимиз, деворни сувамайсизми, деб тиқилинч қилияпти, бир ёқда гараж қуриш керак. Ўй соливи осон эмас экан-да!

«Яна ҳашар экан-да»,— Сирожиддин гаши келиб турсаям, кулди.

— Икки кун ҳашар қилсак тамом-да, Домла!— у атрофга аланглаб олди.— Келинойим кўринмайдилар?

Домла раңжиган қиёфада қўл силтади.

— Яна мазаси йўқ. Биласиз-ку, кўклам чиқди дегунча жигари оғрийди. Шоликлиникага кетди.— Домла чўзизб ҳомуза тортди.— Эрталабдан буён Трусковецкка путёвка топасиз, деб хархаша қиласди. Тез бормаса бўлмасмиш.

«Оббо, бу ғалваем бор дегин, ҳали!»— Сирожиддин билинтирмай уф тортиб қўйди. Бултур ҳам у дадасини ишга солиб келинойига путёвка топиб берганди.

— Тағин бир ўзи бормайман, деганини айтмайсизми?— Домла яна эснади.— Бу йил менга отпуска қачон тегишини билмасам!..

«Бир эмас, икки путёвканинг ҳаракатини қилавер энди!»— деб ўйлади Сирожиддин баттар хуноб бўлиб. Аммо Домлага қараб иложи борича самимийлик билан кулди.

— Қўйсангиз-чи, Домла, иккита путёвка нима деган гап? Шуниям ўйлаб ўтирибсизми?

— Шунақа дейсизу ноқулай-да!— Домла бу масала-га бошқа қайтмаслик учун бўлса керак, гапни бурди.— Шундай қилиб Сайфиддин қачон чиқмоқчи?

— Жумаларда чиқиб қолсалар керак.— Сирожиддин бир зум иккиланиб ўтирди-да, ишини сўраш ноўринлиги-ни билиб ўрнидан турди, бўшашиб дарвозадан чиқди.

Киши бирордан пул қарз олмоқчи бўлганида худди шунақа аҳволга тушади. Ўша одамда пул борлигини биласиз. Бор бўла туриб бермаётганини ҳам биласиз. Ичингизда ҳарчанд сўкиб турсангиз ҳам бир нима деёл-майсиз. Негаки, пул уники. Хоҳласа беради, хоҳламаса йўқ. Сирожиддиннинг иши ҳам Домланинг қўлида. Хоҳласа ўқийди, хоҳламаса йўқ. Ҳамма иллат шундаки, ишининг ўзи пухта эмас. Бўлмаса-ку, у Домласини нима қилишини ўзи яхши биларди-я!

Сирожиддин машинасига ўтирганидан кейингина бутун аламини тўкиб солди. Газни кучи борича босиб моторни ўт олдирди-ю, пичирлаб сўкинди.

— Падарингга лаънат, чўтири! Тағин путёвка керак-миш бунга!

Шундай деди-ю, машинасини буриб дарвоза рўпара-сидан ўтаётганида эшик олдида ғоз турган Домлага қараб мулоим бош эгиб жилмайди. Хайр дегандек, оҳиста сигнал чалиб қўйди.

19

Шерзод шаҳар марказидаги ўн етти қаватли Матбуот уйига келганида бино минорасидаги соат миллари роппа-роса ўнни кўрсатиб туради. Баҳор қуёши хушнуд нур сочар, рўпарасидаги Ленин музейининг панжараси-мон мармар деворлари ярақлар, кўча четидаги пастак буталарнинг пушти гуллари олов парчасидек товланар

эди. Матбуот уйи остида машиналар тиқилиб кетган, девор тагида Абдувоҳиднинг қизил мотоцикл ҳам бир томонга қийшайиб турарди. «Аллақачон кепти-да,— деб ўйлади Шерзод лифт томон юраркан.— Интизом масаласида Абдувоҳидга тенг келадигани йўқ». Чиндан ҳам Абдувоҳид ҳаммадан олдин келиб, ҳаммадан кеч қайтар, тиним билмай ишлар эди. Бунаقا одам ҳар қайси ташкилотда бўлади. Қизиги шундаки, бундай ходимнинг жон куйдириб ишлашига ҳеч ким парво қилмайди-ю, бир гал ишга кечикса, бир кун маҳсулот бермай қолса, камчилиги дарров кўз-кўз қилинади. Абдувоҳид ҳаммадан кўп ишлаб, ҳаммадан кўп dakki ер, айниқса, муҳаррир ўринбосари қилдан қийиқ ахтариб уни кўп койир, аммо Абдувоҳид бунга парво қилмасди.

Шерзод саккизинчи қаватга кўтарилди. У ҳеч кимга кўринмасдан ўз хонасига кириб олгиси келар, биринчи иш куниданоқ ўйлакда ҳамкасларига рўпара келиб, узоқ ҳол-аҳвол сўрашиб ўтиришга тоби йўқ эди. Шунинг учун тез-тез юриб, бурчакдаги хона эшигига келди.

Шерзод билан Абдувоҳид ҳамхона эди. Абдувоҳид фан бўлимини, Шерзод адабиёт бўлимини бошқарар, столлари ҳам рўпарама-рўпара турарди. Торгина хонада шу иккита стол, битта кресло, стуллардан бошқа нарса йўқ эди. Икковлари ҳам деворларга портретлар илиш, хонага ортиқча нарсалар олиб киришни хоҳлашмасди. Шерзод Абдувоҳид билан фақат битта масалада келишолмасди. Абдувоҳиднинг сигаретни улаб чекадиган одати бор эди. Бинода мўътадил ҳаво берадиган мослама ишлатилгани учун деразани очишга рухсат қилишмас, Абдувоҳиднинг тутунидан Шерзод ҳам беихтиёр «баҳраманд» бўлар, мана шу унга айниқса алам қиласиди. Ҳозир ҳам Шерзод залварли эшик тутқичидан ушлаб тортаркан, шуни ўйлади. «Хонани тутунга тўлдирив ўтиргандир дарвиш». Унинг мўлжали тўғри чиқди. Абдувоҳид ўтирган столнинг бир чеккасидаги эски шиша кулдонда «Прима» қолдиқлари уюлиб ётар, яна биттаси ипдек ингичка иланг-биланг из солиб тутаб турарди. Абдувоҳид столга мук тушиб олганча аллақандай материални таҳрир қиласар, ёқаси бўғиқ свитер кийиб олгани учун гавдаси янаем ихчамлашиб, ёш болага ўхшаб қолганди.

— Ўзим ҳам тутатиб ўтирган бўлсанг керак, девдим.— Шерзод кўришишга қўл чўзаркан, ярим ҳазил,

ярим чин қилиб койиди.— Сен чеккан папиросларнинг юздан бирини филга ҳидлатса ўлиб қоларди.

Абдувоҳид бемалол илжайди.

— Шунинг учун ҳам фил икки юз йил яшайди, одам стмиш йил.

Шерзод ёпиқ дераза олдига келиб пастга қаради. Ҳовуздек чуқурликда, нашриёт ҳовлисида одамлар куймалашиб юрар, тут соясида турган, халат кийган кабобназ зўр бериб, кўрасидаги чўғни елпир эди. Цех дарвозасига орқа ўгириб турган юк машинасига улкан галтакларга ўхшаган қофоз ўрамлари ортилган, кўк халат кийиб олган икки ишчи машина устида туриб олганча, галтакларни думалатиб пастга, автокран тутқичига туширишга уринишарди.

— Ишга тушдингми, энди?— деди Абдувоҳид ручкасини стол бурчагига ташлаб.

— Хатлар ҳам тиқилиб кетгандир,— Шерзод қайтиб келиб столнинг тортмасини очди. Чиндан ҳам анча хат йифилиб қолган, кўпчилиги шеърлар эди. У кўпдан бўён ишламагани учунми, ҳозир ишни нимадан бошлашни билмай қолди.

— Бўлимларга кириб ўртоқлар билан саломлашиб чиқ,— деди Абдувоҳид унинг фикрини уқиб тургандек.— Бўлмаса барибир болаларнинг ўзлари кўргани киришади. Менга қолса, энг аввал редактор билан кўришиб чиқ.

Телефон паст, осуда товушда жириинглади. Абдувоҳид Шерзодга «ҳозир» дегандек имо қилди-ю, трубкани олди.

— Келди,— деди киприкларини пирпиратиб.— Хўп бўлади.

У трубкани қўйди-да, жилмайди.

— Айтмадимми? Редактор чақиряпти.

Ёши элликларга яқинлашган, оқ оралаган соchlари ўзинга ярашиб турадиган, ошқозон ярасидан кўп азоб чекса ҳам доим серғайрат юрадиган муҳаррирни Шерзод ҳурмат қилас, унинг дангалчилигини, айниқса, ёқтирип эди. Чамаси Шерзоднинг кескинилиги, дадиллиги ҳам муҳаррирга ёқар, шунинг учун бўлса керак, унга энг зарур топшириқларни берар эди. Шерзод кириб борганида бош муҳаррир хона ўртасидаги яшил мовут ёнилган узун стол олдида турар, столга эртага чиқадиган газетанинг ҳомаки саҳифалари ёйиб қўйилган эди.

У Шерзодни кўриши билан қўлидаги йўғон қизил қаламни саҳифа устига ташлади. Кўзларида табассум ўйнаб, Шерзоднинг қўлини маҳкам қисди.

— Тузалиб кетдингизми? Ўтиринг.— Шерзод столнинг бериги томонидаги чарм креслога чўкди. Муҳаррир столнинг нариги томонига ўтди-да, кескин ҳаракат билан стулини сурнб ўтирди.— Қайси куни профессор Абдуллаев билан кўришиб қолдик,— деди Шерзодга тик қараб.— Сизни ўша киши даволаганими?

Шерзод индамай бош силкиди.

— Профессор қизиқ гап айтди.— Муҳаррир кулимсиради.— Фаровонлик ошган сайин касаллик қўпайиб қетяпти, дейди. Бир қарашда одамнинг ишонгиси келмайди.

Шерзоднинг тасаввурода Рауф Абдуллаевичнинг самимият порлаб турган кўzlари, дилкаш табассуми жонланди.

— Тўғри ган!— деди ўйчанлик билан.— Фаровонлик ошган сайин ҳаракат камайиб кетяпти. Ҳаракат камайса касаллик қўпаяди.

— Буниси рост.— Муҳаррир столнинг тортмасини силтаб тортди-да, катак дафтарга зичлаб ёзилган аллақандай қоғозни олди. Қоғоз қисқич билан конвертга қистириб қўйилган эди. Бу — редакцияга келган хатлардан эканлигини Шерзод дарров тушунди. «Абдувоҳид айтган шикоят шу бўлса керак,— ўйлади кўнгли ғашланаб.— Шу пайтгача нега бошқа одамга бермади экан?»

— Келмаснингиздан ғалвали иш тоширмоқчиман,— муҳаррир хатни узатди.— Синчиклаб текширинг. Агар шу гаплар рост бўлса, фельетон ёзиш керак.

Шерзод хатни олди-ю, ўқимади. Фақат мактуб чиройли ҳуснинат билан ёзилганини пайқади.

— Биласиз, мен ҳеч қачон фельетон ёзмаганиман,— деди Шерзод қуруққина қилиб.

— Ёзмаган бўлсангиз, энди ёзасиз.

— Эндијам ёзмоқчи эмасман.

Муҳаррир ярқ этиб унга қаради.

— Нега?

— Негалигини ўзингиз биласиз-ку,— деди Шерзод совуққина оҳангда.

Муҳаррир қошини чимириб, Шерзодга қаттиқ тикилди.

— Иёқ, мен билмайман!— деди жаҳл билан.— Энди билмоқчиман.

— Бўпти, эшитинг.— Шерзод ҳам унинг кўзига қаттиқ тикилди.— Илгарилари одамлар газетага тушишдан қўрқарди. Фельетон бўлган одам жазосини оларди. Ҳозир танқид қилинган одам у ёқда қолиб, танқид қилган одам балога йўлиқади. Нега деганда ўша фельетон бўлаётган кишининг акалари-ю, тоғалари девор бўлиб туриб олади.

— Тушунарли,— муҳаррирнинг ранги ўчиб кўзлари жаҳлдан қисилиб кетди.— Тушунарли!— деди яна лабини тишлаб.— Демак, қўрқяпсиз.

— Қўрқаётганим йўқ, омади гапни айтдим,— деди Шерзод хотиржамлик билан.

Муҳаррир яна унинг кўзига қаттиқ тикилди.

— Нима, сизнингча, ҳамма нарса хамирдан қил суғиргандек оппа-осон ҳал бўлиши керакмиди?! Ким ўзини газетага чиқарип индамай ўтиради? Қайси аҳмоқ фельетон бўлишини кутиб қўл қовуштириб ўтиради?! Сирасини айтганда бу ердаям худди шу нарса ёзилган!— муҳаррир бармоғини бигиз қилиб Шерзоднинг қўлидаги хатга имо қилди.— Бир одам ҳақиқатни айтгани учун балога қолганини ёзибди. Тушундингизми?

Жаҳли чиққанидан муҳаррирнинг юзлари янаем оқариб кетди. У шиддат билан тортмани тарақлатиб ёпди.

— Бўпти!— деди Шерзод хатга яна бир бор разм солиб.— Мен фактларни яхшилаб текшираман. Лекин битта шартим бор: ҳамма гап рост бўлса, фельетон чиқиши олдидан бўладиган қўнғироқларга қулоқ солмайсиз!

— Бунисини менга қўйиб беринг!— деди муҳаррир силтаб.— Бу хатни сизга олиб қўйган эканман, демак, бир нарсани билиб қилганман!

— Келишдик!— Шерзод илдам ўрнидан турди-да, хонадан чиқди.

Уларнинг хонаси бўш, Абдувоҳид ҳавони янгилаш учун бўлса керак, эшикни қия очиб кетган эди. Шерзод жойига ўтирди-ю, энг аввал конвертга қаради. Шу онда-ёқ кўзларига ишонмагандек адресни қайта ўқиб чиқди. «Фарғона область, Тиниқсой қишлоқ совети, Улугбек номидаги 20-мактаб. Азимjon Эргашев». Унинг юраги ҳаяжондан гурсиллаб уриб кетди. Бу — ўзининг ўқитувчисидан келган мактуб эди. Тиниқсойдаги ҳамма болаларнинг саводини мана шу ўқитувчи чиқарган, урушдан бир кўзи кўр бўлиб келган Азимжон aka қирқ йилчадан бери нуқул бошлангич синфларга дарс берар эди.

Чап кўзини қора боғич билан боғлаб юрадиган, қоп-қора юзларига сепкил тошган, ўзи ихчамгина бўлса ҳам овози дағал ўқитувчиси Шерзоднинг кўз ўнгига аниқ келди. Боядан буён унинг ҳуснихатига эътибор бермаганига ўзи ҳам ҳайрон қолди. Ахир мана шу бир текис йирик ҳарфлар жуда яхши таниш эди-ку, унга. Ўзи ҳам доскада шу ҳарфларни кўриб ёзишни ўрганган эди-ку! Шерзод шоша-пиша хатни ўқишга тушди.

«Ҳурматли редакция!— деб бошланарди мактуб.— Бултур кеч кузда рўй берган хунук бир воқеа шу хатни ёзишга ундади. 14 ноябрь куни колхоз раиси тўртинчи синф ўқувчиларини далага чиқиб кўрак теришга мажбур қилди. Мен бундай қилишга ҳеч кимнинг ҳаққи йўқлигини айтдим. Бу гапим раисга оғир ботди шекилли, ўзи бош бўлиб болаларни далага олиб чиқди. Мен ҳам болаларга қўшилиб далага бордим. Раис қасдма-қасдликка олиб ўқувчиларни кечгача ишлатди. Кечқурун ўқувчилардан бири қоп кўтариб хирмонга бораётганда йиқилиб тушди. Уни ўзим район касалхонасига олиб бордим. Қовургаси шикастланган экан. Эртасига худди шу синфда ўқийдиган бир қизалоқ ўпкаси шамоллаб касалхонага тушди. Мен ортиқ чида б туролмадим. Ўқувчилар олдида раисни «аблаҳ» деб сўқдим. Учинчи чоракдан бошлаб менинг дарсларимни кескин камайтиришиди. Устига-устак раиснинг югурдаклари колхоздан кўчиб кетмасангиз, ишингиз чатоқ бўлади, деб ҳоли жонимга қўйишмаяпти.

Эл қатори томорқам бор эди. Қишида ярмисини олиб қўйишди. Очифини айтсам, менга томорқанинг кераги ҳам йўқ, сўққабошман. Лекин менга бошқа нарса азоб беряпти: ўқувчиларимдан ажратиб қўйишди. Мен болаларсиз яшай олмайман...»

Хатнинг давомида бетоб бўлган болаларнинг номи, уларни даволаган врачларнинг фамилияси келтирилган эди.

Шерзод ички бир ҳаяжон билан хатни яна қайта ўқиб чиқди. Азимжон ака ўзи тўғрисида ёзмаган, фақат кекса педагоглиги-ю, яна бир йилдан кейин пенсияга чиқишини айтган эди. Уруш инвалиди эканлиги тўғрисида ҳам, шунча йиллардан буён қанчадан-қанча одамларнинг саводини чиқаргани-ю, бугун оёқ ости бўлаётгани ҳақида ҳам лом-мим демаган. Аммо мактуб сатрлари орасида яшириниб ётган кекса юрак изтиробларини пайқаб олиш

қийин эмасди. Йўқ, Азимжон ака ёлғон гапирмайди. Жонидан ўтиб кетганидан кейин шу хатни ёзган. Шерзод шуну ўйлади-ю, ўйлакдан тез-тез ўтиб, яна муҳаррирнинг эшигига борди. Хатни ҳамон қўлида ушлаб турганини энди билди. Аммо парво қилмай эшикни силтаб очди. Муҳаррир тирсаги билан стол қиррасига таянганча телефонда гаплашарди. Шерзод унинг гапига қулоқ солмаслик учун дераза олдига бориб, ташқарига қаради. Пастда, чуқур ҳовлида ҳамон одамлар уймалашар, кабобпазнинг рӯпарасида хўрандалар навбат кутиб саф тортиб туришар, бояги юқ машинаси кетган эди.

Нихоят, муҳаррир гаплашиб бўлди, трубкани шарақлатиб жойига қўйди. Шерзод бурилиб қаради. Муҳаррир нима гап дегандек, унга тикилиб туарди.

— Командировкага бугун жўнасам бўладими? — деди Шерзод стол олдига яқин келиб.

Муҳаррирнинг кўзларида табассум ўйнади.

— Самолётдами?

— Йўқ, кечки поездда. Ҳали касаллик варақасини топширишим керак.

— Бўпти, билет олиб келаверинг. Командировка ҳужжатларингизни ҳозир тўғрилаймиз...

— Тинчликми? — деди Абдувоҳид Шерзоднинг шошилиб кирганини кўриб. У машинкадан чиқсан материални ўқиб ўтирас, лабида сигарета бор эди. — Редактор нима деди?

— Менга қара,— деди Шерзод ўзининг столи устида ётган қофозларни йиғиштиаркан.— Вокзалга бориб келмаймизми?

— Номерга материал туширипман.— Абдувоҳид тутундан ачиган кўзларини қисиб Шерзодга қаради.— Нимайди?

— Бўлмаса тойчогингни бериб тур. Ярим соатда келаман.

Абдувоҳид сигаретини кулдонга ташлади.

— Праванг йўқ-ку, овсар!

Шерзод мотоциклини сўраганда Абдувоҳид ҳар гал шунаقا таранг қилас, аммо барибир берарди. Шунинг учун Шерзод бепарволик билан қўл силтади.

— Кўлга тушмасам бўлдими?

— Нима қилмоқчисан ўзи? — деди Абдувоҳид чўнтанини кавлаб.

«Мана бу бошқа гап», деб ўйлади, Шерзод мийиғида кулиб.

— Билет олиб келаман. Анави, ўзинг айтган хат юзасидан Фарғонага боришга тўғри келиб қолди.

— Қишлоққа ҳам борарсан!— деди Абдувоҳид мотоцикл калитини узатаркан.

Шерзод уйига байрамдан олдин бормоқчи эмаслигини, Холпошнинг тўйи яқинлиги-ю, ўзи ҳали нашриётдан қалам ҳақи олмаганини эслади. Бир зум иккиланиб қолди. Аммо энди масала ҳал бўлган, хаёл суриб ўтиришдан фойда йўқ эди. У кескин бурилиб эшик томон юрган эди, Абдувоҳид тўхтатди.

— Қаскани киймайсанми, овсар?!— у сакраб турдида, девор ичига ўрнатилган гардероб эшигини очиб, яшил рангли қаскани Шерзоднинг қўлига тутқазди.

Шерзод мотоцикл ҳайдашни мактабда ўқиётганидаёқ ўрганиб олганди. Катта қўчага чиққандан кейин «Ява»ни гизиллатиб кетди. Үн минут ўтмасданоқ вокзал олдидағи майдончага етиб келди. Асфальт майдоннинг бир чеккасида машиналар қаторлашиб туради. Шерзод мотоциклини энг четдаги «Запорожец» ёнбошида тўхтатди. Энди эгардан тушиб, қаскани ечган эди, ён томондан таниш овоз эшитилди.

— Шайтон арава муборак бўлсин!

Шерзод бурилиб қаради. «Запорожец»нинг нариги томонида қора «Волга» турар, енгиз кўйлак кийиб олган Сирожиддин оёғи учидаги чўзилиб, машина томини артар эди. Келиннинг уйидек қилиб безатилган машина ярақлаб кетган, орқа томондаги ойнасига тутилган атлас дарпарданинг гажимлари, ҳурпайған қўфиричоқ мушукча аллақандай бачканага кўринарди.

«Фалокатга ўхшайди-я!— деб ўйлади Шерзод ғижиниб.— Қачон қараса оёқ остидан чиқади бу!» Сирожиддин шошилмай келди-да, кўзларида қув табассум ўйнаганча Шерзоднинг қўлини сиқди. Машинаси ни ҳўл латтада артгани учун бўлса керак қўли муздек эди.

— Номериям ўзига мос экан,— деди у мотоцикл орқасига эгилиб.— Үн учу ўн уч! Хосиятлироқ номер йўқ эканми? Қироин номер олгандан кейин ноль-нолини олмайсизми?

— Билмадим,— деди Шерзод қовоғини солиб.— Иримсиримни хотинлар билади.

Сирожиддин Шерзоднинг қўрс жавобидан ранжиди шекилли, жиддий тортди.

— Бобойнинг ўртоқларини поездга чиқариб юбордим,
— деди қошини чимириб.

Шерзод негадир Горторг мудирини эслади.

— Анови новча кишиними?

— Бошқа!— Сирожиддин қўл силтади.— Бобойнинг нимаси кўп—ўртоғи кўп. Буниси — директор.

«Ҳа, анави қўзиқоринга ўҳшаган одам бўлса керак»,
деб ўйлади Шерзод семиз кишини эслаб.

— Ўзингиз нима қилиб юрибсиз!— деди Сирожиддин яна мотоциклга имо қилиб.

— Ўзлари тузукмилар?— Шерзод Сайфиддин аканинг аҳволини сўрашдан бошқа чора топмади.

— Бугун чиқишлари керак эди. Нариги ҳафтага қолди,— деди Сирожиддин бепарвоник билан.

— Бўпти!— Шерзод қўл чўзди.— Вокзалда ишим бор эди.

20

Шерзод сершовқин купега тушиб қолди. Ўрта ёшлардаги шоп мўйлов киши билан шол рўмол ўраб олган аёл тўртта катта-кичик болани етаклаб чиқиши. Болалар полкадан полкага сакраб иргишилашар, дераза ортидаги вокзал чироқларини бир-бирига кўрсатиб, қий-чув кўтаришар эди. Ота-онаси уларни койиган бўлишар, болалар бир зум туриб яна шовқин-сурон бошлишар эди. Шерзод уларнинг шодон шўхлигини кузатиб бир зум ўтирида, вагон йўлагига чиқди.

Бу ерда чироқлар анча ёрқинроқ нур сочар, ғилди-ракларнинг тарақлаши бир қадар осуда эши билар, ҳаво соф эди. Поезд ҳали шаҳардан чиқмаган эди. Жимир-жимир қилаётган чироқлар уфққа туташиб кетган, шлагбаум ортида тўхтаб турган машиналар кўз қисган-дек дам-бадам чирогини ўчириб ёқар, ярим кеча бўлиб қолганига қарамай, шаҳар ўзининг қайноқ ҳаёти билан яшар эди. Поезд аллақандай завод яқинидан ўтди. Завод устида қизгиш шафақ порлар, баланд қувурлардан бурқ-сиб тутун чиқар, осмонга оташ нафаси уфуриб турганга ўхшарди. Кейин қандайдир каттакон магазин липиллаб ўтиб кетди. Бино пештоқида қизил, яшил, пушти яна ал-

лақандай тусларда ёниб-ўчиб турган реклама бир күриди-ю, орқада қолди.

Поезд қандайдир кичик бир станция биноси олдидан ўтаётганда секинлади. Бино пештоқида қизғиши лампочка ёнар, навбатчи сариқ капгирини баланд күтариб тұрарди. Станция биноси олдида олчазор бор экан. Олчалар қордек оппоқ гуллабди. «Олча гуллабди», деди у пицирлаб. У шундагина ташқари сутдек ойдин эканини пайқади. Деразага ёпишгудек бўлиб яқин келди-да, ҳаволалаб кетган тўлин ойни кўрди. Ой лишиллаб орқада қолаётган симёғочлар ичига илина-илина поезд ортидан югурап, чор атрофга сутдек илиқ, сутдек мулойим нурини сочар, ўзининг гўзаллигига ўзи ҳайрон қолиб ийманибгина жилмаярди. Поезд энди кенг дала ўртасида елиб борар, кафтдек текис далалар, онда-сонда кўриниб қоладиган тутзорлар ойнинг нурли тумани остида жимгина мудрар эди. Худди мана шу эртак каби гўзал манзара сеҳрини янайм чуқурлаштироқчи бўлгандек «Наво» күйининг титроқ садоси янгради. Сато торларидан чиққан садолар қаттиқроқ тебранса юлдузларни дув тўкиб юборишидан чўчигандек оҳиста парвоз қиласади. Шерзод бу оҳанглар, бу туйғуларга қалбнинг боргани сайни торлик қилиб қолаётганини сезди-ю, Тиниқсойни, уйни, аяси — ҳаммасини қаттиқ соғинганини ҳис этди. Қизиқ, баъзан кишида ғалати ҳолат бўлади. Болалигинги кечган жойлар дафъатан тушингизга кириб қолади. Тупроқ билқиллаб ётган кўчами, боғ этагидаги анҳорми, тушингизга киради-ю, тўсатдан уйғониб кетасиз. Соғинч хотиралар қуюни бирдан ёпирилиб келади. Сиз ҳузурбахш туйғудан маст бўлиб шифтга тикилиб ётганча, ўша дамларни эслаб кетасиз.

Шерзод ҳар гал қишлоққа борганда шунақа аҳволга тушарди. Ҳозир ҳам худди шу аҳволга тушди. Илк бор жилд кўтариб мактабга боргани, дафтариға сиёҳ тўкиб йиғлагани, ўйлда ёнғоқ қоқаман деб, дарсга кечиккани, Азимжон аканинг қора боғич боғлаган кўзига қарашга қўрқканлари, ҳамма-ҳаммаси ёдига тушди.

Шерзод ўқиган эски мактаб биноси қишлоқ чеккасида жойлашган эди. Қатор қилиб солинган лойсувоқ томли тўртта хона қишлоқдаги бошқа уйлардан деярли фарқ қилмас, фақат девори оқлангани-ю, деразаларининг роми бўяб қўйилган бу бинонинг мактаб эканидан дарак берар, мактаб олдида кафтдек силлиқ майдонча бор

эди. Бу майдончада эрталаб линейка ўтказишар, пионерлар гори чалиб, майдон ўртасидаги устунга байроқ кўтаришар, дарсдан кейин эса бу ерда футбол ўйнашарди. Майдонча этагида жажжигина боғ бўларди. Боғда қантак ўриклар ўсар, ёз кириши билан болалар тармашаверид ўрик шохларини синдириб юборишарди. Боғнинг ёнбошида эски чархпалак бўларди. Чархпалакнииг кўп парраклари синган, тунука пақирчалари занглаб, Ҷаҳоқ бўлиб кетган, қийшиқ гардишларига эса кўм-кўк сув ўтлари ёпишиб ётарди. Шунга қарамай, у нола чеккандек бўғиқ фийқиллаганча секин-секин айланишини қўймас, занглаган пақирчалар Тиниқсойнииг ирмоғидан сув чиқариб боғни сугорар эди...

Қизиқ, кейинчалик шу чархпалак кўп бор Шерзоднииг тушига кирди. У эски мактаб ҳам, чархпалак ҳам аллақачон бузилиб кетганини билар, аммо негадир чархпалак ҳеч тушидан чиқмас, ҳар гал шунаقا пайтда Шерзод мактабини, ўқитувчиларини ўйлаб кетарди. У ўқитувчиларини худди ўша чархпалакка ўхшатарди. Чархпалак қанчадан-қанча сув томчиларини кафтида кўтариб юқорига олиб чиқади. Йўлга солади. Томчилар бир оқимга тушиб олади-ю, ўз йўлидан кетади. Асло ортига қайтмайди, чархпалакни эсламайди. Аммо чархпалак ранжимайди. Бир жойда туриб олганча яна янгидан-янги томчиларни кафтидан кўтариб йўлга солаверади. Мактаб ҳам шунаقا. Қанчадан-қанча болаларни кафтида кўтариб йўлга солиб юборади-ю, ўзи жойида қолаверади. Болалар ўз йўлидан илгарилаб кетади. Қачондир кафтида кўтэрган чархпалагини эсламайди. Аммо мактаб бунга ранжимайди. Бир жойда турганча яна янгидан-янги авлодларни йўлга солаверади.

Азимжон ака ҳам шунаقا — беминнат ўқитувчилардан эди. Ўша пайтларда унинг кекса онасидан бошқа ҳеч кими йўқ эди. Қишлоқ жойда гап ётмайди. Одамларнииг айтишига қараганда Азимжон аканинг унаштириб қўйилган қизи бор экан. Унинг урушдан бир кўзи кўр бўлиб келганини эшишибди-ю, бошқа одамга тегиб кетибди. Ўшанда Азимжон ака, энди ҳеч қачон уйланмайман, деб қасам ичганиниш.

Ў кекса онаси билан пастак бир уйда яшар, уларнииг уйи шундоққина мактаб биқинида жойлашган эди. Қаҳратон қиши кезлари синф хоналари яхши иситилмас, болалар чопон кийиб ўтиришар, шунда Азимжон ака пас-

так томига бостириб қўйган ғўзапояларини қучоқ-қучоқ қилиб олиб тушарди, эски шинелининг енгига, этаклари га ёнишган қорни қоқиб ташларди-да, музлаб қолган ғўзапояни тунука печкага тиқар, синфхона бирданига исиб, болаларнинг юзига қизиллик югурап эди. Шунда Азимжон аканинг яккаю ягона кўзида аллақандай шуъла порлаб кетар, бу — қувончли табассуммиди, қўз ёшими — тушуниш қийин эди.

Шерзод ойдин осмон остида елиб кетаётган поезд деразасига кифтини тираганча шуларни ўйларкан, қалби соғинч туйғулардан жунбушга келди.

Ҳамма иш Шерзод кутгандек бўлиб чиқди. Бундан бир соатча илгари у «Тиниқсой»га қатнайдиган автобусга ўтирганида қўлида ҳамма далиллар бор эди: у аввалига тўппа-тўғри қишлоққа келмоқчи эди-ю, ўйлаб туриб фикридан қайтди. Станция ёнидаги чойхонада қаймоқ билан ионушта қилди. Кейин район марказига бориб, касалхонага кирди. Архивни кўтартирди. Азимжон аканинг хатида айтилган гаплар тўппа-тўғри эди. Шерзод ҳар иккала ўқувчининг касаллик варақасидан кўчирма олди. Кейин район халқ маорифи бўлимига учрашди. РайОНО мудири аввалига ўзини у ёқ-бу ёққа ташлаб турди-ю, кейин райондаги энг тажрибали ўқитувчиларидан бирининг дарсини кескин камайтириш чиндан ҳам қоидага хилоф эканини, бу ишда «Тиниқсой» колхозининг нишондор раисининг қўли борлигини тан олишга мажбур бўлди.

21

Шерзод кўча бошида автобусдан тушиб қолди. Кўчанинг икки четида баргак чиқарган толлар соя ташлаб турар, қишлоқ осуда эди. Тол бошида гужгон ўйнаётган чумчуқлар қаттиқ-қаттиқ чириқлар, вақт чошгоҳдан ошган: далада ишлар қизиб кетганидан бўлса керак, кўча кимсасиз, фақат узоқда — мактаб томонда болаларнинг шодон шовқин-сурони эшитиларди.

У пахса девор биқинидаги пастак эшик олдига келганида қалби нурли туйғуларга тўлиб бир зум тўхтаб қолди. Тут ёғочидан қилинган қадимий ўймакор эшикнинг тахталари ёрилиб кетган, тақасимон темир ҳалқа ёйилиб, юпқалашиб қолганди. У шаҳарда ўрганган одатига кўра, эшикни тақиллатиш учун ҳалқадан ушлади-ю, дарров

қўйиб юборди. Кафти билан итарган эди, эшик ғийқилаб очилди. Шерзод остона ҳатлаб ҳовлига кирди.

Эшик ёнбошида замонавий қилиб солингган шифер томли уй қуёш нурида оппоқ ярақлаб турганга ўхшар, унинг рўпарасидаги ҳовли этагидаги лойсувоқ, томли пастак уй билан айвон қорайиб кўринарди. Шерзоднинг болалиги ўша эски уй билан айвонда ўтган, янги уй эса, у институтда ўқиб юрганида қурилганди. Ҳовли сатҳи текис, чинни-чироқ қилиб супурилган, этакдаги қатор миrzатераклар устида мўралаётган қуёш олачалпоқ нур сочар, ундан берироқда тартиб билан экилган нозик-ниҳол анорларнинг олов ранг япроқлари сокин ловиллар, ҳовли бурчагида икки туп анжир тарвақайлаб ўсган эди. Шерзод ҳовли ўртасидаги кўк пиёз пушталари орасида ўтоқ қилаётган аясини дарров кўрди. У бошига яшил штапель рўмол ташлаган, оҳори тўкилган қора нимча кийиб олган, энгашиб ўтиргани учунми гавдаси янаем кичрайиб муштдеккина бўлиб қолганга ўхшар эди.

Шерзод икки-уч қадам юрди-ю, чидолмади. Қувонч аралаш ҳаяжонли бир нидо кўксидан отилиб чиқди.

— Ая!

Она қалби бу овоздаги ҳаяжонли тўлқинни дарҳол сезди. У ҳайрон бўлгандек ўтирган жойида бурилиб қарди-ю, бир зум қотиб қолди.

— Вой!— деди ўрнидан турәтиб.— Вой, ўзингмисан, болам.

У қаддини ростлаши билан этагига йиғилиб қолган икки-уч ҳовуч ўт пушталар устига тушди.

Аяси пуштадан чиққунча Шерзод югуриб борди. Аяси уни бағрига босган эди, боши Шерзоднинг елкасига ҳам етмади. Унинг рўмоли бошидан сирғалиб тушди. Шунда Шерзод аясининг соchlарида оқ жуда кўпайиб кетганини бирдан пайқади.

«Ҳозир йиғлайди,— деб ўйлади Шерзод кўнгли зириллаб.— Албатта йиғлайди». Йўқ, аяси йиғламади. Шерзод энгашганидан кейин у юзидан, бу юзидан ўпди. Шерзоднинг димогига дилни қитиқловчи қадрдан бир ис — тупроқ ҳиди урилди.

— Кўзларинг киртайиб қопти,— деди аяси Шерзодга тик қараб.— Қасал бўлдингми? Тушларим алоқ-чалоқ...

Шерзод касалхонага тушганини хабар қилмаса ҳам она қалби бир нимани сезганини тушунди.

— Соппа-согман! — деди жилмайиб. — Поездда келдим, ухломмадим.

— Юр, болам, юра қол, жоним!

Шерзод аясининг кетидан эргашди. Аяси захга ўтириб ўтоқ қилгани учун оёғи увушиб қолган бўлса керак, оқсоқланиб борар, рўмоли елкасига тушиб кетганини ҳамон пайқамас эди. Шерзод унинг гавдаси янаем кичрайиб қолганини, соchlари дув оқариб кетганини яна бир кўнглидан ўтказди-ю, ичидан зил кетди.

Ўйга киришлари билан аяси тахмонни ағдарди. Қўша-қўша атлас, баҳмал кўрпаларни ёзиб, дераза рўпарасидаги каравотга жой сола бошлади.

«Холпошнинг тўйига аталган кўрпалар», — деб ўйлади Шерзод аясининг шоша-пиша жой солишини кузатиб. Синглисининг тўйи яқинлиги, унга ўзи бош бўлиши кераклиги яна эсига тушди.

— Холпош даладами? — деди гапни нимадан бошлашни билмай.

— Чигитни экиб бўлишди-ю, барибир иш кўп! Раис бувани биласан-ку, болам! Бирпас тинч турган одамни кўрса қаҳри келади. — Аяси ҳарсиллаб нафас олганча парёстиқни каравот бошига ташлади. Каттаю кичик баробар «Раис бува» деб атайдиган тажанг раис Шерзоднинг кўз ўнгига келди. Аясининг гапи тўғри. Раис бува — тажанг одам.

Аяси каравотга имо қилди:

— Бирпас дамингни ол, болам, ҳали замон келганингни эшишиб одам ёпирилади.

Аяси чиқиб кетиши билан Шерзод каравотда ёнбошлиганича уйни кўздан кечирди. Уй тўрида, фанер шифт остида чуст дўппи, қора костюм кийган йигит билан атлас кўйлак кийган, фарқини текислаб очган қиззинг сурати турар, сурат зарҳал рамкага солиб қўйилган эди. Бу дадаси билан аясининг келин-куёвлик пайтида тушган сурати эди. Дадаси урушдан қайтганидан кейин уларнинг тўйи ўтган, ўшандаги атайлаб Фарғонага бориб шу суратни олдириб келишган экан.

Токчалардаги ялтироқ мис самоварлару баркашлар ҳам, девордаги эски гиламу капгирли соат ҳам — ҳаммаси қадрдан эди унга. Фақат уй бурчагида янги сервант пайдо бўпти. Шифтга қўшалоқ чироқли нафис қандил осилибди. Шерзод жилмайиб қўйди. «Холпошнинг орзу-ҳаваси дуруст-ку!» Кейин мулойим бир сукунатда вужу-

ди яйраб, кўзларини юмди. Ташқарида мусича кукувлади. Унинг овози сукунатни янам чуқурлаштиргандек, бу хонадондаги беозор осудаликни яна бир бор таъкидлагандек бўлди. Шерзод дераза томонга ўгирилиб ётди-да, шоҳи дарпардани сурди.

Ҳовлининг нариги томонидаги эски уй билан айвон эгалари ўзини унутиб юборгани учун унсиз нола чекаётгандек маъюс мунғайиб туарди. Уй деразаларининг кўп кўзлари синган, ичкарида эски тоғоралар, қоплар кўринарди. Кўпдан буён сувоқ қилинмагани туфайли том юпқалашиб, қамишлари кўриниб қолган, бир чеккада ғарамлаб қўйилган ўзапоя уоми қийшайиб туар эди. Айвоннинг вақт ўтиши билан силлиқланиб кетган устунлари қорайиб қолибди. Шерзод синчиклаб қаради-ю, устунлардан биридаги узун михда ҳамон бир боғ исириқ илиглик турганини кўрди. Шу ондаёқ хотиралар қуюни бирдан ёпирилиб келди.

Инсон нимагаки эришолмаса, ўша нарса азиз туюлади. Ўтмишни қайтариб бўлмайди. Шунинг учун ҳам ўтган кунларингиз бебаҳо бўлиб туюлаверади сизга. Бир вақтлар тишингизни қорайтириб еган жўхори кабобингиз дунёда энг лаззатли таом бўлиб туюлади. Бир вақтлар сиз чўмилган анҳор хотирангизда энг катта дарё бўлиб қолади, бир вақтлар дўппингизда олиб ичган сувингизнинг мазаси бир умр оғзингизда қолади. Ўша дамларда қуёш ҳам ўзгачароқ нур сочгандек, осмон ҳам тиниқроқ бўлгандек туюлаверади. Замонлар ўтгандан кейин ўша ўзингиз чўмилган анҳорга яна бир бор кўзингиз тушса, унинг кичрайиб қолганини кўриб ҳайрон бўласиз. Дўппингизда яна сув олиб ичсангиз, негадир елим ҳиди келаётганини пайқайсиз. Осмон ҳам унчалик тиниқ эмасга ўхшайди. Оlam торайиб қолганидан фашингиз келади. Фақат битта нарсани — болалик туйғуларингизни йўқотиб қўйганингиз туфайли шундай бўлаётганини хаёлингизга ҳам келтирмайсиз.

Ҳозир Шерзод ҳам худди шунаقا ҳолатда эди. У рўпарасида мунғайиб турган мана шу қадрдон уйнинг бунчалик кичрайиб қолганини ҳеч ақлига сифдиролмасди. Бир замонлар бутун бир олам эди-ку, бу уй! Унинг кўпдан-кўп сирли токчаларию бурчаклари бўларди-ку. Қиши кезлари танчада ловиллайдиган ўрик чўғи, бурчакдаги сандиқ орқасида чийиллаб қувлашмачоқ ўйнайдиган сичқонлар ҳам, оқшомлари еттинчи лампани ёқиб сандал

устига келтириб қўйишганида деворларда ўйнайдыган баҳайбат соялар ҳам—ҳаммаси сирли эди, ҳаммаси!

Шерзоднинг эсида бор. Оқшомлари дадаси лампани ўртага қўйиб олганча, сандалнинг тўрига чиқиб, катта-кон дафтарни очарди. Дафтар аллақандай катаклару ёзувлар билан тўлиб кетар, дадаси эса «химический» қаламини лаби билан ҳўллаб яна ёзишга тушарди. Баъ-зан аясининг жаҳли чиқиб койиб берарди.

— Ҳисоб-китобингиз ҳам ўлсин! Каталакдай дўконингиз бор, ўшаниям ҳисобига етолмайсиз.

Шунда дадаси унга норози қиёфада қараб қўярди.

— Бу кўпчиликнинг ҳақи, хотин! Кўпчиликнинг ҳақи етим ҳақидан ёмон!

Сандалнинг бир четида унинг қўлтиқтаёғи тураг, не-гадир таёқ учидаги резинка доим едирилиб, бир чеккаси тешилиб қолаверарди. Дадасининг бир почасини қайириб юрадиган шими, сарфиш кители Шерзоднинг назарида ёнг салобатли кийимга ўхшарди. Кителикнинг чап томоғида, шундоққина чўнтак устида каттакон Қизил Юлдуз ярақлаб турагди. Аллақайси байрам арафаси бўлса керак, бир куни дадаси ўзига янги костюм сотиб олди. Юлдузининг буровини бўшатиб кителидан ажратиб олдида, янги костюмини бигиз билан тешиб ўшангга тақади-ган бўлди. Шунда Шерзод юлдузни кафтига олиб томоша қилди. Қизиқ, у жуда оғир экан. Кейин Шерзод учун бошқа бир оламнинг эшиги очилди. Бу—ҳовли олами, қишлоқ олами эди. Устунидаги михга исириқ илиб қўйил-ган айвон ҳам, эчки боғлаб қўйиладиган қоронғи бостирма ҳам, нарвон билан чиқиладиган том — булар ҳам алланечук бепоён, сирли бир олам эди. Баҳор келиши билан уларнинг томида қизғалдоғу чучмўмалар очилар, Шерзод том устига чиқиб варрак учирганда, қўшинининг эртапишар оқ ўригини ўғирлагандага бу том дунёниг ўзи-дек бепоён туюларди.

Холпош туғилганидан кейин дадаси уч ойча Фаргонадаги касалхонада ётди. Аяси бир қўлида чақалоқ кўта-риб, бир қўлида Шерзодни етаклаб шаҳарга кўп қатнади. Кейин дадаси уйга қайтди. Аммо энди уйдан чиқолмай-диган бўлиб қолди. Энди у шимининг иккала почасини ҳам қайириб тикиб қўядиган бўлди. У дераза олдида ўтириб олиб, кўзига дурбин тутганча қўни-қўши nilar, ҳамқишлоқларининг соатини тузатар, шунинг учун Шер-зодларнинг уйида турли-туман соатлар кўп бўларди.

Мактабга қатнай бошлагандан кейин унинг кўз ўнгига янги олам—эртаклару афсоналар, келажаклару орзулар олами очилди. Мактабнинг ўрикзор боби, эски чархпалақ, зах ҳиди анқиб турадиган, аммо сеҳрли китобларга тўла кутубхона ҳам—ҳаммаси ақл бовар қилмас тилсимотларга тўлиқ эди.

Шерзоднинг шохсиз, ювош эчкиси бўларди. Ҳар йили бехато учтадан туғарди. Тағин болаларининг бўйнида қўшалоқ қўнғироқчаси ҳам бўларди. Шерзод елинига халта тутилган эчкисини етаклаб Тиниқсой соҳилида сичқонқулоқ ялпизлар, бинафшалар терар, ёз палласи сойда чўмилиб, илиққина қумлоқ соҳилда ётар, кузда эса ёнғоқ қоқиб қўллари қораир эди.

Аммо Шерзоднинг бошқа болаларга ўхшамаган ғалати одатлари ҳам бор эди. Баҳор пайти ялпиз япрофига қўнган бир томчи шудрингга узун мўйловини тегизиб қўяётган чумолини ҳеч ким кўрмаслиги мумкин эди-ю, Шерзод албатта кўрарди. Илиқ ёз оқшомлари қуёш ботар-ботмас кунчиқар томонида пайдо бўлган пиёзнинг пўстидек юпқагина ойни ҳеч ким пайқамаслиги мумкин эди. Аммо Шерзод ўша юпқагина ойнинг рангига қизил юргургунча соатлаб томоша қилиб ўтиришга тайёр эди. Кузда ишком оралаб узум хазончинак қилиб юришганида ҳамма болалар каттароқ фужумнинг пайида бўларди. Шерзод эса оёқ остига тўкилган олов ранг узум япрофини узоқ-узоқ томоша қиласарди. Унинг яна бир одати бор эди: кўчада каттами, кичикми бирон киши йиглаб турган бўлса, ҳамма болалар индамай ўтиб кетиши мумкин эди-ю, Шерзод ундан қиломасди. Ўша кишини хафа қилган одамни ёмон кўриб кетар, таъзирини бериб қўйгиси келар эди.

Тўққизинчи синфда ўқиб юрганида дадаси тўсатдан ўлиб қолди-ю, Шерзод кўп нарсаларни бирдан тушунди. Энди дадасининг қўлтиқтаёфи-ю, Қизил Юлдуз ордени ҳам, яримжон эрига содиқ қолган аясининг соғлиги-ю, матонати ҳам — ҳаммаси янгича мазмун касб этди. У кўп нарсаларни тушунди. Аммо қўнглидаги нафосат тўла орзулар барибир йўқолмади. У Тиниқсой бўйидаги толзорга борганида ўтлоққа ёнбошлаб олис-олисларга — тоғларга тикилиб ётишни яхши кўрар, қизиқ хаёлларни ўйлар эди. Назарида, ўша тоғлар ортида ўзича ажиб бир олам борга ўхшар, ўша томонларга учиб кетгиси келар эди. Шу орзу уни шаҳарга — Фарғонадаги авиаклубга

олиб борди. У учувчи бўлмоқчи эди. Аммо биринчи медицина кўригига ёк уни авиацияга нолойиқ топиши. Шерзод қаттиқ куюнди. Лекин ичидан ўтганини ҳеч кимга ошкор қилмади. Унинг энг ишончли сирдоши бор эди. У оғир пайтлари шу сирдошидан юпанч топарди. Шодон паллада ҳам қувончини шу сирдоши билан баҳам кўрарди. Бу — унинг қалами эди...

...Шерзод ҳамон ҳовлига тикилиб ётар, хотиралар соҳилга кетма-кет урилган денгиз тўлқинлари сингари қуюлиб келар, соҳилда шовқин бир зум тинмагандек унинг мияси ҳам гувиллаб борар эди. Ниҳоят, хаёлида поезд гилдираклари бир маромда тарақлаётгандек, ўзи ҳам силкиниб-силкиниб бораётгандек бўлди-ю, кўзлари юмилди.

Қизиқ, анави ким? Қора атлас кўйлакли, соchlари елкасига ёйилган: кўзлари кулиб турибди... Қим? Зуҳрами? Зуҳра-ку! Шерзод беихтиёр жилмайди. Қалби фараҳли тўлқинларга тўлиб пиҷирлари. «Зуҳра...» у ўзининг пиҷираётганини, лаби қимирлаётганини билиб, кўзини очди. Қизиқ, нима бу? Тушми? Ухламаган эди шекилли? Қизиқ-а? Иккинчи марта шунаقا бўляпти. Анави куниям ҳали уйқуга кетмасдан туриб Зуҳрани туш кўрганди. Кечаси поездда келаётганида ҳам қайта-қайта хаёлида жонланди... Қизиқ...

У яна киприкларини чирт юмди. Аммо энди кўз олдига ҳеч нима келмади. Ҳовли томондан аясининг аллаким билан гангур-гунгур гаплашаётгани эшитилди-ю, ўрнидан турди.

22

Сайфи Соқиевичнинг касалхонадан чиқиши катта-кон байрамга айланиб кетди.

Қора «Волга» рангли бўёқлар билан жило берилган дарвоза олдида тўхтади-ю, у эшикдан Сирожиддин, бу эшикдан Сайфиддин aka тушиб келди. Дарвоза олдида турган универмагнинг бўлим мудирлари, экспедиторлар тавозе билан бирма-бир келиб қўл қисишиди. Ҳамманинг чеҳрасида беқиёс меҳр, беқиёс ҳурмат мужассам эди. Аммо Сайфи Соқиевич бу садоқат остида яшириниб ётган нарсани яхши билар, эртага омади юришмай қолса бу одамларнинг ҳеч бўлмаганда ярмиси ўзидан юз ўгириб кетишига ақли етар эди. У ўзини

кутиб олганлар билан бирма-бир қўл бериб кўришаркан, булар ҳаммаси ўзига тобе югурдаклар эканини, «керакли» одамлар ҳали келмаганини билди. Шунинг учун кўп илтифот қилиб ўтирамай ичқари кирди.

Йўлакка кириши билан хотинига дуч келди. У янги чиққан тангадек ялтираб кетган, бошига ялтироқ зар рўмол ўраган, эгнига ҳам шунаقا матодан қопга ўхшатиб тикилган кўйлак кийган, ҳатто оёғидаги араби шиллагига ҳам тилла ранг ҳал берилган эди.

— Эсон-омон келдингизми? — деди у тилла тишларидан чўғ саҷратиб.

Шу ондаёқ Сирожидиннинг ўғилчаси югуриб келиб бобосининг бўйнига осилди. Сайфиддин ака чўғдек ясанаб олган болани даст кўтариб юзидан ўпди. Нарироқда қаҳва ранг кофта кийиб олган келини турарди. Элмира кўксига кафтини босиб енгил эгилганча қайнатаси билан саломлашди.

— Тузукмисан, қизим? — Сайфи Соқневич унинг ёнидан ўтаркан, пешанасини силаб қўйди.

Ховли жаннатга айланиб кетганди. Темир арматурадан қилинган сўритокларга осилган узум занглари ёш боланинг кафтидек йилтироқ япроқ ёзган, президент гуллари фунчалай бошлаган эди. Гулзор четидаги хонаки бинафшалар мунис кўзларини кўкка тикиб қуёшга талпинади. Ундан нарида эса, Сайфиддин ака Ботаника боғидан маҳсус топтириб келган қора лолалар ловиллайди. Ховли этагига томон чўзилиб кетган асфальт йўлканнинг икки чеккасида боғдорчилик институтидан келтириб ўтқазилган сарв дараҳтлари саф тортган, этақдаги гараж олдида икки туп эртапишар олма гуллаган. Уларнинг нопармон тусли гуллари бутун ҳовлига нимпушти шафақ сочиб турганга ўхшайди. Бурчакда каттакон кўчма ўзоқ, кабоб кўраси турарди.

Сайфиддин ака энди зинага етган эди, эгнига кўк ҳалат кийиб олган йигит йўлини тўсгудай бўлиб чиқди-ю, қўш қўллаб сўрашди. Сайфиддин ака таниди. Бу — универмаг ошхонасининг ошпази эди. «Ёрдамга кепти, дуруст», деб ўлади йигит билан сўрашаркан.

— Бир фотиҳа бериб юборинг, Сайфиддин ака! — деди йигит кўзларини йилтиратиб.

Сайфи Соқневич аланглаб қаради-да, бир чеккадаги нокка боғлаб қўйилган семиз кўчқорни кўрди.

— Қассобликниям биласанми?! — деди меҳри ийиб.

— Сиз буюрсангиз ҳаммасини эплайверамиз! — йигит яна кўзини йилтиратди.

Сайфи Соқиевич турган жойида фотиҳага қўл очди. Унинг ёнида турган хотини, нарироқда тўхтаган учтўрт «ҳассакаш» юзларига фотиҳа тортишди. Кўк халатли йигит чақонлик билан қўйининг арқонини еди-да, бурчакка судраб кетди. Невараси ўша томонга юргурган эди, Сайфиддин aka уришиб берди.

— Борма, қўрқасан!

Сайфи Соқиевич айвондан ўтаётганида бир чеккада, стол устида турган каттакон ялтироқ манти қасқонча кўзи тушди. «Шуни яхши ўйлашибди», — деб хаёлидан ўтказди мамнун бўлиб. У хамир овқатни яхши кўрарди. Шунинг учун бундан бир неча йил илгари эски шаҳардаги бозорда ўтириб олиб: «Манто бор, манто-о-о», — деб қичқирганча манти сотадиган уйғур хотинни илтимос қилиб уйига олиб келган, ўз ҳунарини «қўли шўноқ» хотинига ўргатишни сўраган эди. Ўшандан кейин хотини хамир таомлар пиширишини балодай ўрганиб олганди.

Эр-хотин бошлишиб ётоққа киришди.

— Янги костюм кийиб олинг! — деди хотини румин гардеробининг эшигини очиб.

Ҳали Сирожиддин дадасини касалхонадан олиб келиш учун борганида ҳам янги костюм оборганди. Сайфиддин аканинг эгнидаги сарғиш костюми ўша эди.

— Бу-чи, эскими? — деди у жеркиб.

— Ўлар! — хотини кўзини ола-кула қилди. — Эшикда қанча одам кўрди. Энди оҳорлигини кийиб чиқмасангиз бўларканми, касалдан янги турган одамсиз.

Сайфиддин aka хотинининг ирим-сиримларга бино қўйишини билгани учун индамай қўя қолди. Қолаверса, бир кунда иккита-учта костюм кийса арзимабдими? Кимнинг нима иши бор? У янги қора костюмини кийди. Оқ гардиш тушиб қолган бошидан дўпписини олиб ташлаб, бошқа дўппи кийиб олди-да, меҳмонхонага ўтди. Қенг залда йигирма кишига мўлжаллаб стол безатиб қўйилган эди. Сайфиддин aka чироқни ёқсан эди, биллур қандилдан тўкилган осойишта нур дастурхон ҳуснини янаям очиб юборди. Вазмин стол атрофига қадди баланд дуб креслолар терилган. Ҳар бир креслонинг елкасига биттадан жажжи сочиқ илиб қўйилган эди. Сайфи Соқиевич дастурхонга разм солди. Арман коњ-

ягидан тортиб Тошкент сувигача, тиқини сўрғичланган Рига бальзамидан тортиб нарзангача — ҳаммаси тартиб билан қўйилган, қази қайнатилган сувга қориб ёпилган нонлар, олма-анорлар, янги помидордан тайёрланган салатлар, қовурилган ўрдагу қазилар — ҳаммаси жойжойида эди. Сайфиддин ака бу келиннинг иши эканини билди. Стол безатишда Элмиранинг олдига тушадигани кам эди. Келинининг индамаслиги, аллақандай бегонасираб, сиқилиб юриши Сайфи Соқиевичга ёқмаса ҳам мана шунисига тан берар эди.

Хозир ҳам у мамнун бўлиб айвонга чиқди. Дошқозонга олов ёқилган, кабобпаз сихларини кўрага терган, бояги қассоб бола аллақачон қўйни тинчитган эди. Унинг назарида ҳовли янаем файэли бўлиб кетгандек туюлди. Шийпонга кўзи тушди-ю, хаёлига ғалати фикр келди.

— Ҳой, ким бор? — деди бақириб.

Бир ёқдан хотини, бир ёқдан икки югурдак етиб келди.

— Жойни шийпонга олинглар, дарров! — деди Сайфи Соқиевич шошириб.

— Вой кўрвоссиз-ку, ҳаво булут бўп турибди, — деди хотини осмонга имо қилиб. — Дув этиб ёмғир ёғса нима қиловуз?

— Ваҳима қилма! — Сайфи Соқиевич асфальт йўлкадан ўтиб шийпон олдига борди. Зиналардан чиқаркан, шийпон шифтидаги товус тасвири туширилган бўёқнинг бир чеккаси кўчиб тушганини, ёнбош томондаги мармар ҳовузча ҳам яхши тозаланмаганини кўриб кўнгли ғаш бўлди. «Ўзи йўқнинг кўзи йўқ, деб шуни айтади-да», деб ўйлади ранжиб. Аммо энди сўзидан қайтмади.

— Ҳовузга сув қуйинглар! — деди бақириб. — Полни артинглар.

Югурдаклардан бири ҳўл латтани кўтариб зинадан чиқиб келаётган эди, Сайфиддин ака жеркиб берди.

— Молнинг кетида ўсганимисан, ука! Паркет полниям ҳўл латтада ювадими ҳеч замонда!

Бирпастда югур-югур бўлиб кетди. Оғир дуб столни ҳай-ҳайлашиб кўтариб чиқишиди. Бирор стул, бирор ваза ташишга тушиб кетди.

— Сен нега анқайиб турибсан! — деди Сайфи Соқиевич водопровод олдида чимирилиб турган Сиро-

жиддинни койиб.— Домлангни обкемайсанми? «Шеф»-дан ҳам дарак йўқ-ку!

Ярим соатда шийпондаги жой шай бўлди. Энди ҳамма нарса Сайфиддин аканинг кўнглидагидек эди. Фақат ҳавонинг булутилиги-ю, «керакли» меҳмонлар кечикаётганлиги уни ташвишга соларди. Ниҳоят, дарвоза томондан таниш овоз эшитилди-ю, Сайфиддин ака енгил тортиди. У дарвоза олдида ўтирганлар билан саломлашаётган «фабрикант»нинг янгроқ овозини дарров таниди. Чинздаги атторчилик буюмлари фабрикасининг директорини у «фабрикант» деб атар, икковлари қил ўтмас ўртоқ эдилар. Қасалхонада ётганида ҳам «фабрикант» уни кўриш учун тез-тез келиб туарди.

Ҳозир ҳам «фабрикант» эшиқдан кулиб кириб келди. У лапанглаб қадам ташлар, гардиши кенг шляпа кийиб олган, ўзи хўппа семиз, бўйни йўқ даражада калта бўлгани учун юриш-туриши жуда ғалати эди. Эски-туски латталар тиқиширилган қоп устига пақир тўнтариб қўйилганида қанақа кўринса, «фабрикант»нинг қадди-қомати ҳам нотаниш одамга шунақа кўринарди. Аммо Сайфиддин акага «фабрикант»нинг нуқсонлари кўринмас, бу одам унинг учун бир қоп латта эмас, бир қоп олтин эди!

Улар қучоқлашиб кўришдилар.

— Кўрган касалинг шу бўлсин, ўртоқ!— деди «фабрикант» гавдасига ҳеч мос келмайдиган жарангдор овозда.— Иккинчи сен ҳам банинса бетини кўрмагин, биз ҳам банинсага қатнамайли, омин!— шундай деди-ю, ташқарига қараб бақирди.— Қани, обкелмайсанми, ҳой!

Шу ондаёқ от кишнагани, тўёқларнинг асфальтга тарақлаб урилгани эшитилди. Чапдаст бир йигит кўзлари юлдуздек чақнаб турган оппоқ отнинг жиловидан маҳкам тутиб, дарвозадан олиб кирди. От нотаниш жойга келиб қолгани учун асабийлашар, атрофга ола-зарак қарап эди.

Сайфиддин ака қотиб қолди. У қишида қора жийрондан ажралиб қолганида боласи ўлгандек қайғурган эди. Ҳозир мана шу оппоқ отни кўрди-ю, унинг асили зот тулпорлардан эканини, бўйни ингичка, илиги тўқлигини дарров пайқади. Ҳа, у отни севар эди, отни қадрлашни ҳам биларди. Бу тулпорнинг баҳоси камида уч минг туришини ҳам дарҳол чамалади. Агар ҳозир

ҳеч ким бўлмаганида у дўстини бағрига босган, кўзидан ёш чиқиб кетган бўларди. Аммо атрофдаги одамлар ўзига қараб тургани учун ундан қилмади. Дўстига қараб пичирлади.

— Раҳмат. Мен ҳам яхши кунларингда хизмат қиласай.

«Фабрикант» ичида қойил қилдимми, деб турса ҳам сиртида бепарволик билан қўл силтади.

— Ислим Оқтош!— деди яна жарангдор овозда.— Узимизнинг қўлбола!..

Сайфиддин ака «фабрикант»нинг ҳеч қачон от боқмаганини, отга қизиқмаслигини билар эди. Шундай бўлса ҳам дўстининг шаштини қайтармаслик учун индамади. Яна бир бор энтикиб «Раҳмат», деб қўйди-да, секин бориб отнинг жиловидан тутди. От унга кўзини олайтириб қаради, безовталаниб қулоқларини чимирди.

— Тек, жонивор, тек!— Сайфи Соқиевич меҳр билан унинг бўйнига оҳиста шапатилаб, оппоқ ёлини силади. Жиловдан оҳиста тортиб икки четида сарв дараҳтлари саф торган асфальт йўлкадан ҳовли этагига — гараж биқинидаги отхонага етаклаб кирди. Кўпдан буён бўшаб ётган отхонага яна файз кирди. Аллақаёқдан бир боғ пичан пайдо бўлди. Сайфиддин аканинг димоғини қитиқловчи от ҳиди анқиди.

У ташқари чиқди-ю, шодон қиёфада қўлларини ёзиб, қичқирди.

— Қани, меҳмонлар, ялпisisiga дастурхонга!

Ўтиришга «фабрикант»нинг ўзи косагуллик қила бошлади. Қадаҳлар тўлатилиб, «фабрикант» энди сўз бошлаган эди, машина сигнали эшишилди. Сайфиддин ака унга қараб «кечирасан», дегандек имо қилди.

Йўлакда аввалига Сирожиддин, кетидан Домласи, унинг кетидан новча Горторг мудири кўринди. Сайфи Соқиевич шийпон зиналаридан юргургилаб тушди. Домла билан ҳам, «шеф» билан ҳам қучоқлашиб кўришди. У мезбон эди, бунинг устига касалдан турган одам бўлгани учун ҳар қанча эркалиқ қилса ҳақи бор эди.

Дўмбоқ қўлига биллур қадаҳ кўтариб олган «фабрикант» ҳам шуни гапирди. Сайфиддин аканинг кўпдан-кўп фазилатларини санаб бўлиб, тилагини айтди.

— Келинглар, азиз меҳмонлар,— деди шийпонни

жаранглатиб.—Шу дўстимизнинг омадини бераверсин!
Ҳаммамизнинг ҳам ишимиз бароридан келаверсин!
Олайлигу олдирмайлик!

Қадаҳлар жаранглади. Зум ўтмай юзлар қизариб, қулфи диллар очилди. Қимдир шиййоннинг бир чекка-сига магнитафон келтириб қўйди. Шу даврадагиларнинг кўпига маъқул бўлиб қолган хонанда бу дунёда бирор-бировга яхшилик қилиб қолиши кераклигини айтиб, «Насиҳат» қўшиғини бошлади.

— Яқинда заслуженний бўлди,— деди «шеф» чех пивосини кўпиртириб бокалга қуяркан,— аммо зап сөвзи бор-да, ўзиям!

— Нимаси яхши?— «фабрикант» ўтирган жойида шанғиллади.— Хотинчалиш овози бор-да!

— Билмадим, менга жуда ёқади!— деди «шеф» бирдан қовоғини уйиб.

Даврадагиларнинг кўпчилиги ўз «шеф»ларининг гапини маъқуллаб артистни мақтаб кетишиди. Сайфи Соқиевич мушкул аҳволда қолди. Ҳаммага қўшилиб артистни мақтай деса «фабрикант» хафа бўлади. Емонласа «шеф»идан қўрқади. У нима дейиншини билмай турган эди, «шеф» чўнтағини кавлаб алақандай кўк қоғоз чиқарди.

— Бугун эстрада театрида шу артистнинг концертти бор экан,— деди қоғоз қатини очиб.— Билет об-қўювдим,— у чап қўлини баланд кўтариб тилла соатига қаради.— Бир соат қопти. Боролмайман-да, энди!

— Ҳақиқий дўст шунаقا бўлади!— деди Сайфи Соқиевич мамнун жилмайиб.— Шу даврани ҳурмат қилиб, бошқа ишларингизни ташлаб кепсиз, катта раҳмат сизга!

— Концертни шу ерда қилсак бўлмайдими?

Даврадагилар яна шанғиллаб гапирган «фабрикант»га ўгирилиб қарашибди. Унинг юзи қизариб кетган, қўлидаги рўмолчаси билан елкасига ёпишган бўйинни ҳадеб артарди.

— Йўғ-э!— деди Сирожиддин билан ёйма-ён ўтирган Домла унинг ниятини фаҳмлагандек, кўзларини сузиб.

— Ишонмайсизми?— «фабрикант» бир имо қилган эди, пастроқда ўтирган бояги от етаклаб келган чапдаст йигит югуриб унинг олдига келди. «Фабрикант» унинг қулоғига бир пимани шивирлаган эди, йигит зинадан югуриб тушиб кетди.

— Сўз илм йўлида заҳмат чеккан Домламиз, ҳурматли профессорга!— деди «фабрикант» тантанали оҳангда.

«Профессор» деган таъриф Домлага ёқиб кетди шекилли, гавдасини ғоз тутиб ўрнидан турди. Ичкилик таъсириданми, мақтovданми, унинг юzlари қизарib кетгац, чечак излари аниқ кўриниб турарди. У томоқ қириб олди-да, қадаҳга тикилганча сўз бошлади. У тижорат аҳлининг азалдан инсоният тараққиётига хизмат қилганини, Осиёни Европа билан боғловчи машҳур «Ипак йўлида» кўп савдогарлар азият чеккани, ниҳоят, Сайфиддин aka билан болаликдан бирга ўsgанини айтди.

— Дўстим Сайфиддиннинг илмга ихлос қўйганини айниқса қадрлайман,— деди атрофдагиларга бирма-бир қараб чиқиб.— Мана, дўстимнинг зурриёти менинг шогирдим. Қобилиятли йигит. Яқинда олим бўлади. Келинглар, шу йигитнинг кандидатлик диссертациясини тезроқ ёқлаб олиши учун ичайлик!

...Кабоб тарқатилаётганда меҳмонлар анча пишиб қолганди. Коғазулнинг сўзи у ёқда қолиб, бошни бошга уриб сирлашадиган пайт яқинлашиб қолган бир вақтда дарвоза томондан «келинг-келинг», деган товушлар эшитилди. Ҳамма беихтиёр ўша томонга қаради. Бояги таърифи келтирилган артист филофга солинган рубобини кўтарганча илжайиб кириб келар, ҳалиги чапдаст йигит унга йўл кўрсатиб турарди.

Хонанда шийпон зинасидан кўтарилиб қўлинни кўксига қўйганча ялписига салом берди-да, Сайфиддин аканинг ёнбошига келиб ўтирди. Сайфи Соқиевич бу ашулачини телевизорда кўриб юрар, аммо бунчалик яқин ўтиргмаган эди. Ҳозир унинг нимасидир ёқмади. Анча совуқ, бурни узун, қоп-қора йигит экан. У қора костюм кийган, ҳалқа-ҳалқа гулли галстук таққан, бошида чуст дўпписи бор эди. Чамаси у концертга тайёрланиб театрга боргану чапдаст йигит йўлини қилиб, концерт бошлиниши олдидан бу ёққа етаклаб келган эди.

— Қайсенисидан бўлсин, оқиданми, қизилданми?

«Фабрикант» артистга қараб атайлаб беписандлик билан қичқирди.

Чамаси у ҳар қанча пул кетса ҳам бу артистни «сотиб олгани», унча-мунча яллачини истаган пайтида хоҳлаган кўйига солишга қурдати етишини кўрсатиб қўйгани учун жуда шод эди.

— Бизга бўлмайди! — деди артист мулойим жилмайиб.

— Олифтагарчилик қилманг! — «фабрикант» баттар қичқирди. — Ўлиб қолсангиз мен жавоб бераман.

Ўнинг шунчалик баланд кетиши артистдан кўра кўпроқ «шеф»нинг ҳамиятига тегди шекили, хонандадан сўради.

— Концерtingиз нима бўлди?

— Концерт шу ерда бўлади дедим-ку! — «фабрикант» қиқиллаб кулди. — Босини суриштириб нима қиласиз!

Қўшиқчи унинг гапини тасдиқлагандек қадаҳини узатди.

Аммо «концерт» қизимади. Ўтириш айни авжига чиққанида тўсатдан шамол кучайиб кетди. Икки туп олманинг гуллари дув тўкилиб бутун ҳовлини тутди, бурчакда турган кабоб кўраси ағдарилиб ҳамма ёқقا чўғ сараб кетди. Ҳали ўзини яхши тутиб олмаган сарв дараҳтлари бир томонга таппа ёнбошлади. Бирдан момақалдироқ гумбурлади-ю, кетидан шиддат билан жала қуя бошлади. Шийпоннинг атрофи очиқ бўлгани учун ҳамма ёқ шалаббо бўлиб кетди. Ликопчалардаги норинлар сувга бўқди. Ичкилиги яримлаб қолган қадаҳлар ёмғир суви билан тўлди. Туфлиси, шимининг почаси ҳўл бўлган меҳмонлар маистона қийқиришар, завқланиб, шовқин-сурон солишар эди. Кимдир ўрнидан турәтганида дастурхонни тортиб юборди шекилли, биллур қадаҳлар жаранглаб паркет полга тушди. Сайфи Соқиевич айвон томондан хотинининг қичқирганини эшилди.

— Вой ўлси-и-ин! Ҳали нима девдим? Эсиз сервизларим! Ҳаммасини синдириб адo қилишди-ку, булар!

23

Табиатнинг ғалати қоидалари бор. Баъзан тоғдан қор кўчиб, аллақанча жойни босиб қолишига арзимаган нарса сабаб бўлади. Кимнингдир қаттиқроқ йўталганими, муштдек муз бўлаги думалаб кетганими баҳона бўлади-ю, ботмон-ботмон қор уюми сурон солиб пастга отилиб кетади. Бир қарашда бунга кишининг ақли бовар қилмайди. Аслини олганда эса, бунинг ҳеч қанақа сирли жойи йўқ. Кўпдан бүён уюлиб ётган қатламнинг бирдан ҳаракатга келиши учун худди ўша ожизгина

товуш тўлқини, муштдеккина музниг думалаши етмай турган бўлади.

Бугун Элмира ҳам шунаقا аҳволга тушди. Арзимаган нарса баҳона бўлди-ю, шунча йилдан буён кўнглида йирилиб ётган зардоб бирдан юзага отилиб чиқди: меҳмонлар тарқаганидан кейин қайнана-келин шийпонни йиғиштиришга тушди. Шийпон лой бўлиб кетган, ёмғир ёнламаси уриб бергани учун бўлса керак, крахмалланган дастурхонлар жиққа сув эди. Дастурхон усти шунчалик остин-устун бўлиб кетибди, қараган кишининг раҳми келади. Қимdir тақсимчадаги норинга сигаретини босиб ўчирибди. Анор пўчоғи косадаги шўрвага аралашиб ётибди. Ҳали шамол кўтарилганида синган биллур қадаҳларнинг парчалари оёқ остида қисирлайди.

Бир неча кундан буён Элмиранинг мазаси йўқ эди. Ҳозир ҳам сихлардаги шамдек қотган кабобларни, ош қолдиқларини ҳар кўрганда кўнгли гум-гум кетар, аммо қайнанасининг қовоқ-тумшуғи осилиб кетгани, «чўчқадан баттар бефаросат» меҳмонларни қарғаб-қарғаб биллур қадаҳ синиқларини йиғиштириб олаётганини кўриб тургани учун индамас, идиш-товоқларни йиғиштиришда кўмаклашар эди.

Элмира бу оиласа келин бўлиб тушганига етти йилдан ошди. Ҳамма қизлар ҳам турмушга чиқиши олдиндан сирли, хаёлий бир бахтни орзу қилади. Ҳар бир қиз назаридан ҳаммадан кўра ширинроқ бахтга эришаётгандек бўлади. Аммо бу бахт қенса бўлишини ўзиям яхши билмайди. Орадан ой ўтади, йил ўтади. Қелинлик арафасида осмону фалакда учиб юрган орзулар эртами-кечми ерга тушади. Қелин энди ҳамма қатори кундалик ташвишлар билан яшай бошлайди. Оила ташвиши, эр ташвиши бошига тушади. Бу орада бола туғилади. Ташвишлар янайм кўпаяди. Шундек қилиб умр деган дарё ўзанидан шитоб билан оқиб кетаверади...

Элмиранинг бахти ҳам шунаقا бўлди.

Биринчи курсда ўқиб юрганида Элмира гулдай қиз эди. Ҳеч кимни писанд қилмасди. Сирожиддинни ҳам биринчи кўришдаёқ ёқтиргмаган эди. Аммо Сирожиддин уни ўз ҳолига қўймади. Группада ўзига энг кўп ишонган йигит шу эди. Ҳеч кимда йўқ нарсалар Сирожиддинда бўларди. Дарсларга машинада келиб машинада кетадиган, энг замонавий эстрада ансамблларининг концертини-

га йўқ ердан билет топадиган, ўзига қуиб қўйгандек ярашган қимматбаҳо кийимлар кийиб юрадиган студент кўп бўлавермайди. Сирожиддинда бўлса шу нарсаларнинг ҳаммаси бор эди.

Шунга қарамай Элмирага унинг нимасидир ёқмас, тўғрироғи, у Сирожиддиннинг нимасидандир чўчир эди. Қим билсин, балки нимасидир ёққани учун ундан чўчиғандир. Қизиқ, Элмира ундан ўзини қанча олиб қочса, Сирожиддин шунча кўпроқ ёпишарди. Ҳар қадамда йўлидан чиқар, ҳар байрамда қимматбаҳо совғалар тақдим қиласди. Қиз боланинг қалби тошдан қаттиқ, гулдан нозик бўлади. Сирожиддин Элмиранинг юрагидан ўша нозик жойини топди. Иккинчи курсда ўқиётгандарида уларнинг тўйин бўлди. Сирожиддиннинг ота-онаси тўйни жуда тантана — дабдаба билан ўтказишиди.

Элмира орзу қилган ширин, баҳтиёр кунлар бошланди. Сирожиддин уни авайлар, Элмира қайнатасию қайнанаси совға қилган тилла тақинчоқларга безаниб дарсга қатнар эди. Лекин тез ёнган ўт тез совниди, деган гап рост экан. Кўп ўтмай Сирожиддин ундан совий бошлади. Хотин киши эридаги қилча ўзгаришният дарров сезади. Элмира эрининг ўзгариб қолганини сезар, аммо нима қилишини билмасди. Бунинг устига оилада майдачўйда гаплар кўпайди. Қайнанаси келин қилиб роҳатини кўрмаганини, келинпошшанинг хизматга нўноқлиги-ю, китоб ўқишдан бошқа дарди йўқлигини кўп айтадиган бўлиб қолди. Бир куни Элмира дарсан келиб, қайнанаси қўшни хотинга ҳасрат қилаётганинг устидан чиқиб қолди.

— Кўрмаганинг кўргани қурсин, ўргилай! Бирданига кўзини ёф босди-ю, босар-тусарини билмай қолди бу! Ҳар куни ясан-тусан қилиб ликиллаб ўқишига югуришни билади-ю, буларнинг ҳаммаси қаёқдан келиб қаёқка кетаётгани билан иши йўқ. Келин бўлиб мундог жсни ачишиб рўзгорга қайишмаса! Бу ёқда ўғлимни айтмайсизми? Қоплаб қайнатасиникига ташниди. От топади-ю, эшак сайди дегани шу-да!

Элмира эсанкираб қолди. Сирожиддин қайси бир байрамда уларникига бир қоп картошка, бир яшик олма обориб ташлаган эди. Элмира шуни эслади-ю, уятдан ловиллаб ёниб кетди. Секингина уйга кирди-да, бармогидаги узукларини, қулоғидаги зирақларни ечиб, трюмонинг тортмасига ташлаб қўйди. Бу нарсалар ўзиники

эмаслигини, ўзиники бўлмаслигини тушунди-ю, эридан яшириб тўйиб-тўйиб йиғлаб олди.

Кейин келинпошшанинг оёқ-қўли чаққон эмаслиги, латта-путтага ўчлиги, кир ювганда тескари сиқиши, хуллас, нимаики айби бўлса, ҳаммаси достон бўлди. Элмира ҳасратини кимга айтишни билмасди. Ота-онасига гапирса ўзинг пиширган ошни ўзинг ич, дейиши турган гап. Устига-устак унинг бўйида бўлиб қолди. Элмира аламини ичига ютди: энди у тақинчоқларга ҳам, кийим-кечакка ҳам қизиқмас, эсон-омон қутулиб олишни ўйлар эди.

Қизалоқ туғилганидан кейин Элмиранинг ўқиши ўзидан қолиб кетди. У Сирожиддинга ҳасрат қилған эди: «Ўқишини битирганингдан кейин ишлаб топадиган ойлигингни ўзимдан олиб қўя қоласан», деб кулди.

Элмира бутун меҳрини қизалогига берди. Энди срачора театрларга бориш ҳам, Сирожиддиннинг машинасида сайр қилишлар ҳам барҳам топди. Элмира эриининг ўзидан бутунлай совуб кетгани, саёқ юраётганини ҳис қиласди. Бу борада Сирожиддиннинг қобилиятлари-ю, имкониятлари катталигини ҳам биларди. Шунни ҳис қилганидан кейин асабий бўлиб қолди. Энди у шу оиласда яшар эди-ю, барибир бегона эди бу хонадонга. Элмира бу ерда пул ҳукми ҳамма нарсадан кучли эканини яхши биларди. Иложи борича оддийроқ кийинишга, атрофни ўраб олган, аммо ўзига бегона бўлган нарсаларга иложи борича камроқ қўл тегизишига ҳаракат қиласди.

Иккинчи боласи — ўғилчаси туғилганидан кейин Элмира фарзандлари ҳурмати кўп аламларни ичига ютди. Унинг қалбida фақат оналардагина бўладиган собит бир куч — фарзанди учун кўп нарсаларни кечириб юборишдек қудратли бир куч пайдо бўлганди. Шунга қарамай доимий бегоналилк ҳисси ғашини келтирас, асабини қақшатар эди.

Қўпчилик бўлиб шийпондаги дастурхонни йиғиштиргунча ярим кечадан ошди. Ёмғир аллақачон тинган, аммо ҳаво салқин эди. Элмиранинг оёғидан заҳ ўтиб кетди. Бунинг устига кеча кечаси пишириш-тушириш билан банд бўлиб деярли ухламаган эди. Ҳозир у қаттиқ толиқди. Боши лўқиллаб, оёқ-қўллари қақшаб оғрий бошлади. Энг охирги бир даста косани ювишга мадори қолмади. Уларни ошхонадаги столга қўй-

ди-ю, уйга кирди. Чироқ лопиллаб ёниб ётар, қизи кара-вотда, ўғилчаси эса бурчакдаги кўрпачада ухлаб қолган эди. Элмира ичкари уйга — ётоққа ўтди. Сирожиддин аллақачон чироқни ўчирган, майкачан бўлиб ётиб олган эди. Элмира яна болалар хонасига қайтиб чиқида, ўғилчасини кўтариб каравотга ётқизди. Энди устини адёл билан ўраб қўяётган эди, айвон томондан қайнанасининг шанғиллаган товуши келди.

— Қаёққа ғойиб бўлдингиз, ҳой!

Элмира оёқларини судрагудек бўлиб, айвондан ўтдида, ошхонага кирди. Қайнанаси узун стол устига дасталаб қўйилган идишларни санаб турарди.

— Қолгани эртага ювилар, ойи,— деди Элмира ҳорғин товушда.

— Ман идиш ювишни этвотганим йўқ. Ўзим ювиб оламан. Қўлим синганмас,— деди қайнанаси шанғиллаб.— Бошқа нарсани сўравотман: тилла чой қошиқлар қани?

Элмира елкасини қисди.

— Яхшилаб қаранг, тургандир.

— Тўртта тилла қошиқ йўқ-ку! Икра емай заҳар егувлар! Қаёққа ғойиб бўлади?— қайнанаси Элмирага шубҳаланиб қараб қўйди.— Элдор қачон кетувди ўзи?

Элмира сесканиб кетди. Ҳали унинг ўнинчи синфда ўқийдиган укаси келиб кетган, Элмира майда-чуйда гап чиқмаслиги учун уни изига қайтариб юборган эди. Ҳозир шуни ўйлади-ю, бирдан миясига қон қуюлиб кетди.

— Ҳали менинг укамни ўғри гумон қиляпсизми?— деди таҳдидли пичирлаб. Кейинги дақиқада кўксини тўлдирган фарёд вулқондек отилиб чиқди.— Ўзларинг ўғрисан! Ўзларинг ҳаромсан!— у стол устидаги бир даста косани олиб ерга улоқтирди.— Ўзларинг ифлоссан! Ҳамманг, ҳамманг бир гўрсан!

Элмира эсдан оғиб қолганга ўхшарди. Неча йиллардан бери дилида йиғилиб ётган аламлар кетма-кет келар, у қўлга илинган нарсани дуч келган томонга улоқтирас эди.

Қайнанаси дод устига дод солди. Бир уйдан Сайфиддин ака, нариги уйдан майкачан Сирожиддин югуриб чиқди. У чопиб келиб Элмиранинг қўлидан тутди.

— Нима, урмоқчимисан?— деди Элмира унга ўғирилиб.— Ур, номард! Сенларнинг ҳаромингга шерик бўл-

гандан ўлган яхши! Жавобимни бер! Бер жавобимни, номард!

Сирожиддиннинг кўй кўзлари қисилиб кетди. У энди орқага тисарилиб, мушт тугаётган эди Сайфиддин ака елкасидан итариб юборди. Сирожиддин ёибоши билан деворга урилди. Чил-чил бўлган косаларни босиб нари кетди.

— Хотин кишига қўл кўтармоқчимисан, бадбаҳт!— Сайфиддин ака Сирожиддинга ўқрайиб қараб қўйди. Кейин қовоқлари пир-пир учиб, хотинига ўғирилди.— Ҳамма ифво сен ифлосдан чиқади.— Шундай деди-ю, хотинини тарсакилаб юборди.

Элмира қайнанаси юзини чанглаб қолганини, тилла тишлари орасидан кўпик сачратиб қарғаётганини кўрди. Аммо у ҳеч нимани эшитмас, эшитолмас эди.

Анчадан кейин Сайфиддин ака унинг елкасидан тутиб уйга олиб кирди.

— Ўзингни бос, қизим,— деди юпатиб.— Қариб миаси айниб қолган хотин билан олишиб ўтирасанми?— у бир зум жим қолди-да, қўшиб қўйди.— Аммо бояги гапни бир гапирдинг иккинчи оғзингга олмагин, болам. «Жавобимни бер», дейсан. Яхшими шу гап? Ҳеч бўлмаса норасталарни ўйламайсанми, қизим!

Элмира қўзларидан ёш тирқираб тескари қараб олди. Анчадан кейин қайнатаси чиқиб кетди. Зум ўтмай айвондан пишқириб шивирлагани эштилди.

— Ёшинг элликка чиқиби-ю, товуқча ақлинг йўқ. Хотин кишисан-да, нима қилсаям! Хўп, борди-ю, ажратиб кетсин. Хўш, кейин нима бўлади? Икки дунёда тинч қўярмиди? Бутун сиримизни ишидан игнасиғача билади-ку! Нега бу ёғини ўйламайсан, хумгазак!

24

«Тиниқсой» колхозининг бутун районга донғи кетган боги бор. Бирон жойдан нозикроқ меҳмон келиб қолса, шу боқقا бир қўниб ўтмай иложи йўқ. Раис бува лавозимга янги кўтарилган пайтида сой бўйидан йигирма гектар майдонни ажратиб, боғ қилди. Баҳор келиши билан қуюқ дарахтзор орасида антиқа шовқин авжига чиқади. Гул атридан маст бўлган асаларилар гулкосалар

иичига шўнгриб сархуш қўшигини бошлайди. Уларнинг шодон ашуласи ҳайқириб оқаётган Тиниқсойнинг шўхшўх оҳангларига қўшилиб кетади. Боф устида ёз бўйи аввойи мевалар ҳиди гуркирайди. Бофнинг қоқ ўртасида икки қаватли кўркам бино қад кўтарган. Ҳамма уни шийпон деб атайди. Аммо бу бинода фақат шийпон эмас, ошхона, бильярдхона, йигирма кишига мўлжалланган меҳмонхона бор. Бинонинг иккинчи қавати очиқ шийпон. Унда бир йўла эллик кишига дастурхон тузатиш мумкин. Раис бува ишнинг кўзини биладиган одам. Шийпонда тез-тез меҳмондорчилик бўлиб туради. Пасгда эса, шундоқ шийпон рўпарасида чуқур ҳсвуз бор. Атрофини ўраган қулоч етмайдиган чинорларнинг қуюқ соясида ҳовуз суви аллақандай ўйчан, қорайиб кўринади. Азиз меҳмон келганда ҳовуз атрофидаги сўриларга пат гиламлар ёзилади, атлас-адрас кўрпачалар тўшалади. Аммо шийпон яқининг келишга ҳар қандай колхозчининг ҳам ҳадди сигавермайди. Негадир кўпинча улар боқقا киришганда ҳам ҳадиксираб, шийпонни четлаб ўтадилар.

Шерзод раис бувани шу ердан топди. Кечаси қаттиқ ёмғир ёққани учун боф салқин, оёқ остида олма, олча гуллари сочилиб ётар, йўлкалардан зах нафаси уфуриб турарди. У шийпон олдига келганида ошхонадан жизбиз эшитилар, тепада — иккинчи қаватда уч-тўрт киши дастурхон тузатиш билан овора эди. Меҳмонхона ёнбошидаги бильярдхонадан тарақ-туруқ овоз эшитилиб турарди. Шерзод ўша томонга юрди. Зинадан кўтарилиб ичкари кириши билан раис бувага кўзи тушди. Раис бильярд таёфини ушлаб турар, бўр суртилган бармоқлари оқариб қолган эди. Юзлари қип-қизил семиз бир киши эса, столнинг нариги бурчагида энгашиб соққани уришга мўлжалларди. Тор хонанинг бир чеккасида, эски стул устида бир шиша конъяк билан пиёла, чала тишлиланган иккита олма турарди. Ниҳоят, семиз киши соққани урди. Мўлжални нотўғри олган экан шекилли, сарғиши соққа стол устидан отилиб кетди-да, думалаб Шерзоднинг оёғи остига келди.

— Штраф! — деди раис бува баланд товушда.

Шерзод энгашиб соққани олди. Салом берди. Раис бува аллақандай тарғил тусга мойил кўзларини қисиб, «бу бола қаёқдан кеп қолди», дегандек ижирганиб қараб қўйди-ю, кейин бирдан юзи ёришди.

— Ие, ўзимизнинг шоир бола-ку,— деди қувониб.

У Шерзоднинг кафтини чайир, қадоқли қўли билан маҳкам қисди. «Ўзгармабди,— деб ўйлади Шерзод ундан кўз узмай.— Қаримабди».

Раис чиндан ҳам ўзгартмаган эди. Эски ўчоқдан чиқкан косовдай узун, чайир гавдасини ғоз тутиб турар, қора костюм кийиб, боғичи резинкали галстук тақиб олганди.

— Танишинглар!— деди Раис бува семиз кишига имо қилиб.— Областдан келган меҳмон. Бу бола,— у Шерзоднинг қўлини ҳамон қўйиб юбормай қўзига қадалиб қаради,— ҳозир катта ёзувчи бўп кетган. Республика газетасида ишлайди. Аммо ўзимизнинг местний кадрлардан. Телевизордаям тез-тез чиқиб туради.

«Маҳаллий кадрга бало борми!» деб ўйлади Шерзод фижиниб. Областдан келган вакилга қараб совуққи на бош силкиб қўйди.

— Келганингиз яхши бўлди!— деди раис бува баланд товушда. У конъяк ичиб олгани учунми, кайфияти яхши эди. Тарғил тусга мойил кўзлари сузилиб турарди.— Озарбайжондан меҳмонлар келишмоқчи. Чиройли қилиб ёзасиз-да, ишларимизни!— деди яна Шерзодга тикилиб.

Шерзод раис буванинг мақтсвга жуда ўч эканини биларди. Шунинг учун унинг кўзига жиддият билан тикилиб индамай тураверди. Раис ўзида Шерзоднинг иши борлигини тушунди.

— Мен ҳозир...— деди вакилга қараб.

Икковлари ташқарига чиқдилар. Ҳовуз бўйидаги сўрига ўтиришлари билан шоп мўйлов бир киши чой келтириб қўйди. Раис деҳқончасига чордана қуриб ўтирганча чойнакка қўл чўзган эди, Шерзод қўймади.

— Ўзим...— деди чойни қайтариб.

— Чигитни районда биринчи бўлиб эқдик!— деди раис кўзларини мамнуният билан қисиб.— Бу йил ерда нам етарли. Эрта-индин минг гектар чигит мана ман деб ниш уриб чиқса борми, қарабисизки, яна марра бизники. Бултур гектаридан қирқ икки центнердан хирмон кўттардик. Районда биринчи бўлиб планни дўндиридик. Үқигандирсиз?

— Хабарим бор...— деди Шерзод ҳовуздан кўз узмай...

Ҳовуз юзи жимиirlаб турар, бир бурчакда сув чиқиб кетадиган қувурча олдида олма гуллари тўпланиб қолганди.

— Аммо лекин Холпошингиз дуруст,— деди Раис ҳамон ўша кўтаринки оҳангда.— Бултур икки юз тонна терди. Шуларни ёсангиз бўлмайдими, ким айтади сизни местний кадр деб?

— Раис бува, мен «местний кадр» деган гапни ёмон кўраман! Ёзувчи ўз маҳалласини эмас, бир йўла ҳамманинг кадри бўлиши керак,— деди Шерзод иложи борича юмшоқ қилиб. Аммо овозидаги ижирғаниш барий бир сезилиб қолди.

Раиснинг қовоғи бирдан тушди. У ўзига гап қайтарган одамни хуш кўрмас, атрофидагилар нима деса кўнишига ўрганиб қолган эди.

— Нега энди?

— Бир латифа бор...— Шерзод мийифида кулиб қўйди.— Бир куни хўroz, тuya, эшак — учовини суд қилишибди. Хўroz хотинбоз экан, тuya танбал экан, эшак аҳмоқ экан. Текшириб-текшириб хўrozни бегуноҳ, деб тошишибди. Нега деганда хўroz хотинбоз бўлгани билан бу ишни товуқларнинг ўзи хоҳларкан. Текшириб-текшириб туюни ҳам бегуноҳ топшишибди. Танбал бўлгани билан ташналикка чидаркан. Шунча текширсаям эшакни оқлашга сабаб топишолмабди. Аҳмоқлиги кўриниб турганмиш. Охири унгаям муруват қилишибди. Аҳмоқ бўлсаям, маҳаллий кадр-ку, юраверсин, деб қўйиб юборишибди.

Раис тиззасига шапатилатиб урганча қаҳ-қаҳ уриб кула бошлади. Тарғил кўзларидан тирқираб ёш чиқиб, юзи қизарив кетди.

— Оббо сиз-эй,— деди кулгидан энтикиб.— Нима қилсаям шоирлар гап ўғриси бўлади-да, а! Оббо местний кадр бўлмай ўлгур-эй!

Шерзод унинг кулиб бўлишини кутиб индамай ўтираверди. Ниҳоят, раис бува кўз ёшларини артиб чой ҳўплади.

— Барibir сиз бизнинг ишларни бир ёзинг. Очерк дейсизми, нимайди, ана ўшанақа қилиб ёзинг! Яхши ишларимиз кўп.

— Биламан,— Шерзод секин хўрсинди.— Яхши ишларингиз кўп. Аммо бу сафар мен бошқа, жанжалли нарсани ёзмоқчиман.

Шерзоднинг назарида раис буванинг ранги хиёл ўч-
гандек бўлди. Унинг қовоқлари уюлиб, кўз қирралари
тиришди.

— Масалан?— деди бўғиқ овозда.

— Азимжон акани бекорга хафа қилибсиз!— деди
Шерзод эҳтиёткор оҳангда.

— Анави ифвогар домланими?— раис бува Шерзод-
га ўқрайиб қаради.— Нима деб сасиди тағин? Куздаги
гапни айтгандир-да.

Шерзод Азимжон акага атайлаб учрашмаган, қўли-
даги далиллар шусиз ҳам етарли эди.

Ҳозир уни бошқа нарса ҳайрон қолдирди. Ранснинг
шу қадар беписандлик билан дангалига кўчганига
ажабланди. Демак, у Шерзодни бир пақирга олмайди.
Еки бўлмаса ўзига қаттиқ ишонади. Бошқа гап бўлиши
мумкинмас, Шерзод шуни ўйлади-ю, ғаши келди.

— Мен домлани кўрганим йўқ,— деди қошини
чимириб.

— Падар лаънати кўр-эй!— раис бува лаби титраб
сўкинди.— Ҳалиям колхоздан кўчириб юбормаганимга
шукур қилсин кўр қори.

— Яхшимас,— деди Шерзод ўзини босишга ури-
ниб.— Ҳамма болаларингизнинг саводини шу одам чи-
қарган. Кўзи кўрлиги домланинг айби эмас. Қолавер-
са...— Шерзод аввалгидан ҳам хотиржамроқ қилиб
кўшиб қўйди,— домлани колхоздан кўчириб юборишга
ҳаққингиз йўқ. Кесиб олинган томорқасини ҳам қайта-
риб берсангиз тузук бўларди, раис бува.

Раис кескин бош кўтарди-ю, анчагача ўзига келол-
магандек, Шерзодга тикилиб қолди. Унинг лаби учиб
турар, тарғил кўзларида, тажанг юзида ҳам ҳайрат,
ҳам разаб ифодаси бор эди. Чамаси у кечагина «ўзи-
нинг» колхозида мол боқиб юрган бир боланинг бугун
ўзи билан шундай тап тортмай олишаётганига ишон-
мас, айни пайтда унинг марказдан шикоят текши-
ришга келган вакил эканини ҳам тушунар, шунинг
учун амаллаб тишини тийиб турарди. Ниҳоят, у тилга
кирди:

— Хўш, нима демоқчисиз?— деди заҳарханда билан
кўзларини қисиб.— Бизнинг айбимиз нима экан, ўртоқ
шоир?

Шерзод раис буванинг пиёла тутган қўли асабий
титраётганини кўрди. Йўқ, у раиснинг қўрққанидан

эмас, ғазабдан титраётганини тушуниб турарди. Шунинг учун янайм хотиржамроқ гапирди.

— Ҳали суяги қотмаган болаларни далага ҳайдаб чиқишига ҳеч кимнинг ҳаққи йўқ,— деди у яна чой қуя туриб.— Тўртинчи синф ўқувчилари ҳали она сути оғиздан кетмаган болалар... Буни ўзингиз ҳам яхши биласиз.

— Ёза қолинг,— деди раис шартта унинг гапини кесиб.— Сиз шоирлар гапга уста бўласизлар. Консерватор раис техникани ишлатмай, қўл меҳнатига зўр беряпти, денг. Планни бажариш учун болаларниям аямайти, денг. Оғзингизга келганини ёзаверинг.

«Гапни буриб кетишини қара,— ўйлади Шерзод унинг ғолибона киноясидан ижирганиб.— Ҳушёр бўлмасанг шилт этиб қўлингдан чиқиб кетади!»

— Мен унақа деб ёзмайман, раис бува,— деди Шерзод совуққонлик билан.— Сиз консерватор раис эмасиз. Олий маълумотли мутахассисиз. Техниканинг қадрниям ҳаммадан яхши биласиз. Планни бажаришниям қойил қиласиз. Бунинг учун сизни мақташ керак.

— Бўлмаса, нима қил дейсан, ука!— Раис жеркиб қаддини ростлади. У Шерзодни «ука», деб ўзига яқин тутгани йўқ. Сенсираб юборганини хийла силлиқлаш учун шу сўзни қўшиб қўйди. Шерзод ҳам буни тушуниди.

— Маҳаллий кадр деган гапни шунинг учун ёмон кўраман,— деди у пинагини бузмай.— Кўрдингизми, мени маҳаллий кадр ҳисоблаганингиз учун дағдағага ўтаяпсиз. Үрнимда бегона одам бўлганида бунақа гаплашмасдингиз. Маҳаллий кадр қўли синса, енгининг ичига яшириб кетаверади. Шунинг учун баъзилар шунақа кадрларни яхши кўришади.

Раис Шерзоднинг куч-қудратини чамалаб кўрмоқчи бўлгандек зимдан унга бошдан-оёқ қараб чиқди.

— Шаҳарга бориб сояпарвар бўп қопсиз,— деди овози хириллаб,— қишлоқ боласи меҳнатга бўйин эгизи керак. Мен сояпарварларни ёмон кўраман.

— Ноинсофлик қилманг, раис бува!— деди Шерзод ўйчан бир тарзда.— Қишлоқ боласи сизга нима қилиб берсин тағин?! Баҳор чиқиши билан пиллага қарашса, ёзда ўтоқ қилса, ягана қилса, уч ой куз умри пахта териш билан ўтса! Тағин нима ҳаққингиз қолди?

— Ишласин!— деди раис шиддат билан.— Меҳнат қилган билан одам ўлиб қолмайди. У ёғини сўрасангиз, ўша тўртинчи синф болаларининг орасида менинг ҳам ўғлим бор эди. Ўша куни мен унга ҳаммадан кўпроқ кўрак тердиридим. Термасин-чи, ичагини суғуриб оламан! Ўша иккита бола қатори менинг ўғлим касалхонага тушсаям ачинмасдим.

— Ишонаман!— Шерзод хўрсинди.— Ишонаман. Лекин боланинг биринчи галдаги вазифаси — ўқиш. Тўртинчи синф боласини қор остидан кўрак тердиришга ҳаққингиз йўқ. Борингки, ўз болангиз бўлган тақдирдаям!

Раис бува шамани сепиб ташлади, пиёлани улоқтириб юборди. Пиёла ғилдираб бориб сўри четидаги кўрпача қиррасига урилди-да, тўнкарилиб қолди.

— Менга қара, ука,— деди раис лаблари пирпираб,— менга оқбилак, текинхўрлар эмас, меҳнатсевар кадрлар керак, вассалом! Бу гапни қанақа тушунсанг, тушувавер. Мен бу ишни эл-юртни ўйлаб қиляпман! Эндијам шундоқ қиласкераман, чидасанг шу, чидамасанг катта кўча.

Шерзоднинг юраги гупиллаб ура бошлади... «Мунча керилади бу одам!» У ўзининг ранги ўчиб кетганини, яна приступ тутай деб турганини сезиб ўтиради. Аммо бир амаллаб ўзини босди.

— Бўлиши мумкин...— У елкасини қисиб қўйди.— Лекин сиз фақат эл-юрт манфаатини ўйлаётганингиз йўқ-да, ўзингизниям ўйлајпсиз-да! Иложи борича планни тезроқ бажарсангиз-у, мақтов эшитсангиз. Мажлисларнинг тўрида ўтирангиз! Ваъз айтсангиз! Бўлмаса, қор остида қолиб кетган кўракни болаларга тердирасан, деб ҳеч ким топшириқ берганмас-ку, сизга. Ростми?

Раис бир ҳатлаб сўридан тушди.

— Үҳ-ӯ, тилинг бурро-ку жуда!— У таҳдид билан Шерзоднинг рўпарасига келди.— Шуларнинг ҳаммасини чиндан ёзмоқчимисан?!

Шерзод қўлидаги пиёлани бир чеккага қўйди-да, сўридан тушди.

— Начора,— деди тағин елкасини қисиб.— Мен сиз айтган маҳаллий кадр эмасман.— У раис буванинг кўзиға тик қараб, қўшиб қўйди.— Хайр.

— Агар шу нарса газетангда чиқса отимни бошқа қўяман,— деди раис унинг кетидан бақириб.

—«Газетанг» деманг. Газета меники эмас! — Шерзод кескин бурилди-да олма гуллари ёпишиб ётган йўлкадан тез-тез юриб кетди.

25

Шерзод самолётдан тушди-ю, такси ёллаб, Самарқанд дарвоза даҳасига йўл олди. Эрталаб йўлга чиқаётганда аяси ўз қўли билан кўк сомса пиширган, «тўппатўри ойингга обориб берасан», деб тайинлаган эди. Шерзод Абдувоҳиднинг онасини ойи деб атар, иккала кампир болалари туфайли опа-сингил тутинишган, ҳамиша бир-бирларидан хабардор бўлиб туришар эди.

Шерзод чойхона олдидаги таксидан тушди-ю, вужудини осуда бир кайфият эгаллаганини ҳис қилди. Шаҳарнинг қоқ маркази бўлишига қарамай, бу ерда теран бир сукунат ҳукм сурар, самолёт товуши ҳам, аэропортнинг ғовур-ғувури ҳам, трамвай қўнғироқларининг асабий жарангига ҳам олис-олисларда қолиб кетганга ўхшарди. Эски шолча тўшалган сўрилар, тол шохидаги тўрқовоқни қаттиқ-қаттиқ силкитаётган бедана, чойхўрларнинг хотиржам сұҳбати — ҳаммаси шаҳар шиддатидан кўра кўпроқ қишлоқ манзарасига ўхшайди. Тор кўчаларда қизалоқлар черта ўйнайди. Пастак, эгри-буғри деворлар орқасидан дараҳтлар мўралайди. Аллаким оқ ёғ эритаётган бўлса керак, димоққа ўткир, хушбўй ис урилади. Зилзиладан кейин бутунлай ўзгариб кетган Тошкент нафаси ҳали бу ерларга келиб улгурмаган, болохонадор уйлар ҳам, ёзда салқин, қишида илиқ бўладиган дарвозахоналар ҳам ўзига яраша файз билан боқади кишига.

Шерзод жинкўчанинг охиридаги икки тавақали эшик олдига борди. Эшик ёнбошидаги силлиқланиб кетган эски скамейкада қизил кофтача кийиб олган уч ёшлардаги қизалоқ сариёғ суркалган нон еб ўтирас, жажжи юзи, лаблари йилтираб кетганди. Унинг калта сарғиш соchlари иккита қилиб ўрилган, бир ўримида қизил бантик боғлоғлик турар, иккинчиси аллақаерда тушиб қолгани учун сочи диккайиб кетганди. Қизалоқ ҳар нон тишлаганида қўзларини юмид олар, калишча кийган оёғини ликиллатиб-ликиллатиб қўярди. Бу — Абдувоҳиднинг қизи эди. Унинг хотини кетма-кет учта қиз туққан, учинчи галда ҳам хотини «хижолат қилиб қўй-

гани» учун Абдувоҳид анчагача қовоқ-тумшуғини осилтириб юрган эди. Ҳозир Шерзод беихтиёр шуни эслади-ю, мийниғида кулиб қўйди.

— Аданг қани, Мұҳайё? — деди у қизчанинг ёғ тегиб ялтираб қолган юзидан ўпид.

Қизча кўзларида кулги билан бош чайқади.

— Ман Мұҳаймасман, Мұҳай бўғчада.

Шерзод қизчаларнинг отини доим адаштириб юради. Ҳозир ҳам шундай бўлганини ўйлаб кулимсиради.

— Э, бўлди, сен Сурайёсан-а?

Қизча яна бош чайқади.

— Сурай опасини эмвотти,— деди муҳим янгиликни хабар қилгаандай киприкларини пирпиратиб.— Сурай жинни, а?

Шерзод кулиб юборди.

— Сен кимсан бўлмаса?

— Ман Зулайман.

— Э, сен Зулайҳосан-а! — Шерзод унинг қўлидан ушлаб скамейкадан туширди.— Йор,— деди қўш қанотли дарвоза томонга етаклаб,— Мен сенга миннама обкелдим.

Зулайҳо икки қадамча юрмасиданоқ қўлинни тортиб олди.

— Калишим тушиб қолди,— деди йигламсираб.

Олдинма-кейин ҳовлига киришди. Бир қараашда шаҳар жойда шундай ҳовлининг борлигига кишининг ишниси келмасди. Ҳовли сатҳи кенг, озода эди. Қоқ ўртасидан кесиб ўтган каттакон ариқ шарқираб оқиб ётар, бурчакдаги бир туп азamat ёнғоқ атрофга қуюқ соя ташлаган, кунгай қилиб солинган уйлар, айвонлар эскириб кетган бўлса-да, ҳали ҳуснини йўқотмаган эди. Ёнғоқ состида баланд супа ҳам бор эди. Супанинг устидаги ўтлар қириб тозаланган, четлари уваланиб кетмаслиги учун пишиқ фишт уриб текислаб қўйилганди. Студентлик йиллари Шерзод Абдувоҳид билан бу сўрида кўп тунаган. Икки ўртоқ серюлдуз осмонга тикилиб кўп хаёллар суришган.

Этак томондаги ошхонадан Абдувоҳиднинг онаси чиқиб келди. У бир қўлида хокандоз, бир қўлида супурги кўтариб олганди. Шерзод бу аёлни кўп жиҳатдан ўз аясига ўхшатар, ойи деб атаси бежиз эмасди. Аясидан фарқи шуки, Абдувоҳиднинг онаси тўладан келган, оппоқ, думалоқ юзли хотин эди. Шерзод Абдуво-

ҳиднинг отаси ёшлигидаёқ уларни ташлаб кетганини эшитган, аммо суринтириб ўтиришнинг ўзи бемаънилик бўлишини билгани учун бу воқеаларнинг тафсилотини сўрамаган эди. Фақат бир нарсани яхши биларди: Абдувоҳиднинг онаси битта ўғли учун бутун умрини фидо қилган, ўттиз йил каштачилик фабрикасида ишлаган, ҳалол, жафокаш аёл эди.

Ҳозир ҳам Шерзод уни узоқдан кўрди-ю, ариқ устидаги тахта кўприкчадан югуриб ўтди. Аяси бериб юборган сомса тўла тўрхалтани ерга қўйди-да, кўришишга қучоқ очган ойисининг бағрига кирди.

— Бормисан, қочқоқ болам!— деди ойиси унинг пешанасидан ўпиб.— Қишлоққа кетаётганингда нега учрашмадинг, кўпайгур!

— Шошиб турувдим,— деди Шерзод қизариб. «Эплолмасанг ёлғон гапириб нима қиласан, овсар!» деган фикр лип этиб хаёлидан ўтди. У қишлоққа кетиш олдиндан келса бу аёл аясига албатта совға-салом бериб юборишини билар, шунинг учун у атайлаб кирмаган эди.

— Аям сизга салом айтдилар!— деди у жилмайиб.

— Нима опкелдиз?— деди Зулайҳо Шерзоднинг қўлидан тортқилаб.

Шерзод газета қогозига ўроғлиқ кўк сомсанни оларкан, ойнаванд пешайвон эшиги очилиб, Абдувоҳиднинг хотини зиналардан тушиб келди.

— Уялмайсанми, Зулайҳо!— деди у қизчани койиб,— амакинигни нега овора қиласан?

У яқин келиб, Шерзод билан бош силкиб саломлашди. Гулдор халат кийиб, пешанабоғ танғиб олган бу жувон Абдувоҳидга иккита келар, забардаст, дуркун аёл эди. Шерзод бу дилкаш, содда жувонни худди ўз синглисидеқ яхши кўрарди.

Қайнана-келин дарров айвонга жой ҳозирлаб чой келтиришди.

— Абдувоҳид қани, сий?— деди Шерзод чой ҳўпларкан.

— Биласан-ку, феълини! Эрталаб пат-патини мишиб чиқиб кетганча ҳали дараги йўқ, ҳеч бўлмаса отдих кунлари уйда ўтираса-чи!

— Кеп қолар,— деди Шерзод уни юпатган бўлиб. Очиқ эшикдан қўшни хонага разм солди-ю, Абдувоҳиднинг хотини хонтахта ёнига ўтириб олиб, сабзи арта бешлаганини кўрди.

— Мен тураман, ойи! — деди ўрнидан қўзғалиб.—
Ҳали уйга борганим йўқ.

У қайнана-келиннинг ҳар қанча ҳай-ҳайлашига қа-
рамай, илдам юриб кўчага чиқди.

26

Йўқ, Шерзод уйга бормоқчи эмасди. Бир хоналик
секциясида китоблардан бошқа уни кутадиган ҳам-
суҳбати йўқ эди. У театрга боришга шошиларди.
Зуҳрани кўриши кераклигини, кўрмаслиги мумкин
эмаслигини ҳис қилас, шуни ўйлаган сайин баттар
юраги ҳовлиқар эди.

Шерзод бирорни ёмон кўрса, қаттиқ ёмон кўрар,
яхши кўрса ҳам бутун вужуди билан яхши кўриб қо-
ларди. Бу сафар ҳам шундай бўлди. У Зуҳрани яхши
билмасди, унга ихлос ҳам қўйган эмасди-ю, аммо
кўргиси келарди, вассалом!

Одатда, баҳорнинг бошланиши шунаقا бўлади.
Кечагина эриб битган қорнинг захи ҳали кетмасдан
туриб, ариқнинг кунгай қирғоғида олтин тугмачадай
ловиллаб очилган қоқигулни кўриб ҳайрон қоласан. Шу
куниёқ уни совуқ уриб кетади, деб ўйлайсиз. Лекин
эртасига қарасангиз, унинг ёнида яна битта қоқигул
очилади. Индинига сал нарироқда қорамтир-жигар ранг
ялпиз униб чиқади. Кейин тўсатдан бодом гуллайди.
Кетидан ўрик новдалари гулга кўмилади. Шундай
қилиб, яйраб-яйраб баҳор келади. Энди гул фаслини ҳеч
қандай куч тўхтатиб қололмайди.

Шерзоднинг кўнглидаги истак ҳам худди шунаقا,
арзимаган нарсадан бошланади. Зуҳра — Фаридага ўх-
шаркан: бошқа ҳеч гап йўқ. Аммо вақти-соати етгандан
кейин баҳор тўсатдан ёпирилиб келгандек, Шерзод-
нинг вужудидаги талпиниш ҳам унинг бутун оламини
алғов-далғов қилиб юборди...

У Хадра бекатида автобусдан тушди. Апрелнинг
ўрталаридан бошлаб кун қизийверади. Ҳозир ҳам чош-
гоҳ қуёши ловиллаб нур сочар, кун тўсатдан исиб кет-
ган, ҳар эҳтимолга қарши плашчини билагига ташлаб
олган одамлар терлаб-пишиб газ суви автомати олди-
да навбат кутишарди. Узун, тўртбурчак ҳовуз шакли-
да ишланган фаввора биллур томчиларни осмонга отар,

«ҳовуз» четидаги мармар тўсиқقا ўрнатилган қатор фситанчалардан ҳам сув отилиб, ишкомга ўхшаган манзара касб этган эди. Унга қараб турган киши беихтиёр ечиниб, сув ишкоми орасига шўнғиб кетгиси келарди.

«Биллур гулга ўхшайди»,— деб ўйлади Шерзод фонтандан кўз узмай. У театрнинг жигар ранг дарвозаси олдига борганида юраги қаттиқ-қаттиқ ураётганини ҳис этиб, бир зум тўхтаб қолди. Қейин шаҳд билан юриб борди-да, қоровулхона эшигини счиб, ичкари кирди. Тахта тўсиқ орқасида ўтирган ёш, забардаст йигит дарров ўрнидан турди. Эски стул унинг залварли гавдасини аранг кўтариб турган экан шекилли, енгил тортгандек оҳиста фийқилаб қўйди. Шерзод салом берди. Йигит истар-истамас алик олиб, қовоғини солди.

— Йўл бўлсин!

— Отахон қанилар?— деди Шерзод унга жавоб бериб ўтиргиси келмай.

— Бугун ман исминдаман!— деди йигит зардали товушда. Унинг баркашдек соғлом юзи қип-қизил, бирор беҳосдан тегиб кетса қон отилиб кетадиган даражада қип-қизил, бутун вужудидан куч ёғилиб турарди.

«Исминда бўлсанг гавдангга хўп муносиб иш топган экансан», деб ўйлади Шерзод унга қаттиқ тикилиб. У чўнтагини ковлаб, ҳужжатини узатди, аммо гапирмади.

Қоровул йигит ҳужжатни синчиклаб текширди-да, қайтиб берди.

— Ҳозир испектакль кўриги бошланди,— деди ғоят расмий оҳангда— Залга кириш мумкинмас.

— Мен ҳовлида кутиб тураман.

Шерзод дарвозаҳонадан ҳовлига ўтиши билан олча тагида ётган Тарғил юбуриб келди. Атрофида гир-гир айланиб думини ликиллатди-да, нари кетди.

Чамаси, чиндан ҳам янги асар кўриги бошланган, репродуктордан артистларнинг гап-сўзлари эшитилиб турарди. Театр томига чиқариб юборилган занглардаги ток япроқлари сийрак соя ташлаган, ариқ бўйидаги гулсафсалар очилай-очилай деб турар, нарида саф тортган сиренлар узум шодасидай шифил қўкимтири қизғиш ғунча туккан эди. Шерзод секин-секин бориб, олча тагидаги скамейкага ўтирди. Бу ўша скамейка эди. Ӯшандада унинг бериги чеккасида ўзи, нариги чеккасида Зуҳра

Ўтирган эди. Ўшанды Зуҳранинг кулиб турган кўзларида ғалати ўт бор эди. Кейин... кейин Шерзод: «Яна келсам майлими?» деди. Зуҳра, «майлингиз», деб жилмайди... «Хўш, шу билан нима бўпти?» ўйлади Шерзод скамейканинг силлиқ тахтасини кафти билан чанглаб,— Хўп, Зуҳра репетициясини тугатиб чиқди, дейлик. Сен у билан саломлашдинг. «Мен келдим», деб илжайиб қўйдинг... Кейин у нима дейди? «Келган бўлсангиз барака топинг, яна нима дардингиз бор?» дейди. Шу билан тамом, вассалом! Қимсан ўзинг? Нимага билар-бilmас бирорга осиласан?

У яна анча ўтири. Репродуктордан ҳамон саҳнадаги артистларнинг овози эшишилар, улар бақириб-чакиришар, йиглашар, аммо Шерзод ҳеч нимани англай олмас эди. Ниҳоят, ўрнидан турди-да, ҳовлидан ўтиб яна дарвозахонага келди.

Қоровул унга қараб илжайиб қўйди-да, совиб қолган чойини ҳўплади.

Шерзод дўлпига ўхаш қуббадор ишланган циркнинг мармар биноси олдидан ўтиб, тағин фонтан рўпарасига бориб қолди. Фаввора ҳамон шошилиб отилар, сув «ишкоми» салқин нафас уфуриб турар эди. Шерзод кўча четида тўхтаганча ўша томонга ўтмоқчи бўлиб пойлаб турар, аммо йўлдан муттасил гизиллаб ўтаётган машиналар оқими бир зум ҳам тинмасди. «Шуям фонтан бўлди-ю,— деб ўйлади ғижиниб.— Дам оладиган жойни машина йўлининг ўртасига жойлаштириб қўядими аҳмоқ бўлмаса! Одамлар ҳордиқ чиқарганидаям жон ҳовучлаб ўтириши керакми?»

Машиналар оқими бир зум сийраклашган эди, у югуриб ўша томонга ўтиб кетди. Гулзор четидаги камалак ранг скамейкага бориб ўтири. Шу ондаёқ сувнинг салқин нафаси юзига урилди. Фонтан атрофини ўраган пастак мармар деворча ҳўл бўлиб кетган, жажжи болакайлар чопқиллаб ўйнашар, сув зарраларига кифтини тутиб қийқиришар эди. Негадир Шерзодга фонтан аввалгидек чиройли кўринмади. «Доим шунаقا бўлади,— деб ўйлади у қовогини солиб.— Ҳамма нарса узоқдан чиройли бўлиб кўринади... Қим билсин, балки Зуҳраям... Овсар-эй, ўзинг қимсан?»

Шу пайт у скамейканинг нариги бошида ўтирган хотин ўзиға тикилиб қараётганини сезди-ю, беихтиёр бoshини бурди. У қора костюм-юбка кийган аёлни дафъа-

тан таний олмади. Кейин бирдан ўрнидан туриб кетди.
Бу — Доктор опа эди.

— Сизмисиз, опа? — деди Шерзод салом бериб.—
Кечирасиз, доим халат кийиб юришингизга ўрганиб
қолган эканман, танимабман.

— Менам аввалига танимадим сизни.— Доктор опа
Шерзодга бошдан-оёқ қараб чиқди-да, майин жилмай-
ди.— Умрингиз узоқ бўларкан. Тузукмисиз энди?

— Раҳмат!— Шерзод миннатдор бош силкиди.—
Рауф Абдуллаевич яхши юрибдиларми?

— Яқинда Канадага бориб келдилар. Юрак касал-
ликлари бўйича сессия бўлувди... Профессорнинг қизиқ
одатлари бор. Қаерга борсалар энг аввал гўристонни
зиёрат қиласидилар, у ердаям шундай қилибдилар. Ҳамма
жойдаям юрак хасталиги кўп экан, дейдилар.

— Начора, ҳаёт мураккаб,— деди Шерзод ўйла-
ниб,— чигаллик бор жойда асабийлик бор.

— Ҳаёт мураккабмас, одамлариниг ўзи уни чигал-
лаштириб юборишади, ўғлим.— Доктор опа оппоқ соч-
ларини кафти билан текислаб уф тортиб қўйди.— Узи-
мизда айб кўп. Бир-биrimизни қадрлашни билмаймиз.

Шерзоднинг кўз ўнгига Рауф. Абдуллаевичининг
самиимият тўла чеҳраси жонланди.

Кейин қишлоғини, тажаиг, қўрс раис бувани эслади.
Унинг кетидан Сайфи Соқиевич ёдига тушди.
«Нопоклик бор жайди асабийлик бўлмай иложи йўқ»,
деб ўйлади қалбида оғир бир юк ҳис этиб... Кейин
кеча кечаси қишлоқдаги уйида ўтириб ёзган фельето-
нини эслади. Бу нарса чиқса кетидан яна анча дил-
сиёҳликлар ёпирилиб келишини ўйлади. Устига-устак
атайлаб излаб келиб Зухрани тополмаганини ўйлаб
баттар асабийлашди.

«Начора, ҳамма нарса бир-бирига боғлиқ», ўйлади
фаромуш бир тарзда.

Шунақа пайтларда доим кулиб турадиган Шоира
эсига тушди-ю, сўради:

— Шонрахон яхшимилар?

— Юрибди, ҳаммани куйдириб,— деди опа жилма-
йиб.— Шоира қурмагур тузук. Ўзини хурсанд қилишни
билади.

Негадир ҳозир Шерзоднинг кўз ўнгига Шоиранинг
кулиб тургани эмас, соchlари паришон тўзиганча бир
нуқтага тикилиб ўтирган маъюс қиёфаси жонланди.

— Салом айтинг, — деди опага юзланиб.

— Айтаман. Раҳмат. — Доктор опа фонтан атро-
фида югуриб юрган болакайлар томонга қараб қич-
қирди.— Алишер! Бу ёққа кел, ҳамма ёғингни ҳўл қип-
сан.

Қисқа енгли йўл-йўл кўйлак, қалта иштонча кийиб
олганmallasoch болакай ажралиб чиқди-да, тап-туп қадам
ташлаганча, шу томонга югуриб кела бошлади.
Доктор опа скамейкадан туриб уч-тўрт қадам юрди.
Энгашинб қучоғини очди. Болакай югуриб келиб уни
«ачом» қилиб олди. Унинг малла соchlari доктор опа-
нинг оппоқ соchlari билан айқашиб кетди. Шунда Шер-
зод бу болакайнини қаерда кўрганини бирдан эслади.
Саккизинчи март куни доктор опани қутлаш учун хона-
сига кирганида бу бола энди атай-чечак қилаётган
эди.

— Қалай, неварам чопқиллаб юрадиган бўп қоп-
тими?— деди Доктор опа болани кўтариб скамейкага
қайтар экан. Унинг юзлари қизариб кетганди. Бола-
кайнинг мовий кўзларида эса фақат гўдаклардагина
бўладинган тиниқ бир ўт порларди.

Шерзод дафъатан ҳайрон бўлиб қолди.

— Неварангиз... — деди болага қараб.

— Дадасига ўхшайди-да, — Доктор опа Шерзоднинг
фикрини уқиб жилмайди.— Дадаси эстон-да! Тўғри-
ми, Алишер, дадангга ўхшайсан-а?— деди болани эрка-
лаб.

Ўша куни Шерзод Доктор опанинг хонасида турган
баланд бўйли жингалак соч йигитни эслади.

— Дадасиям кичкиналигида шунга ўхшарди.—
Доктор опанинг кўзига жиддият чўкди.— Фақат жуда
озғин эди, касалманд эди. Ленинград блокадасидан
олиб келинган етимлар ҳаммаси шунақайди. Болам
ўлиб қолади, деб жуда қўрққандим. Йўқ, мана, ўзидан
кўпайди,— доктор опа ерга тушмоқчи бўлиб типирчи-
лаётган болакайга бармоги билан пўписа қилди.—
Бўлди энди, уйга борамиз. Овқатланадиган пайт бўл-
ди.

Шерзод Доктор опага гарангсиб қараб тураркан,
бирдан ҳаммасига тушунди. Демак, ўшанда ўзи кўрган
жингалак соч йигит опанинг ўғли. Опа Ленинград қа-
малидан омон чиққан болани асраб олиб ўстирган. Бу —
невараси.

Доктор опа неварасини кўтариб икки-уч қадам юр-
ганидан кейингина Шерзод хаёлини йигиб олди. Сак-
раб ўрнидан турди-ю, қўлини чўзди.

— Менга беринг, опа, кўчадан ўтказиб қўяман.

Шерзод Алишерни қўлига олиши билан бола унинг
қулоғидан тортқилаб, кула бошлади. Чамаси у «бемин-
нат» қулоқ топиб олганига қувониб ҳадеб ғижимлар,
сийрак тишларини кўрсатиб қиқир-қиқир кулар, бундан
Шерзоднинг ўзи ҳам завқланиб жилмаяр эди.

Кўчанинг нариги бетига ўтганидан кейин Шерзод
болани ерга қўйди.

— Ўйимиз яқин,— деди Доктор опа жилмайиб.—
Бу ёғига ўзимиз кетамиз. Раҳмат, амакиси...

У неварасини етаклаганча секин-секин юриб кетди.
Шерзод шошқин оқим орасида оппоқ соchlари лип-лип
этуб кўриниб қолаётган Доктор опанинг кетидан қараб
тураркан, қалбида қандайдир илиқ, меҳрли бир туйғу
уйғонди. Доктор опани шунча пайтдан буён таниб ту-
риб, қўлида шифо топиб туриб, бу аёлни билмаганига
ўзи ҳайрон қолди. «Қизик,— ўйлади паришон бир
тарзда.— Баъзан асарга мавзу қидирамизу уни ўзи-
миз кўролмай қоламиз. Нўноқ ёзувчилар!»

27

Ярим соатдан кейин у тагин театр олдига қайтиб
келди. Боядан буён хаёлида айланниб юрган фикр қатъ-
ий қарорга айланди. Нега энди шу ерга келганда Зуҳра-
ни кўрмай қайтиб кетиши керак экан!

У юраги аввалгидан ҳам безовтароқ гурсиллай бош-
лаганини ҳис қилди-ю, югургудек бўлиб дарвозахона
олдига келди. Қоровул йигит қаёққадир кетиб қолган,
тўсиқ орқасидаги столда турган телефон муттасил
жиринглар эди. Шерзод ҳовлига ўтди-ю, тўхтаб қол-
ди. Чамаси кўрик тугаган, артистлар чекка-чеккада
тўп-тўп бўлиб туришар, баъзилари осмонга қараб ку-
лишарди. Шерзод бир чеккада турган Зуҳрани дарров
кўрди. У беқасам нимча билан чарм юбка кийиб ол-
ган, қўлида қизил сумкача бор эди. Ёнидаги дугона-
си унга ниманидир тушунтирас, Зуҳра диққат билан
қулоқ солиб бош силкиб қўяр, соchlари силкиниб-
силкиниб кетарди.

Шерзоднинг юраги отилиб кетгудек гурсиллай бошлади. Томоги қақраб кетди. У қизни чақиришини ҳам, индамай тураверишини ҳам билмас, ўзининг ниҳоятда кулғили, аҳмоқона аҳволга тушиб қолганини сезиб турарди.

Худди шу пайт Зуҳра тасодифан шу томонга қарди-ю, бирдан юзи ёришиб кетгандай бўлди. Кўзларида ўт порлаб, оҳиста бош силкиб қўйди. Шерзод эсан-кираб қолди. Тез-тез бош силкиб жилмайди. Зуҳранинг дугонаси шу томонга қараб, нимадир деди. Зуҳра қошини чимиради. Шерзоднинг назарида унинг юзи тўсатдан қизарип кетгандек бўлди. «Сенга аталган гап бўлди», деб ўйлади кўнгли ғаш тортиб. У энди яна ҳам қийин аҳволда қолган эди. Ҳозир чиқиб кетса, шубҳали иш қилган бўлади. Кетмаса, яқин бориб, кимгадир, ниманидир гапириши керак.

Бу сафар ҳам Зуҳранинг ўзи уни мушкул аҳволдан қутқазди. У дугонаси билан тезгина хайрлашида-да, шу томонга юрди.

— Яхшимисиз?— деди Шерзод у яқин келиши билан.— Мен сизнинг олдингизга келгандим.

Зуҳра индамай жилмайиб қўйди. Шунда унинг тиниқ чеҳрасида, қоп-қора кўзларида яна ўша жозибали ўт порлаб кетди. Икковлари дарвозахонадан чиқишди.

— Кўрик яхши ўтдими?— деди Шерзод бояги гапни давом эттириб.

— Қишлоқقا яхши бориб келдингизми?— Зуҳра ёнламаси унга қараб қўйди.

Шерзоднинг ичидаги лоп этиб чироқ ёниб кетгандай бўлди. У ҳали ҳамма нарсани чуқурроқ идрок этолмаса ҳам бир нарсанни тушунди. Демак, бу қиз унинг қаёқдагигини суриштирган. Демак... У қувончдан энтикиб кетди-ю, тўхтаб қолди.

Зуҳра келишган силлиқ, оёқларидағи тўмтоқ пошиали туфлисини асфальт йўлга тез-тез босганча юриб борар, Шерзод эса турган жойида тўхтаб қолганди. Зуҳра бурилиб қаради.

— Нима қилди?— деди жилмайиб. Унинг овозида мулоим бир яқинлик бор эди.

Шерзод югуриб унга этиб олди.

— Мен ишхонангизга телефон қилган эдим,— деди Зуҳра жiddий оҳангда.— Янги спектакль кўригига таклиф қилмоқчидим.

— Етиб келоммадим,— деди Шерзод ҳамон эсанки-
раб.— Ростини айтсам, сизнинг қўнғироқ қилганингиз-
ният энди эшитяпман. Ҳали ишхонага борганим йўқ.—
У бир зум ўйлаб турди-да, қўшиб қўйди.— Раҳмат
сизга.

Зуҳра ҳайрон бўлгандек елкасини қисди.

— Нима учун?— унинг кўзларида яна сеҳрли учқун
чақнади. Шерзод унинг фақат спектакль кўриш учун
таклиф қилмаганлигини тушунди. Тушунди-ю, вужудида
ажиб бир енгиллик ҳис этди.

— Ҳаммаси учун,— деди у билан ёнма-ён юриб бо-
паркан, беихтиёр хўрсиналиб.

Зуҳра индамади. Икковлари фаввора олдидан ўти-
шайдиганида сувнинг салқин нафаси урилди. Шерзод кўк-
сини тўлдириб чуқур нафас олди. «Мунча чиройли,— деб
ўйлади «сув ишкомига» қараб.— Нурдан ясалган афсо-
навий дарахтга ўҳшайди...»

Қаттакон шаҳар одатдагидек бепарво, беписанд кўри-
нап, одамлар оқими йўлкани тўлдириб борар, уларниң
ҳар бири ўз қувончи-ю, ўз ташвиши билан яшар, шу
оқим ичидан бораётган икки вужудда рўй берсаётган
сеҳрли галаёнларга ҳеч ким парво қилмасди.

Трамвай бекатида одам қалин, бетон супача устида
оёқ қўйишга жой қолмаганди. Энг чеккада атлас кўйлак
кийган икки қиз гаплашиб тураг, ҳар қайсисининг қўлида
катта-катта қилиб дасталанган лолалар бор эди. Лолалар
шу қадар йирик, шу қадар ёрқин ловиллаб турардики,
бекатдагиларнинг ҳаммаси беихтиёр ўша томонга қараб
қўйишар, гўё кенг далаларда кезган баҳор нафасини
ҳар ким ўзича ҳис қилиб юрагида эрка туйғулар мавж
ураётганга ўҳшарди.

— Лолага чиқмаймизми? — деди Шерзод тўсатда!.
Бу гапни жуда bemavrid қўйолдан-қўйол қилиб айтгани-
ни кейин тушуниб қолди. Аммо энди бўлар иш бўл-
ган эди.— Бултур ҳам Қозоғистон томонга лолага
боргандик,— деди у яна ўша оҳангда.— Тўғри, маши-
на масаласи чатоқ. Ўртоғимининг мотоциклда борган-
дим.

Зуҳра қошини чимириб Шерзодга бошдан-оёқ разм
солиб чиқди. Чамаси у бу ёзувчи йигитнинг шу қадар тў-
порилик билан таклиф қилишини кутмаган эди. «Та-
мом,— деб ўйлади Шерзод ўзини сўкиб,— тузукроқ гап
топсанг ўлармидинг?»

— Билмадим,— деди Зуҳра елкасини қисиб. — Акам эрта-индин армиядан келиши керак. Шунга уйда иш кўп.

— Бу гап ўзидан-ўзи миямга келиб қолди. — Шерзод очигига қўчиб қўя қолди.— Агар хоҳламасангиз, чиқмаймиз.

Зуҳра жилмайди.

— Кўрармиз. Мен ўзим хабар қиласман.— У Шерзодга қўлини чўзди. — Менинг трамвайим келяпти, илтимос, кузатманг.

— Трамвайнингиз тез келаркан. — Шерзод унинг нозик қўлини оҳиста сиқди. — Начора, хайр.

— Хайр!— Зуҳра эгик киприкларини туташтириб оҳиста бош силкиди. У тиқилинч трамвайнинг орқа майдончасига чиқиб олгандан кейин қўлини баланд кўтариб шодон силкитди.

Шерзод узоқлашиб кетаётган трамвайга қараб тураркан, енгил энтикиб қўйди. Бугун унинг ҳаётидаги энг хушнуд кун эди.

28

«Нимага кузатманг дедим?» Зуҳра трамвайнинг орқа деразасидан қараб, бекатда қолган Шерзодни излади. Аммо энди дераза олдини одамлар тўсиб олган, ҳадеб мўралайвериш ноқулай эди. Трамвай тиқилинч, тер ҳиди анқирди. «Нега йўқ дедим,— деб ўйларди Зуҳра яна ўзини койиб.— Барibir кейинги бекатда тушаман-ку. Пиёда келаверсак бўлмасмиди».

...Эркаклар кўпинча аёллардан нолийдилар. Аёл кишининг қалбини тушуниш қийин деб, ҳасрат қиласдилар. Начора, пинҳон нарсани тушуниш ҳамиша мушкул бўлади. Сирли нарсани билиш ҳамиша машаққатли бўлади. Бунинг учун аёл киши айбдор эмас. Қиз бола сирларини пинҳон сақламай нима қислин? Аслини олганда ҳамма нарсанинг пинҳони ошкорасидан кўра кучлироқ бўлади. Балки шунинг учун ҳам қиз муҳаббати йигит муҳаббатидан кучлироқ бўлса ажаб эмас.

Зуҳра шу топда Шерзод билан ёима-ён кетишни жуда хоҳларди! Аммо дилидагиларни сездириб қўйишдан чўчиди. Ўзининг авайлаб юрган пинҳон сирларини очиб қўйишдан қўрқди. Ҳали дарвоза олдида турган Шерзодни кўргандаёқ юраги бир қалқиб тушган, Шерзод билан тузукроқ гаплашишга жасорати етмаган эди. Шуни яшириш учун ўзини трамвайга ура қолди...

Зуҳра бундан икки ҳафта илгари — Шерзодни биринчи марта театр ҳовлисида кўрганида ҳам шунаقا, ғалати аҳволга тушганди. У оиласда ҳам, мактабда ҳам эркин ўсган, унча-мунча йигитларни писанд қилмас, анави кандидатга ўхшаган ўзига бино қўйган муҳлисларни бир пақирга олмасди. Шунинг учун бўлса керак, театрдаги энг «юлдуз» артистлар ҳам у билан эҳтиёт бўлиб гаплашишарди. Лекин Шерзодни кўрди-ю, негадир уни кўп эслайдиган бўлиб қолди. Қизик, бу йигит бир келди-ю, аллақанаقا беш минут ичида Зуҳра кўп йиллардан буён ўйлаб юрган муаммоларни лўнда қилиб тушунтириб бера қолди. Зуҳра ижро этаётган ҳолатнинг моҳиятини ҳам, актёр ҳар доим бировнинг кўрсатмаси билан иш тутаверса, ўзининг ижодкорлиги йўқолиб кетишини ҳам аниқ-таниқ айтиб берди. Зуҳра ўшандан буён ўзининг ишига ўзи қандайдир танқидий кўз билан қарайдиган бўлиб қолди. Оқшом чоғлари хонасининг деразасидан кўчага тикилиб ўтирганида, тўсатдан кўз ўнгига ўша йигит келади. Уйда, ўз хонасида ўтириб, фортеپъяно чалаётганда оҳанглар тўлқинида шу йигит қиёфаси қалқиб чиқади. Шиддатли чеҳрасида майин жилмайиш уйғониб, унга тикилиб қараб турганга ўхшайди. Шунда Зуҳра дадасининг кутубхонасини титкилаб, Шерзоднинг ҳикоялар тўпламини топади. Ўқиган сайин бу йигитнинг қандайдир жўшқин, жиловсиз туйғуларини ҳис этгандай бўлади. Репетиция пайтида ҳам рўпарасида Шерзод турганга ўхшайди.

Охири бўлмади. Ўтган чоршанба куни Зуҳра Шерзод ишлайдиган редакцияга қўнғироқ қилди. У Шерзодга шунчаки расмий оҳангда гапирмоқчи, янги спектакль кўриги бўлишини хабар қилиб қўймоқчи эди. Шерзод йўқ экан. У билан ишлайдиган аллақандай йигит Шерзоднинг қишлоққа командировкага кетганини айтди.

Бугун мана, Шерзоднинг ўзи келиб қолди. Аввалига Зуҳра уни асар кўригига келган, деб ўйлаган эди. Шерзод тўғридан-тўғри сизни кўргани келдим, деб қўя қолди. Буни эшишиб Зуҳра энтикиб кетди. Демак, томошага эмас, унинг олдига келган.

«Ғалати йигит!— деб ўйлади Зуҳра физиллаб бораётган трамвай деразасидан ташқарига тикилиб.— Томдан тараشا тушгандай лолага таклиф қилганини-чи?» Трамвай аллақандай панжарали кўприк устидан тарақлаб ўт-

ди. Зуҳра синчилаб қаради-ю, бирдан ҳуши ўзига келди. Ие, икки бекат нарига ўтиб кетибди-ку!

Трамвай тўхташи билан у шоша-пиша тушди. Бахтига рўпарадан бошқа трамвай келаётган экан. У икки бекат орқага қайтди-да, бозорга кирди. Бугун шанба бўлгани учун бозор газжум, расталарда янги узилган кўкатлар иси анқирип, сув солинган пақирларга тўлдриб қўйилган лолалар узоқдан словдай ёниб турар эди. Зуҳра резавор раастасидан шовул, кўк пиёз, барра саримсоқ сотиб олди. Чўққи соқол бир чол ялпиз билан исмалоқ сотиб ўтиради. «Бозорга чиқариб сотилмаган парсаям қолмади ўзи,— деб ўйлади Зуҳра мийигида кулиб.— Ялпизгача пул...» У мева раастасига ўтиб олма, анор харид қилди. Гўшт бозоридан янги гўшт олди. Бозордан чиққанида кеча олган маошининг ярми тамом бўлган эди.

Улар Беруний кўчасидаги кўп қаватли уйда яшар эдилар. Зуҳра иккинчи қаватга кўтарилиди. Қўлидаги иккита оғир-оғир қофоз қопчани ошхонага олиб кириб қўйди-да, халатини кийиб, аввал ошнинг сабзи-пиёзини бостириди. Кейин гарнитурларни, пианино, китоб шкафларини яхшилаб артди. Гиламларнинг чеккасини қайриб пол ювишга киришди.

Зуҳра уч кундан бери уйда ёлғиз. Дадаси халқ контролида ишлагани учун командировкадан бўшамасди. Сулаймон Рустамович уч кун илгарни чигит экишнинг нега кечикиб кетганини текшириш учун Қорақалпогистонга кетган. Опалари бошқа шаҳарда туришарди. Аммо Зуҳра дадасининг шу бугун — 14 апрель куни албатта ўйга етиб келишини биларди. Ҳар йили шу куни бу хонадонда оиласи тантана бўлади, унга биронта чет киши таклиф этилмайди. Бу тадбир ҳар йили бехато ўтказилади. Бугун — Зуҳранинг онаси түғилган кун. У бундан тўрт йил илгарни вафот этди. Агар ҳаёт бўлганда бугун эллик учга чиққан бўларди. Ана, меҳмонхонанинг тўрида унинг каттакон портрети илиғлик турибди.

Зуҳра полни ярақлатиб артар экан, қотиб қолган белини ўнглаш учун қаддини ростлади-ю, онасиининг суратига яна бир бор қараб қўйди. Онаси атлас кўйлак кийган, бош ялаиг, сочини чамбарак қилиб олган эди. Урушдан кейинги йилларда шунаقا — сочини чамбарак қилиш расм бўлган экан. У бежпрем лабларини қимтиб жилмайиб турар, гўё ҳозир бир нима деб гапирмоқчидаи, қизини эркаламоқчи бўлаётгандай эди.

Зуҳра онасиининг қаттиқ галирганини, койиганини ҳеч эслолмайди. Ҳозир бола-чақали бўлиб кетган иккита опаси ҳам, Ҳасан акаси билан ўзи ҳам оналарининг хийла маъюс, сокин муомаласига ўрганиб қолган эдилар. Чамаси бу аёлнинг мана шундай оғир-босиқ бўлишида дадасининг ҳам ҳиссаси бор эди. Сулаймон Рустамович икковлари мактабда бир синфда ўқишиган экан. Икковлари турмуш қуришлари билан уруш бошланган, Сулаймон Рустамович фронтга жўнаган. Икки йилдан кейин оғир яраланиб қайтиб келган. Уни комсомол ишига олишгац, кейин у олий партия мактабида ўқиган. Хотини ёш бола билан ўралашиб қолган. Сулаймон Рустамович аввал районом секретари бўлиб ишлаган, кейин обкомга кўтаришган. Болалар кўпайган сайни оиласидан ташвишлар ҳам кўпаяверган.

Зуҳра онасиининг баъзан ярим ҳазил, ярим чин қилиб дадасига айтган гапларини эшишиб қоларди. «Ўзингиз раҳбар ходим бўла туриб мени ўқитмадингиз. Дипломим йўқ», дерди у кулиб. Сулаймон Рустамович тамомила жинддий қиёфада бош чайқаб қўярди. «Унақа деманг... Жамиятга яхши инсон етказиб беришининг ўзи энг аъло диплом! Мана шу тўртта бола инсониятга фойда етказса шунинг ўзиям катта баҳт...»

Кўпинча «катта» одамларнинг боласи тантин қўлади, деб ўйлашади. Аммо бу оиласидаги болалар ёшлигиданоқ меҳнатга бўйин эгиб ўси. Қизлар чеварликни ҳам, пазандаликни ҳам ўрнига қўядиган бўлишди. Зуҳранинг катта опаси ТошМИни битирди, Хоразмга йўлланма олиб, ўша ерга ишга бўрди. Ўша ерда ўз курсдоши билан турмуш қурди. Кичик опаси архитектор. Самарқандда яшайди. Зуҳра театр-рассомчилик институтини битирди. Фақат Ҳасанинг иши юришмади. У геология факультетига имтиҳон топшириб ўтолмади. Икки йил разведка группаси билан Бойсун тоғларида ишлаб келди. Яна имтиҳон топшириб, яна йиқилди.

Ўша ташвишли кунларни Зуҳра яхши эслайди. Бу пайтда онасииниг рак эканлиги аён бўлган, у тўшакка ёпишиб қолган эди.

— Шу болага ёрдам берсангиз бўлмайдими, тилабтилаб олган битта ўғлингиз-ку, — деди бир куни Сулаймон Рустамовични койиб. — Бир оғиз айтсангиз йўқ дейишмайди-ку.

Ўшандада Сулаймон Рустамович изтироб билан бош чайқаган эди.

— Илтимос қиласман, нима десангиз денг. Шу масала-га мени аралаштирманг. Мен бироннинг ўрнига ўзимнинг ўғлимни тиқиширишни истамайман.

...Бу — онанинг энг охирги илтимоси эди. Бир ҳафта-дан кейин у узилди. Балки Сулаймон Рустамович кейин-чалик бу нарсани ўйлаб кўп изтироб чеккандир. Аммо буни сездирмади. Бу орада Ҳасан армияга кетди. Бунга Ҳасанинг ўзи ҳам қувонди. Негаки, у ҳам отасининг феълини яхши билар, Сулаймон Рустамович фарзандла-ридан биронтаси бирон жойда «фалончининг боласи» эканини айтиб фойдаланишини асло истамас, бунга йўл ҳам қўймасди...

Зуҳра қиргичдан чиқкан турпни тарелкага ёйиб солди. Кейин анорни ёрди-да, ийрик-ийрик доналарини текислаб турп устига сочди. Бунаقا салатни Зуҳранинг ўзи ўйлаб топган, онаси унга «Лолазор» деб ном қўй-ганди. Ҳозир Зуҳра онаси энг яхши кўрадиган таомларни тайёрлар эди. Ошга атайлаб беҳи солди. Бунням онаси яхши кўрарди. «Лолазор» салатини столнинг ўнг ёнбошига — доим онаси ўтирадиган жойга қўйди. Дастурхонни энди тузатиб бўлган эди, эшик қўнфироғи жиринглади.

«Дадам». Зуҳра югуриб бориб эшикни очди-ю, салом берди. Сулаймон Рустамовичнинг тўла юзлари терлаб кетган, зинапоядан тез кўтарилган бўлса керак, ҳарсил-лаб нафас оларди. У қўлидаги тўрхалталарни Зуҳрага тутаркан, қизининг пешанасидан ўпид қўйди.

— Яхши ўтирибсанми, қизим? — деди овози хирил-лаб.

Тўйиб дам олмагани учун бўлса керак, унинг кўзла-ри қизариб кетган, қора костюмининг елкалари чанг эди.

«Тўғри даладан келяптилар,— деб ўйлади Зуҳра унга жимгина тикилиб.— Дадам бечорага оғир...»

Сулаймон Рустамович ўйлакдаги табуреткага ўтирди-да, энгашиб қўнжли ботинкасининг боғичини ечди. Кейин оқсоқлана-оқсоқлана ваннахонага кирди. Зум ўтмай сувнинг шовиллагани эшитилди. Зуҳра ётоқхонага илдам кириб гардеробни очди, дадасининг гишт ранг янги костюмини олиб каравот устига ташлаб қўйди. Кейин дада-си олиб келган тўрхалтадан қоқланган балиқ олиб, чи-ройли бўлаклади-да, дастурхонга жойлади.

Бир оздан кейин соchlари ҳурпайиб кетган Сулаймон Рустамович чиқди, индамай ётоқхонага кирди. Зум ўтмай янги костюмини кийиб чиқди.

— Опаларинг келмадими? — деди ўз ўрнига — стол тўрига ўтиаркан.

Ҳар йили шу куни оила жамулжам бўлиши шарт эди. Аммо бугун негадир улардан дарак йўқ. Шунинг учун Зуҳранинг ҳам кўнгли чўкиб турарди.

— Кеп қолишар,— деди у чой қуя туриб. — Узоқ жой, бошқа шаҳар. — Шундай деди-ю, хаёлидан бутунлай бошқа бир ўй ўтди. «Дадам бошқа шаҳардан етиб келдилар-ку».

— Майли... — Сулаймон Рустамович чойни ҳўплаб, пиёлани бир чеккага қўйди-да, «Қагор» виносининг пўкағини суғурди. Аввал биллур қадаҳга ўзига тўлдириб, сўнг Зуҳрага бир қултум қўиди.

— Ол, қизим! — деди қадаҳни ушлаб.— Онангнинг хотирасини пок сақлаш учун.

Бу гапни ич-ичидан тошиб келаётган титроқни босиш учун паст, осуда товушда айтди. Зуҳра шуни сезди-ю, томогига бир нима тиқилиб, хиппа бўғилиб қолди. Онаси билан отаси қанчалик оддий, қанчалик тўғри одамлар бўлса, уларнинг ўртасида шунчалик буюк бир куч бўлганини тўсатдан тушунди. Секин ўрнидан турди. Кўзида йилтиллаган ёшни сездирмаслик учун девор томонга бурилиб олди. Сервантнинг эшигини атайлаб тарақлатиб очди-да, нафис олча гулларининг тасвири туширилган японча сервис орасидан лаган олди.

— Ошни сузаверайми? — деди дадасига қарамай.

— Сузавер, қизим... — Сулаймон Рустамовичнинг овози хириллаб чиқди.

Зуҳра қозон қопқоғини очиши билан беҳи ҳиди димогига урилди. Шунда онасининг рангсиз, аммо кўркам чехраси кўз ўнгига келиб тағин кўнгли бузилди. Дадаси икковларининг бир-бирига қанчалик суюниб қолишганини ўйлади-ю, бирдан кўз ўнгига Шерзод келди. «Қизиқ, ҳамма одамлар бир-бирига шунаقا яқин бўлармикин?»

У лаганни дастурхонга қўйганда ҳам шу фикр хаёлидан нари кетмасди.

— Нимани ўйлаяпсан, Зуҳра?

Зуҳра чўчиб бошини кўтарди. Дадасининг ўзига синчковлик билан тикилиб ўтирганини кўриб эсанкираб қол-

ди. Юзлари дув қизарганини ҳис қилиб кўзини олиб қочди.

— Ҳеч нима, — деди ерга қараб. У дадасидан кўп нарсани яширмас, болалигидан шунга ўрганган эди. Аммо ҳозир хаёлига келган фикрдан ўзи уялди.

Сулаймон Рустамович ош устида турган беҳини чуст пичоғининг учига илиб, тахтача устига қўйди-да, чаққонлик билан бўлаклади.

— Ол, қизим, — деди беҳиларни ош устига босиб. Энди у аввалгидай вазмин, ўйчан бўлиб қолганди.— Эртага барвақт мозор бошига бориш керак,— деб қўйди у ўша оҳангда.

29

Четдан қараган кишига касалхона осойишта жойга ўҳшаб кўринади. Аммо унинг ҳам ўзига яраша тошу тарозуси бор. Буни касалхонада ишлаган одам билади. Айниқса, беморларни қабул қилиб оладиган бўлимнинг ғалваси кўп бўлади. Бирорни «Тез ёрдам» машинасида олиб келишади, бирор қўлида ордери билан жой бўлишини кутиб туради...

Шоира кечаси шу бўлимда навбатчилик қилди. Кеча нотинч ўтди. Кўричак бўлиб қолган бир аёлни олиб келишди. Уни хирургия бўлимига жойлаб энди тинчиганда, яна икки кишини келтириб қолишиди. Бир ўтиришда жанжал чиқиб иккови ҳам яраланибди... Шоира эрталаб туриб, сумкаласидан жажжи кўзгусини олиб қаради-ю, ранги сўлғин бўлиб қолганини кўриб, кўнгли чўқди. Унинг кўз ости салқиган, пешанасидаги чизиқ чуқурлашгандай эди. «Ўттизга чиқмасдан қариб қоляпман,— деб ўйлади билинтирмай уф тортиб.— Иш ҳам ўлсин, ташвишлари ҳам...»

У икки четида теракзор шовиллаб турган йўлакдан ўтиб бораётганида қуёш ёйилиб кетган, касалхона ҳовлиси гавжум бўлиб қолган эди. Иш куни бошланишига оз вақт қолгани учун врачлар шоша-пиша корпусларга кириб боришарди. Шоира рўпарасидан келаётган Доктор опани узоқдан кўрди. Опа яшил кофта кийиб, бош яланг бўлиб олган, оппоқ соchlари тонг қуёшида ловиллаб кўринаётганга ўхшарди. У яқин келиши билан Шоира салом берди.

— Навбатчимидингиз?— деди Доктор опа тўхтаб.

Шоира жилмайди.

— Ҳа, приёмний покойда эдим.

— Яхши дам олинг!— Доктор опа бурилиб йўлида давом этди. Шоира яна уч қадамча босган эди, орқадан опанинг товуши эшитилди:

— Айтгандай, Шонрахон...

Шоира бурилиб қаради.

— Анаву йигит салом айтувди сизга, — деди опа кулимсираб. — Самандаров-чи! Үшани кўрувдим.

Шоиранинг юраги бир қалқиб кетди. У негадир ўша кундан бўён Шерзодни тез-тез эслаб турарди.

— Раҳмат,—деди у одатдагидай кулиб. — Саломат бўлсин.

Доктор опа оҳиста қўл силкиб қўйди-да, теракзор хиёбондан тез-тез юриб кетди. Шоира қоровулхонадан ўтиб бораркан, негадир кўнгли ғаш бўлди. Шерзоднинг салом айтиши билан ўзининг қариб қолганлиги ўртасида қандайдир беўхшов алоқа борга ўхшар, шу нарсани ўйлаган сайн нохушлик сезарди кўнглида. Умуман, унинг ҳаётида похушликлар кўп бўлди. Ҳатто энг қувончли дамларида ҳам катта-кичик кўнгилсизликлар шодлигига заҳар қўшиб турди. Шоира бу нарсаларнинг кўпчилигига онаси — ўзининг тукқан онаси айбдор эканини анча кейин тушунди. У отасини эс-эс танирди. Отаси кўп иchar, ўларида кўп уриш-жанжал бўларди. Онаси ресторанда ишлар, доим ишдан кеч қайтарди, у келгунча отаси ичиб маст бўлиб олар, кейин жанжал авжига чиқарди. Кейин отаси қаёққадир ғойиб бўлди. Ўйлари тинчиб қолди. Қизиқ, шундай бўлса ҳам Шоира отасини қўмсайдиган, хархаша қиласидиган одат чиқарди. Бир куни дадам қанилар, деб йиғлади.

— Даданг ўлган!— деди ойиси ғазабдан кўзлари қисилиб.— Ўли-и-иб қолган. Билдингми? Яна сўрайдиган бўлсанг тилингни суғур-иб оламан!

Шоира дадасини бошқа суриштирмади. Аммо дадасининг «ўли-и-иб» қолмаганини тушунди. Онаси ишдан ҳамон кеч қайтар, қизалоқ қоронги уйга қамалиб, қўрқаписа онасининг келишини кутиб ўтирарди. Онаси эса доим ярим кечада қайтар, баъзан уни аллақандай «амакиляр» кузатиб келишар эди.

Шоира эсини таниди. Мактабга борди. Шунда дадаси бекорга кўп ароқ ичмаганини, ўларида бекорга жанжалтўполон бўлмаганини, дадаси бекорга уларни ташлаб

кетмаганини тушунди. Шоиранинг онаси ёш эди. Унинг олдига келишган бир йигит келиб турарди. У Шоирани синглим, деб чақирап, кўп меҳрибонликлар қиласади. Шоира ўнинчи синфни битирай деб турганда, шу йигит силаб-сийпаб туриб бир чанг солди-да, Шоирани баҳти қаро қилиб қўйди. Шоиранинг баҳти бодом гулидай бемаврид очилди-ю, совуқ урган чечакдек қовжиради қолди. Онаси бундан хабар топиб, сочини юлди. Йигит нозикроқ жойда ишларкан. «Ишхонангга хабар қилиб, уруғингни ўйнатиб юбораман», деб пўписа қилди. Аммо йигит бу очофат аёлнинг оғзини қалин қилиб мойлади шекилли, она тинчиб қолди. Фақат энди унинг ўз қизидан тили қисиқ жойи бор эди. У Шоиранинг олдида ўзини айбдор санар, топган-тутганини қизига ёпиширишдан ўзга чораси қолмаганди. Энди Шоира ҳам онасининг тили қисиқ жойини тушуниб қолди. Ўзига алоҳида эътибор талаб қиласидиган бўлди. Медицина техникумидаги энг чиройли, энг қимматбаҳо кийимни Шоира кияр, энг асил тақинчоқларни Шоира тақар эди. Онаси бўлса қизининг номини «оқлаб олиш» тараддуидига тушиб қолган, «танжони носоғроқ» қизини амаллаб «эгасига топшириш»ни мўлжалларди.

Шоира медицина техникумидаги ўқиб юрганда шунаقا одам топилди. Қурилишда монтажчи бўлиб ишлайдиган бир йигит унга ошиғу бекарор бўлиб қолди. Шоира уни кўпам яхши кўрмасди. Аммо бўлғуси куёв онасига маъқул тушди. Интернатда катта бўлган етимгина бола экан. Йигит Шоирани сидқидилдан севар, бу қиз учун ҳар нарсага тайёр эди.

Тўй-томоша бўлди. Онасининг таъбири билан айтганда «ҳамма иш хамирдан қил суғургандай ўтди-кетди», ичкуёв бўлган бола меҳнатсевар, ҳалол йигит экан. Онаси ҳадеб битта гапни қайтарарди. «Хотин киши эрининг тиззасига ўтиrsa бас. Кейин елкасига миниб олиши ҳеч гапмас. Эрингни қўлга ол, қизим! Эрингни қўлга ол!» Шоира эрининг елкасига миниб ўтирмади. Тўғридан-тўғри бошига чиқиб қўя қолди. Негаки, у эрини ёмон кўрарди. Нимага ёмон кўришини, нимасини ёмон кўришини билмасди-ю, севмас эди, вассалом. Эри бўлса унинг чизган чизифидан чиқмас, чиройли суюкли хотинининг ҳар бир сўзини бажо келтиради. Бунга сайин Шоира уни ҳурмат қилиш ўрнига ёмон кўрарди. Нега шунаقا бўлаётганини Шоира анча кечи-

киб тушунди. Кейин билса у одамларга ишончини йўқотган экан. Эрта хазон бўлган баҳори ҳаққи, алданган умидлари ҳаққи ҳаётдан қасос олаётган экан.

Бунақа пайтда одам ҳадди сиққан кишисидан аламини олади. Шоира аламини кимдан олсин? Онасиданми? Нима фойдаси бор энди? Нима ўзгаради бу билан? У аламини эридан олди. Шоира қанча ситамкор бўлса, эри шунча итоаткор бўлиб борар, бунга сайин унинг fashi келарди.

Бу орада Шоира қизча кўрди. Эрининг оиласа мөхри янаем ошди. Шу билан баробар Шоиранинг талаблари ҳам ошиб борди. У яхши кийиннишни, ўйнаб-кулишни хоҳларди. Эрининг маоши қўлига тегмасдан қимматбаҳо кийим-кечаклар олиб қўяр, маош жонивор юлдуз кўрмай жон берарди. Эри қурилишида ишлагани учун унга икки хонали уй беришди. Яниги уйга янги жиҳозлар олиш керак. Бу пайтда Шоира техникумни битириб, касалхонага ишга кирган, лекин олган маоши ўзидан ортмасди. Эрининг оладиган юз эллик сўм ойлиги ҳам қумга сингган сув томчисидай изсиз йўқолар эди. Бу ёқда онаси ғиш-ғиша қилади. «Эркак одам ҳам юз эллик сўм учун ишлайдими», деб тўнфиллайди. Уйингда обстановканг йўқ, деб жаврайди. Охири онасиning ўзи куёвга минг сўм қарз бериб гарнитур олдирди.

Энди икки гапнинг биринда қарз масаласи кўндаланг турадиган бўлиб қолди. Онаси бу билан ҳам тинчимади. Шоиранинг қулоғига бир гапни қайта-қайта қуиди. «Тилла йиғ, болам, тилла йиғ. Оғир кунингда жонингга тилла ора киради».

Шоира эрига зулмини ошириди. Бора-бора эри икки сменада ишлайдиган, отпускасида бирорвларнинг участкасида гишт терадиган бўлди. Оилада пул хийла кўпайди. Аммо иштаҳа деган нарса ҳам ўпқонга ўхшайди. Кенгайган сайин кенгайиб кетаверади. Шоира эрининг озиб-тўзиб кетганини, эски-туски кийимларга ўралиб юришини кўрар, кўрган сайин fashi келарди.

Худди шундай кунлардан бирида Шоира ўзи орзу қилган йигитни учратиб қолди. Техникумда бирга ўқиган дугонасининг тўйига борди-ю, косагуллик қилган йигит кўзига чўғдек кўриди. Шоира келин томондан вакил бўлиб ўйнади. Косагул йигит унга кўп хушомад қилди. Тўйдан кейин машинасида кузатиб қўйишни

айтди. Чиндан ҳам ярим кечада бу йигитнинг «Жигули»си Шоираларнинг уйи олдида тұхтади. Йигит кино режиссёр экан. Яқында янги фильмни суратта олаётганини, бош қаҳрамон ролига Шоира жуда мос келишини айтди. Иўқ, уни кинога олишгани йўқ. Аммо Шоира билан режиссёр ўртасида ажаб бир яқинлик пайдо бўлди. Уз эридан тополмай юрган дадилликни, киборликни, қолаверса машинани шу йигитдан топди. Шоира эрининг кун сайин чўкиб бораётганини кўрарди-ю, ўзи учун, фақат ўзи учун шунаقا бўлаётганини тушумас, тушунишни истамасди. Режиссёр хотинини ёмон кўришини, ажрашмоқчи эканини айтди. Шоира эрини баттар ёмон кўриб қолди. Энди унинг овқат пишириб ўтириши ҳам, Шоирадан олдинроқ бориб қизчасини боғчадан олиши ҳам хунук кўринарди кўзига. Хиёнатнинг ботқоғи тез чуқурлашади. Режиссёрининг «Жигули»си Шоираларнинг уйи олдига ҳеч ҳайиқмай келадиган бўлиб қолди.

Хунук гапнинг думи узун бўлади. Эри бу ҳангомалардан дарак топди. Бир куни Шоира очилиб-сочилиб «Жигули»дан тушаётганида, устига келиб қолди. Йигитнинг пиджаги Шоиранинг елкасида эди. Эр ҳаммасини тушунди шекилли, Шоиранинг юзига тарсаки тортиб юборди. Алам билан қорнига тепди. «Жигули»нириллаб бурилди-ю, жуфтакни ростлаб қолди. Бу орада учинчи қаватдан Шоиранинг онаси югуриб тушди. «Золим» күевининг дастидан дод устига дод солди. Аллақаёқдан етиб келган маст ўткинчилар «бегуноҳ» хотин кишига қўл кўтарган «номард»ни ерга ётқизиб ўласи қилиб тепкилашди. Шоира думини қисибгина уйга кириб кетди. Апчадан кейин тупроққа беланган, калтак зарбидан лаблари ёрилиб кетган эри уйга кирди. Шоира унинг жанжал кўтаришини кутиб турган эди. Иўқ, эри жанжал кўтартмади. Каравотда ухлаб ётган қизчасининг устига борди-да, энгашиб, у юзидан, бу юзидан ўпди. Шунда икки томчи ёш кўзидан сизиб чиқди-да, эрта ажин туша бошлаган юзида қотиб қолди. У Шоирага, қайнанасига бир-бир қараб, индамай чиқиб кетди. Шу бўйи қайтиб келмади. Шоира эрининг қизчасини жонидан ҳам яхши кўришини билар, барibir қайтиб келади деб ўйларди. Иўқ, эри қайтмади, бир куни суддан чақириқ қоғози келди.

Одатдагидек, суд «муштипар она»га — Шоирага ён босди. Эри икки хоналик секциясини индамай топширди. Фақат бир оғиз гапирди. «Кўрсатган ҳунарларингизнинг

жавобини бир кун оларсиз, ахир», деди-ю, этагини қоқиб чиқиб кетди. Шоира эридан қутулганига, эркин бўлганига шукур қилди. У бу хабарни айтиб режиссерни суюнтирмосқчи эди. Қизиқ, режиссиёр суюнмади. «Чатоқ қилибсиз», деди-ю, иш кун сайни кўпайиб кетаётганини, яқинда янги фильм олиш учун узоқ муддат билан бир ёрга жўнаётганини айтди. «Томга чиқаман деб ўрага тушиб қолдим», деган гап бор. Шоира шунаقا аҳволга тушиб қолди. Шундагина, биринчи марта, «ёмон» бўлсаям эри борлигида дуруст яшаганини ўйлади. Яна бир куни қизиқ воқеа бўлди. Шоира қизини олиш учун боғчага борган эди. Қизи қум сепилган майдонда болалар билан ўйнар, бир болага қараб лабини чўччайтириб гапиради:

— Адамла кесинла, этиб бераман. Битта урадила сани!

Шоиранинг юраги шунда яна бир зил кетди. Беихтиёр ўзининг болалигини эслади. Дадасини сўраб йифлаганида онаси айтган гап қулоғи остида тағин жарапглаб кетди. «Даданг ўли-иб қолган, билдингми?»

Иўқ, у ўз боласига бу гапни айттолмасди. У қизчасини қучоқлаб ўпди. Шунда хато қилганини, ўз қисматини боласига ҳам раво кўрганини ўйлаб сесканиб кетди. Эридан алиментни «қуртдек» олиб турган бўлсаям, ҳеч қанақа нафақа ота меҳрининг ўрнини босолмаслигини тушунди.

Қиши кунларининг биринда онаси тўсатдан фалаж бўлиб қолди. Бир оёқ, бир қўли ишламай саккиз ой шифтга қараб ётди. Қизиқ, онаси айтган олтини оғир кунда жонига ора кирмади. Унинг жонига одам ора кирди, Шоира ора кирди. Ким билсиз, эрининг охи фалакка етдими ё адолат деган торозу ўз ҳукмини кўрсатдими, хуллас бу ёқда она азоб чекди, бу ёқда Шоиранинг тинчи йўқолди... Қизчасини ҳафтали боғчага берди. Уйдан кўнгли совиди. Шундай кунлардан бирида у эри билан тасоди-фан учрашиб қолди. Ўша оқшом Шоира ишдан эртароқ чиқди: қизchasининг туғилган куни эди. У боғчанинг пастак дарвозасидан кирди-ю, айвончада қий-чув қилиб ўяётган болалар олдига борди. Улар орасида қизчаси йўқ эди. Шоира у ёқ-бу ёққа аланглади. Боғча чеккасида, шафтоли дарахтлари остидаги скамейкада ўтирган қизчасини кўрди. Қизча дадасининг тиззасида ўтирас, қийқириб-қийқириб кулар эди. Аввалига Шоиранинг ғаши келди. Аммо зум ўтмай, кўнглида илинжга ўхшаш нарса уйғонди. У ҳали ҳам бўлса эрини гаҳ деса қўлига

қўндиришга ишонарди. Секин-секин юриб яқин борди. Борди-ю, эрининг юзида аллақандай бегона бир ифодани — хотиржамликни пайқади. Илгари у доим куйиб-пициб юарди. Энди чеҳрасида қандайдир сокинлик пайдо бўпти. Гўё у изтироб оловида ёна-ёна тобланган, тёблана-тоблана совиган эди. Шоира гапни узоқдан бошлади. Эри бу ерга келгани яхши бўлганини, қизчасининг ақли кириб қолгани, отасини сўроқлаётганини айтди, ёшлиқда ҳар хил гаплар ўтишини қистириб қўйди. Эрининг бир туки ҳам ўзгармади.Faқат бир оғиз сўз айтди.

— Ўсибсиз!

Шоира душунмаган эди, тушунтириб берди.

— Янаям сурбетлашибсиз.

Шоира ичига олов тушгандай ловиллаб кетди. «Эркак зотининг уруғига қирон келсин», — деб ўзича ҳукм чиқарди. Начора, бу билан унинг ҳаёти яхшиланиб қолмади. Шоиранинг уйга келишга юраги йўқ эди. Бола боғчада, уйда ҳеч ким йўқ. У кечалари уйғониб кетса, ўзининг ёлғизлигини ўйлаб эзилади. Тез қариб қолишдан даҳшатга тушади. Шунинг учун у ишдан юпанч ахтаради. Кун ора навбатчилик қилиб ўзини овутади. Ҳали Доктор опа Шерзоднинг саломини етказганда Шоира негадир яна ўтмишини ўйлади.

Иш куни бошланган, троллейбус бўшаб қолган эди. Шоира ўртадаги ўриндиқда ўтириб бораркан, тағин кўз ўнгига Шерзод келди. Уша — бундан бир ой илгари бўлган воқеадан кейин у негадир бу йигитни кўп эслади.

Шоира бу йигитнинг нимасини ёқтириб қолганини ўзи билмасди. Faқат шуни билардики, Шерзод йўлида учраган бошқа одамларга ўхшаб Шоирага шилқимларча осислмади. Шоира унинг юриш-туришида, ўзига муомаласида қандайдир покизалиқни пайқади. У ҳамма бир-бирини алдайди, эркак зотига ишониб бўлмайди, деб ўйларди. Шерзод Шоирани ҳам, ўзини ҳам алдамади.

Шоира бир имо қилсан ҳар қандай йигит оёғим остига йиқилади, деб юарди. Кейин билса ўзини-ўзи оёқ ости қилиб юрган экан. Уша — ўзи ишонган, ўзи ихлос қўйган режиссёр ҳам уни оёқ ости қилган экан. Шерзод бўлса уни ўзига танитди. Одатда киши ўзгаларининг нуқсонини дарров кўради-ю, ўз айбини ҳадеганда пайқай қолмайди. Вақт-соати етиб бирон нарса баҳона бўлса-ю, ўзига-ўзи бегона назар билан, четдан қарасагина нуқ-

сонларини кўриб ҳайрон қолади. Шерзод билан учрашув ҳам Шоиранинг ўзини таниши учун баҳона бўлди. Ушанда Шоира ўзининг бу йигитга муносиб эмаслигини билаб, уни ёмон кўриб кетди, аммо кўнглининг бир чеккасида унинг тўғри иш қилганини ҳис этди. Бу йигит ўзи билибми, билмайми, Шоирага бир нарсани эслатиб қўйгандек бўлди. Бу аҳволда яшаб бўлмас экан. Шоира ҳаётда баҳтини тополмаганлиги учун бирорвондан қасос оляпман, деб ўйларкану ўзини-ўзи жазолаётган экан. Ўзгаларни ўйинчоқ қиляпман, деркану ўзини ўзи ўйинчоқ қилаётган экан. Ҳаётда бунақа яшаб бўлмас экан. Эртанги кун олдида ҳисоб бермасдан яшаш энг азобли нарса экан. Шоира буни ҳис этди-ю, ёш боладек самимий, аммо мағрур бу йигитга ҳурмати ошди.

...Шоира троллейбус бутунлай бўшаб қолганини кўриб, атрофга аланглади. Шундагина охирги бекатга келиб қолганини пайқади. Сумкасини кўтариб, шоша-пиша пастга тушди. Шундоқ бекат рўпарасида икки қаватли универмаг ойнаванд эшикларини очган, харидорлар чумолидай ғимирлашиб кириб-чиқиб туришар эди.

Шоира беихтиёр ўша томонга қаради. У байрам яқинлиги, бунақа пайтда ноёб моллар сотилиши мумкинлигини биларди. «Жуда бўлмаса атир оларман», деб ўйлади ойнаванд эшикдан кириб бораркан, у французча атиrlарни яхши кўрарди, аммо уни топиш анча машаққат эди. Шоира ичкари кирди-ю, газлама бўлимida навбат кутиб турган хотин-халажнинг ҳаяжонли шовқинини эшишиб, ўша томонга юрди. У адашмаган экан: газлама секциясида хонатлас берилаётганинг устидан чиқиб қолди. Дарров навбатга турди. Одам кўп эмас, нари борса ўттиз-қирқ киши турарди. Кўк ласдан халат кийиб олган тилла тишли сотувчи қиз чаққонлик билан газ чўпини ўйнатар, навбат кутаётганлар эса бунақа ноёб нарса пештахтага камдан-кам чиқишини ўйлаб ҳаяжонланиб типирчиласар эди.

— Кўп берманг! Ҳаммага етсин! — деди кимдир қичқириб.

Бошқалар ҳам шовқин солишди.

— Шундоқ қилинг, синглим!

— Биз ҳам бенасиб қолмайлик.

Сотувчи қиз уларнинг маслаҳатисиз ҳам ишини билиб қилар, ҳар кишига икки кийимликдан ортиқ атлас бер-

масди. Навбат кутаётганлар буни кўриб анча тинчид қолишиди. Лекин атлас олиш барибир уларга насиб қилмади. Шоиранинг навбати етишига беш-олти киши қолганида сотувчи қиз тилла тишини ярақлатиб, ниҳоятда мулоимлик билан огоҳлантириди:

— Очередга турманглар, атлас тамом бўлди.

Харидорлар шовқин-сурон кўтариб юборишди. Сотувчи қиз икки кафти билан қулоғини беркитиб олган, тилла тишини ялтиратиб ҳадеб жилмаяр эди.

Ниҳоят, ичкаридан худди қизникига ўхшаш кўк атлас халат кийган йигит чиқиб келди.

— Нима гап, — деди мулоимлик билан.—Мен завсекцияман.

Харидорлар яна шовқин кўтаришиди.

— Нега тамом бўлади. Энди икки тўп сотдинглар-ку!

— Атлас тамом бўлди,— деди бўлим мудири осойишта оҳангда. — Эрта-индин яна келиб қолади.

Харидорлар кўнишмади. Яна тўс-тўполон бўлиб кетди. Бирор шикоят дафтарини сўради. Бирор арзнома ёзамиш, деди.

— Редакцияга ёзиш керак!— деди кўринишидан ўқитувчиларга ўхшаган аёл аччиқланиб, — жуда ҳаддидан ошиб кетди булар!

Шоиранинг кўз ўнгига ярқ этиб Шерзод қелди.

— Бўпти!— деди. — Ҳаммамиз қўй қўямиз!

У универмагдан чиққанида терлаб кетган, асабийлашганидан бўлса керак, қулоқлари шанғиллар, оёқларида мадор қолмаган эди.

Шоира қизишиб кетиб, харидорларнинг шикоят хатини редакцияга обориб беришни зиммасига олгани учун энди афсусланди. «Қандоқ бораман,— деб ўйлади шикоятни буклаб сумкасига соларкан. — Нима деб кираман?»

Аммо у ваъда қилиб қўйган, энди бормаса бўлмас эди. У редакцияга эртага боришга қарор қилди.

30

Кеча Шерзод нашриёт билан тузган шартномага биноан янги тўпламигининг қалам ҳақини олди. Кассадан чиқибоқ Марказий телеграфга кирди. Байрамни ўтказиш учун ўзига юз сўм олиб қолди-да, қолган пулнинг ҳаммасини қишлоқча — синглисининг номига жўнатди.

Аяси қанчалик қувонишини, қанчалик дуо қилишини кўз ўнгига келтириб, ўзиям суюниб кетди. Бугун бўлса фельетони босилиб чиқди. Шерзод иш шунчалик тезлашиб кетишини кутмаган эди. Кеча у фельетонини топшириши билан муҳаррир ўқиб чиқди-ю, навбатдаги сонда босишга топшириқ берди. У Москвага аллақаандай кенгашга кетаётгани экан. Муҳаррир фельетонни ўзи борида ҳал қилиб кетишини истаганини Шерзод тушунди. Бунаقا ишлар «зам»га қолса мужмаллашиб кетишини, чамаси, редакторнинг ўзи ҳам билар эди.

Шерзод эрталаб барвақт турди-да, гастроном олди-даги дўйончадан газета сотиб олди. «Мактабнинг хўжайини ким?» деган фельетон тўртинчи саҳифада босилган эди. Шерзод автобусда кетаркан, уни яна синчиклаб ўқиб чиқди. Раиснинг кўп йиллардан бери мўл ҳосил етиширишга уриниб келаётгани, ишнинг кўзини биладиган одам эканлиги таъкидлаб ўтилган, аммо ўзига ортиқча бино қўйиб юборгани, одамларга зуғум ўtkазаётгани танқид қилинган эди. Шерзод ўзининг беғараз ёзгани, ҳеч кимга ортиқча бўёқ суркамаганига яна бир бор ишонч ҳосил қилиб, қувонди.

Аммо қувончи узоққа бормади. У саккизинчи қаватга чиқиши билан секретарь жувонга рўпара келди.

— «Зам»нинг олдига киринг, дарров! — деди секретарь Шерзоднинг йўлини тўсгудек бўлиб.

Шерзод хаёлан кулимишиб қўйди. Муҳаррир ўринбосари ёши олтмишларга борган, ўзи ҳам, феъли ҳам гилдиракка ўхшаган дум-думалоқ киши эди. У бошини шифтга, оёғини ерга тегизмай юришга ўрганиб қолган, ўзининг соясидан ўзи қўрқарди. Муҳаррир борлигига «зам»нинг бор-йўқлиги асло билинмас, аммо редактор бирон ерга кетиб, иш «зам»нинг зиммасига тушса, ҳар куни мажлисбозликлар бошланарди. «Зам» бу билан бир томондан ўз ҳукмини кўрсатиб қўйишга, иккинчи томондан ҳар эҳтимолга қарши юкни ходимларга ортиб, ўзи бир чеккага чиқиб олишга уринар эди. Шерзод бунинг сабабини яхши биларди. «Зам» хато қилиб қўйишдан қўрқар, ҳамиша ҳамма иш сип-силлиқ бўлишини хоҳларди. Ҳозир ҳам у шуни ўйлади-ю, жилмайиб сўради:

— Мажлисми?

— Иўқ! — секретарь кескин бош чайқади. — Битта ўзингизни чақирияптилар. Боядан бери уч марта сўради-лар.

«Фельетон масаласида чақирган». Шерзоднинг хаёлига лоп этиб шу фикр келди-ю, ҳамон қўлида турған газетани буклаб, пиджагининг чўнтағига солди. «Редактор келиб-келиб шу пайтда сафарга кетганини қаранг, ҳамма нарса шунақа, аксига олади ўзи!»

«Зам»нинг кабинети ўзига хос қилиб безатилган эди. Ерга гилам пояндоз тўшалган, стол устида қадими мартмар сиёҳдон, чойнак-пиёла турарди. Чарм креслога оқ ғилоф қопланган, креслонинг ўтиргичи юмшоқ бўлишига қарамай, «зам» уйидан маҳсус гардишсимон ёстиқча тикириб келган, шу ёстиқчани тагига қўйиб ўтиради. Ҳозир ҳам у кресло суюнчиғига елкасини ташланча, газета ўқир, қабариқ кўзойнак ортида кўзлари ғайри табиий даражада катта-катта кўринарди. У юмалоқ юзига ғоят жиддий тус бериб, тўртинчи саҳифани кўздан кечирарди. Шерзод бир қарашдаёқ унинг фельетонга тикилиб ўтирганини пайқади. Секин салом берди. Мұҳаррир ўринбосари кўзойнагини йилтиратиб, бош силкитиб қўйди-да, «бу ёқقا ўтиринг», дегандек имо қилди. Шерзод дераза ёнидаги стулга келиб ўтириди. «Зам» яна диққат билан фельетонни кўздан кечиришга тушди. У ҳеч нима ўқимас, чамаси Шерзодни боплаб сўкишга шайланар, аммо гапни нимадан бошлини билмас эди.

— Чақирган экансиз! — деди Шерзод, ниҳоят, тоқати тоқ бўлиб.

«Зам» кескин бош кўтарди. Кўзойнагини олди-да, қарс этиб столга ташлади.

— Сиз нима қилиб юрибсиз ўзи? — деди жеркиб. — Сизни деб қачонгача гап эшитамиз бизлар!

«Оббо, — деб ўйлади Шерзод ундан кўз узмай. — Анча қовуради шекилли!»

— Йўқ, бунақа ишларни атайлаб қиласиз шекилли, сиз!

У «сиз» сўзини гижиниб, кесатиқ билан таъкидлади.

— Дежур бўлганингизда хато ўтказиб юборасиз! Саҳифа ўқиётгандай аллақандай асарлариңгизнинг сюжетини ўйлаб ўтирасиз!

Шерзод касалхонага тушиш олдидан ўтказиб юборган хатосини «зам» ҳали унутмаган экан. Яна шуни эслатиши Шерзоднинг ғашини келтирди.

— Бу гапни аввалги мажлисда айтгансиз! — деди у «зам»нинг сўзини бўлиб.

«Зам»нинг лаблари титраб, сип-силиқ лўппи юзига қон урди.

— Манави-чи!— деди фельетон босилган саҳифани кафтининг орқаси билан шапатилаб. — Ҳамма ишни расво қилиб қўйибсиз-ку. Ким жавоб беради бунга!

— Нима бўпти?— деди Шерзод хотиржам гапиришга уриниб.

— Яна нима бўпти дейди-я!— азбаройи тутаққанидан «зам»нинг юзи баттар қизариб кетди. — Кимга осилайтганингизни биласизми? Ким билан олишаётганингизни биласизми, ўзи?! Арзимаган бир гапни баҳона қилиб, бутун республикага таниқли одамни фельетон қилиш шартмиди!

«Раис бува ишга киришибди,— деб ўйлади Шерзод «зам»дан кўз узмай.— Питиллаб қопти! Гап таъсир қилибди, яхши!»

«Зам» ҳамон қўлларини асабий силкитганча, шанғилаб гапирап, раиснинг машҳур одам эканлиги, шундоқ одамни фельетон қилиш мутлақо нотўғрилиги, мободо редактор буюрган тақдирдаям бу ишни қилмаслиги кераклигини гапирап эди. «Раиснинг таги бақувват, шундан қўрқяпман, деб қўя қолмайдими, бу! Нима қиласиди гапни чўзиб?»— деб ўйлади Шерзод, дераза томонга қараб.

Ҳаво булут эди. Нашриёт ҳовлисидаги тут дарахтнинг шохлари асабий силкинар, дараҳт остида турган кабоб кўрасидан тутун бурқсиб ҳавога таралар эди. Шамол борган сайин кучайиб, яхлит деразанинг аллақаеридан фуриллаб кирар, шифтдан ергача осилиб турган қия очиқ дарпарда оҳиста силкиниб қўяр эди. Шерзод деразанинг ташқари томонида, силлиқ алюмин соябон бурчагида ҳурпайиб ўтирган мусичани энди кўрди. Мусича бир бурчакка қисилиб олган, шамол кучайган сари момиқ патларининг ораси очилиб кул ранг туsgа кирар, жажжи оёқлари билан соябон қиррасига ёпишганча, мункиб-мункиб кетар, мунчоқдек кўзини жовдиратиб атрофга қараб қўяр эди. Шамол эса кучайгандан кучайиб борар, мусича сирғалиб-сирғалиб кетар, алюмин соябон қиррасига янайм маҳкамроқ ёпишарди.

— Мен билмайман!— деди «зам» столни кафти билан шапатилаб. — Үртоқ Самандаровнинг хатоси учун мен жавоб беришни истамайман, тушундингизми?

Яқинда махсус комиссия бу масалани обкомда мұхқана-
ма қилади. Бюро мажлисига ўзингиз борасиз. Ана ун-
дан кейин обрўли одамларни фельетон қилиш қанақа
бўлишини билиб қўясиз. Бу сизга ошиқ-маъшуқларнинг
ўпинишини тасвирлаб роман ёзиш эмас!

Унинг охири гапи Шерзоднинг ҳамиятига тегди.
«Зам» негадир бадиий асар ёзишни енгил-елли иш деб
ўйлар, ёзувчиликни хийла майна қилиб гапиради.
Авваллари Шерзод буни сезса ҳам эътибор бермаганди.
Ҳозир жим туролмади.

— Бўпти, — деди ўрнидан туриб. — Бюрга албатта
қатнашаман. Мен фельетонни билар-бilmас ёзган эмас-
ман. — У «зам»нинг юмшоқ креслосига имо қилди.—
Бу жойни ҳеч ким сиздан тортиб олмайди. Қўрқманг!
Пенсияга чиққунингизча шу жой сизники!— У «зам»
нинг юмaloқ юзи бир томонга қийшайиб, ғайри табиий
чўзилиб кетганини кўрди-да, янам хотиржамроқ овоз-
да қўшиб қўйди. — Ёзувчилик масаласига келсак, сиз
унга тил тегизманг. Илтимос.

Шерзод эшик олдига борди-ю, «зам»нинг илон чақ-
қандек сапчиб ўрнидан туриб кетганини кўрди. Аммо
тўхтамади. Йўлакка чиқиб, эшикни қарсллатиб ёпди.

31

Шерзод биринчи рейсга билет олганди. Аксига олиб,
самолёт кечикиб учди. «Як—40» Фарғона аэропортига
қўнганида соат тўққиздан ошган эди. Шерзод такси то-
пиб, обкомга етиб келгунча яна бир соатча ўтди. Обком
биноси олдидағи гулзорда чечаклар тонг қўёшининг
нурида ловуллаб порлар, асфальт майдонча чиннидай
қилиб супурилган, қатор-қатор енгил машиналар ярақ-
лаб турарди. «Чатоқ бўлди, — деб ўйлади Шерзод зи-
налардан шоша-пиша чиқиб бораркан. — Кечикдим.
Асли поездда келаверсам бўларкан».

Кеча кечқурун «зам» уни чақиртириб, шошилинч
Фарғонага боришни буюрди. Фельетон юзасидан тек-
шириш ўтказган комиссия эрталаб обком мажлисига
йиғилишини айтди. «Эҳтиёт бўлинг, — деб қайта-қайта
тайинлади. — Бу жуда нозик масала. Тағин қовун ту-
шириб, бизни маломатга қолдирманг».

Шерзод алланечук ишчан бир сукунат чўккан йўлак-

дан ўтиб бораркан, тагин ўзини койиди. «Жуда хунук иш бўлди. Сендан бошқа ташвиши йўқми бу одамларнинг!»

У обком секретари ўтирадиган қабулхона эшигини очдию, энг аввал Раис бувага кўзи тушди. Раис шундоқ эшик рўпарасида — дераза олдида тик турар, қора костюм кийиб, ҳамма медалларини тақиб олган эди. Шерзод бир лаҳза тўхтади-ю, енгил нафас олди. «Ҳали бошланмабди». Раиснинг рўпарасида тарашадек озғин бир киши турар, айтидан, икковлари қизғин суҳбатлашаётганларида Шерзод кириб, гапнинг белига тепганди.

Раис бува Шерзодни кўриши билан ранги ўчди.

— Ана, келди! — у ияги билан имо қилиб Шерзодни кўрсатди. Шерзод унинг беписандлик билан гапирганини билиб ғаши келди-ю, аммо индамади. Раиснинг суҳбатдоши худди жиноятчига қарагандек Шерзодга кўзини олайтириб қараб қўйди.

— Қийинчилик йилларида озмунча ёрдам бердимми буларга! — деди раис овозини баландлатиб. — Тўйғизганинг қорнига тепиш, деб шуни айтади-да!

Шерзод ижирғаниб юзини ўғирди. У бурчакда ўтирган аёлни энди кўрди. Сочларига оқ оралаган рус аёл столни оҳиста тақиллатди-да, соғ ўзбек тилида дашном берди.

— Ўртоқлар, ичкарида мажлис кетяпти!

Раис, лаблари пир-пир учганча Шерзодга еб юборгудек қараб қўйди-да, нари кетди. Унинг важоҳати ёмон эди. Ора-чора Шерзодга имо қилиб, суҳбатдошига алланималарни тушунтирас, суҳбатдоши ҳам бош силкиб, унинг гапнин маъқуллар эди. Мана шу вазмин сукунат, раиснинг ўзини тутиши таъсири қилди-ю, Шерзоднинг елкасидан аллақандай юк боса бошлади. «Шунча одамни ташвишга солдинг,— деб ўйлади ўзини койиб.— Шунча одамнинг вақтини олиб ўтирибсан». Кечадан бери унинг ўзи тан олишни истамай хаёлидан қувоётган шубҳалар яна ёпирилиб келди. «Балки «зам» тўғри айтиётгандир. Балки раис буванинг камчиликларини ошириб ёзгандирсан. Нима бўлгандаям бу одам колхозни оёққа турғазгани рост-ку! Шунча шон-шуҳратга бекорга эга бўлмагандир? Нимаики қилса колхоз учун, пахта учун қиляти-ку! Бу ерадагилар биринчи галда унинг мана шу хизматларини ҳисобга олишмайдими, ахир!»

Вақт имиллаб ўтар, девордаги соат чиқиллаб, фурсат ўтишини баттар секинлаштираётгандек бўлар, бундан Шерзоднинг ғаши келар эди.

Ниҳоят, эшик очилиб, ичкаридан уч-тўрт киши чиқди. Секретарь аёл раисга имо қилди.

— Кираверинглар.

Аввал Раис бува билан бояги сұхбатдоши, уларнинг кетидан Шерзод ичкари кирди. Хонада ўн-ўн икки киши ўтирас, кабинет жиҳозлари оддий эди. Деворга обласъ харитаси илиб қўйилган, бурчакда кўчма Қизил Байроқ турарди. Шерзод стол тўрида ўтирган обком секретарини дарров таниди. Кулча юзларида дехқонча содда бир ифода акс этиб турган, доим дўппи кийиб юрадиган бу ёшгина йигитни у илгари ҳам уч-тўрт бор кўрган, аммо гаплашмаган эди.

Обком секретари гапни лўнда бошлади.

— Республика газетасида «Мактабнинг хўжайини ким?» деган фельетон босилган эди. Шу фельетон юзасидан обком комиссияси текшириш ўтказган. Комиссия ҳисоботини эшитсак...

Энг аввал қисқа енгли катак-катак кўйлак кийган семиз бир киши сўз олди. Шерзод аввалига эътибор бермаган экан. Урнидан турганидан кейин уни таниди. Шерзод бу одамни колхоз шийпонида раис бува билан бирга кўрганди. Xона салқин бўлишига қарамай, бу киши қизариб-бўзариб кетган, каттакон рўмолчаси билан ҳадеб юзларини, йўғон бўйинни ишқалаб-ишқалаб қўярди.

— Ўртоқлар! — деди у қандайдир тантанавор оҳангда. — «Тиниқсој» деганда биз энг илфор колхозни тушунамиз. Бу колхоз фақат районда эмас, бутун областда планни доим биринчи бўлиб бажаради. Мана, энг свежий мисол: бу гал ҳам колхоз посевнойни биринчи бўлиб бажаради. Шундоқ одамни бутун республикага дўмбира қилиш яхшимас.

Шерзод мажлиснинг бунаقا оҳангда бошланишини кутмаган эди. Қизиқ, бу одамнинг далиллари уни чўчиши ўрнига қайсарагини қўзғаб юборди. «Яна ўша гап, яна ўша қалқон! — деб ўйлади семиз кишидан кўз узмай ўтиракан. — Обкомда шунчалик суюнчиғи бўлганидан кейин раис бува керилмай ким керилсин?» Шерзод шуни ўйлади-ю, кўнглини кемириб турган шубҳалар бирдан тарқалди. «Йўқ, сен тўғри иш қилгансан. Ҳақ

гапни айтгансан. Қачонгача одамлар фақат бугунни ўйлаши керак. Нега энди эртанги кунни ўйламаслик керак!» Унинг томоғига яна ўша ғашни келтирадиган илиқ бир нарса тиқилди. Қулоқлари шанғиллаб, юраги ура бошлади. Энди у семиз кишининг гапларини эшигимас, эшитишни истамас эди.

Навбатдаги сўз бояги тарашадек озғин кишига берилди. Бу одам область партия комитетидаги ишлашини Шерзод энди билди.

— Фактларни текширганда, ўртоқ Самандаров,— у Шерзодга имо қилиб қўйди, — бизга бир оғиз маслаҳат солсангиз бўларди. «Тиниқсой»нинг раиси областда энг тажрибали раҳбарлардан. Ишнинг кўзини билади. Илмли, тажрибали ходим, техникадан аъло даражада фойдаланади. — У ўтирганларга бир-бир қараб чиқдида, овозини баландлатди. — Бунинг устига «Тиниқсой» колхозида кейинги пайтларда мисли кўрилмаган ишлар қилинди. Хонадонлар газлаштирилди. Ҳар уйда телевизор бор. Янги мактаб қурилди. Колхоз мактабга доим кўмак бериб туради. Шундай экан, мактаб ҳам колхозга ёрдам бериши керак-да! Анави ўқитувчидаям айб кўп. Раис билан жанжаллашиб қолган экан, шуни редакцияга ёзиб достон қилиб ўтириши шартмиди? Андиша деган нарса бўлиши керак одамда!

Шу ерга келганда раис бува чидолмади шекилли, ўтирган жойида гап ташлади:

— Ифвогар-да, кўр қори! Ўзи ҳемирининг ишини қилмайди, ишни дўндириб қўйганни кўролмайди.

Обком секретари қўлидаги ручка билан столни тақиллатди.

— Яна гапингиз борми? — деди ижроком вакилига қараб. Унинг қошлари чимирилиб кетган, афтидан, раис буванинг муомаласи ғашини келтирган эди.

Ижроқўм вакили секин бош чайқади.

— Бўлди. Гапим шу...

— Гапингиз шу бўлса, нимани гапирдингиз ўзи? — Обком секретари ўрнидан туриб кетди. — Айтинг ахир, фельетондаги фактлар тўғрими, нотўғрими?

Вакил эсанкираб қолди. Қўлларини ёзиб минғиллади.

— Умуман олганда, шунаقا иш бўлган, болалар кўрак терган. Лекин раис бу ишни колхоз манфаатини кўзлаб...

— Ўтириңг! — Обком секретари ўтирганларга разм солди. — Тағин ким гапиради? — деди осуда товушда, — марҳамат, ўртоқ Мирражабова.

Дераза тагидаги стулда ўтирган, соchlари текис қилиб турмакланган кўҳлик аёл ўрнидан турди. Шерзод бу аёлнинг идеология бўйича обком секретари эканини билар эди.

— Бизда ёмон бир одат бор! — деди у оҳиста хўрсаниб. — Бирорни бир кўттар-кўттар қилсақ, оёғини ерга тегизмай қўямиз. Бошимизга чиқариб оламиш-да, қандоқ қилиб туширишни билмай юрамиз. Бу кишининг муомаласига қараңг. — У раис томонга жаҳл билан қараб қўйди. — Обкомнинг бюросида ўтирибсиз. Сизнинг масалангиз муҳокама қилингани. Сиз бўлсангиз, қирқ йил педагогик қилган одамни «иғвогар» дейсиз, «кўр қори» дейсиз. Ўша ўқитувчини мен жуда яхши биламан. Бирорни муштлашиб сўқир бўлган эмас. Ватан учун жанг қилиб айрилган кўзидан...

Шерзод раис бувага қараб қўйди. У аввалига нажот кутгандек атрофга аланглади-ю, кейин секин бўйничи ичига тортди. Афтидан, у бу ерда ҳадеб ирғишлиш яхшиликка олиб бормаслигини тушуниб қолган эди.

— Ўртоқ Самандаров, сизда қўшимча гаплар борми?

Шерзод обком секретарининг ўзига сўз беришини кутмаган эди. Беихтиёр ўрнидан қалқиди-ю, юраги гурпиллаб урганча, гапни нимадан бошлашни билмай туриб қолди.

— Ростиши айтсам, — деди овози хириллаб. — Бу ерга, мажлисга кириш олдидан фельетон ёзганим учун ўзим иккиланиб қолгандим. Шундоқ тажрибали одамни қаттиқ таңқид қилиб хато қилдиммикин, деган шубҳага борган эдим. — У раис бувага қараб қўйди-да, хўрсинди. — Иўқ, хато қилмаган эканман. Мен Тиниқсойда туғилиб ўғсанман. Раис бува яхши пахтакорлигини мен ҳам биламан. Лекин, — у бир зум тўхтади-да, ижроком вакили билан семиз кишига қаттиқ тикилди, — лекин планин ошириб адо этиш — кўнгилга келган номаъ-қулчиликни қилиш деган гап эмас. Бу масалани мен шуцақа тушунаман. — Шерзод энди обком секретарига қараб гапира бошлади. — Бу ер табаррук даргоҳ бўлгани учун мен ҳамма гапни рўй-рост айтиш зарур, деб

биламан. Шунинг учун фельетонда айтилмаган бир-иккита гапни қўшиб қўймоқчиман.

Раис, «тағин нима демоқчи бу», дегандек кўзлари қисилиб унга қараб қўйди. Аммо Шерзод парво қилмади. Энди унинг вужудини қудратли, вазмини бир туйғу эгаллаган эди. Киши қўпдан буён ўйлаб юрган ҳақиқатни керакли ўринда, керакли одамга айтганида худди шу ҳолатни бошидан кечиради.

— Тўғри, раис бува колхозни оёққа турғиздилар. Ҳосилдорликни оширдилар. Аммо бу киши колхозчиларга ҳар тарафлама ҳукм қилишга ўрганиб қолганлар. Ўзларига шунчалик бино қўйганларки, кабинетларида, бурчакдаги сейфнинг устида ўзларининг рамкага солинган портретлари туради.— Шерзод семиз кишига кескин ўгирилди.— Ўша суратни сиз ҳам кўрган бўлсангиз керак. «Тиниксой»га боргансиз-ку, ахир.

Семиз киши қизариб-бўзариб, рўмолчаси билан юзини сийпалади.

— Колхозга автобус раис буванинг рухсати билан қатнайди.— Шерзод раисга ўгирилди.— Тўғрими?

Раис индамай юзини бурди.

— Раис бува одамлар район марказига борса иш қолиб кетади, деб хоҳлаган пайтда автобусни тўхтатиб қўядилар. Қишлоққа лектор келса, бу киши одамларнинг вақтини олмасин, деб ҳайдаб юборгудек бўлади. Ким қачон тўй қилишини раис бува белгилайди. Бунинг учун бир йилда ўн кун вақт ажратилади. Шу пайтда улгурган одам улгуради, қолгани янаги йилга қолиб кетади. Мабодо бирон одам ўзича тўй қилса, айни базм қизиган пайтда чироқ ўчириб қўйилади. Одамлар тўйда ўтиrsa, эртасига ишининг мазаси бўлмасмиш.— Шерзод ҳарчанд ўзини босишга уринса ҳам овозида ғазаб оҳангни жаранглаб кетди.— Агар йигит билан қиз бир-бирига талпиниб турган бўлса-чи! Нима ҳақингиз бор уларга тўғаноқ бўлишга? Айтнинг бўлмаса, раис бува, одамлар бир-бирини яхши кўрниш учун ҳам сиздан рухсат олсин!— Шерзод чуқур хўрсиниб атрофга разм солди.— Узбек деҳқони пахтага қанчалик меҳр қўйганини ҳаммамиз яхши биламиш. Балки раис ҳам пахтага меҳри туфайли шундоқ қиласар. Лекин бунақа қилиқлар одамларнинг пахтага меҳрини оширмайди. Камайтиради. Одамлар пахта деса безиллади-

ган бўлиб қолади. Менинг гапим шу. Қизишиб кетган бўлсам узр.

Шерзод жойига ўтириши билан хонага жимлик чўкди. Семиз киши каттакон рўмолнаси билан ҳадеб бўйинни артар, ижроқўм вакили узун бўйинни чўзиб, анча нарида, стол тўрида ётган газетага кўз югуртирган бўлар, раис бува лабларини қимтиганча тек ўтирас эди. Ниҳоят, обком секретари ўрнидан турди.

— Ҳаммамиз иш билан банд одамлармиз,— деди у босиқ овозда.— Ҳаммамиз тиним билмаймиз. Давр талабининг ўзи шу. Ким қачон қайси ишни қилишини билиши керак. Аммо энг асосий нарсани — одамларни унугиб қўядиган ўртоқлар бор. Мана шу энг ёмон иллат. Аслини олганда бунаقا қилишга ҳеч кимнинг ҳаққи йўқ.— У негадир бошқаларга эмас, Шерзодга қараб гапира бошлади:— Эрта-индин бутун йиғим-терим машиналар зиммасига тушади. Бунаقا ақлли машиналарни яратадиган авлод бугунги ўқувчилар.— У раис томонга кескин бурилди.— Ўша, сизнинг колхозингиздаги мактабда ўқиётган болалар яратади бу машиналарни! Биз сизнинг кўп йиллардан буён раислик қилишингизниям, урушдан кейинги мashaқатли йилларда колхозни оёққа турғазганингизниям биламиз. Ютуғингиздан қувонамиз. Лекин хато қилсангиз хас-пўшлаб кетмаймиз. Ҳозир баъзи ўртоқлар сизнинг колхозингиз кўп даромад олишини айтишди. Ҳар хонадонда телевизор, уйлар газлашган, дейишди. Ҳаммаси тўғри. Аммо ҳозирги кунда колхозчи учун табиий газ билан телевизорнинг ўзи кифоя қилмайди. Бугун одамлар ўзига тўғри муносабатда бўлишни талаб қилишялти. Бу ҳам бизнинг ютуғимиз. Нега деганда бу одамлар ўз қадриниям, фидойиликниям ўрнига қўяди. Бунаقا одамларни қадрламасак нонкўрликдан бошқа нарса эмас!

Шерзод раис бувага қараб қўйди. Раис бир нуқтага тикилиб ўтирас, аввалгидек бўйинни чўзмас, офтобда тобланган чайир юзида қандайдир сокин ифода бор эди. Гўё обком секретари раис буванинг рўпарасига тиниқ бир кўзгу келтириб қўйгану ҳар гапи билан шу кўзгуга қайта-қайта қараашга мажбур қиларди уни.

— Сиз колхознинг отаси бўласиз,— деди секретарь ҳамон ўша босинқи, лекин куончак оҳангда.— Ота деган ўз болаларига меҳрибон бўлиши керак. Колхознинг боласи сизнинг ҳам болангиз. Унинг биринчи

галдаги вазифаси — ўқиш. Ҳозир ўртоқ Самандаров айтган гапларга келсак, булар жуда жиддий масалалар. Колхозчининг тўйи, колхозчининг маъракаси деган тушунча тагида катта гап ётиди. Инсон қадр-қиммати деган гап ётиди! Тушундингизми?! Агар сиз колхозчининг пахтадан бўлак ҳаёти йўқ десангиз хато қиласиз. «Ҳамма нарса инсон учун!» деган гап қоғоздаги шиор эмас.

Шерзод қалбida хушиуд бир енгиллик сезиб обком секретарига тикилиб ўтиради. Секретарь унинг кўнглидаги гапларни қандайдир дехёнча бир самимият билан, куйиб-ёниб гапиради. Бутун бошли областнинг ташвишини зиммасида кўтариб турган бу одамнинг мана шу самимияти Шерзодни мафтун этди-ю, қалби ёришиб кетди.

32

Киши ўз онасини нима учун яхши кўришини билмайди. Ўз онаси бўлгани учун яхши кўради. Киши ўз онасида рўй берадиган ўзгаришларни ҳам яхши пайқамайди. Эътибор бермайди бунга. Ўзингиз яшаб турган шаҳар ҳам шунаقا. Сиз уни нима учун яхши кўришингизни билмайсиз, аммо қаттиқ яхши кўрасиз. Унинг қиёфасида бўлаётган ўзгаришларга кўпдан диққат қилавермайсиз. Негаки, улар ҳар куни сизнинг кўз ўнгингизда рўй беради. Сиз уларни кўравериб кўнишиб кетасиз. Аммо вақти келиб бир баҳона билан тўсатдан диққат билан назар ташлайсизу қанчадан-қанча ўзгаришлар бўлиб ўтганини, сиз бўлсангиз шунча пайтдан буён уларни сезмай юрганингизни ўйлаб, ҳайрон қоласиз.

Шерзод автобус деразасидан қараб бораркан, ҳозир тўсатдан шуни ҳис қилди. Май байрамига тараддуд ҳозирданоқ қизиб кетганди. Кўтарма машиналарнинг наровонли майдончаси устига чиқиб олган, халат кийган кишилар бинолар деворини оқлайди. Ҳашарга чиқкан ўқувчи болалар йўлкалар атрофини тозалайди, фаррош хотинлар кўча четидаги қатор-қатор чинорлар танасига оҳак суркайди. «Байрамга ҳали ўн кун бор-ку, — деб ўйлади Шерзод, ҳамон ташқарини кузатиб бораркан. — Майли, бир жиҳатдан шуям яхши. Баҳонада шаҳар чиройли бўлиб қолади». Автобус шаҳар марказига етиб

къяганида, Шерзод Тошкент қанчалик латофатли бўлиб кетганини яна бир бор чуқур ҳис қилди. Ленин музейининг мармар қасрига осилган шода-шода чироқлар маржони унинг ҳуснини янаям очиб юборгандек эди. Рангоранг лампочкалар ҳали ёқилмаган, аммо кечаси улар ёнса нақадар жозибали манзара кашф этишини тасаввур қилиш қийин эмасди. Шундагина Шерзод Қизил майдонда олисдан кўриниб турган Ленин ҳайкали ҳам, йигирма қаватли кўркам бино ҳам, унинг ёнидаги улкан фонтан ҳам — ҳамма-ҳаммаси ягона, яхлит бир гўзалик намоён этишини ҳис қилди. Шу ондаёқ кўнглида қувонч аралаш ғууррга ўхшаш илиқ, осуда бир туйғу уйғонди. У ўз хонасига кириб борганида руҳи баланд, қайфияти соз эди. Эшикни очиши билан одатдагидек хонани тутатиб ўтирган Абдувоҳидга кўзи тушди. У телефон трубкасини чангллаганча аллаким билан гаплашарди. Шерзодга кўзи тушди-ю, қувончдан қичқириб юборди.

— Ие, мана, ўzlари кеп қоядилар! — деди трубкага бақириб.

Шерзод портфелини стол чеккасига қўйиб телефонга қўл чўзаркан, Абдувоҳидга шубҳаланиб қараб қўйди. Абдувоҳиднинг телефонда ҳазил қилиб, лақиллата-диган одати бор эди.

— Ким? — деди Шерзод трубкага имо қилиб.

Абдувоҳид телефон менбрамасини кафти билан ёлиб, илжайди:

— Жонон! Сени яхши кўриб қолганмиш. Икки кундан буён қидиради.

«Зуҳра!» Шерзоднинг хаёлига шу фикр яшиндек ёрқин, яшиндек бир куч билан урилди-ю, дарров трубкани олди. Аммо жавоб қилишдан олдин Абдувоҳидга қараб, шиддат билан гапирди.

— Майнавозчилик қилсанг, абжағингни чиқараман!

Абдувоҳид яна илжайди. Митти кўзлари қисилиб, чўғ порлади.

— Бирор сени яхши кўрса ёмонми, овсар!

— Лаббай, — деди Шерзод ҳаяжонини босиш учун атайлаб совуққина оҳангда.

— Сиз Самандаровмисиз? — деди қўнғироқдай овоз.

Шерзод илгари Зуҳра билан телефонда гаплашмагани учун овозини танимасди. «Телефондаям овози яхши эшитиларкан», деб ўйлади у мийигида кулиб.

- Ҳа, Шерзодман, — деди босиқ оҳангда.
— Сизни тепиб бўладими ўзи?
— Кечирасиз, — Шерзод жилмайди, — яна **Фарғонага** боришга тўғри кеп қолди. — Эрталаб келдим.
— Мен Шоираман.
Шерзод эсанкираб қолди.
— Ким? — деди у беихтиёр чўзиб.
Телефондаги овоз кулди:
— Шоира! — деди таъкидлаб. — Хотирангиз шунақа ёмоими?
Шерзод нима бўлганда ҳам Шоираннинг қўнғироқ қилишини ҳеч кутмаган эди.
— Ие, сизмисиз. Шоирахон! — деди у ўзининг кулиги аҳволидан ўзи мулзам бўлиб. — Қаердан гапиряпсиз?
— Яқиндан! — Шоира яна ўша жарангдор овозда гапирдди. — Олдингизга кирмоқчи эдим. Шу билан учинчи келишим.
«Нима юмуши бор экан?» деб ўйлади Шерзод норозилик билан. Балки бошқа пайт бўлганида у бундай аҳволга тушмасди. Аммо ҳозир Зуҳра эмас Шоира қўнғироқ қилгани учунми, ҳафсаласи пир бўлди. Шуига қарамай иложи борича юмшоқроқ қилиб гапирди.
— Бўпти. Ҳозир пропуска ёзиб беришади. Саккизинчи қаватдаман.
У трубкани қўйиши билан Абдувоҳид иягини қоқиб имо қилди.
— Ким?
— Ҳозир кўрасан! — деди Шерзод қовоғини солиб. — Жудаям хоҳлаётган бўлсанг таништириб қўяман.
Абдувоҳиднинг қовоғи осилиб кетди. Индамай, чўнтағидан «Прима» чиқариб, лабига қистирди.
— Мен сенга таништириб қўй дедимми?! Уни-буни қўй, муҳокама қанақа ўтди?
Шерзод дўстининг елкасига қоқиб жилмайди.
— Ҳаммаси яхши бўлди. Тинчликми бу ерда?
— Редактор келди, — деди Абдувоҳид сигаретининг учини эзғиларкан.
Бир оздан кейин эшик очилди-ю, қисқа енгли гулдор кремплин кўйлак кийиб олган Шоира кириб келди. Шу ондаёқ хонани нафис атири иси тўлдириб юборди. Шоира янаям очилиб кетган, гавдасига мослаб тикилган қўйлаги баданига чиппа ёпишган, бўлиқ **кўк-**

раклари кўксидан отилиб чиқиб кетгудек тирсиллаб туар, кўзларида ҳамон ўша — одамнинг бошини айлантириб юборадиган ўтли табассум бор эди. Шерзод беихтиёр касалхонада бўлган ўшэ воқеани эслади; кўнглида бир чеккаси эҳтиросга, бир чеккаси ийманишга ўхшаш аллақандай мавҳум туйғу уйғонди. Кейин касалхонадан чиқиб кетаётганида Шоира унинг рўмолчалини ювиб, шимини дазмоллаб қўйганини эслади-да, са-мимий оҳанга таклиф қилди:

— Ўтилинг, — деди дераза олдида турган стулга имо қилиб. Чамаси худди шунга ўхшаш хотиралар Шоиранинг ҳам хаёлидан кечди шекилли, чиройли лўпни юзлари дув қизарib кетди.

Абдувоҳид қўлида сигарета тутган кўйи Шоирага қараб анграйиб қолган, шу туришда киприк қоқишга ҳам мадори қолмагандек эди. Шерзод дўстининг мўлтираб турган кўзларига, қошиқдеккина юзи, сийрак соқол ўсган ингичка иягига қараб кулиб юборай деди.

— Танишинглар, — деди жилмайиб. — Бу киши Шоирахон... — Бу — Абдувоҳид, менинг дўстим...

Шоира икки стол орасидан дераза томонга ўтиб бораркан, бош силкиб Абдувоҳидга салом берди. Шундагина Абдувоҳид бир марта оғир киприк қоқди. Чала очилган оғзини юмди-да, энтикиб, «салом», деб қўйди. Кейин тўсатдан бир иш эсига тушгандек, сакраб ўрнидан туриб кетди.

— Мен ҳозир... — деди эшик томонга зипиллаб.

— Утиравер, — деди Шерзод кулимсираб.

— Машинкадан материал олишим керак.

Абдувоҳид эшикни ёпиши билан Шерзод Шоирага қаради. У энди қизармас, қисқа этаги остида кўриниб турган оппоқ сонларини чалиштириб ўтиради.

— Тузалиб қопсиз, — деди у жилмайиб.

— Бунинг учун сизларга раҳмат.

— Сизгаям раҳмат! — деди Шоира тўсатдан.

Шерзод ярқ этиб унга қаради.

— Нега?

— Ўзим... — Шоира елкасини қисиб, яна жилмайди.

Шерзод ҳеч нима тушунмади, стол устидаги қофозларни титкилай бошлади.

Шоира униғ тараддудланиб қолганини кўриб, қора ялтироқ сумкасини очди-да, икки варақ қофоз олди.

— Мен сизга шикоят обкелдим, — деди одатдаги-дек жилмайиб. — Ердам берасизми?

— Қўлимдан келса, бемалол! — Шерзод қофозни олди.

— Ердамингиз керакмасу бир текшириб кўрсанглар инсофга келиб қолишармиди..

— Нима бўлди ўзи? — Шерзод қофозни бир чеккага кўйиб Шоирага савол назари билан қаради.

— Чайқовчиликни қачон тўхтатишиади булар? — Шоира қошини чимириди. Шерзод унинг доим кулиб туришига кўнишиб қолгани учунми ҳозирги ҳолати жуда эриш туюлди. — Бир кийим атлас магазинда нари борса ўттиз сўм туради, — деди Шоира куюниб. — Бозордан юз эллик сўмга оласиз. Сешанба куни универмагга атлас келган экан. Навбат билан борсам, икки тўп сотар-сотмас тамом бўлди, деб қутулди-кўйди, ноинсофлар! Ўзимиз кўриб турдик. Ҳар кишига икки кийимликдан ортиқ бермади. Ярим соатда юзта одам олгандаям бутун бошли универмагга бор-йўғи икки юз кийимлик атлас келмагандир ахир. Ўзи-ку, байрам баҳона озиб-ёзиг бир прилавка юзини кўриб қолган бу савил. Шуниям ёлчтиб сотишимайди.

Шоира тез-тез гапирав, жаҳли чиққанидан кўзлари пирпираб оппоқ дўндиқ юзи қизариб кетганди.

«Тўғри, — деб ўйлади Шерзод ундан кўз узмай. — Бу одам нари борса саксон сўм мааш олса. Битта кўйлақнинг ўзини юз элликка олиб кийса. Киймаса тағин бўлмаса. Замон талаби ошиб бораётган бўлса. Чайқовчиликни йўқотамиз деймизу бошқа томонини ўйламаймиз. Чайқовчи матоҳини фабрикадан ўғирлаб чиқмас ахир. Магазинга келган молни ўзига ўхшаган ўғридан икки баробарига олиб, уч баҳосига сотади. Вассалом!»

— Қайси универмаг экан? — деди у қофозга қараб.

— Ёзилган, ўша ерда! — Шоира бармоини бигиз қилиб кўрсатди. — Очередда турган одамларнинг ҳаммаси қўл қўймоқчи эди, қофоз етмади.

Шерзод қофозга синчиклаб қаради. Чиндан ҳам унга қирққа яқин одам имзо чеккан, кўпчилиги ишчилар, хизматчилар эди. Шерзод универмаг номерини кўрди-ю, ялт этиб Шоирага қаради.

— Ие, Сайфиддин аканинг дўкони-ку, бу! Ўзингиз даволаган Сайфи Соқиевич бор-ку, ўша!

— Шунақами? — Шоира киприкларини пирпиратиб ўрнидан туриб кетди. Гёё бу янгиликдан қувонгандай жилмайиб қўйди. Аммо зум ўтмай ўрнига ўтириди-ю, тағин қошини чимириди.

— Барнибир! — деди кескин оҳангда. — Пайғамбар бўлсаям нафсини тийиб юрсин. — У бирдан жимиб қолди-да, Шерзодга синчиклаб тикилди. — Ё бу одамни ёзиши хоҳламайсизми?

«Сен билган нарсаларни мен билмайманми, — деб ўйлади Шерзод Шоирадан кўз узмай. — На иложки, булар икки кунда ҳал бўлиб кетадиган масалалар эмас! Аммо ҳал бўлади! Бир куни албатта ҳал бўлади...»

— Менга қаранг, Шоирaxon! — деди у ярим ҳазил, ярим чин оҳангда. — Сайфи Соқиевич тугул, ундан каттаси бўлсаям ёзаман! Хотиржам бўлинг!

Шоира икковлари ўйлакка чиқишлари билан Абдувоҳидга дуч келишди. У машинкалланган қоғозларни кўтариб, нимқоронғи, салқин ўйлакдан секин-секин юриб келарди. Шерзод Шоира билан шу ерининг ўзида хайрлашиб қўя қолди.

Шоира ўйлак бўшида қўздан ғойиб бўлиши билан Абдувоҳид Шерзодга қараб илжайди.

— Зўр-ку, вей, қаёқдан топдинг?

— Таништириб қўяман десам ўзинг қочиб кетдингку, дарвиш? — Шерзод кулди. — Бир жиҳатдан тўғри қилдинг. Эри биринчи разрядли боксчи...

Абдувоҳид янаем ёйилиб илжайди:

— Менга деса жаҳон чемпиони бўлмайдими! Зўрни зўр, дейди-да!

Шерзод қаҳ-қаҳ уриб кулиб юборди. Абдувоҳиднинг елкасига гурсиллатиб мушт туширди-да, муҳаррирнинг хонасига йўл олди.

Эшик қия очиқ турар, муҳаррир стол олдида тик турганча бутилкадан пиёлага минерал сув қуяр эди. Шерзод кириши билан муҳаррир қаддини ростлаб, сув иди. «Яна ошқозони оғриётганга ўхшайди», ўйлади Шерзод унинг ранги ўчиб кетганини кўриб. Муҳаррир ўзининг аҳволини сездирмаслик учун бўлса керак, кескин ҳаракат билан стул суриб ўтириди.

— Қалай, бюро яхши ўтдими? Раис бувангиз кўп тўполон қилмадими?

— Ҳамма фактлар тасдиқланди, — деди Шерзод кресдога ўтираркан. — Менимча раиснинг ўзиям анча енгил

тортди. Ора-чора одам ўзининг камчилигини кўриб енгиллашиб турса ёмон бўлмаса керак.— У қўлидаги қоғозни муҳаррирга узатди.— Яна битта галвани бошлаб келдим.

— Қани?— муҳаррир қоғозни олиб синчиклаб ўқий бошлади. Шерзод столнинг бериги томонидаги кресло-да унга тикилиб ўтиаркан, бу одамнинг чаккаларидағи соchlари эрта оқариб кетгани, раңги сарғайиб, кўзлари киртайиб қолгани — ҳаммаси газетачиликнинг оғир, беҳаловат меҳнатидан эканини чуқур ҳис этди. Бу одамнинг ўзини ҳамиша дадил тутиши ҳам, тезкорлиги ҳам газетачилик туфайли пайдо бўлган одатлар эди. «Қиёйин,— деб ўйлади у муҳаррирдан кўз узмай.— Кечакундуз тиним билмаса, доим эртанинг ташвиши билан югуриб юрса. Қиёйин бу одамга...»

— Шундан бир иш чиқишига ишонасизми?— деди муҳаррир кескин бош кўтариб.— Магазинчи тутқич берармикин сизга?

— Уриниб кўрай-чи,— деди Шерзод ўйланиб.— ОБХСС дан одам чақирсанакмикин...

— Бўпти, ишга киришаверинг,— муҳаррир хатни Шерзодга қайтарар экан, яна жилмайишга уринди.— Дурустсиз-ку! Фельетон ёзмайман, деб юардингиз. Мана, биттаси чиқувди, ўзингиз қизиқиб қолдингиз.

— Бунисини мен азбаройи фельетон ёзишга қизиқ-қаним учун танлаганим йўқ,— деди Шерзод хотиржам оҳангда.— Бир нарсани кўпдан бўён ўйлаб юрибман ўзим. Нима учун амаллаб техникумни битирган сотувчи ўзининг машинасида катаиса қиласи-ю, йигирма йил ўқиган инженер автобусга осилиб юради, деган савол анчадан бери тинчлик бермайди менга.

Муҳаррир қорнини чангллаганича қаҳ-қаҳ уриб кулиб юборди.

— Ёзувчисиз-да! Фалсафий умумлашмалар чиқаришга устасиз.— У бирдан жиддий тортиб таъкидлади.— Бу масалада хулоса чиқаришга шошилманг. Ҳаммага баравар бўёқ чаплаш керакмас.

— Биламан!— Шерзод ўрнидан турди.— Мен бўёқчи эмасман, биласиз-ку.

Газетачиликнинг битта ёмон томони бор: ишда тартиб бўлмайди. Баъзан мўлжаллаб қўйган ишингизни бир чеккага йиғиштириб, бошқа, шошилинчроқ топшириқни бажаришга тўгри келиб қолади. Бу гал ҳам шунаقا бўлди. Эрталабки мажлисда Шерзодга метро қурилиши ҳақида зудлик билан ёзиб келишини топширишди.

Шерзод метрочилар билан кўп учрашган, кейинчалик бу хотиралар керак бўлишини билгани учун метро қурилишига кўп қатнар эди. У «Пахтакор» станцияси қад кўтариши керак бўлган чуқур ҳавза олдига етиб борганида, вақт чошгоҳга яқинлашиб қолган, «ҳовуз» ичидаги машина излари, пўлат арматуралар кўриниб турарди.

«Тушликка кетиб қолишмасайдай», ўйлади у тик темир зиналардан пастга тушиб бораркан. Ҳавза тубида ер тагига кириб кетган иккита «фор»нинг оғзи қорайиб кўринар, «фор»лар бошланадиган жойда тахта уйча қад кўтарган эди. Шерзод бу уйчада смена инженери ўтиришини биларди. У омонат эшикни очиб ичкари кирди-ю, бурчакдаги стол олдида тик турган, мовий кўзлари қоп-қора соchlарига аллақандай мутаносиблик билан ярашиб тушган ихчам гавдали кишини кўрди. Шерзод бу инженерни танир, унинг фамилияси ғалати — Кац бўлгани учунми, яхши эслаб қолганди. Смена инженери ҳам Шерзодни эслаб қолган экан.

— Ҳа, пресса! — деди у Шерзоднинг қўлини қисиб. — Яна материалми?

Шерзод индамай бош силкиди.

— Кузатиб борайми? — деди инженер.

— Раҳмат! — Шерзод бош чайқади. — Каска берсангиз бўлди. Ўзим топиб оламан.

Инженер кулди.

— Топмай нима қиласадигиз? Метронинг адашадиган кўчаси йўқ. — У тахта девордаги михда илиғлиқ турган сарғиш каскани олиб узатди.

«Худди Абдувоҳидникига ўхшайди», ўйлади Шерзод каскани кия туриб. Чиндан ҳам метрочиларнинг каскаси мотоцикл мингандада кийиладиган каскага жуда ўхшар, фақат сал саёсроқ, айвончаси бор эди.

У каска тасмасини томоғидан ўтказа туриб сўради:

— Бугун қайси смена ишлайти?

— Омадингиз келди! — инженер иягини чўзиб қия эшик томонга имо қилди. — Валихоновни қидириб юрган эдингиз. Бугун шу ерда.

«Мана бу иш зўр бўлди!» ўйлади Шерзод омонат эшикчадан чиқар экан. У Валихонов деган моҳир лаҳимчи тўғрисида кўп эшитган, бир сафар бу одамнинг тупроқ тагида қолиб кетганини айтиб берган эди.

Шерзод бетон ҳалқалар билан мустаҳамланган метро «фор»и ичига кириб борар экан, худди узундан-узоқ қувур ичига тушиб қолгандай бўлди. «Фор» деворларида, у ер-бу ерда лампочкалар ёниб турар, қувур деворига осилган симлар, ҳавони янгилайдиган вентиляция шланглари кўзга ташланар эди. «Фор» ичкарисига кириб кетган бир жуфт темир йўл излари оёқ остида хира ялтирайди. Йўқ, булар ҳали метро поездининг изи эмас. Улар қўпорилган тупроқни кичкина вагончаларда ташқарига чиқариб ташлаш учун вақтинча ётқизилган. Шерзод ичкари кирган сайнин ҳаво алланечук зах, оғир бўлиб борарди. Орқада, станция ҳавзасида қолган қуёш нури бир парча ёруғ доғга ўхшаб қолди. Туннель ичи жимжит. Фақат олисда — олд тарафда кучсиз шовқин қулоққа чалинади. «Лаҳимчилар ишлайяпти», деб ўйлади Шерзод из четидан секин-секин юриб бораркан.

Анчадан кейин ичкари томонда қизгиш нур кўринди. Гулдуросли шовқин садоси эшитилди. Зум ўтмай қизил чироқ ҳам, шовқин ҳам шитоб билан яқинлашиб кела бошлади.

«Вагонеткалар келяпти», ўйлади Шерзод ўзини четга олиб. У бетон деворга ёпишганча кутиб турди. Кичик-кичик вагончаларни судраб келаётган жажжи электровоз ингичка, асабий товушда чинқирганча сурон солиб ўтиб кетди. Тупроқ ортилган вагончалар лип-лип этиб ўтди-ю, станция ҳавзаси томонга йўл олди. Яна сукунат чўкди. Шерзод уч-тўрт қадам босди-да, темир изларнинг икки четида вагончалардан тўқилиб қолган тупроқга кўзи тушди. Беихтиёр энгашиб, бир ҳовуч тупроқни кафтига олди. Тупроқ ундеқ майнин, қизгиш тусда эди. Ер юзида юрган одам тупроқни кафтига олиб томоша қилганида бунақа аҳволга тушмайди. Аммо ер тагида — метро «фор»нинг хира чироқлари остида бу тупроқ қанақадир бошқача — файри табиий даражада қизил, ҳозиргина инсон томиридан оқиб чиқсан қондек илиқ эди. Шерзод тупроқни қисимлаб тураркан, ғалати ўйларга

борди. Қадимий китобларда ёзилишича, одамзоднинг хоки етти қават ёрниг тагигача қоплаб ётармиш. Қим билсин, балки чиндан ҳам шунақадир? Икки минг йилдан буён озмунча жанг жадалларни кўрдими бу кўхна Тошкент тупроғи! Уз халифаларининг бир-бирига қилган хуружи етмагандек, ўзгалар бошига от солган араблар босқини, ҳали ўзи ноп ёпиш нималигини билмай туриб, ўзгаларнинг кошоналарини вайрон қилган мӯғуллар қирғини, жоҳил ҳонлар хунреэлиги озмунча қон билан сугордими бу тупроқни. Қимнинг қони бўлдийкин бу? Ўзга юртни забт этиш васвасаси билан от сурган келгиди жангчиникими ё ўз ватани учун жон фидо қилган аскарникими? Дунёни забт этиш учун қилич ўйнатган бефаҳм шоҳникими ё инсон боласи осойишта яшасин деб, китоб варақлаган зукко олимникими? Дунё қизиқ экан. Яхшилик билан ёмонлик, эзгулик билан қабоҳат ёнма-ён юрганидек, яхши одамлар билан қабиҳ қимсаларнинг хоки ҳам ёнма-ён ётаркан.

Шерзод хира йилтиллаб ётган из четидан секин-секин юриб бораракан, шуларни ўйлади.

Ниҳоят, у горнинг энг ичкарисига, сурон солиб ишлатган маҳсус машина олдига яқин борди. Машина катта-кичик лампочкалар ёруғида аллақандай афсонавий девга ўхшаб кўринар, тупроқ ҳиди чучмал мой исига аралашиб кетганди. Шерзод лаҳимчиларнинг ишини аввал ҳам бир неча бор кузатган эди. Улар кончиларнинг болғасига ўхшаган компрессорли ўйғичлар билан тупроқ ўйиб туширади. Тепадан туйнук очиб олингандан кейин тахта тиргак ўрнатилади-да, пастдан янги туйнук очилади. Кейин тупроқ қўпориб ташланади. Машина остида йиғилиб қолган тупроқ вагончаларда ташқарига чиқариб ташланади. Машина эса ярим ёй шаклидаги эгик бетон плиталарни деворга ёпиштиради. Шундай плиталарнинг еттитаси бир-бирига уланса, доира пайдо бўлади. Кейин лаҳимчилар ҳам, машина ҳам яна илгари силжийди.

Шерзод энди машина зинасига чиқмоқчи бўлиб турганди, сарғиши каска, комбенизон кийган шоп мўйлов киши тушиб келди. «Валихонов шу бўлса керак», ўйлади Шерзод унга қўл узатар экан. Мўйловли киши машина шовқинидан ҳеч нима эшитмаётганини имо қилди. Икковлари нарироққа — бетон девордаги лампочка тагига бориб тўхташди. Шерзод адашмаган экан. Валихонов

унинг жиятини билди-ю, ҳайрон қолгандек елкасини қисди.

— Бизнинг нимамизни ёзасан, жиян! — деди шангиллаб.— Ишлаб ётибмиз-да, худо деб.

Шерзод кулди.

— Энг яхши смена, деб мақташяпти-ку!

Валихонов кафтининг орқаси билан юзининг чангини артди. Қуюқ мўйловини силаб қўйди.

— Яхши ишлайдиганларнинг шох-бутоги бўлмайди. Файрат қилса ҳаммаям яхши ишлайверади.

— Буниси майли-ку, тупроқ тагидан қандоқ омон чиқдингиз?

Валихонов ялт этиб Шерзодга қаради. Норозилик билан қошини чимириди.

— Энди шуни ёзиб достон қилмоқчимисан, жиян?

— Йўқ,— Шерзод сидқидилдан бош чайқади.— Шунчаки ўзим сўраяпман.

— Бунга анча бўп кетди. Эсданам чиқиб кетди. Тошкентнинг тупроғи галати ўзи. Мана ҳозир тупроқ қупқуруқ. Бир метрдан кейин қарасанг, тўсатдан сизот сув чиқиб қолади. Ушандаям...— У бирдан жимиб қолди.— Ке, жиян, мастернинг ўзи гапириб бера қолсин.

Шерзод машина зинасидан тушиб келаётган барваста гавдали йигитни энди кўрди. У ҳам Валихоновга ўхшаш комбенизон, каска кийиб олган, уст-боши чанг эди. «Смена мастери шу йигит экан-да», ўйлади Шерзод унга қараб.

— Тешабоев! — новча йигит Шерзоднинг қўлинин қисаркан, ўзини таништириди.

— Бу йигит қандоқ қилиб обвал бўлганини сўраяпти.— Валихонов Шерзодга имо қилди.— Ўзингиз айтиб беринг.

«Тушунтиришни ҳам боплади-ку!» деб ўйлади Шерзод хаёлан кулимсираб.

— Мен буни газетага ёзиш учун сўраганим йўқ,— деди у Тешабоевга юzlаниб.

— Нима қипти, ёзсангиз ҳам бўлаверади! — Тешабоев жилмайиб Валихонов томонига имо қилди.— Икковимиз тупроқ тагида кўмилиб қолдик. Үз айбимиз билан. Тупроқнинг намлигига мос тиргович қўйиш керак эди. Бизлар бўлсак шошиб турувдик. Тўқсон еттинчи пикетда рўпарадан келаётган отряд билан тўқнашишимиз керак эди. Шунга ишни тезлаштирмоқчи эдик.

— Кейин нима бўлди?

— Нима бўларди?— Тешабоев кулди.— Лаҳимчилар йккаلامизни гўрнинг ичидан тортиб олгандек тупроқ тагидан сууриб чиқаришди. Кейин касалхонада ётдик. Ундан кейин главкада боплаб таъзиримизни беришди.

— Мана энди юрибмиз Гўрўғлига ўхшаб!— деди Валихонов шанғиллаб. Шерзод кулиб юборди.

— Яхши, умрингиз узоқ бўларкан.

— Албатта! Аммо лекин, жиян, агар ёзадиган бўлсанг бизнинг мастеримизни яхшилаб мақтагин.— Валихонов каттакон кафти билан Тешабоевнинг елкасига шапатилади.— Инженерман, деб қўл қовуштириб ўтирамайди. Ўйгични олиб лаҳимчиларга қарашиб кетаверади.

Тешабоев хижолат бўлгандек Шерзод томонга бурилди.

— Сиз журналистикани битиргандек мисиз?

Шерзод индамай бош силкиди.

— Қайси йили?

Шерзод айтди.

Тешабоевнинг юзи бирдан ёришиб кетди.

— Ие, бизнинг хоним билан бирга ўқиган экансизларда. Фазлиддинова Фарида билан!

Шерзод бирдан қалқиб кетгандай бўлди. Бир зумда илиқ ёз оқшомидаги нурга тўлиқ тўйхона, тантана садолари, тўрда, Фариданинг ёнида ўтирган новча йигит кўз олдига келди. Кейин Фарида касалхонага борганида «эрим ернинг тагида» деганини эслади-ю, ҳаммасини тушунди. Унинг рўпарасида худди Жўравой турар эди. У ҳадеб алланималарни гапирав, юзлари шодликдан ёришиб кетган, негадир ҳадеб кулар эди. Аммо Шерзод ҳеч нимани тушунмас, ҳеч нимани эшитмасди. Ниҳоят, у бир амаллаб ўзини босиб олди.

— Узиям зерикди энди,— Жўравой мулойим жилмайиб қўйди.— Ишга кирмасам бўлмайди, деяпти.

— Албатта!— деди Шерзод минғирлаб. У ўзининг бемаъни аҳволга тушиб қолганидан ғаши келар, аммо нима қилишини билмасди. Шерзод бир вақтлар ўзи учун азиз бўлган бир одамини юлиб олган бу йигит олдида илжайиб туриш қўлидан келмаслигини билар, бу ердан тезроқ кетишга ошиқар эди. Ниҳоят, у жўялироқ баҳона топгандай бўлди.

— Кечирасиз,— деди иложи борича совуққон гапиришга уриниб.— Редакцияга эртароқ боришим керак эди.

Жўравой унинг қўлинин самимият билан қисаркан, кўзига тикилиб туриб, таклиф қилди:

— Уйга ўтинг, бир ўтиришамиз.

Шерзод беихтиёр кўзини олиб қочди.

— Раҳмат,— деди оҳиста.— Мавриди кеп қолар.— У парироқда турган Валихонов билан шошилиб хайрлашибди-да, тез-тез юриб кетди. Қизиқ, касалхонада Фарида ни кўрганида кўнглида уйғонган бегоналик ҳисси ҳозир, унинг эрини кўрганда қандайдир қатъий қарсрға айланди-ю, Фарида билан ўрталарида бўлиб ўтган гаплар узоқ ўтмишга ўхшаб кетди. У анча нарига боргандан кейин бурилиб қаради. Валихонов кўринмас, чамаси машина ичига кириб кетганди. Жўравой эса, баланд гавдасини ғоз тутиб, чироқ остида турарди. У Шерзоднинг бурилиб қараганини кўрди-ю, қўл силтаб қўйди. Шунда Шерзод бу содда, дилкаш йигитни ёмон кўриши мумкин эмаслигини, ёмон кўришга ҳаққи йўқлигини бирдан ҳис этди. Ҳис этди-ю, негадир енгил тортгандек бўлди.

34

Шерзод Тешабоев сменаси тўғрисидаги лавҳани топширганидан кейин ички ишлар бошқармасига қўнғироқ қилди. Лекин ОБХСС вакилини уч кунгача юбориша олмасликларини эшитди-ю, ўйлаб қолди. «Начора, айб ўзингда,— деди шикоят хатини чўнтағига солиб бир ўзи йўлга тушаркан.— Кеча вакил келганида ўзинг йўқ эдинг». У трамвайга чиққанида қатъий қарорга келди. «Битта шикоятни эплаб текшиrolмайманми».

Ярим соат ўтмасиданоқ у Сайфи Соқиевич директорлик қиласидаги универмагга етиб борди.

Директорнинг кабинети биринчи қаватда, тор йўлакнинг охирида экан. Қабулхона кенг, девор тагига пастак суюнчиқли қагор-қатор стуллар терилган, чап томондаги чарм қопланган эшик олдида қош-кўзига қуюқ бўёқ чаплаган, олхўридек болдоқ таққан малла соч секретарь жувон ўтиради. «Ўҳ-ҳў, бутун бошли делегацияни қабул қилса бўлади-ку, бу ерда,— деб ўйлади Шерзод мийифида кулиб.— Сайфи Соқиевичнинг димогидан қурт ёғилганича бор экан».

Секретарь жувон уни кўрди-ю, «безовта қилмаган сен қолувдинг энди», дегандек қошини чимирди.

— Директор бандлар! — деди Шерзод билан салом-лашмасданоқ.

— Олдиларида ким бор? — деди Шерзод қошини чи-мириб.

— Ҳеч ким! Лекин бандлар!

Шерзод индамай борди-да, чарм қопланган эшикни силтаб тортиді. Секретарь ўрнидан туриб ҳай-ҳайлаб етиб келгунча у ичкари кириб кетди.

Сайфи Соқиевич түрдаги стол рўпарасида қандайдир қоғозларни титкилаб ўтиради. Шерзод бир лаҳза хонага кўз ташлади. Ерга гилам тўшалган, иккита катта деразага олов ранг дарпардалар тутилган, пойгакдаги бурчакда «ЗИЛ» холодильники. Стол устида қўша-қўша кнопкали телефон турар, шифтда каттакон вентилятор парраги вазмин айланар эди.

Сайфи Соқиевич бирдан бошини кўтарди-ю, ўрнидан туриб кетди.

— Ие, Шерзоджон! — деди унинг истиқболига юриб. — Кўришадиган кунимиз бор экан-ку, ука! Қалай, опоқ бўй кетдингизми? — У Шерзоднинг қўлинин дўмбоқ кафти орасига олиб қисди.

— Раҳмат! — деди Шерзод унинг кўзига тик қараб. — Мана, бир йўқлаб келдим сизни!

Сайфи Соқиевич кул ранг кастюм, мosh ранг баҳмал дўппи кийиб олган, юзларига қон югуриб, ранги кириб қолган, кўзининг остида салқиб ётган халтачалар ҳам йўқолгандек эди.

«Дуруст, тузалиб қопти», ўйлади Шерзод чин кўнгилдан қувониб.

Сайфи Соқиевич ўз ўрнига эмас, девор тагида турган креслолардан бирига ўтирди.

— Марҳамат! — деди жажжи столнинг бериги томонидаги креслога имо қилиб. — Ўтиринг, ука! Минг раҳмат, бошим осмонга етди.

Шерзод яшил филофли, юмшоқ креслога ўтирди.

— Чой! — деди Сайфиддин aka эшик томонга қараб.

Шерзод бурилиб қаради-ю, эшик олдида турган малла соч секретарни кўрди. Чамаси у, бу «сурбет» харидордан шикоят қилиш учун киргану директорнинг Шерзод билан қилаётган муомаласини кўриб тўхтаб қолганди. Лаҳза ўтмай у устига салфетка ёпилган чойнак, пиёлалар солинган бежирим кумуш патнис кўтариб кир-

ди-ю, столга қўйиб чиқиб кетди. Шерзод тавозеи йигиштириб қўйиб, гапни бошлаб қўя қолди:

— Бир шикоят юзасидан келувдим, Сайфиддин aka! — деди чўнтагини кавлаб хатни оларкан.

— Раҳмат! — Сайфи Соқиевич гўё гап шикоят устида эмас, мақтов ҳақида бораётгандай жилмайди. — **Бош** устига, — деди ихчам пиёлада кўк чой узатаркан. — **Сиз** бизнинг камчилигимизни кўрсатамиз, ёрдам берамиз дейсизу биз қувонмаймизми?

Шерзод пиёлани столнинг бир чеккасига қўйди-да, Сайфи Соқиевичнинг кўзинга қаттиқ тикилиб сўради:

— Хатни ўқиб берайми ё мазмунини айтиб қўя қолайми?

Сайфиддин аканинг кўзларидағи табассум бир сония ҳам йўқолмади.

— Ўқинг-да, Шерзоджон, айбор димлигини билайлик, айбини бўйнига қўйиб жазосини берайлик... — деди эркаловчи оҳангда.

Шерзод редакцияга келган шикоятни ўқиб эшилтириш мутлақо шарт эмаслигини билса ҳам хатни атайлаб ўқиб берди.

— Хатга ўттиз уч киши қўл қўйган.

— Баракалла! — Сайфи Соқиевич кўзларида ҳамон ўша табассум билан ўрнидан турди. — Ҳозир аниқлаймиз-да! — деди ўзининг столи томон юаркан. У оқ кнопкалардан бирини босиб, трубкани кўтарди.

— Ҳожи! — деди кескин овозда, — менинг кабинетимга кир. Дарров.

У қайтиб келди-да, бўшаган пиёлага яна чой қўйиб узатди.

— Хатдаги гаплар тўғри! — деди ҳамон кўзлари йилтираб. — Уша куни газмол бўлимида атлас сотдик... Бунақа молни олиш осонмас. Базага шахсан ўзим бордим. Икки минг метр хонатлас олдик. Анави ерда, — у Шерзоднинг қўлидаги хатга имо қилди. — Тўғри ёзишибди. Уша куни очирид қилиб сотдик. Аммо лекин ярим соатда тамом бўлди, дегани туҳмат. Иккп кийимдан сотди, деганиям нотўғри. Ҳозир харидор анойими? Керак бўлса ўн кийим ҳам, юз кийим ҳам олаверади. Дефицит мол... Абедгача талаб кетишиди. Аммо лекин ярим соатда эмас.

Эшик очилди-да, ялтироқ кўк халат кийган кўзлари зағчаникидек чақчайган йигит бош суқди.

— Чақирдингизми, Сайфиддин ака?

— Торготделдан қайси кунги атласнинг наклодной-ларини обке, ука! Дарров,— деди Сайфи Соқиевич ўтирган жойида бўйинни чўзиб. Йигит чиқиб кетиши билач у яна Шерзодга ўгирилди:— Ҳозир харидорлар ёмон бўп кетган!— деди бош чайқаб.— Йўқни ўндирасан деб тихирлик қилиб туриб олади. Кунда бир хил атлас кийсам, дейди. Қўша-қўша гилам олгиси келади.

— Нима қилсан?— Шерзод елкасини учирди.— Ҳалол меҳнат қилиб пул топганидан кейин яхши еб-ичгиси, яхши кийингиси келади-да! Турмуш фаровон бўлиб боряяти.

— Биз ҳам шунга суюнамиз-да!— Сайфи Соқиевич тағин жилмайди.— Чой ичинг!— деди Шерзодга пиёлани узатиб.— Харидорнинг чўнтағи қанча қаппайса, бизнинг оборот шунча кўпаяди. Аммо лекин кўпчиликнинг кўнглини баравар овлаб бўлмайди, ука. Мингтасини хурсанд қилсангизу биттасининг кўнгли жойига тушмай қолса, бўлди, ким ёмон — биз ёмон. Бунақа ношукур одамларга хизмат қилгандан кўра...— Сайфи Соқиевич норозилик билан қўл силтади.— Аммо иложимиз қанча, вазифамиз шу!

Эшик очилиб, яна бояги кўзлари чақчайган сотувчи кўринди. У яқин келди-да, бир даста қофозни Сайфи Соқиевичга узатди.

— Иккинчи шунаقا ғалвага рўпара қилманг, жон ака!— деди у ёлвориб.— Атласни киядиган бошқалару жабрини тортадиган биз! Ӯша куниям қанча бошимни қотиришди. Нима, йўқ атласни катта холамникидан оламанми?

— Кўп вайсама!— Сайфи Соқиевич уни жеркиб берди.— Мана,— деди қофозларни Шерзодга узатиб.— Ӯч минг метр олинган, саккиз сўм олтмиш тийиндан, Ӯша куниёқ сотилган.

Шерзод минг урингани билан бунақа ҳисоб-китобларни тушунмаслигини бирдан сезди-ю, мутахассис вакилни олиб келмагани учун энди афсуслана бошлади. «Ҳар қанча текширгандаям ҳисобини тўғрилаб қўйгани аниқ».

— Ӯша куни бўлимингиз неча сўмлик савдо қилганини эслайсизми?— деди сотувчига қаттиқ тикилиб.

— Аниқ эсимда йўқ,— деди сотувчи хотиржамлик билан,— аммо Ӯша куни катта савдо бўлди. Йигирма

мингдан ортиқ.— У ўйланиб туриб қўшиб қўйди.— Буни кассадан аниқласа бўлади.

— Уша куннинг чекларни обкелсинми?— деди Сайфи Соқиевич ўрнидан туриб.

Сотувчи йигит бир зум талмовсираб турди-да, илдам чиқиб кетди.

— Бутунлай соғайиб кетдингизми энди, Шерзоджон,— Сайфи Соқиевич унинг ёнига келиб ўтириди. Елкасини суянчиққа ташлаганча жилмайди.— Оббо сизэй, яхшиям мана шунаقا майдачўйда галвалар чиқиб кеп қобсиз. Бўлмаса бир йўқлай ҳам демайсиз, ука.

«Қизиқ — деб ўйлади Шерзод хуноб бўлиб.— Наҳотки бу одам ўзининг ҳақ эканига шунчалик ишонса? Наҳотки мениям шунга ишонади, деб ўйласа! Шунча харидор ноҳақу битта сотувчи ҳақ бўлиши мумкин эмас-ку». У Сайфи Соқиевичга яна синчиклаб разм солди. Сайфиддин aka оёқларини чалиштириб бамайлихотир ўтирап, худди пианино чалаётган музикачилик, ялтироқ туфлиси билан ерга тўшалган гиламни тепкилаб қўяр, қўзларида аллақандай олов бор эди. Шундагина Шерзод бу одам ўзини эрмак қилаётганини тушуниб қолди. Текширишни бутунлай нотўғри бошлаганини, Сайфи Соқиевич ўзи билан мушук-сичқон ўйнаётганини, бу ўйинда ўзининг ютқазиб қўйганини бирдан пайқади-ю, вужуди ёниб кетгандай бўлди. «Хато қилдинг! Бутунлай хато қилдинг!— деди ўзидан-ўзи фижиниб.— Борингки, Силадиган одамини олиб келиб кассани текширтирдинг ҳам. Уша куниёқ ҳамма атлас сотилган, деб чек уриб қўйишмаганмикин булар! Борингки, омборниям текширишсин. Бир парча атласни сақлаб қўярмиди булар. Хато, ҳаммасини хато бошладинг, галварс!»

— Менимча ГТИ дан одам обкелиб бўлимни ревизия қилдирганимиз яхши,— Сайфи Соқиевич қўзларини йилтиратиб маслаҳат берди.— Байрам арафасида оборотимизга сал зиён етади-ю, шундоқ бўлсаям майли, бемалол.— У дўмбоқ кафтини ёйиб яна кулди.— Бизнинг ишимизга ёрдам берасизу биз йўқ деймизми?

— Демак, харидор ифво қилиб ёлғон гапларни ёзгән экан-да!— Шерзод ўрнидан турди.— Туҳмат қилған, шунақами?— деди у Сайфи Соқиевичга тик қараб.

Сайфи Соқиевич калтабақай қўлларини икки ёнга ёзиб, яна жилмайди.

— Айтдим-ку, кўпчиликнинг кўнглини овлаш қийин.

Очиридда туриб-туриб етолмаганидан кейин алам қиласа қилгандир-да!

— Шерзод Сайфиддин аканинг кўзига тикилиб туриб қўл чўзди.

— Хайр! — деди заҳархандалик билан. — Тўғри айтдингиз, кўпчиликда гап кўп. Бир луқмадан берса тўйдиради, бир муштдан урса ўлдиради. Ҳар қалай, эҳтиёт бўлинг.

— Шошманг, ука! Дунёнинг иши битганмас! — Сайфи Соқиевич ошкора майнабозлик билан учинг қўлидан ушлаб холодильникка имо қилди. — Яхши бальзамим бор. Дардингизга малҳам бўлади. Хизмат юзасидан келгани бўлсангиз, юмушингиз битди. Энди одамгарчилик юзасидан улфатчилик қиласиз.

— Раҳмат! — Шерзод мийнгида кулди. — Менинг битмаган ишларим кўпайиб кетяпти. Битирмагунча тинчи майдиган одатим бор.

Шерзод совуққина бош силкиб қўйди-да, төр йўлакка, ундан савдо залига ўтди.

* * *

*

Байрам яқинлашиб келаётгани учун бўлса керак, залтиқилинич, харидорлар кўп эди. Фовур-ғувур бир зум тинмайди. Ҳўллаб артилган мармар полдан намиқсан салқин нафас урилади. Баланд шифтдаги исон лампалар кўкиш, осойишта нур сочади. Каттакон парракли вентиляторлар тинимсиз айланади. Эрталаб ёмғир ёғиб ўтганди. Ҳозир бўлса кун бирдан исиб кетди. Шунинг учун расталар олдида тўдалашган одамлар орасида плашч кийганларни ҳам, кўйлакчан кишиларни ҳам учратиш мумкин. Шерзод ойнаванд айланма пештахта олдидан ўтаётганида чироқ нурида ялтираб ётган катта-кичик соатларга қараб қўйди. Қўл соатларининг ёнига турли туман тасмалар териб қўйилганди. Кейинги бўлим газмоллар растаси экан. Шерзод ўтиб кета туриб, тўп-тўп газмолларга разм солди. Бояги кўзлари чақчайган йигит уни кўрди-ю, намойишкорона истеҳзо билан юзини чириллатиб ўғирди. Нарироқда турган тилла тишли кўҳлик қизга бир нима деган эди, қиз ҳиринглаб кулди. Шерзод индамай нари кетди. Бу ерда аёллар пайпоги билан савдо қилишар, ёнбош томонда эса тағин аттор-

лик моллари қатор тизиб қўйилганди. Шерзоднинг кўзлари яна ҳар хил тасмалар, мой упа, калитбанд сингари икир-чикирларга тушди. «Мунча кўп бўлмаса бунақа майда-чуйдалар!» ўйлади у тиқилинчдан нафаси қайтгудек бўлиб эшик томон юраркан. Шу пайт залнинг юқори томонида, эркаклар костюми сотиладиган ерда қаттиқ шовқин-сурон эшитилди-ю, Шерзод беихтиёр тўхтаб қолди. «Нима бало, яна бирон дефицит нарса беряптими?» Шерзод азбаройи нима гаплигига қизиққани учун эмас, ҳамма ўша томонга қараб оққани учун беихтиёр яқин бориб қолди. Шу ондаёқ бу ерда ножуш гап-сўзлар бўлаётганини тушунди. Костюм бўлимига кираверишда қисқа енгли оппоқ кўйлак кийган бир киши турар, унинг ранги бўздай оқариб кетган, лабларидан кўпик сачраб, ҳадеб битта сўэни қайтарарди.

— Тарбиясиз! Тарбиясиз!

Шерзод одамлар орасини ёриб ўтиб яқин келди. Шундагина бу одамнинг бир қўли йўқлигини кўрди. У харид қилган нарсаларини чап қўли билан бағрига босиб олган, мармар тошдан йўниб ишланган бургутча, муқовасига яшил бахмал қопланган фотоальбом, қизғалдоқ чучмўма аралаш жажжигина гулдаста — ҳаммаси ноқулай тарзда билагида... Уиг қўлининг тирсагидан пасти йўқ, ёш боланикideк ингичка, тўмтоқ билаги кўйлагининг қисқа енгидан чиқиб, қизариб турарди. Шерзод унинг оппоқ кўйлагига қадалган орден колодкасини кўриб қолди. «Фронтовик экан!» деган хаёл лип этиб фикридан ўтди-ю, атрофда тўпланиб турган одамлардан сўради:

— Нима гап?

— Тарбиясиз! — деди бояги киши яна асабийлик билан. — Бир парча қофоз нима деган гап?! Тарбиясиз! — У ҳар қичқирганида лаблари пирпирап, ягона қўли қаттиқ титрар, азбаройи асабийлашганидан бўлса керак, оппоқ сийрак сочининг орасигача қизариб бошидан терчиқиб кетганиди. — Бир парча қофоз кимни ўлдирибди, уятсиз!

— Ўзингизни босинг. — Шерзод унинг чап қўлидаги мармар бургутча билан альбомни оҳиста олди, гулдастағижимланиб кетган экан — қизғалдоқлар дув этиб ерга тўкилди. — Нима қилди?

Унинг вазмин муомаласи таъсир қилди шекилли, кекса харидор ўзини анча босиб олди.

— Манови ерда мактаб бор экан,— деди якка қўли билан қўча томонга имо қилиб.— Уруш ветеранларини учрашувга чақиришувди. Болалар шу совгаларни беришди.— У Шерзоднинг қўлидаги мармар бургутча билан альбомга имо қилди.— Аҳволни кўриб турибсиз.— Бирдан унинг лаблари пирпираб кетди.— Шуни ўраб ола қолай деб бир парча қофоз сўрасам, олдига солиб ҳайдаяти, манови тарбиясиз!

Шерзод бурилиб қаради-ю, қатор-қатор костюмлар осилган узун ялтироқ вешалканинг бериги бошида ёзув машинкасига ўхшаган электр касса олдида ўтирган, халат кийган, чумчуқдек ихчам йигитни кўрди. У бўлаётган гап-сўзларни мутлақо эшитмаётгандек оёқ чалиштириб ўтирас, аммо ранги ўчиб кетганди.

— Қофозим йўқ, деб тўғрима-тўғри айтиб қўя қолсаям майли эди,— деди бир қўлли киши яна овози титраб.— Ҳалимхона у ёқда, зикирхона бу ёқдами, бу маҳалларни кимдан олган бўлсанг, қофозниям ўшандан сўра,— дейди.

Шерзод титраб-қақшаб турган бу одамнинг ҳолатини бирдан чуқур ҳис этди-ю, ўзи ҳам титраб кетди. Бу одамни собиқ жангчи деб, қаҳрамон деб, иззат-икром билан учрашувга чақиришган. У ҳаяжондан кўзлари ёниб ўтирган пионерларга уруш хотираларини гапириб берган. Болалар унга гулдаста беришган, совға-саломлар тақдим этишган. У ўша қувонч завқи билан, ўша ҳаяжон тафти билан бу ерга киргану бир парча қофоз сўраган. Анови аглаҳ бўлса бир сўз билан илондек чақиб кексанинг кўнглини чилпарчин қилган.

Шерзод ранги гезариб ўтирган сотувчи болага ғазаб билан қаради. Шу топда у чиндан ҳам сув илонга ўхшаб кетди-ю, вужудини қақшатган ғазаб юзига отилиб чиқди.

— Бир парча қофоз берсанг асаканг кетадими,— деди сенсираб.— Е пул чиқмайдиган иш қилсанг ўлиб қоласанми?

Ихчам сотувчи ўтирган жойида секин бошини бурдида, паашша қўригандек чап қўлини силтади.

— Э, ўт-э! Даллоллик қилган...

Шерзоднинг миясига гупиллаб қон қуюлди. Қўлидаги альбом билан мармар бургутчани ташлаб юбордими, эгасига бердими, ўзи ҳам билмай қолди. Отилиб ичкари кирди-ю, сотувчининг ёқасидан олиб даст кўтарди.

Шу ондаёқ ҳамма ёқ сув қўйгандек жимжит бўлиб қолди. Сотувчилар турган жойида қотиб қолишган, бири харидорни, бири сотувчини айблаб шовқин солаётган «томошабин»ларнинг нафаси ичига тушиб кетганди.

Кейинги дақиқада Шерзод яна шовқин-сурон бошланганини гира-шира илғади-да, сотувчини судраб ўртага олиб чиқди. Мушук болани кўтаргандек, оёғини ерга тегизмай судраганча зал ўртасидан олиб ўта бошлади. Одамлар ўз-ўзидан уларга йўл бўшатишар, икки томонда «жонли йўлак» пайдо бўлган эди.

Қабулхонада ўтирган секретарь жувон кўзлари ола-йиб ўрнидан туриб кетди. Шерзод ҳарсиллаб нафас олганча Сайфи Соқиевичнинг чарм қопланган эшигини очди. Сайфиддин aka телефонда гаплашиб ўтиради. Шерзод йигитчани судраб бориб боя ўзи ўтирган креслога итқитди.

— Манавингизнинг оғзини борлаб қўйинг! — деди ҳансираб.

Сайфиддин aka югуриб уларнинг ёнига келди. Шу ондаёқ эшик очилиб, икки-уч сотувчи, беш-олти харидор ёпирилиб киришди. Сотувчилар Шерзодни ўласи қилиб уришга шайланиб туришар, кўзлари ғазабдан чақнар эди.

— Милиция чақир, — деди кимдир қичқириб. — Ким у, хизмат вазифасини бажараётган одамга қўл кўтарган!

— Ажаб қилди! Үлдирса арзиди.

Бир зумда шовқин-сурон бўлиб кетди. Ҳар ким ҳар хил таклиф айтар, бирор зўравонни жазолаш керак деса, бошқаси сотувчини ишдан ҳайдаш керак, дерди. Аммо Шерзод бу гапларга парво қилмас, юраги гурсиллаб урас, қулоғи шанғиллар эди.

— Нима бўлди? — Сайфи Соқиевич креслода ўтирган сотувчининг тепасига келди. Чумчуқ бош йигитчанинг ранги янайм оқарниб кетган, оғзини каппа-каппа очиб нафас олар, чамаси Шерзод ёқасини қаттиқроқ сиқиб юборган шекилли, ора-чора бўйинни силаб қўярди. Эшик олдида турган одамлар ҳамон шовқин солишинар, бояги бир қўлли киши хона ўртасида туриб қолганди. У ҳайратланиб ҳар ёққа аланглар, ягона қўли билан кўксига босиб олган гулдастаси юлқиниб яккам-дуккам бўлиб қолган, альбоми билан бургутчаси йўқ эди.

— Тушунтириб гапирсанг-чи! — Сайфи Соқиевич қичқириб юборди. Асабийлашганидан қевоқлари уча бошлади. Эшик олдида турганлар жимиб қолишиди. Ҳали Сайфиддин акага ҳужжатларни олиб кирган зағча кўз йигит олдинга чиқди.

— Мен ҳаммасини ўз кўзим билан кўрдим,— деди энтикиб.— Оқилюхон туппа-тузук савдо қилиб турувди.— У боши билан имо қилиб ҳамон бўйини силаб ўтирган ихчам йигитчани кўрсатди.— Манави зўравон,— деди Шерзодга қўлини бингиз қилиб,— ҳе йўқ, бе йўқ, бола бечоранинг қулоқ чаккасига солиб юборди! Ерга ётқизиб бўғди. Анави чўлоқ айтиб турди, буниси урди. Ҳеч гапдан ҳеч гап йўқ урди. Мана, ҳамма гувоҳ!

— Шунақами? — Сайфи Соқиевич креслода ўтирган сотувчига қараган эди, у йиғламсираб бош силкиди.

— Нимага ҳаддингиздан ошяпсиз, ўртоқ Самандаров! — Сайфиддин aka Шерзоднинг рўпарасига бостириб кела бошлади.— Нима ҳаққингиз бор ўз вазифасини адо этаётган одамга қўл кўтаришга! — у ҳар гал гапиргандага қўлини пахса қилиб силкитар, газабдан юзлари кўёзларида энди совуқ газаб олови ёнар, боягини шақдек майнин товланган овози энди темирдек жараанглаб чиқарди. Қиши уйқусида ётган айиқ нохосдан уйғотиб юбориласа, қутуриб кетади, дейишади. Сайфиддин aka ҳам бирдан қутуриб кетди.— Айтинг! — деди Шерзоднинг юзига тупук сачратиб.— Оғзи тегдими, тили тегдими? Е ҳақингизга хиёнат қилдими, айтинг!

У Шерзоднинг жавобини кутмасданоқ зағча кўзли сотувчига юзланди:

— Ўтир! Акт ёз...

Зағча кўз йигит зиппиллаб бориб, стол ёнбошига ўтириди. Стол бурчагида ётган қофозни олдига тортди. Халатининг кўкрак чўнтағидан ручка чиқариб тез-тез ёзишга киришиди.

Шундагина Шерзод яна бир хатога йўл қўйганини, ёнгилтаклик қилганини тушунди. «Чатоқ бўлди,— ўйлади афсусланиб.— Бу одам баҳона тополмай турганди-ку, ўзи! Қандоқ қилиб илнитиришни билмай турганди-ку! Нима қилиб қўйдинг!»

Шерзод ҳамон креслода ўтирганча минг машаққат билан нафас олаётган чумчуқ бош йигитга қайрилиб қарди. Шунда унинг атайлаб шундай қилаётганини, жўрт-

тага бўйинни силётганини, беқиёс азоб чекаётгандек афтини буриштираётганини тушунди. Тушунди-ю, жирканиб кетди. «Гап таъсир қиласмиди бу нокасга! Гап билан одам бўлармиди бу!»

Сайфи Соқиевич Шерзоднинг тепасига қандай шиддат билан бостириб келган бўлса, худди шундай шиддат билан стол олдига борди.

— Хизмат бурчини ўтаб турган одамга мушт кўтарса! Тагига босиб бўғса! Қаерда яшаяпмиз ўзи. Ким ўзи бу зўравон!— У қўллари асабий титраганча телефон қулоғини бурай бошлади.

— Милициями?— деди овози жаранглаб.— Сизни...

Сайфи Соқиевич галини тугатолмай қолди. Кейинги воқеа шу қадар тез бўлиб ўтдики, Шерзод кўз ўнгига рўй берган нарсаларни яхши эслаб ҳам ололмади. Боядан бери хона ўртасида турган инвалид отилиб Сайфиддин аканинг столи олдига борди. Ягона қўли билан тарақлатиб телефон ричагини босди. Эзилган чучмўмалар стол устига сочилиб тушди.

Сайфи Соқиевич кўзларини пирпиратиб инвалидга тикилди.

— Нега халақит берасиз?— деди ўшқириб.

— Милиция чақирмоқчимисиз?— деди инвалид жарапгдор оҳангда. Энди унинг лаблари титрамас, алланечук қатъият бор эди овозида.— Қўйинг жойига!

Бу гапни у шунчалик кескин қилиб айтдики, Сайфиддин ака беихтиёр трубканни жойига ташлади.

— Дағдаға қилишга уста экансиз,— у Сайфиддин акага бошдан-оёқ қараб чиқди.— Билиб қўйинг, мен немисининг дағдағасидан ҳам қўрқсан эмасман. Упканигизни босиб олинг. Аввал гапни эшитинг. Кейин милицияга биргалашиб қўнгироқ қиласмиш.

Сайфи Соқиевич кўзларини пирпиратиб ўрнига ўтириб қолди. Ветеран бўлган воқеани тушунтира бошлади. Шерзод ҳамон бир чеккада жимгина турганича Сайфиддин акани кузатарди. Ветеран воқеани айтган сайнин Сайфи Соқиевич ўзгариб борар, чеҳрасидаги ғазаб ўрнини гоҳ хавотир ифодаси, гоҳо мулойим табассум эгалларди. Шерзод бу ўзгаришининг маъносини тушунди. Йўқ, Сайфиддин ака азбаройи адолат тарафида тургани учун эмас, уруш ветерани билан олишиш яхшиликка олиб бормаслигини билганидан мулойимлашиб борарди. У гап орасида бир имо қилған эди, акт ёзаётган зағча

кўз сотувчи оҳиста ўрнидан турди-ю, илондек сирғалиб чиқиб кетди. Эшик олди ҳам аллақачон бўшаб қолганини Шерзод энди пайқади. Креслода эса ҳамон ўша заҳил юзли йигитча ўтирас, аммо энди у энтикиб нафас олмас, Сайфи Соқиевич томонга хавотирланиб қараб қўяр эди.

Ниҳоят, ветеран ҳамма воқеани айтиб бўлди. Сайфи Соқиевич кескин бурилиб, креслода ўтирган сотувчига қаради.

— Тур ўрнингдан, аҳмоқ! — деди қичқириб. — Отанг тенги одамга шунаقا муомала қиласанми, эшак! Қофозинг йўқ бўлса шуни жўнгина айтсанг ўласанми? Йўқол кўзимдан!

Сотувчи инқиллаб ўрнидан турди. Эшикдан чиқиб бораракан, Шерзодга тикилиб қаради. Тишлари фижирлаб кетди.

— Гап бу ёқда, демайсизларми? — деди Сайфиддин ака бир қўлли харидорга қараб. — Ёш-да, муомалани билмайди бу. — У бир зум жим қолди-да, Шерзодга юзланди:

— Барibir сиз ҳам яхши иш қилмабсиз. Шунчаликка боришингиз керак эмасди. Нима қилсаям бирорга қоғоз топиб бериш унинг вазифасига кирмайди-да! Устига-устак бирор ёқасидан олса индамай кетадиганлардан эмас бу бола. Таги бақувватроқ нарса.

— Хизмат вазифасидан ташқари одамлик вазифаси деган тушунчаем бор! — деди Шерзод совуқ оҳангда. — Е сизларда бунаقا гаплар йўқми?

Сайфи Соқиевич хижолат чеккандек кулди.

— Ўзингиздан қолар гап йўқ, ука, ҳозир одамлар ҳуқуқини яхши биладиган бўп кетган. Айтяпман-ку, илдизи бақувватроқ бола.

— Менга худди ўша илдизи керак. Бунақаларни қутуртираётган илдизни қидириб юрибман ўзи! — Шерзод Сайфиддин акадан юз ўгириб, ветеранга қаради. Ўзининг иш жойини, ўтирадиган хонасини айтди-да, босиқ оҳангда қўшиб қўйди:

— Сиз билан бир учрашсак. Фалаба байрами олдиндан газетада хотираларингизни босиб чиқараардик.

— Яхши бўларди! — ветераннинг юзлари бирдан ёришди. Ёш боладек қувониб тез-тез бош силкиди. — Раҳмат, ука!

Табиатнинг нотантилигини қарангки, кўпинча гўзал нарсанинг умри қисқа бўлади. Қим билсин, балки бизга шунаقا туюлар. Ўзимиз гўзалликка ташна бўлганимиз учун, унинг ҳуснига ҳадеганда қонавермаганимиз учун шунаقا кўринар. Ҳар нима бўлганда ҳам баҳор тез ўтади. Биз гуллар рангига, чечаклар атрига, кўклам меҳрига ҳар сафар қонолмай қоламиз.

Шерзод яна бир ҳафта кечикса, лола фасли ўтиб кетишидан хавотирда эди. Қолаверса, Зуҳрани жуда кўргиси келарди. Шунинг учун кеча театрга телефон қилди. «Эртага лолага чиқсан», деб таклиф этди. У Зуҳранинг йўқ дейишини кутган эди. Аммо Зуҳра рози бўлди.

Шерзод Абдувоҳиднинг мотоциклини тариллатиб Охунбобоев майдонига етиб келганида кун ёйилиб кетганди. У мотоциклини гулзор майдонча этагида тўхтатди-ю, Зуҳрани узоқдан кўрди. Зуҳра хонаки бинафшалар очилиб ётган гулзор четидаги скамейка олдида тик турганча қандайдир журннални варақларди. У бошига қизил дуррача ўраган, эгнига яшил блузка, тўқ ҳаво ранг шим кийиб олган эди. Дуррачаси ҳам, шими ҳам Зуҳрага шундай ёпишиб тушган, шу қадар ярашган эдикি, Шерзод беихтиёр жилмайди. Кўнглида қувонч аралаш соғинч бир туйғу уйғониб яқин борди. Шунда скамейка устидаги қофоз пакетни кўрди. Халта оғзидан думалоқ редиска, кўк пиёз, яна алланималар кўриниб турарди. «Ўҳ-ӯ, бозор катта-ку!» ўйлади Шерзод Зуҳранинг ишбилармонлигига мийиғида кулиб. Беш-олти қадам қолганда Зуҳра бурилиб қаради-ю, Шерзодни кўриб жилмайди. Тиник, чиройли чехрасида тонг қуёши жилва қилгандек яшнаб кетди.

— Уйқучи экансиз!— деди кулиб.— Кеч қолдингиз.

— Йўқ, бугун эрта турувдим.— Шерзод унинг кафтини оҳиста қисди.— Ўртогимнинг «пат-пат»ини олгунча кечикиб кетдим. Қўрқмайсизми?

Зуҳра Шерзод узатган каскани оларкан, яна жилмайди.

— Ҳечам!

У дуррачасини ечиб, бошига каска кийди.

— Ярашаркан!— деди Шерзод завқланиб.— Худди астронавтларга ўхшаб кетдингиз...

... Эски шаҳарнинг тор кўчаларида самолётдан бошқа ҳамма нарса юради. Юк машинаси ҳам, енгил машина ҳам, эшак арава ҳам... Шерзод мотоциклни кўча чеккасига тақаб ҳайдаб борар, шовқин-сурон, машиналар сигнали, аравакашларнинг бақирин-чақириғи бир зум тинмас эди. Орқадан келаётган машина қаттиқ сигнал берди. Шерзод мотоциклни янайм четроққа, қопқора оқава сув айқириб ётган цемент ариқча қирғоғига олди. Аммо машина сигнали ҳамон тинмас, асабни эговладидиган даражада тўхтовсиз шовқин соларди. Шерзод мотоциклни яна бурса, ариққа тушиб кетиши аниқ эти. У жаҳл билан чап томонга бурилиб қаради-ю, ўзинга шундоққина тақалиб келаётган қора «Волга»ни, руль чамбарагини ушлаганича илжайнб ўтирган Сирожиддинни кўрди. Сирожиддин унинг ғашнга тегиш учун атайлаб шундай қилаётганини сезди. Негадир кеча Сайфи Соқиевич билан ўрталарида бўлиб ўтган кўнгил-сиз гаплар эсига тушди. Шерзод ёлғиз ўзи бўлганида мотоциклни «Волга»нинг йўлига шартта кўндаланг қилиб, машинани тўхтатган бўларди-ю, аммо ҳозир ноилож эди: орқасида Зуҳра ўтиради. У ҳам «Волга» томонга бурилиб қаар, жаҳли чиққанидан бўлса керак, қоши чимирилиб кетган эди.

«Волга» яна узундан-узоқ сигнал берди-да, мотоциклга ёнбошини уриб олгудай бўлиб, шиддат билан ўтиб кетди. Нарироққа бориб, аллақандай оқ «Запорожец»ни қувиб ўтди-да, машиналар орасида кўздан гойиб бўлди. «Қаёқдан учради бу?— ўйлади Шерзод кўнгли ғашланиб.— Жосусга ўҳшаб доим кетимдан юради шекилли». Унинг бояги шодон кайфияти бирдан хирада.

Келесдан ўтганларидан кейин ям-яшил далалар бошланди. Йўлнинг икки четида қатор-қатор тут дараҳтлари саф тортган, уфққача туташиб кетган дала-ларда эртанги карамлар, пиёзлар, лавлагилар, гоҳ очкул ранг, гоҳ тўқ қизил тусда товланар, осмон булутли бўлса ҳам ҳаво мусаффо эди. Шерзод орқада ўтирган Зуҳранинг нафаси ўзининг елкасига урилаётганини ҳис этиб турар, мана шу яқинлик аллақандай руҳий тетиклик бахш этган эди унга. Бир маҳал Зуҳра унинг елкасига оҳиста туртди. Шерзод бурилиб қаради. Зуҳра алланима деди-ю, Шерзод мотоцикл шовқи-

нидан ҳеч нима эшиитмади. Бунинг устига у касканинг тасмасини боғлаб олганди. Зуҳра қўли билан осмонни, кунчиқар томонни кўрсатди. Шерзод бурилиб қаради-да, яхлит бир бўлак булат қуёш юзини тўсиб олганини кўрди. Булутнинг қирралари худди тилла ранг ҳал берилгандай ярқираб турар, бир четида эса еллигичга ўхаш нур тарам-тарам бўлиб сачраб кетганди. Шерзод Зуҳрага бурилиб қаради-да, «чиройли!» дегандек бош силкиди. Кўнглидаги бояги ғашлик бирдан тарқалиб енгил тортди.

... Ярим соатчадан кейин паст-баланд қирлар бошланди. Бир қарич бўлиб қолган буғдойлар шамолда оҳиста елпинар, булутлар орқасидан тушган қуёшнинг нурли дарчалари гоҳ у, гоҳ бу ерда ярақлаб кўринарди. Шерзод бултур Абдувоҳид билан келганида қўй боқиши учун ажратилган буғдой сепилмаган қирларни кўрган эди. Ҳозир ҳам заранг бўлиб кетган тупроқ йўлдан мотоциклни ўша ёққа бурди. Икки чақиримча юрмасданоқ ям-яшил ўтлар орасида ёқутдек товланаётган лолалар кўрина бошлади. Зуҳра ҳар гал уларни кўрганида Шерзоднинг елкасига туртар, кўзларида ўт ёниб, ўтирган жойида ёш болалардек ирғишлар, лолаларга имо қиласи эди. Яна бир чақиримча юргандан кейин лолалар чаман-чаман очилиб ётган текис майдончага чиқиб қолишиди. Майдоннинг бир чеккаси ясси қирга тулашиб кетган баланд-баланд ўтлар орасида пиёладек бўлиб очилган лолалар ловиллаб ёнар, феруза чучмомалар ерга муnis бош эгиб турарди. Шерзод лолалар аллақачон тамом бўлган, деб хавотир қилганди. Бу йил ёғингарчилик кўп бўлгани учун ҳали улар қуриб қолмаган экан. У мотоциклини тўхтатиши билан Зуҳра эгардан сакраб тушди-ю, шимининг почаларини шимариб олганча ўтлоқ майдончадан югуриб кетди. У шоша-пиша гоҳ у, гоҳ бу лолани узар, шодон қаҳ-қаҳ уриб кулар, шу туришда гулдан гулга енгилгинà парвоз қилаётган чиройли капалакка ўхшаб кетган эди.

— Шошманг! — деди Шерзод кулиб. — Бандини қисқа узяпсиз-ку! Мана бундай узинг, — Шерзод каттакон бир лолага эгилган эди, гулкоса ичидан сарғиш асалари ўрмалаб чиқди-да, ёnlамаси учиб унинг юзига келиб урилди. Шерзод беихтиёр чўчиб тушди. Зуҳра қўлидаги лолаларни силкитганча қатоб-қотиб кула бошлади. Унинг қувноқ, жарангдор овози теран сукунат чўккаи қир-

адирларни уйғотишга қасд қилгандай түлқинланиб, олис-олисларга тарашиб кетди. Шерзод унга қараб жилмайиб қўйди-да, лолаларнинг бандидан, ерга туташган жойидан тутди.— Мана бу еридан ушлаб секин тортасиз,— деди Зуҳрага кўрсатиб.— Шунда банди синмайди. Пиёзи ҳам жойида қолади. Янаги йилга тагин кўкариб чиқади.

Зуҳра яна лола теришга тушиб кетди. Шерзод эса ўтига газета тўшаб ёнбошлади. Чуқур тин олди... Осмонда нишолдадек кўпирган тўда-тўда булутлар эринчиқлик билан сузади. Шу қадар осуда, шу қадар чуқур бир сукунат чўкканки, киши қаттиқроқ нафас олишга ҳам ийманади. Фақат асаларилар, тиллақўнғизлар, яна аллақандай эрка мавжудотлар бир маромда гувиллайди. Аллақаерда куйиб-ёниб сўфитўрғай нола қиласди. Аммо бу овозлар чексиз-адосиз қир-адирлар сукунатини бузмайди. Аксинча янам чуқурлаштиради, бу сукунатга собит бир куч баҳш этганга ўхшайди. Нариги адирдан бошланадиган буғдойзор шамолда оҳиста тўлқинланади. Ҳар гал шабада елиб ўтганда буғдой поялари бир томонга ёнбошлайди-ю, алланечук оч кул ранг тусга кириб товланади.

Шерзод уфқа туташиб кетган мана шу ям-яшил оламга, покиза булутлар вазмин сузиб юрган осмонга тикилиб ётаркан, ўзининг қалби ҳам бирдан кенгайиб кетгандек, вужудида қудратли бир куч уйғонгандек бўлди. Мана шу кенгликларни худди ўзидек кенг, ўзидек тиниқ қилиб тасвирлаш истаги туғилди...

Зуҳра бирпасда олам жаҳон лола, чучмома, яна аллақандай тўқ зангори чўл чечакларидан териб келди.

— Сиз-чи?— деди Шерзоднинг тепасига келиб.— Нега термаяпсиз?

Шерзод ўзини ларзага солган хаёл оламидан ҳали чиқмаган эди. Зуҳрага ҳайрон қараб қолди.

— Эринчиқ экансиз, манг!— Зуҳра унинг қўлига бир даста чучмома узатди. У ҳарсиллаб нафас олар, юзлари қизариб кетган, қоп-қора соchlари елкасида ёйнилиб ётарди. Шерзод қаддини илдам ростлади-да, чучмома аралаш Зухранинг қўлидан маҳкам ушлаб олди. Қизнинг қўлларига тупроқ теккан, лола гулкосасининг чанги юқсан бармоқлари сарғайиб қолган эди. Зуҳра Шерзодга бир зум ҳайратлангандек қараб турди-да, секин пичирилади:

— Кўйинг... Яхіиси лола теринг..

— Зуҳра!— деди Шерзод ҳаяжонли товушда.— Мен сизни тез-тез кўриб туришим керак. Кўрмасам бўлмайди...

— Хўп,— Зуҳра секин бош силкиди. Шерзод унинг қўлини қўйиб юборган эди, Зуҳра ширин жилмайди.— Мана энди ақлли бола бўлдингиз.— У бир зум жим қолди-да, узун киприкларини пирпиратиб Шерзодга қарди.— Ҳозир нимани ўйлаб ўтиргандингиз, айтиб берайми?

Шерзод жилмайди.

— Қани?

Зуҳра қучоғидаги лолаларни газета устига ташлади-да, ерга ўтирди.

— Сиз мана шуларнинг ҳаммасини,— у гул чанги теккан бармоғи билан уфқни кўрсатди,— ҳаммасини тасвирлашни орзу қилиб ўтирувдингиз. Тўғрими?

Шерзод унинг табассум порлаб турган кўзларига тикилиб, хаёлан таҳсин ўқиди.

— Қаёқдан билдингиз?

— Бунақа манзарани ҳаммаям тасвирлагиси келади. Фақат маҳорати етмаслигидан қўрқиши мумкин.

Шерзод жилмайди.

— Тўғри-ку, лекин одам ўзининг маҳоратини кўрсатиш учун ижод қилмайди-да.

Зуҳра киприкларини пирпиратди. Кўзларига жиддият чўкиб сўради:

— Нега?

Шерзод ўйланиб қолди. Бундан бир неча йил илгари, студентлик пайтида қизиқ бир воқеа бўлган эди. Ёзги таътилда у қишлоққа борди. Бир кеча ҳовлида, анжир ёнидаги чорпояда ётган эди, уйғониб кетди. Шу пайт узоқдан қўшиқ овози эшитилди. Аллақандай ўткинчи йўловчи ўзича ашула айтиб бораради. Унинг овози бўриқ, хириллаб чиқар, қўшиқ сўзлариниам бузиб-бузиб айтар эди. Аммо бу шу қадар сеҳрли, шу қадар ёқимли қўшиқ эдик, Шерзоднинг эти жимиirlашиб кетди. Ўткинчи узоқлашиб кетгунча, шу қўшиқнинг сеҳрига маст бўлиб ётди. Қизиқ, кузда у ўқишга келганида концертга тушди-ю, яна худди ўша қўшиқни эшитди. Бу сафар ашуулани машҳур бир хонанда айтди. Лекин бу гал Шерзод маза қилмади. Қайтага ғаши келди. Шерзод кейинчалик нега шунақа бўлганини кўп ўйлаб юрган эди. Ҳозир ҳам Зуҳрага шуни гапириб берди.

Зуҳра тазета устида сочилиб ётган лолалардан кўз узмай ўтирас, жимгина тинглар эди.

— Нега шунаقا бўлганини анчадан кейин тушундим,—деди Шерзод ҳам лолаларга кўз тикиб.—Ўткинчи йўловчи кўнглидаги ҳисларни қўшиққа солиб айтган. Унинг мақсади ашула айтишмас. У кўнглида борини беихтиёр қўшиқ қилиб айтиб юборган. Хонанда бўлса одамлар олдида ўзининг маҳоратини кўрсатгиси келган. Ялтироқ кийим кийиб чиқсан, овози борича кучангандан. Шунинг учун гашим келган экан. Тўғрими?

— Тўғриям, нотўғриям,—деди Зуҳра ўйчан товушда.—Тўғрилиги шундаки, асар у ёқда қолиб, ўзини кўрсатишга уринадиган санъаткорлар ростдан ҳам бор. У ёини сўрасангиз шунаقا актёрлар борки, фақат ўзининг ролини ёдлаб олади-да, шуни қойил қилсан бўлди, деб ўйлайди. Узининг роли битиши билан жўнаб қолади. Уша спектаклни тасодифан радиодан эшишиб қолса, «мендан кейин бунаقا гаплар бўларкан-да», деб ҳайрон қолади.—Зуҳра шунаقا актёрлар борлигидан гashi келгандек, асабий қўл силтаб қўйди.

— Энди эътирозингизни айтинг,—деди Шерзод жилмайиб.

— Нотўғрилиги шундаки,—энди Зуҳра ҳам жилмайди,—сиз қишлоқда ўша қўшиқни эшифтанингизда ташибат қўйнида бўлгансиз. Юлдузларга тикилиб ётгансиз. Ўткичининг ашуласи ўша ҳолатга мос бўлган. Концертга тушганда бўлса, саҳнадаги чироқни, атрофдаги одамларни кўриб тургансиз. Шартлилик деб шуни айтишади.

Зуҳра жимиб қолди. Чўккаласб ўтириб олди-да, чучмўма, лола, бўтакўзларни аралаштирганча, ингичка, чайир бармоқларини соч ўргандек чаққон қимиirlатиб, алланима тўқий бошлади. «Гулчамбар тўқияпти», ўйлади Шерзод ундан кўз узмай, Зуҳра бармоқларини чаққон-чаққон қимиirlатар, диққат билан ишлаётгани учун бир нуқтадан кўз узмас, эгик, узун киприклари капалак қанотидек силкиниб-силкиниб қўярди.

«Пухта далил,— ўйлади Шерзод ундан кўз узмай.— Мунча бийрон бўлмаса бу...»

— Унақа тикилманг!—деди Зуҳра унга қарамай. Шерзод кўзини олиб қочди.

— Раҳмат,—деди Зуҳра тўқилаётган гулчамбаридан кўз узмай. Кейин бир зум ишини тўхтатди-да, жил-

майған кўйи чуқур хурсиниб қўйди.— Биласизми, дала-
нинг нимаси яхши?

Шерзод елкасини қисди.

— Масалан менга кенглиги ёқади.

— Далада одам бирданига бойиб кетади.— Зуҳра яна гултамбарини тўқишига тутинди.— Далада ҳамма нарса ўзингники бўлиб қолади. Гуллару қирлар ҳам, осмону қўш ҳам... Ҳаммаси! Табиатнинг одамга ёқиши шундан. Шаҳарда бўлса ўзинг ўтирган скамейкангният бирор билан бўлишасан. Шунақамасми?

Шерзод ўзининг кўнглидан кечаетган туйгуларни шунчалик аниқ айтиб бергани учун Зуҳрага хаёлан яна бир бор қойил қолди-ю, жилмайиб қўйди.

— Мен сал қизғанчиқроқман. Ўзимнинг улушимни бошқалар билан бўлишишни ёмон кўраман!

— Худбин бўлманг!— деди Зуҳра ҳам жилмайиб.— Одам яхши кўрган нарсасини яқин кишиси билан баҳам кўриши керак,— У Шерзодга зимдан қараб қўйди.— Болалигимда ҳамма нарсани Ҳасан билан бўлишардик. Офтоб уники бўлса, булут меники бўларди. Осмон меники бўлса, тоғ уники бўларди.— Зуҳра секин хўрсиниб қўйди.— Соғиндим.

— Қачон келади аканги?

— Байрамдан кейин бораман, деб ёзибди.

— Армияга кетмасдан олдин нима иш қиласарди?— деди Шерзод Зуҳранинг ҳамон чақон-чақон ҳаракат қилаётган бармоқларидан кўз узмай.

— Разведка группасида ишларди. Геолог бўлмоқчи,— Зуҳра қошини чимириди.— Кўрасиз, бу йил яна геология факультетига ўзини уради.— У бир зум жимиб қолди-да, қўшиб қўйди:— Ростини айтганда, Ҳасан акам аллақачон имтиҳондан ўтиб кетиши керак эди. Билими яхши, шу соҳага жонини беришга рози. Лекин ўтолмаяти...

— Шуниси ёмон-да,— деди Шерзод куюниб.— Баъзан институтга жон-дилдан яхши кўрган одам у ёқда қолиб, дадасининг этагига осилиб олган аллақандай чаласавод кириб олади. Бунаقا одам ўқиганда нима қилиб берарди? Нари борса, чаламулла мугахассис бўлиб ешишиди. Узи ишни қойил қилолмагандан кейин, ишни ўрнига қўяётган бошқа ҳамкасларигаям халақит беради.— Узоқ жим қолди-да, секин қўшиб қўйди.— Бу жуда катта масала... Жамият тараққиётини белгилайдиган масала.

— Ҳозир бу ишга қаттиқ киришишяпти-ку,— деди Зуҳра гулчамбарни бир чеккага қўйиб. Унинг кўзларида чуқур жиддият бор эди.— Бу соҳада таниш-билишликка чек қўйилса ажаб эмас.

— Менга қолса таниш-билишлик, ошна-оғайнигарчиник деган тушунчани жазолаш учун алоҳида қонун чиқарниб қўйган бўлардим.— Шерзод жаҳл билан қўл сийтади.— Ҳар қанақа таниш-билишлик тагида ҳаром ният ётади. «Мен сенинг фалон ишингни битираман, сен менинг пистон юмушимни қилиб берасан». Бу тушунча заминида одамгарчилик эмас, ўз манфаатини кўзлаш, деган ифлос нарса ётади, вассалом!

Шерзод ижирғаниб, тез-тез гапирап, Зуҳра кўзларини катта-катта очганча унга тикилиб қолганди.

— Бир одам бор эди,— деди Шерзод ҳамон ўша баджаҳл оҳангда.— Бу дунёда ё заринг бўлсин, ё зўринг... деган гапни шиор қилиб олганди. Зўрни ишга солиб, зар топади, зарни ишга солиб зўр топади... Кечашу одам билан яна тўқнашиб қолдик.

Шерзод Сайфи Соқиевич билан ўрталарида бўлиб ўтган воқеани ҳеч кимга айтмоқчи эмас эди. Ҳозир гап айланиб шунга тақалганидан кейин беихтиёр оғзидан чиқиб кетди.

— Энди нима қилмоқчисиз?— деди Зуҳра ўйчан тарзда. Унинг тўқиётган гулчамбари чала қолган кўйи қўлида осилиб туар, ҳали бу ерга келиб тушганларида кўзларида ёнган шодлик олови бирдан сўнган, аллақандай хомуш бўлиб қолган эди. «Бекор қилдинг!— деди Шерзод ўзини койиб.— Бу қиз далага дам олиш учун, кундалик ташвишлардан сал бўлсаям ҳалос бўлиш учун чиққан-ку! Театрдаги ҳар кунги гаплардан, ярим кечагача чўзиладиган репетициялардан толиққан-ку! Нима қиласан икир-чикир ғалваларингни тўкиб солиб?! Сенинг ҳасратингдан бошқа ташвиши йўқми унинг?»

— Ҳозирча нима қилишимни билмайман-ку,— деди у хушчақчақ гапиришга уриниб.— Лекин албатта нимадир қиласан. Менинг жинни одатим бор, бир ишга киришдимми, охиригача етказмай қўймайман!

— Бу одам сиз ўйлаганчалик анойига ўхшамайди,— деди Зуҳра ўйчанлик билан. Қейин узоқ муддат бир нуқтага кўз тикиб ўтириди-да, аниқ қарорга келди шекили, ярқ этиб қаради.— Дадамлар билан бир гаплашмайсизми?

Шерзод умуман бироннинг кўмагидан фойдаланишга тоқати йўқ эди. Айни шу масалада бўлса биронга ҳасрат қилишни ҳечам хоҳламасди. Шунинг учун ҳазил билан қутулмоқчи бўлди.

— Ҳозиргина таниш-билишликни қоралаб турувдик,— деди кулиб.— Энди ўзимиз унинг пинжига тиқиламиزمий?

— Бу ишни сиз ўзингиз учун қиляпсизми?— деди Зуҳра лаблари билинар-билинмас пирпираб. Шерзод ўзининг гапи унинг ҳамиятига текканини сезиб ноқулай аҳволга тушиб қолди.

— Ҳотиржам бўлинг,— деди Зуҳра кескин оҳангда.— Дадам ҳам сиз ўйлаган маънодаги таниш-билишликни ёмон кўрадилар. Бўлмаса Ҳасан акам ҳозир институтни битираётган бўларди.

Шерзод Зуҳранинг лола чанги тегиб, сарғайиб қолган ингичка бармоқларидан кўз узмай узоқ жим қолди-да, сўради.

— Қаерда ишлайдилар?

— Халқ контролида,— деди Зуҳра энди анча сокин оҳангда.— Бунақа ишларни текшириш шу ташкилотнинг вазифаси.

Шерзод беихтиёр бошини кўтариб, Зуҳранинг кўзига тикилди. «Сулаймон Рустамович... Рост-а, Зуҳранинг фамилияси Рустамова-ку!» деб ўйлади бирдан енгил тортиб.— Кеча ўзи ҳам бир кўнгли халқ контролига учрашмоқчи бўлганини эслади. «Демак, Сулаймон Рустамович Зуҳранинг дадаси экан-да».

Зуҳра ҳамон ўйчан ўтирас, бир чеккада ўт устида ётган гулчамбарга тикилиб қолган эди.

Шерзод Сулаймон Рустамович билан уч-тўрт марта кўришганди. Бултур баҳорда Олий Советга сайлов бўлаётганда Шерзод ўш коммунист сифатида сайлов участкасида раис ўринбосари бўлган, Сулаймон Рустамович шу участкадан сайланган эди. Шерзод бу одамнинг сайловчилар билан учрашувдаги нутқини эшитган, ишбилармон, кескин киши эканлигини сезган эди.

— Мен дадангизни танийман,— деди у хотиржам оҳангда.

— Унда янаем яхши!— Зуҳра енгил тортгандай жилмайди-да, ўрнидан турди.— Фақат битта нарса ёмон бўляпти. Ҳозир ёмғир ёғади, қаранг.

Шерзод осмонга қаради-ю, шитоб билан сузиб ўтаётган пастак буултлар қорайиб кетганини кўрди. Зум ўтмай шамол шиддат солиб увиллай бошлади. Майдонча устида қоқигул укпарлари, лолаларнинг гулчамбарлари пирпираб учди. Нариги қирдаги буғдой поялари бир ёқ-қа таппа ёнбошлаб, бутун майдон кул ранг тусга кириб қолгандай бўлди.

— Ёмғир ёғса, мотоцилингиз ботиб қолади! — деди Зуҳра ҳавотирланиб. Унинг қоп-қора соchlари шамолда тўзиб, чиройли силкинар, у каскани киймоқчи бўлар, аммо соchlарини ҳеч йифиб ололмасди.

— Нима қипти, — деди Шерзод. — Жала ёғса қолиб кетаверамиз-да!

Зуҳра кулимсираб бош чайқади.

— Соат олтида спектакль бор. Етиб боришим керак.

Шерзод Зуҳранинг лолаларини, гулчамбарларини йифиширишга кўмаклашди. Бу пайт осмон бутунлай қоронғилашиб кетган, шамол янаем кучайган эди. Уларнинг шундоққина боши устида чақмоқ ярақлади-ю, момақалдироқ асабий сурон солди. Унинг садолари чексиз чўл бағрида оғир-оғир тарқалиб, қайта-қайта янграб кетгандай бўлди. «Чўлда момақалдироқ вахимали бўларкан», — деб ўйлади Шерзод Зуҳрага қараб. Зуҳранинг қоп-қора кўзлари каска остидан жовдираб турарди.

— Қўрқманг! — деди Шерзод жилмайиб. — Ҳозир катта йўлга чиқсан... — Боягидан ҳам қаттиқроқ момақалдироқ гумбирлади-ю, унинг овозини босиб кетди.

Шерзод шошилиб мотоциклни ўт олдириди. Зуҳра бир қўлида лолалар дастасини ушлаганча мингашди. Шерзод заранг бўлиб кетган тупроқ йўлга тушиб мотоциклини физиллатганча ҳайдаб кетди. Рўпарадан эсаётган шиддатли шамол нафасни қайтарар, осмон гумбургумбурга тўлиб кетган эди. Тўсатдан заранг йўлга йирик-йирик томчилар туша бошлади. Уша заҳотиёқ қиялатиб жала қуйиб берди. Намиқсан тупроқ иси, чўл чечакларининг ҳиди еру кўкни тутиб кетди.

— Маҳкамроқ ушланг! — деди Шерзод орқасига қараб. Зуҳра унинг гапини эшиитмаса ҳам тушунди шекилли, елкасига маҳкам ёпишиб олди.

Шерзод бирпасда шалаббо бўлиб кетди. «Шамоллаб қолади, — деб ўйлади Зуҳрага ачиниб. — Тўхташ керак».

Яна юз қадамча юрганларидан кейин мотоцикл гилдираклари сирпана бошлади. Мотор ҳадеб вағиллар, мотоцикл бир вақтлар машина ўтган йўлнинг гоҳ у, гоҳ бу чеккасига сурилиб бориб келар, аммо олға жилолмасди. Охири бўлмади, Шерзод мотоциклни баланд адир этагида тўхтатди. Шерзод тушиши билан Зуҳрага қаради. Зуҳранинг ҳаво ранг шимиға лой сачраган, блузкаси кўксига ёпишиб, елкалари жиққа сув бўлиб кетган, лолаларни ҳамон бағрига босиб турар эди. Шерзод бенхтиёр унга яқин борди.

— Шамоллаб қоласиз! — деди Зуҳранинг қўлидан тутиб. Зуҳра жилмайишга ҳаракат қиласар, аммо боядан бери рўпарадан урган шамол таъсир қилган бўлса керак, ияги билинار-билинмас титрар эди. Шерзод осмонга қаради. Ҳамон момақалдироқ гумбурлар, орачора чақмоқ чаққанида қиялатиб ураётган йирик-йирик томчилар тилла тангалардай ёришиб кетарди.

— Сизни иситолмайману, пана қилишим мумкин... — деди Шерзод Зуҳранинг елкасидан тутиб. Зуҳра индамай итоат қилди-да, бежирим жуссаси Шерзодга яқин келди. Шерзод унинг елкасидан тутиб тураркан, димогига ёмғир ҳиди аралаш атир бўйи, фақат балофатга етган қизлардагина бўладиган яна аллақандай сеҳрли, кишини маст қилиб қўядиган павқирон ис урилди-ю, бенхтиёр эгилди. Зуҳранинг каскасидан муттасил ёмғир сувлари оқиб тушар, қоп-қора қошларида, эгик киприкларида марварид томчилар илиниб қолган, негадир юзлари қизариб, тез-тез нафас оларди. Шерзод вужудига оташ солган баҳтиёрлик туйғусидан маст бўлиб Зуҳрани қаттиқ бағрига босди-да, унинг юмшоқ, ёмғирдан намхуш бўлиб қолган лабларидан узоқ ўпди.

— Қўйинг... — деди Зуҳра пицирлаб. — Яхшимас...

Улар чўлнинг қоқ ўртасида турганча шиддат билан ёғаётган жала остида баҳтдан энтикиб нафас олишар, табнат эса ҳамон тантана қиласар, осмон фариштаси оғзидан олов сочиб, қаҳқаҳа урар, мана шу икки жонсарак вужуд бошидан илиққина севинч ёшларини сочар эди.

... Кечаси Шерзод негадир Фаридани эслади. Эслади-ю, ғалати бир ҳақиқатни англади. Қизиқ, ўйлаб қараса у Фаридани худди шунаقا фаслда, апрель оқшомида илк бор бағрига босган экан. Ўшанда ҳам жала ёққанди. Бугун ҳам шунаقا бўлди. Қизиқ, Зуҳранинг

ўзи ҳам Фаридага ўхшаб кетади. Фақат ундан кўра бошқа чароқ, мукаммалроқ... Спиралсизмон тараққиёт деганлари шу бўлса керак-да. Дунёда ҳамма нарса такрорланади. Аммо такомиллашиб қайтарилади. «Ким билсин,— ўйлади Шерзод кўзларини юмаркан,— балки ўзинг ҳам қадим замонларда яшаган биронта одамнинг такоридирсан. Фақат унга нисбатан мукаммалроқ бўлсанг ажабмас... Дунё қизиқ...— У фикричувалашиб кетаётганини сезиб хаёлан ўзига ўзи қўл силтади.— Қўй, оғайни, бугун дунёнинг чигалликларини ўйлайдиган кунмас.— Ҳаяжондан юзлари қизарган Зухранинг тиниқ чехраси унинг кўз ўнгига келди, лабларида унинг илиқ майнин лабларининг тафтини ҳис қилди-ю, жилмайди.— Бугун сен баҳтиёр одамсан, тағин нима керак сенга, инсон!»

36

Сулаймон Рустамовичнинг қабулхонасида ҳеч ким йўқ эди. Девор тагидаги қатор стуллар бўш турар, бурчакдаги секретарь ўтирадиган стул суюнчиғига гулдор ҳарир рўмол буклаб ташлаб қўйилганди. «Тушликка чиқиб кетишибди», ўйлади Шерзод хона ўртасида тўхтаб. У энди бурилиб чиқиб кетмоқчи бўлиб турганди, ичкаридан музика товуши эшитилди. Шерзод беихтиёр ўша томонга юрди. Тепасига «Комитет раиси» деган зарҳал ёзув илиб қўйилган эшик қия очиқ турар, ўша томондан вазмин, айни пайтда этни жимиirlатиб юборадиган тантанавор куй садоси қуюлиб чиқар эди. Шерзод бир лаҳза ўйлаб турди-да, эслади. Бу — Огинскийнинг «Полонези» эди.

Шерзод эшикни тортган эди, товушсиз очилди. Хона узун, остоидан тўргача гилам пояндоз тўшалган эди. Чап томондаги яхлит деразаларга парда тутилмаган, аммо ҳаво янгилагич қурилмага қопланган ёғоч панжара устига қатор-қатор гултуваклар қўйилган, оч қизгиш рангдаги митти гуллар қийғос очилиб, деразанинг ярмигача тўсиб қўйилган, хонага алланечук покиза, сокин бир кайфият бахш этиб турар эди. Бир бурчакда пўлат сейф, бошқасида пастак магнитолла турар, куй садолари мулоийм қаинот қоқар, энг юқорида, рўпарадаги деворга Маркс портрети илиб қўйилган, унинг тагида, стол орқасида Сулаймон Рустамович ўтиради эди. У

қора костюм кийган, тирсагини столга тираганча, кафтини чаккасига босиб ўтирап, оқ оралаган соchlари бармоқлари орасидан қуюлиб тушиб турар, кўзларини юмиб олганди. Шу туришда у бемалол мизгиётганга ўхшарди. «Дам олаётган экан», деб ўйлади Шерзод эшик тутқичидан ушлаганча остоnада тўхтаб. У нима қилишини билмай қолди. Бу одамнинг вақти ниҳоятда тифиз эканини, шунинг учун атайлаб тушлик пайтидан фурсат ажратиб ўзини чақирганини ўйлади-ю, кутиб туришга аҳд қилди.

Ниҳоят, куй тўхтади. Сулаймон Рустамович кўзи-ни очди, Шерзодни кўрди-ю, дарров қаддини ростлади.

— Ие, узр,— деди хижолатомиз жилмайиб.

Шерзод илдам бориб сўрашаркан, ўзи ҳам сезмаган ҳолда бу кишидан Зухрага ўхаш белгиларни ахтарди. Ўшанда, сайлов пайтида эътибор бермаган экан. Сулаймон Рустамовичнинг кўзлари, қандайдир сокин боқувчи, аммо ич-ичидан ўт порлаб турган қоп-қора кўзлари Зухраникига жуда ўхшаркан. Сулаймон Рустамович жилмайганида Шерзод шу ўхшашликни, айниқса, аниқ сезди.

— Ўтиринг!— деди Сулаймон Рустамович рўпарада-ги креслога имо қилиб. Кафтини тираб ўтиргани учун бўлса керак, унинг чап юзи қизариб кетганди.

Шерзод бу одамнинг фурсати озлигини яна бир бор хаёлидан ўтказди-ю, бор гапни лўнда қилиб айтиб берди.

— Менинг Сайфи Соқиевич билан талашадиган нарсам йўқ,— деди ҳамма гапни айтиб бўлгандан кейин.— Эртага комиссия юбориб уннвермагни текшириш керак, дейишга асосим ҳам йўқ. Менга бошқа нарса кўпроқ таъсир қиласди. Рост, ҳалол одамлар, эл-юрга сидқидилдан хизмат қилаётган савдо ходимлари кўп. Лекин шунақалариям борки, ҳар кўрганда кишининг ғаши келади. Шунақалари борки, ўзи тўқ-сон сўм маош олади-да, ойига минг сўм совуриб улфатчилик қиласди. Ўттиз минг сўмлик шоҳона қаср қуради. Кечгача исқирик халат кийиб кабоб елпийди-да, кечқурун ярақлаб турган шахсий машинасини ҳайдаб дачасига боради. Эрталабгача майшат қиласди. Уй солишга, машина олишга ҳамманинг ҳаққи бор. Аммо айтинг-чи, тўқсон сўм маош билан қандоқ қилиб ўттиз

минг сўмлик қаср қуриб бўлади? Етмиш беш сўм маош билан ҳам бола-чақа боқиш, ҳам бебилиска базми-жамишилар қилиш, устига-устак «Волга» сотиб олиш ақлга сиғадиган гапми?

Шерзод Сулаймон Рустамовичга қараб қўйди. Сулаймон Рустамович стол қиррасига тикилиб, бир нуқтадан кўз узмай ўтирар, қошлари чимирилган, кўзидағи бояги ёрқин, нурли ифода йўқолиб, чеҳраси аллақандай шиддатли тус олган эди.

— Бунақа одамлар бирни ўнга пуллаб, халқнинг чўнтағига чанг соладими ё кўзбўямачилик қилиб давлатнинг ҳамёнини ўмарадими, фарқи йўқ,— деди Шерзод.— Энг даҳшатлиси шундаки, бу одамлар ҳаммани боплаб аҳмоқ қиляпман, деб қувонади. Бу дунёга келганидан кейин яшаб қолиш керак, дейди. Қайси йўл билан бўлмасни қандингни ур, дейди. Булар учун муқаддас нарсанинг ўзи йўқ. Ҳамма нарсани — илмниям, амалниям, муҳаббатниям, борингки виждоннинг ўзинииз сотиб олса бўлади, деб ишонади... Ундан ҳам даҳшатлиси шуки, ёмон касал юқумли бўлади. Фалончи ишнинг кўзини билгани учун қаллоблик қилиб бўлсаям ҳаммадан яхши кун кўрятпи, мен ҳам шундоқ қиёсам бўлмасмикин, деб иккиланиб қоладиган одамлар йўқ дейсизми?— Шерзод ҳамон бир нуқтадан кўз узмай ўтирган Сулаймон Рустамовичга тагин қараб қўйди.— Кўрдингизми, бу одамлар ўзининг ҳаром фалсафаси билан бошқаларни, адашган-улоқсан кишиларниям ботқоқликка тортади...— Шерзод узоқ жимиб қолди. Сулаймон Рустамович бармоқлари билан сигарет учини эзгилаганича ҳамон бир пуктага кўз тикиб ўтирар, аммо индамасди. Шерзод яна ўша шиддат билан гапира бошлади:

— Инсоният ақлинни танибдики, эътиқод билан яшаган. Эришиб бўладими, эришиб бўлмайдими, барибир эзгуликка интилган. Булар-чи?! Эътиқодли одамни кўрса масхара қиласди. Ўзининг эътиқодсизлиги билан фахрланади. Биз коммунизм қурмоқчимиз, денг-чи, нима деб жавоб қиларкин?— Шерзод ғазаб билан қўл силтади.— Сен билганингни қилавер, мей ўзим учун яшайман, қани кўрамиз ким тўғри қиларкин, дейди. Мабодо шунин айтмасаям, кўнглидан албатта ўтказади. Афтинигизга тикилиб туриб худбинларча кулиб қўяди.

Сулаймон Рустамович ўринидан туриб кетди. Оқсоқ-

лана-оқсоқлана дераза олдига борди. Ҳовли томонга тикилганча сигарет тутатди. Шунда Шерзод сайлов олдидан унинг биографиясини ўқиганини эслади. Унда Сулаймон Рустамовичнинг Курск остонасида оғир яралангандиги айтилган эди.

«Оёгидан яралангап экан-да», деб ўйлади Шерзод ундан кўз узмай. Шу ондаёқ дераза олдида ўтириб соат ковлаштираётган отасининг почаси шимарилган шими, учига резинка қопланган қўлтиқтаёғи кўз олдига келди. Кейин қайси куни универмагда анави заҳил юзли сотувчи хафа қилган уруш ветеранини эслади. Ҳаммаси йигилиб келиб, бўғзига ғазаб бўлиб тиқилди-ю, тагини ўша оҳангда давом этди.

— Бирореволюция учун жонини берди,— деди овози хириллаб.— Бироревосмачилар қўлида сўйилди. Яна бирорев колхоз тузаман, деб биқинидан пичоқ еди, немис билан жанг қилди... Ҳаммаси нурли кун учун, нурли ҳаёт учун жон олиб, жон берди. Мана, ўша нурли кун келди. Агар ўша кун бугунги кун бўлса, бунақа соялар қаёқдан пайдо бўляпти, Сулаймон Рустамович? Наҳоғки ота-боболаримиз шулар семириб юрсинг, бироревининг қонини сўрсинг, деб жанг қилган бўлса? Сизлар шунинг учун жанг қилганмидинглар?

Шерзод юраги гурсиллаб ураётганини, юзлари ловиллаб кетганини, томоги қақраб қолганини ҳис қилиб жимиб қолди.

Сулаймон Рустамович оҳиста бурилиб унга қаради. Оғзидан паға-паға тутун чиқариб, оқсоқланганча тепасига келди. Энди унинг кўзлари яна боягидек сокин, собит бир ишонч билан боқар эди. У Шерзодининг елка-сига кафтини қўйди.

— Соатингиз неча бўлди?

Шерзод эсанкираб қолди.

— Бирдан йигирма беш минут ўтди,— деди тезгини соатига қараб.— Вақтингизни олдимми? Узр...

Сулаймон Рустамович хотиржам бош чайқади.

— Йўқ, бемалол.— У негадир жилмайди.— Эслай олмайсизми, шу соатни неча сўмга олгансиз?

«Нима қизиги бор экан?» Шерзод ҳайрон бўлиб тилла суви югуртирилган қўл соатига яна бир бор қаради. Бу соатни у тўртинчи курсда ҳашарга чиққанида пахта териб йиққан пулига олган. Шунинг учун нархини аниқ эслар эди.

— Қирқ уч сўм!— деди Сулаймон Рустамовичга қараб.

— Тасмаси-чи?

— Аниқ эсимда йўқ. Бир сўм бўлса керак.

— Бир сўм эмас, бир сўм уч тийин.— Сулаймон Рустамович яна жилмайди.— Айтинг-чи,— деди сигарет тутатиб,— битта қопга шунақа тасмадан қанча кетади?

Шерзод гап бутунлай бошқа ёқقا айланиб кетганидан ҳайрон бўлиб елкасини қисди.

— Мингта сифар.

— Менам шунақа деб ўйлагандим.— Сулаймон Рустамович Шерзоднинг елкасига тағин кафтини қўйди.— Яхшилаб жойласа қирқ мингта сифаркан... Бир қоп тасма фабрикадан обчиқиб универмагда пулланса, қирқ минг сўм нақд пул! Узи назарга илинмайди-ю, катта пул, тўғрими?— Сулаймон Рустамович Шерзоднинг ёнидаги креслога ўтири-да, оёқларини чалиштириди. Шундагина Шерзод унинг ҳамон қўнжли ботинка кийиб юрганини пайқади.— Сиз айтган Соқиев шунақа туллак одамки, уни қармоқ билан илинтиrolмайсиз. Бунақа наҳангларни тўп отиб овлаш керак... Зиёни йўқ. Ҳозирча питиллайверсин. Аллақачон тўрга тушган. Каттакон тўрга тушган.— Сулаймон Рустамович Сайфиддин аканинг қанақа тўрга тушиб қолганини тасвириламоқчи бўлгандек, икки қўлини доира қилиб кўрсатди. Шунда унинг кўзларида тағин ўша тиниқ нур порлаб кетди.— Яна бир-икки ҳафта сабр қилинг,— деди у жилмайиб.— Сизга ҳамма материалларни берамиз. Шунақа қилиб ёзингки, боя ўзингиз айтган эътиқодсиз одамлар кимга сиғинишини билмай қолсин. На зардану, на зўрдан, на худою, на пулдан паноҳ тополмасин!

Шерзод бу одамнинг жилмайиб турган кўзларига қарапкан, унинг вужудидаги событ, қудратли ишонч туйғуси беихтиёр ўзига ҳам кўчди-ю, руҳида битмас-туганмас куч пайдо бўлди. Демак, кўп нарсадан хабардор экан бу одам. Хабардоргина эмас, Шерзод билмаган яна кўп нарсаларниям биларкан. Фақат унга ўхшаб шовқин солаётгани йўқ. Ёш болалардек бақириб-чақнираётгани йўқ. Хотиржам, совуқён кураш олиб боряпти...

— Тушундим,— деди Шерзод беихтиёр овозини пасайтириб.— Ҳаммасини тушундим.— У ўрнидан турган эди Сулаймон Рустамович ҳам қаддини ростлади.— Мен сизга қўнгироқ қиласман,— деди унинг қўлини маҳкам

қисиб.— Сиз нурли кунларимизда соялар қаёқдан пайдо бўляпти дедингиз.— У Шерзоднинг қўлини ҳамон кафтида ушлаб тураркан, оҳиста қўшиб қўйди— Гап бундоқ, ўғлим. Бунақа соялар пайдо бўлаётгани йўқ. Ҳаётимиз нурли бўлгани учун соялар борган сайин аниқ кўриниб қоляпти. Улар борган сайин кўзга хунук кўриняптими, билингки нур кўпайиб боряпти. Нур қанча кўпайса, соя шунча камаяди. Аммо у ўзидан-ўзи йўқолмайди. Буннинг учун биз ҳаётимизни янайм нурли қилишимиз керак, сояларни йўқотишмиз керак. Нима дедингиз?

Шерзод каттакон ҳақиқатни оддийгина қилиб кўз ўнгига келтириб қўйган Сулаймон Рустамовичга яна бир бор қаради-да, худди ўқитувчисидан сабоқ олаётган мактаб боласидек секин бош силкиди.

— Тушунарли. Ҳаммаси аён.

У ҳовлига, камалак рангида товланиб ётган гулзор олдига чиққанида, вужудида ёрқин бир енгиллик сезди-ю, кўксини тўлдириб чуқур нафас олди.

37

Одамнинг боши — толенинг тоши деганлари тўғри. Яхши-ёмон кун ҳар бир кишининг бошида бор. Лекин инсон бу дунёга келганига пушаймон бўладиган кун камдан-кам бўлади. Шу бугун Сайфи Соқиевич онадан туғилганига минг-минг пушаймон еди. Бугун у ўша Горторг мудири—«шеф»нинг олдига борди. Бир ҳафтадан буён универмагни республика савдо инспекцияси билан халқ контроли текшираётгани, бу сафарги тинтуб аввал-гиларга ўҳшамаслигини айтиб маслаҳат сўрамоқчи эди. «Шеф» уни роса икки соатча куттирди. Сайфиддин aka иш охирлаб қолганда, ниҳоят, унинг ҳузурига кирди. «Шеф» креслога ёнбошлаб бемалол кўк чой ичиб ўтирган экан. Авваллари Сайфи Соқиевични кўрса қўш қўллаб кўришадиган одам бу сафар малол келгандек қўлининг учини узатди.

Сайфиддин aka берироқдаги стулга омонатгина ўтирди.

— Оборотнинг мазаси йўқ-ку!— деди «шеф» қовоғини солиб.

Сайфиддин aka амаллаб илжайди.

— Битмаган иш борми, шеф!— деди мулойимлик билан.— Буюриш сиздан, бажариш биздан-да.

— Илжайишни ким қўйибди сизга!— «шеф» сурнайга ўхаша қийқиллаган овози билан жеркиб берди.— Бачканалик қилгандан кўра, планни ўйланг.

Сайфи Соқиевич «шеф»нинг совуқ йилтираб турган кўзларига, узун бўйнидаги учбурчак бақбақасига қараб ўтиаркан, ўзи жарга қулаб кетгудек бўлса бу одам бир чеккага чиқиб олиб бемалол томоша қилиши аниқлигини тушунди. Йўқ, «шеф» унинг жарга йиқилишини шунчаки томоша қилиб қолмайди. Ўзининг ҳам оёғидан тортмаслиги учун орқасидан тепиб юборади. «Падарингга минг лаънат! Найнов!— ўйлади Сайфи Соқиевич қабулхонадан чиқиб бораркан.— Ҳали мени индамай кетади, деб ўйлаяпсанми? Менга бир нима бўлсии, еганичганингни бурнингдан булоқ қилиб ситиб оларман!»

У кўчага чиққанида бутунлай бўшашиб қолди. Мана, суюнган яна битта устуни қулаб тушди... Сайфи Соқиевич шу хаёл билан бекатга бориб, автобусга ўтириди. Қизиқ, мунича кўп бу одамлар! Мунча кулади бу одамлар! Ташвиши ўйқикан ҳеч?

У ҳар куни битта югурдагининг машинасида уйга қайтар, жуда бўлмаса такси ёллар эди. Йўл шу қадар узоқлигини, автобус шунаقا тиқилинч бўлишини энди билди. Кун исиб кетган, нафас олиш қийин, тер ҳиди, бензин иси аралашиб, кишининг дамини қайтарар эди. Қимдир унинг лоҳас бўлаётганини пайқади шекилли, жой берди. Сайфи Соқиевич чарми ёрилиб кетган қаттиқ ўриндиққа ўтиаркан, талмовсираб «раҳмат», деб қўйди.

Автобус имиллаб боради, ҳар чақиримда тўхтайди, ғирор тушиб, бирор чиқади. Қулоқни қоматга келтирадиган шовқин бир зум тинмайди. Бунга сайни Сайфи Соқиевичнинг мияси ғувиллади.

— Узинг паноҳингда асра, худо!— деб пичирлади у деразадан ташқарига тикилиб бораркан.

Одамлар қизиқ. Иши юришиб турган кунлари худони бир пақирга олмайди-ю, бошига оғир савдо тушганида унинг марҳаматидан паноҳ излаб қолади. Сайфи Соқиевич ҳам кейинги пайтларда кечалари худога нола гилиб чиқадиган бўлиб қолди. У «фабрикант»нинг қамалиб қолганини эшитганида, аввалига унчалик ваҳимага тушмаган эди. Ӯшанда ҳатто дўстининг уйига бориб, хотинини юпатди. Бу савдолар хусумат туфайли бўлганини, шундоқ дўстини қаматиб қўйиб, индамай

турмаслигини айтди. Уни эрта-индин чиқарип оладиган бели бақувват одамлар борлигини айтиб, кўнглини кўтарди. Аммо иш бошқачасига айланиб кетди. Байрам графасида универмаг секцияларини жуда катта комиссия текшириш бошлади. Сайфиддин ака бу галги текширувлар учча-мунчага кўнадиган одамлар эмаслигини, унинг илдиз-илдизигача зил кетқизадиган ишлар бошлиланай деб турганини, шу иш бошланса зарлару зўрлар жонига ора киролмаслигини ҳис қилди. Бу «ғалва»ларни энг аввало Шерзоддан кўрди. Ўша бола келиб-кетдию, шу савдолар бошланди. У ишни пухта қиласди. Савдодаги кирим-чиқимни доим тўгрилаб қўяр, универмагдаги ўзинга яқин «болалар»га ҳам шуни ўргатган эди. Лекин комиссия ҳам анои эмасди. Қайси мол қаёқдан қайси йўл билан келгани-ю, қаёққа кетаётганини биттабитталаб текшира бошлади. Бунинг устига тарози посонгисининг бир палласида турган «фабрикант» зилзамбил темир қафасда ўтирибди. Постонгининг бир палласи қимирлагандан кейин иккинчиси ҳам ликилламай иложи йўқ. Ана унда...

Сайфи Соқиевич у ёгини ўйлагиси келмасди. У кечалари секин-секин нола чекарди.

— Ўзинг паноҳингда асра, худойим!

Байрам ҳам азадек ўтди. Ҳар гал байрамда улфатлар йифилишиб, Бўстонлиқдаги маҳсус олиб қўйилган ишратхонага боришар, қўй сўйиб, қимиизхўрлик қилишар, пул учун ҳар нарсага тайёр турадиган дўндиқ жувонлар билан базми жамшид қуришар эди. Бу сафар Сайфиддин ака ҳеч ёққа бормади. Бирор одаммисан, деб эшигидан кириб ҳам келмади. Шунда у қизиқ бир нарсани ўйлади: Сайфиддин ака болалигига боғларининг этагидан ўтадиган анҳорда кўп чўмилар, қумлоқ соҳилда офтобда тобланиб ётишни яхши кўрарди. У ҳўл қумни бир ерга тўплаб ўзича турли «қасрлар» қуради. Тасаввуррида бу «қасрлар»да подшолар яшар эди. Аммо кун қизиб, қуёш тиккага келиши билан қум қуриб қолар, афсонавий «қасрлар» ўзидан-ўзи ўпирилиб тушар эди. Энди ўйласа, унинг атрофидаги одамлар ҳам ҳўллаб ёпиштирилган дўстлар экан. Қуёш тиккага келиб бир қиздирган эди, ҳаммаси уваланди-ю, ҳар ёққа сочилиб кетди. Мана бугун яна бир суюнчиғидан айрилди. Найнов ўзини қуруққа олиб қочди... Бир ёқда уйида ҳаловаг йўқ.

Сайфи Соқиевич бир ҳафтадан бери «ортиқча» нарсаларни енгиллатишга киришган эди. Энг аввал «фабрикант» совға қилган оқ тулпорни йўқотди. Кейин ўттиз тўртта катта-кичик гиламни узоқ-яқин қариндошлари-никига тарқатди. Шунда яна нима учун «ЗИЛ» холодильнигини бир эмас, иккита олганига, ранги телевизор бўлса, Сирожиддиннинг уйидагиси билан қўшилиб бир эмас, учта бўлиб кетганига, ёч ким чалмайдиган роялнинг нима кераги борлигига ўзи ҳам ҳайрон қолди. Хотин киши тиллага ўч бўлади. Сайфи Соқиевич бошига тушай деб турган ташвишни айтиши билан хотини ваҳима ичида тилла тақинчоқларини, ялтироқ кийим-кечакларини, бурчак-бурчакка тиқиб ташлаган кийимлик матоларини яширишга тушди...

Сайфи Соқиевич автобусдан тушганида қуёш ботиб борар, гузардаги чойхона олдида ўсган азамат толлар учида шафақ ўйнар, сўриларда одам гавжум эди. Аллакимлар унга салом берди шекилли... Сайфиддин aka анграйиб қараганча бош силкиб алик олган бўлди. Кейин тез-тез юриб ўз кўчасига кирди. У тезроқ уйнга боришини, одамларнинг кўзидан тезроқ яшириниши хоҳларди.

Кунгурадор қуббалардан нақш қилиб сирли бўёқ берилган дарвоза илгари ҳар кўрганида бир олам қувонч бағишлиарди. Бу дарвозани у Тошкентнинг манаман деган усталарига олти юз сўмга буюртириб ишлатганди. «Ўзгартириш керак,— деб ўйлади у бир зум тўхтаб.— Ичи қора нокаслар шуниям гап қиласди ҳали». У бир неча қадам орқага чекинди-да, қасрдек салобат тўкиб турган уйига разм солди. Бу сафар четдан, бегона пазар билан қаради. Ўзининг уйи ҳам, Сирожиддинники ҳам кўзига жуда ваҳимали кўриниб кетди. Гулдор жило бериб ишланган баланд карниз, яхлит деразаларга тутилган нақшли панжаралар ўтган-кетганинг эътиборини беихтиёр тортар эди. Шунда у яна бир нарсани ўйлаб, эти сесканиб кетди. Борингки, уйини шишийдам қилиб қўйди ҳам. Аммо бир эмас, иккита қасрдек участкасининг деворига ёпиширилган мармар «шуба»ни кўчириб ташлаб бўлмайди-ку! Ҳар қандай овсар ҳам шу «шуба»нинг ўзи камида беш минг туришини билади-ку!

— Худонинг ўзи асрасин!— деди у пицирлаб.

Салқин дарвозахонадан ўтиб, ҳовлига кирди. «Президент» гуллар қийғос очилган, гўё ҳозиргина ботган

қуёш шафафининг бир бўлаги шу ҳовлига тушиб қолган-дек, гулзорда оч пушти нур таралиб турганга ўхшар, этак томонга кетган асфальт йўлканинг икки чеккасида сарв дараҳтлари саф тортиб туар, ундан нарида қора лолалар товланиб кўзни олар эди. Бўм-бўш отхона-нинг эшиги ланг очиқ турар, гараж олдидаги цемент майдонча бўш эди. «Сирож ҳали келмабди,— деб ўйлади Сайфи Соқиевич беихтиёр этак томонга юаркан. Одатда Сирожиддин кечқурун келганида машинасини шу майдончада юварди.— Машина Сирожнинг номида, бирор тегиб кўрсин-чи». У гулзор четидан ўтди-да, шийпон олдига бориб қолди. Шифтига товус тасвири тусирилган, паркёт поллари ярақлаб турган мана шу шийпон унинг кўпдан-кўп қувончли дамларига гувоҳ бўлганди. Мана шу шийпонда унинг номига олам-олам мақтсв гаплари айтилганди. Ҳозир шийпон ҳам кўзига жуда хунук кўриниб кетди. «Қани энди ўша номардлар!— деб пицирлади у фижиниб.— Қаёққа қочиб кетди ҳаммаси?— Шийпон остидаги мармар ҳовузчада сузиб юргани хонбалиқлар унинг ғашини келтирди.— Кўмиб ташлаш керак!»

У вазмин оёқларини аранг судраб, айвон олдига келди. Зиналардан кўтариларкан, айвон остидаги ертўлада, тахта пол тагида турган пулларини эслади. Майли, буни-ку амаллаб яширап, аммо қўша-қўша кассалардаги пулларини нима қиласди?! Текширадиган одамлар хоҳласа бир кунда ҳаммасини аниқлаб олмайдими?

Сайфи Соқиевич гарансиб ётоққа кирди. Хона бўш, ўртада битта эски шолча ётар, бурчакда темир каравот турар эди. Уй ёруғ бўлса ҳам Сайфиддин aka юраги қисилиб включателни босди. Шифтдаги хира лампочка ёнди. Аввал мана шу шифтда тилла суви югуртирилган саккиз юз сўмлик чех қандили минг бир хил рангда товланар эди. Энди қирқ вольтли олмадеккина лампочкага куни қолди. Шунга қарамай «ҳовуз» қилиб ишланган, сирли жило берилган шифт ярақлаб кўзини оляпти.

«Қаёққа даф бўлди бу!» Сайфи Соқиевич хотинини излаб яна айвонга чиқди. Сирожиддиннинг уйи томондан хотинининг товуши келаётганини эшитиб, ўша ёққа юрди. У кириб борганида хотини тахмондаги атлас, баҳмал кўрпачаларни йиқитар, келини эса уй ўртасида индамай

қаққайиб турар эди. Элмира уни кўриб салом берди. Сайфиддин ака алик олмай, бош силкиб қўйди: «Қалтакесакка ўхшаб сумраймай ўл!»

У кейинги пайтда келинидан ҳадиксирайдиган бўлиб қолганди. Охирги жанжалга сабаб бўлган тилла қошиқлар эртасига топилди. Шийпон зинасига тушиб қолган экан. Шундан кейин Элмира отасиникига кетиб қолмоқчи бўлган, аммо Сайфиддин ака гап-сўзни кўпайтирмаслик учун амаллаб тўхтатиб қолганди. Бошига мана бу ишлар тушганида Элмирадан ҳам гумон қилди. Келини ўша кечা «ҳаммаларинг ўғрисан», деб бақиргани унинг эсидан чиқмаган эди. Ҳозир ҳам шуни ўйлади-ю, Элмирадан юз ўгириб хотинига қаради. Хотини ҳеч қанақа тақинчоқ тақмаган, ҳаллираган штапель кўйлак кийиб олган эди. Илгарилари оғзини иложи борича катта очиб кулишга ҳаракат қиласидиган бу хотин энди тишининг ҳқини, тўғрироғи, тишининг саригини кўрсатишга қўрқадиган бўлиб қолганди. «Хотин киши одамми?— ўйлади Сайфиддин ака ундан кўз узмай.— Тилла балдоқларингни яширганинг билан нақд ўттиз иккита тилла тишинингни суғуриб ололмайсан-ку, хумгазак!»

— Нима қиляпсан?— деди у жеркиб.

— Беш-ўнта кўрпани йўқотиб турайлик. Ҳарна бегона кўздан нари турсин!

— Олаверинг, ойи, олаверинг,— деди ҳамон уй ўртасида қаққайиб турган Элмира пинагини бузмай.— Биттасиниям ишлатган эмасман.

Сайфиддин ака ярқ этиб келинига қаради. Ӯшандан бери қайнана-келин араз, бир-бири билган гаплашмас эди. Ҳозир Элмира бу гапни жуда хотиржам айтди. У осойишталик билан қайнанасининг ҳаракатларини кузатар эди. Умуман, бу оиласда бўлаётган югор-югорларга Элмира бефарқ қараётгани кўриниб турар, у гўё кўпдан кутиб юрилган иш бўлаётгандек беписанд эди.

«Мунча совуқ бу,— деб ўйлади Сайфи Соқиевич ғижиниб.— Мунча заҳар! Илонга ўхшайди, газанда».

Келинининг гапи қайнанага оғир ботди шекилли, бобиллаб берди.

— Яхши кунлардан аяб, ёмон кунга асраб қўйган экансиз-да!

— Мен умуман ишлатмоқчи эмасдим!— деди Элмира яна ўша осойишталик билан.

Унинг мана шу гапи — «умуман ишлатмоқчи эмасли-

ги», Сайфиддин аканинг шубҳасини янам ошириди. «Сув ўзимизнинг уйдан лойқаланган бўлмасин тағин», деб ўйлади тез-тез юриб чиқиб кетаркан. Ҳозир у ҳаммадан шубҳаланаарди. Аммо энг катта шубҳаси Шерзоддан, ўша қитмир ёзувчидан эди. «Ҳамма ғалвани ўша бошлади!— деб ўйлади у зинадан тушиб бораркан.— Бунисада ёт-ганимдаёқ кўнглимдан ўтувди-я! Бунақалар бориб турган пес бўлади. На ўзи ейди, на бошқаларга едиради. Бор бўлсанг кўролмайди, йўқ бўлсанг беролмайди... Ушанда ишхонага келганда очиқдан-очиқ айтди-ку, ҳали яна гаплашиб қўямиз, деб. Падарингга лаънат-эй! Асли ўшанда тинчтиб юборсам бўларкан. Узи қўлга тушиб турувди-я! Бирорни урганга уч йил статья бор ахир...»

У асфальт йўлка олдига энди етган эди, машина сигнали эшитилди. Қора «Волга» дарвозадан оҳиста кириб келди-да, ҳовли этагига — гараж олдига ўтди. Сирожиддин машинадан тушиши билан Сайфиддин ака яқин борди.

Сирожиддин эшикни қарсиллатиб ёпиб, салом берди.

У ҳар вақтдагидек чаққон, кўзлари ўйнаб турар эди.

«Ёш-да, барибир ёш,— деб ўйлади Сайфиддин ака ўғлига бошдан-оёқ қараб.— Мўйчиниак тишламаган ҳали. Ҳеч нимани ўйламайди!»

— Менга қара, ўғлим,— деди у Сирожиддинни машина панасиға тортиб.— Гап бор.

Сирожиддин яқин келиб қулоқ тутди. Шунда Сайфиддин ака унинг оғзидан конъяк ҳиди келаётганини пайқаб, кўнгли тагин фаш тортди.

— Хотин киши дўст бўлмайди,— деди у пичирлаб.

— Хотинингга эҳтиёт бўл.

Сирожиддин унга ярқ этиб қаради. Ранги ўчиб, мушти тугилди.

— Секин,— деди Сайфиддин ака янам пастроқ товушда,— Айниқса, ҳозир эҳтиёт бўлиш керак. Кейин,— у пичирлаб гапиришга тушди.— Анаву ёзувчи бола борку, бу ғалваларни бошлаган ўша бўлади! Билиб қўй, менинг пайимни қирқишига тушган бу бола. Худо кўрсатмасин, газит-пазитга уриб чиқса борми, иш бутунлайчувалашиб кетади. Тушундингми?

Сирожиддиннинг кўкиш кўзлари газабдан қисилиб кетди.

— Шунақами?— деди тишларини ғижирлатиб.— Газетага ёзмоқчимиilar ҳали?

— Ўзингни бос!— Сайфиддин ака унинг елкасига туртди.— Ҳалиям бўлса бало-қазонинг олдини олиш керак. Оғзига сиққанини олсину тинч қўйсин одамни бу ҳароми!

Сирожиддин дадасининг кўзига тикилганча узоқ жим қолди. Сайфи Соқиевич унинг хаёлидан нималар ўтаётганини билмас, аммо бир режа тузатганини тушуниб турарди.

Ҳа, Сирожиддин режа тузарди. Шерзод тўғрисидаги гап унинг учун кутилмаган янгилик бўлди. Тўғри, у Шерзоднинг Зуҳрани мотсциклга мингаштириб кетаётганини кўрганда бир ғаши келган, аммо аллақандай бир артистка учун у билан олишиб ўтиришни ўзига эп кўрмаганди. Бир куни бу йигит билан тўқнаш келишини ўйлаган эмасди.

Рост, Шерзод Самандаров катта ёзувчи. Сирожиддин унинг баъзи нарсаларини ўқиган, Шерзод билан институтда учрашув бўлиб қолса студентлар учун байрам бўлиб кетишини билади. Лекин ким бўлсаям Сирожиддиндан четроқ юрсин. Сирожиддин йўлига тўғаноқ бўлганларни босиб янчиб ўтишга кучи етади. Аввал ҳам йўлини тўсганлар бўлган. Сирожиддин пул биланми, бошқа биланми, ишқилиб жағини эзиб қўйган уларни! Бу сафар ҳам индамай турмайди. Нега деганда Шерзод унинг дадасига эмас, Сирожиддинга чоҳ қазияпти. Унинг режаларини чалкаштириб юборяпти. Дадаси тўғри айтади. Ёзувчи бирон ғалвани бошласа гап чувалашиб кетади.

У дадасининг бели бақувватлигига, таниш-билишлари кўплигига ишонарди. Ундан кўпам хавотир олмасди. Дадаси анойимас. Қаёқдан бўлмасин суянчиқ топади! Лекин Шерзоднинг хавфли томони бошқа ёқда. Агар у фельетон-мельетон ёзадиган бўлса, шабадаси дадасидан кўра кўпроқ ўзига тегади. Сиржиддин шуни ўйлаб хавотирга тушиб қолди. Биринчи бўлиб Домла чеккага чиқиб олади. Уша кафедрада Домланинг обрўси ҳаминқадар. Бунинг устига «фельетон» бўлиб урилган ўртоғининг боласини диссертация ёқлатиш учун уриниб ётибди, деган таънадан ўлгудек қўрқиши турган гап. Бу фикр бўшқаларнинг хаёлига келмаса ҳам Домла ўзидан қўрққанидан шу баҳонани ўйлаб топади. Устигаустак факультетда Сирожиддинни жинидан ёмон кўрадиган, Домланинг этагига осилиб юрганини сезиб энсаси қотаётган одамлар сон мингта! Қилич Валиевга ўхса-

ганлар бўлса, Сирожиддинни Домласи билан бир сихга тортиб кабоб қилиб юборишга тайёр. Балки унинг қўнглида бунақа ният йўқдир. Лекин Сирожиддин бу одамни ҳар кўрганида шуни ўйлади. Назарида Қилич Валиев ҳар сафар унга тешиб юборгудек тикилиб қараётганга, «қорнингда нима борлигини билмайман-у, аммо бошингда илм йўқлигини аниқ биламан», деяётганга ўхшайди. Шуни ўйлади-ю, ҳар гал уни кўрганда Сирожиддиннинг ғаши келади. Лекин ғаши келсаям илжайиб қўяди. Нима қилсаям кафедра мудири ахир. Катта олим... Шундай одам Сирожиддинни бир туртиб қўйса, кейин нима бўлади? Сирожиддиннинг шунча елиб-юргани бекор кетадими? Домласига ўхшаган арзимаган одамларнинг оёғига шунча йиқилиб, индамай кетаверадими? Йўқ, бу балонинг олдини олиш керак. Дадаси пишиқ, дадаси ўйлини топиб кетаверади. У энг аввал ўзининг ишини ўйлаши керак. Нима бўлса бўлсин, ўзининг тагига сув кетмасин!

Ниҳоят, у бир қарорга келди шекилли, ҳамон рўпарасида туриб жавоб кутаётган дадасига қараб, заҳарханда билан кулиб қўйди.

— Қўяверинг, дада! Узим гаплашиб қўяман ўша мирзақуруқ ёзувчи билан. Пул бўлса чангальда шўрва!

— Баракалла ўғлим, бир иложини қил! — деди Сайфиддин ака илтижо қилгудек бўлиб.— Қанча олса олсину тилини тийиб юрса бўлди!

Сирожиддин дадасининг кўзлари киртайиб қолганини, шу бир неча кун ичиде қопдек шалвираб тушганини энди пайқади.

38

Шерзод рассомларнинг кўргазма залида Ўрол Тасиқбоев асарлари намойиш қилинаётганини эшишиб қолди. У, бу рассом асарларини жуда яхши кўрар, ҳар бир полотнога соатлаб тикилиб қолар, ҳар гал уларни кўрганда қалбida алланечук виқорли, осойишта туйғулар уйғонарди. Бугун Шерзод кўргазмани Зуҳра билан бориб кўрмоқчи бўлди.

У театр олдига етиб келганида, кун пешиндан оғган, ҳаво иссиқ эди. Театрнинг тарғил дарвозаси одатдагидек ёпиқ туради, асфалт йўл товадек қизиб кетган, қўнгилни сэдирадиган чучмал мум ҳиди анқир эди. Шерзод бе-

рироқда, бекат яқинидаги заранг дарахти тагида туриб анча кутди. Репетиция чўзилиб кетди шекилли, Зуҳра ҳадеганда чиқавермади. Шерзод зерикиб бекатда турган одамларни томоша қила бошлади. Ҳамма қаёққадир шошилади, бетоқат бўлиб йўлга қарайди. Ора-чора гувиллаганча троллейбус келиб тўхтайди. Эшиклари тарақлаб очилиши билан иссиқдан бўғилган йўловчилар отилиб пастга тушишади. Бекатдаги одамлар эса ичкари кириб олса, иссиқдан қутуладигандек ўзини троллейбусга уради. «Қийин,— ўйлади Шерзод улардан кўз узмай,— серкўёш ўлкада яшаймиз деб қувонамиз-у, шу қуёшининг ўзи баъзан қийнаб юборади одамни».

Кимdir унинг елкасига қўлини қўйди. Шерзод бурилиб қаради-ю, рўпарасида турган Сирожиддинни кўрди. Сирожиддин калта енгли йўл-йўл кўйлак кийиб олган, тилла гардишли қора кўзойнагининг бандидан ушлаб пирпиратиб ўйнаганича жилмайиб турар эди. У Шерзод билан кўришаркан, театр дарвозаси томонга имо қилди. Кўзларида истеҳзоли табассум ёнди.

— Шу ёқقا ишга ўтганмисиз, қоровул бўлиб?

— Шунақа бўлган,— деди Шерзод ижириғаниб.— Яна битта штат бор экан, келмайсизми сиз ҳам?

— Аввал қанақа ишлигини билайлик,— Сирожиддин яна жилмайди.— Келсак келаверамиз-да!

— Жосус ролига муносиб одам топилмаётганмиш.

Сирожиддин қаҳ-қаҳ уриб кулди. Шерзодни қўлтиқлаганча четга, девор томонга бошлади.

— Қалай, шайтон аравани миняпсизми?— деди йўлйўлакай атрофга аланглаб.

Улар бекатдан анча узоқда, аллақандай қурилиш майдончасининг атрофини ўраб турган бетон девор тагида тўхтадилар. Девор панаси соя бўлса ҳам нафасни қайтарадиган даражада дим, қўланса мум ҳиди димоқни ёрарди. Шерзод бу ис қаёқдан келаётганини энди билди. Қурилиш майдонида қора мой эритишашётган экан. Девор ортидан қоп-қора тутун бурқсир, қуюндек ўрагиб ҳавога кўтарилар эди.

— Сизга мотоцикл ярашмайди, машина олинг!— деди Сирожиддин сояга ўтаркан.

Бу гапни у шу қадар самимий айтдики, Шерзод ҳайрон қолди. У чиндан ҳам машина сотиб олишни орзу қиласар, лекин ҳар сафар тўпламларига пул олганда каттароқ улушини аясига жўнатар, қолганини ўртоқлари

билин ўтиришларга сарфлаб юборар эди. Ҳозир Сирожиддиннинг сидқидилдан айтган маслаҳати эски орзуини яна эсига солди.

— Кўрармиз,— деди ўйланиб,— машина олиш қочмас.

— Сиз ижоддан ташқари мақола-пақолаям ёзиб турасиз-а!— деди Сирожиддин қандайдир бепарво оҳангда.

Шерзод ярқ этиб унга қаради-ю, гапни қаёқса бураётганини тушунди. «Ҳа, гап бу ёқда экан-да,— у ғижиниб Сирожиддинга қараб қўйди.— Дадаси элчи қилиб юборибди-да!» Сулаймон Рустамович ҳали Шерзодни йўқламаган, шунинг учун Шерзод Сайфи Соқиевичларнинг иши нима бўлганидан бехабар эди. «Дўппи тор келиб қопти-да», деб ўйлади у Сирожиддинга қаттиқ тикилиб.

— Ҳа, мақола-пақолаям ёзиб тураман!— деди совуққина қилиб.

— Ӯшангаям гонорар оласизми?

Шерзод кулимсиради.

— Албатта.

Сирожиддин яна кўзойнагининг бандидан ушлаб айлантира бошлади.

— Қанча оласиз?

— Билмадим,— деди Шерзод елқасини қисиб.— Бу қанақа материаллигига боғлиқ.— У Сирожиддиннинг кўзига тешиб юборгудек тикилди-да, қўшиб қўйди.— Масалан, сддий мақолага камроқ, фельетонга кўпроқ...

Сирожиддин кўзойнагини борган сайин тезроқ парпира бошлади. «Асабийлашма, биродар!— деб ўйлади Шерзод кулимсираб.— Айтавер дардингни!»

Сирожиддин кўзойнагини ўйнашдан тўхтади.

— Менга қаранг!— деди алланечук чапанича шиддат билан.— Сиз билан эркакчасига гаплашса бўладими?

— Бўлади!— Шерзод ундан баттарроқ шиддат билан яқин келди.— Айтинг!

Сирожиддин шошилмади. Шерзодга бошдан-оёқ синчковлик билан назар солиб чиқди-да, шимининг чўнтагини узоқ ковлаштириб, сигарет олди. Яна ўшандай имиллаб гугурт чизди.

— Айтинг,— деди Шерзод ўзининг ранги ўчиб кетгани, юраги қаттиқ ура бошлаганидан ғаши келиб.

— Гап бундоқ,— Сирожиддин оғзидан паға-паға тутун чиқарди.— Гап бундоқ, сиз дадам тўғрисида ёзмоқчи бўлиб юрибсиз, тўғрими?— У Шерзоднинг кўзига алланечук хотиржам қараб қўйди.

Мана шу хотиржамлик Шерзодга айниқса оғир ботди.

— Тўғри,— деди ўзи ҳам иложи борича осойишта гапириб.— Ёзмоқчиман.

— Ёзмайсиз...

Сирожиддин бу гапни уч яшар ўғилчасига «шўхлик қилма», дегандек ярим дашном, ярим эркалаш оҳангидаги айтди. Унинг кўзларида ташвиш эмас, ўз куч-қудратига ишонч, ҳатто истеҳзоли кулги бср эди.

— Ёзсам-чи?— деди Шерзод лабларини қимтиб.

Сирожиддин яна сигаретини сўриб тортди.

— Шунинг учун эркакчасига гаплашамиз, деяпманда!— У Шерзодга яна бошдан-оёқ қараб чиқди.— Сиз ёзганингиз билан дадамга ҳеч нима қилмайди. Дадамнинг илдизи бақувват. Бу ишга аралашмаганингиз маъқул. Тушундингизми?

«Хўш, давомини айт!» ўйлади Шерзод лабларини тишлаб. Энди унинг юраги ғазабдан гупиллар, вужуди ўт бўлиб ёниб кетаётгандай бўларди.

— Йўқ,— деди у хириллаб,— тушунмадим...

— Гап шу!— Сирожиддин сигаретни ерга ташлади, ялтироқ туфлисининг товони билан узоқ эзғилади.— Сиз ўша нарсани ёзмайсиз. Фельетон ёзиш-ёзмаслик ҳар кимнинг шахсий иши. Бунинг учун ҳеч ким сизга индамайди. Баҳонада битта «Жигули» лик бўлиб қоласиз.

— Бори шуми?— деди Шерзод лабларини қимтиб.

— Шу,— Сирожиддин хотиржам сҳангда қўшиб қўйди.— Мен сизга эркакча гапни айтдим. Жавобини ўйлаб кўринг.

— Сизга эркакча жавоб керакми?— Шерзод унинг бурилиб кетаётганини кўриб йўлини тўсди.

— Ҳа,— деди Сирожиддин яна бепарволик билан,— эркакча жавоб керак.

— Мана!

Шерзод жуда қаттиқ урдими ё Сирожиддин бундай бўлишини кутмаган эдими, девор тагига бориб тушди. Бир лаҳза гарансиб ётди-да, қўллари билан бетон деворга суюниб қаддини ростлади. Унинг шими тупроқ-

қа қоришган, қора кўзойнаги анча нарига, чанг босган йўлка чеккасига отилиб кетган эди.

— Яхши!— деди у хириллаб. Шунда Шерзод унинг лаблари орасида қон сизиб чиқаётганини кўрди.— Яхши!— Сирожиддин гандираклагудек бўлиб ўрнидан турди-да, шимининг почаларини қоқиб тозалаган бўлди.— Кафанингни тайёрлаб қўй...— У йўлка четида ётган кўзойнагини тепиб ўтаркан, хириллади.— Фельетонингни пулига кафанлик олиб қўй!

Шерзод турган жойида қалтирап, пешанасидан совуқ тер чиқиб кетган, алланима томоғини хиппа бўғиб қўйган эди. Сирожиддин катта йўлни кесиб ўтганча Шерзод унинг изидан қараб турди. Шундагина қўчанинг нариги бетида бақатерак соясида турган «Волга»ни кўрди.

— Итвачча!— деди у энди тилга кириб.

Шу ондаёқ ҳаяжонли бир овоз уни орқага бурилиб қаравшга мажбур қилди.

— Шерзод ака!

Йўлка бошидан Зуҳра югуриб келар, кўзларида қўрқув бор эди. У тез юрганидан бўлса керак, юзлари қизариб кетган, соchlари ёйилиб елкасига тушганди.

— Нима гап?— деди яқин келмасданоқ ҳарсиллаб.

«Кўрибди. Яхши бўлмади», деб ўйлади Шерзод жилмайишга ҳаракат қилиб.

— Тинчлик.

Зуҳра яқин келди-да, унинг елкасига қўлини қўйди.

— Кўрқиб кетдим,— у энтикиб жилмайди.— Кўйинг-э! Отелло бўлиш сизга ярашмас экан.

Шерзод тушунмади. Аммо гапни бошқа мавзуга буриш учун соатига қараб қўйди.

— Тўрт бўпти. Юринг. Кўргазма бекилиб қолмасин.

39

Шерзод ишга кечикиб келди. Қабинет эшиги қулфлигини кўриб ҳайрон бўлди. «Дарвиш келмабди-да», деб ўйлади калит солиб эшикни очаркан. Ҳаммадаң олдин келиб оладиган Абдувоҳид бугун йўқ эди. Унинг стули столга тақаб қўйилган, доим сигарет тутаб турадиган каттакон шиша кулдон бўш эди. Шундагина Шерзод кеча Абдувоҳиднинг навбатчилик қилганини эслади.

«Иш чўзилиб кетган бўлса керак», деб ўйлади ўз жойига ўтиаркан. У ишни нимадан бошлашини билмай бир зум хаёл сурин турив қолди. Кеча халқ контролидан телефон қилишган, бугун соат ўн иккита Сулаймон Рустамович уни кутишини айтишган эди. Шерзод соатига қараб қўйди. Ҳали бир соатча вақт бор... «Демак, масала ҳал бўлган,— кечадан бўён хаёлида чарх ураётган фикр яна қуюлиб келди.—Сулаймон Рустамович материалларни тўплаган... Сирожиддин бекорга типирчилаб қолмаган экан-да».

Телефон қўнғироғи жиринглаб, хаёлинни бўлди.

— Менга Самандаров керак эдилар!— деди янгроқ овоз.

Шерзод бир зум иккиланиб турди-ю, товуш эгасини таниди.

— Шоирахон, яхшимисиз?— деди жилмайиб.— Сиз ташлаб кетган шикоят хати энди текшириляпти.

— Узингизмисиз?— деди Шоира яна ўша янгроқ товушда.— Мен бошқа нарсани айтмоқчийдим. Шикоят эсимдаям йўқ.

Шерзод кулди.

— Нега эсингизда йўқ экан. Бошқаларни ишга солиб қўйиб ўзингиз унугиб юборасизми?

Шоира бир зум жим қолди-да, сўради:

— Раҳмонов Абдувоҳид сизларда ишлайди-а?

Шерзод трубкани қулоғига маҳкам босиб тураркан, Абдувоҳидга Шоирани таништиргани, дўсти Шоирани кўрганида анграйиб қолганини эслади. «Бирон ерда гап отиб қовун туширган бўлмасин, дарвиш», деб ўйлади хаёлан жилмайиб.

— Ишлайди,— деди трубкага.— Танийсиз шекилли.

— Кеча у кишини хирургия бўлимига олиб келишди.

— Нима?— Шерзод сакраб ўрнидан туриб кетди.— Нимага олиб боришди?

— Кеча приёмний покойда навбатчи эдим. «Скорий»-да олиб келишди.

Бу сафар Шоиранинг янгроқ товуши хунук эшитилди Шерзодга.

— Нима деяпсиз?— деди бақириб.— Нимага «Скорий» да олиб боришади?

— Авария бўлти!— Шоира Шерзодчинг товушидан унинг аҳволини тушунди шекилли, энди секин, тушунтириб гапирди.— Мотоцикли авария бўлти. Мия чаноғи билан қовурғаси синган.

— Ҳозир бораман! — Шерзод энди трубкани улоқ-чирмоқчи бўлиб турган эди. Шонранинг шоша-пиша қичқиргани эшитилди.

— Алло, алло!

— Ҳа,— деди Шерзод ҳаммаси учун Шонра айбордек жеркиб,— тағин нима гап?

— Келишингиздан фойда йўқ! — деди Шонра ҳам кескин оҳангда.— Бемор кечаси операция қилинган. Олдига ҳеч кимни қўйишмайди. Яхшиси уйидагиларни юпатинг.

— Бу нима деганингиз? — Шерзод гарангсиганча яна трубкага қичқирди.— Тушунтириб гапиринг ахир.

— Уйидагиларга айтинг. Операциядан яхши чиқибди денг!

Шерзод оёқларидан мадор кетиб ўтириб қолди. «Нима бўлади! — Бу савол боядан бери миясига қайта-қайга урилаётганини энди пайқади.— Нима бўлади энди? Ойном шўрлик нима қиласди энди? Болалари нима қиласди?»

У телефон трубкасидан қисқа-қисқа гудок эштилаётганини энди пайқади. Трубкани жойига ташлади-ю, лифт томонга югорди. «Нимага авария бўлади? Қанақа авария? Абдувоҳид эҳтиёт бўлиб юрарди-ку доим!»

У Самарқанд дарвоза даҳасининг тор кўчаларидан ўтиб бораркан, шу саволлар миясида қузғундек чарх урар, атроф эса сокин эди. Гўё ҳеч нима бўлмагандек пахса деворлар ортида мусичалар сокин ку-кулар, думбул бўлган оқ ўриклар тотли ис таратар эди. Кечаси қаттиқ шамол бўлган шекилли, кўп ўрикларининг шохи синиб кетган, кўплари девор устига илиниб қолган, аммо кўча озода эди. Ҳар бир хонадон ўз дарвозасининг олдини чиннидай супуриб, сув сепиб қўйган эди. Фақат Абдувоҳидларнинг пастак дарвозаси олдида тупроқ ўйнаб ётар, девор тагидаги тахта скамейкани чанг босган эди.

Шерзод яқин келиши билан эшик гийқиллаб очилдида, енгиз чит кўйлак кийган қизалоқ отилиб чиқди. Унинг яланг оёқлари, қўлчалари, ҳатто тўзғиб кетган соchlаригача тупроқ эди. Шерзод Абдувоҳиднинг қизларларини доим адаштириб юрарди. Ҳозир негадир дарров таниди. Бу — дўстининг ўртanca қизи Зулайҳо.

— Зулай! — Шерзод турган ерида тўхтади-да, чўнқайиб қучогини очди.

Зулайҳо пилдираб келди-да, унинг бўйнига осилди. Шерзод уни даст кўтариб қум гардидаи оқариб қолган дўмбоқ юзидан ўпди.

— Уйда ким бор?— деди томоғини бўғиб келаётған аллақандай шўртак бир нарсадан нафаси қайтиб.

— Адам йўқла,— деди қизча ҳамон унинг бўйини қўйиб юбормай.— Энди адам ўлалла-а?

Қизалоқ бу гапларни кўзларини катта-катта очиб шу қадар ишонч билан айтдики, Шерзод сесканиб кетди.

— Унақа дема! Эртага аданг келади. Сенга-чи, каттакон қўғирчоқ обкелади.

— Й-ў-ўқ,— деди қизалоқ бош чайқаб.— Мен биламан, адам ўлалла!

Шерзоднинг юраги орқасига тортиб кетди. Гандираклагудек бўлиб пахса деворга суяниб қолди. Оёқ-қўлидан мадор кетиб Зулайҳони скамейкага ўтқазди. У эшик очилганини, Абдувоҳиднинг хотини чиқиб келганини анчадан кейин пайқади. Қизиқ. Шерзод уни дафъатан таниёлмай қолди. Одам ҳам бир кунда шунчалик ўзгариши мумкин экан. Доим кулиб турадиган бу аёлнинг кўзлари ич-ичига тушиб кетган, лўппи юзлари сарғайиб, аллақандай чўзинчоқ бўлиб қолган, бошида рўмоли йўқ, соchlари тўзиган эди. У эмизикли қизчасини кўтариб олган, қизалоги жажжи қўлчаси билан ҳадеб унинг кўкрагини таталарди. Ўзига сингилдек бўлиб қолган бу аёлнинг мана шу маҳзун ҳолати Шерзодга аллақандай куч ато қилди.

— Ҳозир касалхонадан қўнғироқ қилишди,— деди Шерзод иложи борича хотиржам гапириб.— Аҳволи яхшимиш. Қўрқманг.

Абдувоҳиднинг хотини эшитилар-эшитилмас пи chirлади.

— Раҳмат.

Шерзод унинг йиғидан шишиб кетган юзи, қизарган кўзларига тик қарашга журъат қилолмади.

— Ойим қанилар?— деди қия очиқ дарвозадан ичкарига қараб.

— Баниса эшигига қолдилар!— Абдувоҳиднинг хотини овози титраб, кафти билан юзини тўсди.— Ҳеч қаёқ-қа кетмайман, дейдилар.

— Ўзингизни қўлга олинг!— Шерзод аёлнинг елкасига қўлини қўйди.— Йиғламанг!

Аёл чуқур энтиқди.

— Эсим қурсин, киринг ичкарига.

Шерзод пастак дарвозадан кириши билан димогига раийон иси урилди. Чап томондаги гулзорда раийонлар

барқ уриб ётар, ҳовли юзи ифлос, ҳамма ёқда шохшаббалар сочилиб ётарди.

Зулайҳо пилдираганча ҳовли тўрига югурди. Ёнғоқ шохига илиб қўйилган, икки қулоч арқондан ясалган арғимчоқقا осилди. Ундан наридаги супа устида хонтахта турар, хонтахтада қолган шиша идишдаги мураббони ари талар эди.

— Нима бўпти ўзи?— деди Шерзод ҳовли ўртасида тўхтаб.— Қанақа авария?

— Анигини ҳеч ким билмайди.— Абдувоҳиднинг хотини қўлидаги қизалогини ерга қўйди.— Бор, Муҳайё, опанг билан ўйна,— деди ҳиқиллаб.— Маҳалланинг сартароши кўрибди. Шундоқ кўчанинг бошида «Волга» уриб кетибди.

— Қанақа «Волга?»— деди Шерзод гарангсиб.— Ушлашибдими?

Абдувоҳиднинг хотини алам билан бош чайқади.

— Урибди-ю, кетаверибди. Ноинсоф одам экан. Ҳеч бўлмаса касалхонага вақтлироқ оборганидаям шунчалик бўлмас эди.— У яна ҳиқиллади.— Кўп қон кетган, дейишади.

— Нега ўзи уриб, ўзи қочиб кетади!— деди Шерзод бўғилиб.— Ҳеч бўлмаса биронта белгиси бордир машинасинг.

Абдувоҳиднинг хотини яна кескин бош чайқади.

— Билмайман! Ҳеч нимани билмайман.

«Изига тушиш керак!— Шерзод хаёлига келган фикрдан қувват олгандек эшик томонга бурилди.— Сартарош билан ҳозироқ гаплашиш керак. Нега энди уради-ю, кетаверади. Ким ўзи у зўравон!»

— Мен ҳозир...— У эшик олдида бир лаҳза тўхтади.— Ўзингизни қўлга олинг,— деди юпатиб.

У чойхона олдига келгандагина ҳарсиллаб қолганини, юраги қаттиқ-қаттиқ ураётганини сезди. Шундагина юриб эмас, югуриб келганини пайқади. Чойхона гавжум, сўриларда чойхўрлар bemalol чордона қуриб ўтиришар, тол шохига илинган тўрқовоқларда беданалар қарсбадабанг базм қилишарди.

Чойхона ёнбошидаги ойнабанд сартарошхонанинг эшигига оқ дарпарда тутилган эди. Эшик очиқ турар, оқ парда секин-секин силкинарди.

Шерзод эшик пардан силтаб тортди-да, ичкари кирди. Каталакдек тор хона тўрида ингичка стол турар,

столга каттакон тошойна тик қилиб қўйилганди. Ойнада бўйнига оқ фартук тутилган чўққи соқол чолнинг акси кўринарди. Оппоқ халат кийиб олган семиз сартарош ҳадеб сув ҳўллаб чолнинг бошини ишқаларди.

Шерзод салом бериб, оstonадаги эски стулга чўқди. Семиз сартарош унга қиё боқиб «Валей», деб қўйидида, чолнинг бошини ишқалашда давом этди. Чамаси у чол билан айни қизгин гапга тушганида Шерзоднинг кириб келиши унинг жинига ёқмади. Шерзод буни сартарошнинг қип-қизил баркашдек лунжи бир томонга бурилиб кетганидан сезди.

«Чолнинг чиқиб кетишини кутиш керак!— деб ўйлади у сартарошга зимдан қараб.— Қайсар одамга ўхшайди бу. Гап олиш ҳам қийин шекилли!..»

— Бу итдан тарқаганларга ҳайронман!— деди сартарош бирданига чийиллаб.— Билмадим, нимадан қуруқ қоларкан булар! Бола бечорани урди-ю, индамай кетди-ворди, ит эмган!

— Палакат-да, палакат!— деди чол минғиллаб.— Палакат қош билан қовоқнинг ўртасида турари, деган машойнхлар.

Шерзод сесканиб кетди. Гап кечаги авария ҳақида кетаётганини сезди-ю, нафасини ичига ютиб қулоқ солди.

— Э, палакат дегани мұнақа бўмайди.— Сартарош қип-қизил лўмбиллаган қўлини сочиқ билан ишқаб арти.— Кўриб турибман, болапақир маттасекилини бир чеккага олди. Орқадан келаётган машина бўлса, чирғини ёқиб бало-қазодай устига бостириб келаверди. Ичиб олган, бу эшак! Бўлмаса бирорни уриб ғизғизон бўп кетадими хотинталоқ!

Шерзод сеҳрланиб қолгандек сартарошнинг оғзига тикилиб ўтирас, гапининг давомини кутарди. Аммо энди сартарош жимиб қолди. Устарасини олиб, стол бурчагига михлаб қўйилган тасмага урганча чархлай бошлади. Шерзод ортиқ чидолмади.

— Кечаги аварияни айтяпсизми?— деди хотиржам тапиришга уриниб.— Жуда ёмон бўпти-да.

— Секинроқ айтасанми, ука!— сартарош устарани қайишга жаҳл билан қаттиқ-қаттиқ ура бошлади.— Бирорнинг тилаб-тилаб олган боласини мажақлаб кетди-ю, ақалли тўхтамади, қизингни...

— Номер-померини кўрдингизми?— деди Шерзод ҳаяжондан нафаси қайтиб.

— Қаёқда!— сартарош қайишини силтаб қўйиб юборди.— Шамолдай учиб келди-ю, урди-кетди, хотин-талоқ! Аммо лекин битта-яримта бўйни йўғоннинг машинаси экани аниқ худо ҳаққи, аниқ. Қоп-қора зулукдай «Волга». Олдинги иккита ципраси нол-ноль эди. Нон урсин агар, нол-ноль эди. Ноль-ноль номер кимда бўлади? Бўйни йўғонда!— сартарош чолнинг бошига шириллатиб устара тортаркан, ҳамон чийиллаганча алланималарни тушунтирар, аммо Шерзод энди унинг гапларини эшитмасди. «Қора «Волга»,— деб ўйлади учувалиб кетаётган фикрини тўплашга уриниб.— Олдинги номери ноль-ноль... Шошма-шошма...— бирдан унинг миясида чақмоқ портлаб кетгандек бўлди.— Сирожиддин! Сирожиддиннинг машинаси бўлмасин тағин!..»

— Менга қаранг, амаки! Машинанинг орқасидан вентилятор кўринмадими?

— Нимага бақирасан манга, ука! Ман қаттан биламан?— Сартарош тажанглик билан бош чайқади.— Бола бечора қора қонга беланиб қолди-ю, вентиляторминиң нима ишим бор?— у устарани чолнинг боши устида муаллақ тутганча ўйланиб қолди.— Аммо лекин деразасига парда тутиб қўйганди, чоги. Учбурчак атлас парда...

«Уша!— деб ўйлади Шерзод бирдан миясига қўйнилиб келаётган фикрлардан боши сирқиллаб.— Худди ўзи! Бошқа ҳеч ким машинасига атлас парда тутмайди».

Шу ондаёқ бетон девор тагида иккя букилиб ётганча лабиннинг қонини артаётган Сирожиддин кўз ўнгинга келди. Унинг алам билан айтган сўзлари қулоги остида жаранглади. «Қафанингни тайёрлаб қўй!» «Уша!— деб ўйлади у аламдан вужуди титраб.— Доим мотоцикл миниб юрганингни кўрган. Абдувоҳидни сен деб ўйлаган.— У вокзалга борганида Сирожиддин мотоциклнинг номерини масхара қилганини эслади. Бундан чиқди сенга отилган ўқ Абдувоҳидга теккан. Нега? Бу қандоқ адолатсизлик!— унинг тишлари фижирлаб кетди.— Узингга тесга бўлмасмиди. Бола-чақанг йўқ, орқа этағингда оғирлигинг йўқ!. Шошма! «Волга»нинг номери қанақа эди! Шерзод ҳарчанд уринмасин эслай олмади. Қизиқ, у ҳеч қачон қизиқмаган экан бунга. Фақат Сирожиддин ўшандада вокзалда мақтанганини эслади. «Киройи номер олгандан кейин ноль-нолидан олиш керак!» Ҳа, худди шундоқ деганди. Худди шундоқ!

Шерзод сакраб ўрнидан турди-ю, кўчага отилди. Семиз сартарош орқасидан анграйиб қараб қолганини ҳам, ҳозирги ёшларнинг бетоқатлигини айтиб чолга ҳасрат қилганини ҳам эшифтади.

У автобус бекатига қараб югуаркан, ҳадеб пицирларди: «Тезроқ бориш керак, тезроқ!» Шерзод Сайфи Соқиевич айтган адресни яхши эслаб қолганди. «Мевазордаги энг катта участка! Театр Новоийга ўхшаган уй...» Сайфи Соқиевич бу гапни қайта-қайта айтганиданми, уйини «театр Навоий»га ўхшатгани учунми, бу сўзлар Шерзоднинг хотирасига маҳкам ўрнашиб қолганди. «Тезроқ бориш керак!— деб пицирлади у яқинлашиб келаётган сурма ранг таксига қўл кўтариб.— Ҳеч бўлмаса машинасида бирон белги қолгандир. Мотоциклни урган машина пачоқ бўлмайдими? Тезроқ бориш керак, тезроқ!»

40

Сирожиддин ҳеч қачон шу кечасидаги сингари азоб чекмаган эди. Кечаси билан шамол гувиллаб чиқди. Сирожиддин ташқарида шамолнинг шиддат билан уввос солишига, аллақаерда увиллаётган итнинг хосиятсиз ношлиига қулоқ солиб ётар, мижжа қоқолмас эди. Уй ичи нимқоронғи, девор соати ғашни келтириб тинимсиз чиқиллар, ташқарида эса ваҳимали шовқин-сурон бир нафас тинмасди. Элмиранинг чуқур-чуқур нафас олиб осоиышта ухлаши ҳам, соатнинг чиқиллаши ҳам, шамолнинг сурони-ю, итнинг увиллаши ҳам унинг ғашига тегар ё кўзлари қум тиқилгандай ачишар, аммо ухлай олмасди. Қўзини юмиши билан ўша даҳшатли воқеа ярқ этиб хаёлида жонланар, ётган жойида сесканиб тушар эди. «Ҳеч ким кўрмаган,— дерди у қайта-қайта пицирлаб.— Кўрса изимга тушарди! Ҳеч ким кўрмаган!»

Йўқ, у бунаقا қилмоқчи эмасди. Ҳаммаси ўзидан-ўзи, бир зумда бўлиб ўтди. Сирожиддин эсини йиғиб олгунча ҳаммаси тамом бўлди... Бирпаста тамом бўлди... Тушдан кейин у Домлани кутиб олгани аэропортга чиқди. Домла самолётдан очилиб-сочилиб тушди. Эрхотин Сирожиддин туфайли олинган путёвка билан яхши ҳордиқ чиқаришгани билиниб турар, икковининг ҳам димоги чоғ эди. Домла Сирожиддинга жуда яхши

муомала қилди. Ишини тезлаштиришини айтди. Сайфи Соқиевични суриштирди. Сирожиддин дадасининг ишлари орқага кетаётганини айтмай қўя қолди. Домлани уйига кузатиб қўйди-да, «Баҳор» ресторанига борди. Кўп ичганиям йўқ, нари борса икки юз грамм конъяк ичди, милиция тўхтатса ҳиди сезилмаслиги учун озгина қалам-пирмунчоқ чайнади. Ресторандан чиқди.

Агар ўша лўппи юзли официантка учрамаганда ҳам тўғри уйга келган бўларди. Аксига олиб энди моторни юргизганда ўша жонон оёқ остидан чиқиб қолди. Сирожиддин у билан икки-уч марта улфатчилик қилинди. Бу сафар ҳам «тайёр нарса»ни ташлаб кетгиси келмади. Уни уйига — Чорсуга кузатиб борди... Улфатчилик чўзилиб кетди, Сирожиддин қайтиб чиққанда вакт алламаҳал бўлган, кайфи хийла ошиб қолганди. Ү машинани Самарқанд дарвоза кўчаси томон бураркан, кўнгли жуда равшан эди. Ҳар томонлама иши юришиб турган бўлса, шундоқ жононлар хизматига шай турса: тагин нима керак!

Тўғри, кейинги кунларда уларнинг хонадонидан файз кетди. Икки ҳафтадан буён дадаси тиқ этса қўчага қараб ваҳимада юрибди. Сайфиддин аканинг юзига қараб бўлмайди. Бир йил ерга ёпишиб ётган касалдек сарғайиб кетди. Унга ҳеч ким тегаётгани йўқ. Аммо тегиши аниқ. Нимадир бўлади. Бунақа пайтда ўша бўладиган нарсанинг ўзидан ҳам ваҳимаси ёмон. Дадаси тўғри айтади: ҳаммасини ўша мирзакуруқ ёзувчи қилди. Сирожиддин бола бўлиб фақат битта одамдан калтак еган эди. Анови профессор Валиев уни бир тарсаки урганди. Аммо Сирожиддин унга индамаганди. Негаки, бу одамга ҳали кўп иши тушишини биларди. Келиб-келиб Шерзоддан, ўша абраҳдан калтак егани унга алам қилди. Шошмай турсин. Ҳали шунақа қасос оладики, ундан!

Сирожиддин Самарқанд дарвоза кўчасидан машинасини ҳайдаб бораркан, шуни ўйлади-ю, ёниб кетди. Қанийди ҳозир дуч келса!

Машина тор кўчада елиб борар, эллик қадам олдинда аллақандай мотоцикл тариллаб оламни бузарди. Сирожиддин оёқ остидан лишиллаб чиқиб қоладиган мотоцикллару велосипедларни жинидан ҳам ёмон кўрарди. Ҳозир ҳам уни тезроқ қувиб ўтишга аҳд қилди. Яқинроқ борган эди, қизил мотоциклнинг номери таниш кўринди.

Сирожиддин ўз кўзига ишонмай олисни ёритадиган чироғини ёқди. Йўқ, у адашмаган эди. Олдинда ўзининг ўн учу номерли шайтон аравасини миниб Шерзод кетарди. Ҳа, бу ўша Шерзод эди. У Шерзоднинг яшил каскасини ҳам, мук тушиб олган кўйи мотоцикл рулини чаңгallаб бораётган қўлларини ҳам аниқ кўрди. Унинг кўзига қон қуюлиб кетди. Кучи борича газни бостириб бора бошлади. «Жон керак бўлса қоч!»— деди пичирлаб. Шерзод орқасидаги машина чироқларини барада ёқиб келаётганини кўриб, мотоциклни йўл чеккасига олди. «Қўрқмас экансан-а!— деб пичирлади Сирожиддин вужудига ёпирилиб келган аллақандай кучдан роҳатланиб.— Қўрқмас экансан-а, мирзақуруқ! Мана бўлмаса!» Ўз қудратидан лаззатланиш туйғуси тўsatдан қутуриб ҳамла қилди-ю, Сирожиддин рулни мотоцикл устига буриб юборди. Шу ондаёқ машинанинг ўнг қанотига алланима қаттиқ урилганини, мотоцикл коптокдек бир чеккага учиб кетганини кўриб қолди. Кейин тезликни камайтирмасдан машинани хиёл чапга бурди-да, шиддат билан ҳайдаб кетаверди. У ҳадеб орқасига бурилиб қарагиси келар, аммо қўрқар эди. «Орқангдан қувишади!— бу фикр унинг хаёлига яшиндек урилди.— Ҳозир қувишади. Одам ўлдиридинг. Одам!» У машинани шиддат билан ҳайдар, орқада йилт этган чироқ кўринса, ваҳимадан энтикиб газни босар эди.

Йўқ, ҳеч ким уни қувмади. Сирожиддин дарвозадан кириб, гараж олдиаги майдончада тўхтагаидан кейингина титроғи босилди. У тушиши билан дарров машинани кўздан кечира бошлади. «Агар фара синиб қолган бўлса, тамом, ўшандан топиб олишади,— деб ўйлади ўнг томондаги чироқни кўздан кечириб.— Йўқ, чироқ синмабди, ҳаммаси жойида! Хайрият.— У машинани шоша-пиша гаражга олиб кириб қўйди.— Бигта-яримтаси номерни кўриб қолмаган бўлса, марра сеники. Ҳеч ким ҳеч нимани исботлай олмайди».

У машинани тезроқ яшириш учун дарров гараж дарвозасини қулфлади. Ҳовли қоронғи эди. Кейинги пайтларда дадаси билан онаси кун ботар-ботмас уйга кириб кетишар, унга ҳам шу кунларда тезроқ қайтишини тайинлашар эди. Сирожиддин асфальт йўлкадан ўтиб, ўзларининг айвонига кирди. Ундан ётоқقا ўтди. Шундагина аъзойи бадани жиққа сув бўлиб терлаб кетга-

нини пайқади. Ётоқхона қоронғи, ёғоч каравотда Элмира ётарди. Сирожиддин чироқни ёқмасликка аҳд қилди. Эндигина ётган эди, Элмира керишиб эснади-да, ўрнидан турди.

Кейинги кунларда эр-хотин деярли гаплашмас, иеч-қурун Сирожиддин ишдан келиши билан Элмира гап йўқ, сўз йўқ, бир коса овқатни олдига дўқ этиб келтириб қўяр, кейин тескари қараб ётиб оларди. Ҳозир ҳам ич кийимида Сирожиддиннинг олдидан ўтди-да, эшик ёнбошидаги включательни чиқ этиб босди. Сирожиддин томонга қовоғини солиб қараб қўйди-ю, қўзлари олайиб кетди.

— Нима бўлди? — деди ваҳима билан.

Сирожиддин сесканиб тушди.

— Нима, «нима бўлди!» — деди титраб.

Элмира унинг тепасига келди.

— Кўзингиз ғалати...

«Тур-э, падарингга лаънат», — деди ичиди Сирожиддин юзини ўгириб. У устига чойшабни ташлаб бурканар экан, жеркиб берди.

— Чироқни ўчири!

Элмира анчагача ухламай ётди. Сирожиддин унинг ухламаганини, хаёл суриб ётганини билар, аммо гапиргиси келмасди. Ниҳоят, Элмира чуқур-чуқур осо-йишта нафас олиб уйқуга кетди, Сирожиддин ҳарчанд ўзини чалғитса ҳам ухлай олмади. Ташқарида шамол увиллайди. Аллаким деразага осилиб ичкарига қараётгандай, дарвоза қўнғироги жиринглаётгандай бўлади. Кўзни юмса коптоқдек учиб кетган мотоцикл кўз ўнгига келади, яшил каска кийиб олган Шерзод арвоҳдай устига бостириб келаётганга ўхшайди.

Ҳеч нима қилмаган бўлса-чи! Машинани таниб қолгаи бўлса-чи! Йўғ-э, йўл четидаги тўсиққа бориб урилганини ўз кўзи билан кўрди-ку!

Йўқ, у Шерзодни босиб кетмоқчи эмасди. Бошқача-роқ қасос олмоқчи эди. Ўзи бир чеккадан туриб пул билан иш битирмоқчи эди. Пул нималар қилмайди бу дунёда... Бугун Шерзод ўзидан-ўзи оёқ остидан чиқиб қолишини қаёқдан билибди? У ўзи қилиб қўйган ишнинг даҳшатнини энди сезди. Бутун бошли одам ўлади-ю, ҳеч ким билмасмикан? Тағин унча-мунича одам эмас, ёзувчи! «Ишқилиб, ҳеч ким кўрмаган бўлсин! — деб пичирлади у ибодат қилаётган одамдек шифтга боқиб. — Ҳеч ким кўрмаган бўлсин...»

Унинг боши сирқиллаб оғрир, кўзининг ич-ичида олов ёнаётгандек ловиллаб ачишар эди... Фақат тоңг отганда гина унинг кўзи илинди. Қизиқ, яна Шерзодни туш кўрди. Қанақа тушлигини аниқ билмайди-ю, аммо тушига Шерзод кирди. Буниси аниқ.

У сесканиб кўзини очганда уй ичи ёп-ёргуғ бўлриб кетган, ҳеч ким йўқ эди. Девордаги соатга қаради-ю, ўн иккидан ошганини кўриб ҳайрон қолди. Унинг боши ҳамон сирқиллар, кўзи ловиллаб ачишарди. У секин-секин юриб дарвоза олдига келди. Ташқарида қуёш чарақлаб ётар, шамол тинган эди. У ёзув столининг тортмасидан электр устарани олди. Бурчакдаги трюмо олдига келиши билан сесканиб кетди. Тошойнадан унга ранги синиқсан, кўзлари қип-қизил, соchlари тўзғиған, майкачан, бегона бир одам ўқрайиб қараб турар эди.

У индамай стулчага ўтирганча соқолини ола бошлиди. Зум ўтмай тепасига Элмира келди. У енгил гулдор халат кийиб олган, ҳозиргина кир ювган бўлса керак, совун ҳиди келарди ундан. Сирожиддин бурнини жиҳриб, юзини ўғирди.

— Нима бўлди ўзи?— деди Элмира қошини чимириб.

Сирожиддин яна сесканиб тушди. Мунча меҳрибон бўп қолди бу. «Бир нимани сезган бўлмасин!»

— Нима «нима бўлди!»— деди кўзи олайиб.— Нега осилиб қолдинг менга?!

— Кечаси билан алаҳлаб чиқднингиз... Ичкилик ҳам ўлсин!

«Топган гапини қара!— деб ўйлади Сирожиддин энсаси қотиб.— Аравангни тортсанг-чи!»

У шошилиб ҳовлига тушди. Нариги ҳовли ўлик чиқкан уйдай жимжит, дадаси ҳам, ойиси ҳам кўринмасди. Сирожиддин тўппа-тўғри гаражга кирди. Машинани тислантириб асфальт майдончага олиб чиқди. Худди шуни кутиб тургандек майкачан бўлиб олган ўғилчали югуриб келди.

— Манам туший, ада!— деди ялиниб. У ҳозиргина қулуунай еган бўлса керак, лабининг чети қип-қизил бўлиб қолганди.

— Ҳалақит берма!— деди Сирожиддин уни оҳиста нари итариб. У машинани яна бир бор синчиклаб кўздан кечира бошлади, ўнг томонга ўтиб энгашиб қаради-ю, дәҳшатдан кўзлари олайиб кетди. Қеча қоронғида яхши

кўрмаган экан, машинанинг ўнг қаноти, шундоққина ялтироқ буфернинг усти пачоқ бўлиб ётарди. Афтидан мотоциклга буфернинг бурчаги урилган, зарб кучлилик қилганидан қанотни ҳам пачоқлаб юборган эди. У шошилиб энгашди. Пачоқ бўлган жойни кафти билан силаган эди, бўёги кўчиб тушиб, «ямоқ» бўлиб қолди. «Тузаттириш керак!»

Худди ўша кафти билан босиб турган жойга соя тушди-ю, Сирожиддин жаҳл билан бошини кўтарди. Унинг тепасида кўзларини жавдиратиб ўғилчаси турарди.

— Нима қипти, ада?— деди у катталардек жиддият билан.

— Йўқол!— деди Сирожиддин бақириб. У яна энгашди-да, пачоқни кўздан кечирди.— Қибрайга обориш керак,— деб ўйлади юраги қўрқувдан типирчилаб. Қибраидаги устахонада унинг эски mijози — ингичка мўйловли арман йигит бор эди. Машинанинг бирон жойи пачоқ бўлса ўша тузатарди.— Тезроқ обориш керак. Нима қилсаям чеккароқ жой!»

Ўғилчаси яна яқин келди шекилли, тағин худди ўша жойга сояси тушди.

— Қочсанг-чи!— Сирожиддин ғазаб билан қаддими ростлэди. Ростлади-ю, даҳшатдан қичқириб юборганич орқасига тисарилди. Аммо бир қадам бўсмасаданоқ машинага урилиб, капотга суюниб қолди. Унинг рўпараси, Шерзод, кеча ўзи пачоқлаб кетган ўша Шерзод кўзларидан ўт сачраб турарди. Сирожиддин худди арвоҳга дуч келгандек, кўзлари олайганча ёнбош томонга сурила бошлади. Аммо алланима оёғига маҳкам осилиб олган, ҳеч юролмас, назарида бу воқеалар ўнгиде эмас, тушида бўлаётгандек эди. Сирожиддин ваҳима ичиди бурилиб қаради-ю оёғига осилиб олган ўғилчасини кўрди. Болакай унга қараб кулиб турар, лабининг икки четидаги қуулунпай юқи қизариб кўринарди. Сирожиддин талваса билан олайиб яна Шерзодга қаради.

Қизиқ, Шерзод ҳам негадир болакайга қараб турарди. Кейин у бир қадам босди-ю, Сирожиддиннинг тепасига келди.

— Унинг учта боласи бор эди, номард!— деди сенин, аммо шиддатли оҳангда.

Сирожиддин аввалига ҳеч нима тушунмади. Кейин ўзининг янглишганини, хато қилганини, энди ҳаммаси тамом бўлганини тўсатдан тушунди-ю, лаблари тит-

раганча бир томонга сурила-сурила чекина бошлади.

Үғилчasi ҳамон уни қўйиб юбормас, худди ундан айрилиб қолаётгандай оёғига осилиб оліан эди. Унинг кўзларидаги бояги шодон кулги сўнган эди.

Шерзод бўлса, икки қадам нарида турар, унга шиддатли, оловли нафрат билан тикилиб қотиб қолганди.

41

Шерзод шу кечага Абдувоҳиднинг олдила навбатчилик қилди. Абдувоҳид дераза тагидаги каравотда ётар, ҳамма ёги дока билан ўраб ташлангани учун, юзи янаем кичрайиб қолганга ўхшарди. У кўзларини чирт юмиб ётар, лаблари шишиб, қовоқлари моматалоқ бўлиб кетган эди.

Ярим кечага бориб, касалхона тинчиб қолди. Шерзод каравот ёнибосидаги стулда оёқларини чалиштириб, дўстидан кўз узмай ўтирар эди. Абдувоҳид ора-чора секингина инграб қўяр, шунда шишиб кетган лаблари титраб кетар, Шерзод унинг қаттиқ азоб чекаётганини ҳис этиб, сесканиб тушар эди. Бора-бора Шерзодни уйқу элита бошлади. Унинг кўзлари ачишар, борган сайни томоги қурир, боши айланнб кетаётгана ўхшарди. Ниҳоят, у толиқди. Силлиқ тумбочка устидаги график билан стакани дераза токчасига олиб қўйди-да, стулни яқнироқ сурив ўтирди. Тумбочкага тирсагини қўйганича боши гувиллаб-гувиллаб пишакка кетганини ўзи ҳам билмай қолди.

Бир маҳал у Абдувоҳиднинг кўз очганини ички бир туйгу билан ҳис қилди-ю, уйғониб кетди. Абдувоҳид шифтга, лопиллаб ёниб турган чироққа тикилиб ётар эди. Шерзод ўриндан турниб кетди. Абдувсҳид анчагача унга тикилиб ётди-да, бир нима деб пицирлагандек бўлди. Шишиб кетган лаблари оҳиста қимиirlади. «Сув сўраяпти!» Шерзод беихтиёр энганиб қулогини тутди.

— Овсар!— деди Абдувоҳид эшитилар-эшитилмас пицирлаб.

Шерзод дўстининг кўзига тикилди-ю, унинг митти кўзларida ўзига қадрдон бўлиб қолган шўхчац нур порлаб кетганини сезди. Шу ондаёқ қалби қувонч туйгусига тўлиб, кулиб юборди.

— Ўзинг овсар!— деди жилмайиб.— Эшитдингми, ўзинг дарвишсан!

Абдувоҳид ҳам жилмайди. Кўзлари янаям кичрайиб ялтираб кетди. Шерзод илдам юриб, дераза дарчасини қия очди. Палатага мусаффо тонг шабадаси қуюлиб кирди. Осмон бўзариб келар, юлдузлар сийраклашиб қолган, фақат олисда, кунботар томонда тонг юлдузи олмос томчисидай ёрқин-ёрқин порлар эди. Табиат тонготар олдидан бўладиган сукунатнинг ҳузурбахш йўргагида мудрар, шабада ҳам, осмон фонида соялардек кўринаётган дараҳтларнинг япроқлари ҳам, юлдузлар ҳам бу сокинликни бузишдан чўчиғандек жойжойида қотиб қолганга ўхшарди.

Шерзод бурилиб Абдувоҳидга қаради. Абдувоҳид тагин кўзларини юмиб олган, аммо унинг юзида бояги азобли ифода энди йўқ эди. Шерзод кўнглида тошган қувончини ичига сидиролмай қолди. Дўстининг оромини бузмаслик учун унсиз бориб, чироқни ў chirди-да, ёруғ йўлакка чиқди. Цемент зиналардан секин-секин тушиб, ҳовлига чиқди. Кўксига мусаффо намхуш тонг нафаси урилди-ю, вужудида алланечук енгиллик сезди. Бошининг ғувиллаши ҳам, кўзларининг ачишиши ҳам дарров босилди. У касалхонанинг теракзор хиёбонига кириб борар экан, қаердадир жажжи бир қушча чирқиллади. Аввалига уйқусирагандек, журъатсиз овоз билан «чирқ» этиб қўйди. Кейин, ўзининг товушидан ўзи уйғониб кетди шекилли, шодон сайраб юборди. Худди шуни кутгандек, худди шу қушчанинг жарангдор қўнғироғини эшитишга мунтазир бўлиб тургандек табиат бирдан уйғонди. Тонготар сукунатида қотиб қолган шамол отини қамчилади, зумрад япроқлар туғилиб келаётган янги кунни олқишилаб, шодон-шодон қарсак чалди.

Кунчиқар томонда олтин киприкларини пирпирашиб қўёш кўз очди. Осмонга нур елпигичи таралди. Таралди-ю, оламии мунавар қилиб юборди. Нур қудратидан ҳуркиган соялар эса қора қанотларини оғироғир силкитганча титраб-қақшаб олисларга чекина бошлиди. Шерзод бу сеҳрли манзараларни кузатиб тураркан, қалбида яна ўша қадрдон бир туйғуни — вужудини ларзага солган ёзиш туйгусини ҳис этди. Қейинги уч ой ичиди — ўзи касалхонага тушганидан буён бўлиб ўтган воқеалар бутун тафсилоти билан, бутун ҳаяжони-ю, фалсафаси билан қайтадан жонланди.

Шерзод уларнинг ҳаммасини ёзиш истаги билан ёна бошлади.

На узбекском языке

УТКУР ХАШИМОВ

СВЕТОТЕНИ

РОМАН

Редактор Н. Фозилов

Рассом А. Багдасарян

Расмлар редактори А. Кива

Гехн. редактор Е. Потапова

Корректор Ш. Соатова

Босмахонага берилди 26/VIII-1976 й. Босишига руҳсат этилди 24/XI-1976 й. Форма-
ти 84×108/32. Босма л. 7.5. Шартли босма л. 12.6. Нашр л. 13.13. Тиражи 60000.
Р-09752. Рафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат наприёти. Тошкент, Навоий
иӯчаси, 30. Шартнома № 112—76

Ўзбекистон ССР Министрлар Советининг Наприётлар, полиграфия ва китоб
саводси ишлари бўйича давлат комитетининг Ташполиграфкомбинатида тайёр-
ланган матрицадан 1-босмахонасида № 1 кўногига босилди. Тошкент, Ҳамза
иӯчаси, 21. 1977 йил. Заказ № 184. Баҳоси 52 т.